

આનંદ ગુરુ

બેકા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સંથાલય

[ગુજરાતી કોપીનકલ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૫૮૭૬ કિસન

ગ્રંથનામ રાનંદ દ્વર

વર્ગીક ૩૦૩

આનંદધર

(હાસ્યરસિક નવલિકાસંગ્રહ).

20 NOV 1946

: લેખક :

“ રા. બેઝાર. ”

રમતારામ, સનમની શોધમાં, અકલનાખાં,
કલમ ચાલુક, હાસ્યમંજીલ વગેરેના કર્તા

179

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય

બુક સેલર અને પબ્લીશર્સ

દાવર શાહ — સુરત.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય

૨૫૮૭૬

મુ.....નુ.....ક.....મ

ગુજરાત લેખ મુદ્રિત ગ્રંથ

પૃષ્ઠ સંખ્યા

(૧) મુસાફરી !	૯
(૨) પાટલુન !	૧૮
(૩) દિવાળી આવી	૨૭
(૪) ટેલીફોન !	૩૫
(૫) મરનેકે બાદ !	૪૨
(૬) એમરીનો ઇન્ટરવ્યુ !	૫૬
(૭) આમંત્રણ પત્ર !... ..	૬૪
(૮) નિર્માતાની રોજનિશ્ચિ !	૭૮
(૯) જ્યેન્ટલમેન	૮૫
(૧૦) બે હાનની બાંધાહી !	૯૨
(૧૧) જગતનો તાત !	૧૦૪
(૧૨) આઘડીયાટીક ઇન્ટરવ્યુ !	૧૧૨
(૧૩) હોમિયો પેથિક !... ..	૧૨૦
(૧૪) મુશાયરાનો મુંઝારો !	૧૨૬
(૧૫) રેકૉર્ડના ટુકડા !	૧૩૭
(૧૬) ઇદ કે મોહરમ ?	૧૪૬
(૧૭) બાપુને ખુદનો પત્ર !	૧૫૫
(૧૮) લડાઈમાં લાલ !	૧૬૧
(૧૯) ૧૫૬ વરસ પછી !	૧૬૬
(૨૦) અતિથિ દાનવો ભવઃ	૧૭૭
(૨૧) ભગવાન એક રમકડું (!)	૧૮૫
(૨૨) ધરગતુ બીજો મોરચો !	૨૦૦
(૨૩) ફિલ્મો મજનુઓના પ્રેમ પત્રો !	૨૦૯
(૨૪) એપ્રિલ ફૂલ !	૨૧૯
(૨૫) જરાક આગ્રહ ! કે ?	૨૨૮
(૨૬) રૂપેરી પાલમિન્ટ	૨૩૩

પ્રકાશક :

૧૯૪૬

મુદ્રક :

જયંતિલાલ ત્રિલોકાસ

શંકરરાવ નારાયણરાવ નીકમ.

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય

મૂલ્ય .

“શંકર” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

રાવર રોડ - સુરત.

ત્રણ રૂપીયા

આ ટા પુ લ - સુરત.

“ આનંદદર ”

અર્પણ

મુકરમી જનાબ શેઠ. દી. એમ. હોખાત સાહેબ. (કલકત્તા.) આપે ત્રીસ વરસ થયાં જત મહેનતથી કલકત્તામાં શાનદાર પેઢી જમાવી છે, અને મુંબઈમાં પણ પેઢી જમાવી વહેપારદ્વારા ખૂબ સમૃદ્ધિ સંપાદન કરી કોમને સારી સખાવત કરીને નવાઝી છે. આપની સખાવતો અનેક ઈસ્લામી દીની અને દુન્યવી સંસ્થાઓને ઉપયોગી નિવડી છે. ઈસ્લામી તા'લીમમાં પણ આપ સખાવતી હાથ લંબાવતા જ રહો છો, અને સંકટ સમયે જરીબોની હમદર્દી પણ કરો છો. સાહિત્યમાં પણ યથાશક્તિ મદદ કરી છુટો છો, અને મુસ્લિમ સાહિત્ય, તથા સાહિત્યકારોને ઉત્તેજનની દષ્ટિથી અવલોકો છો. એ જોઈને અમારી અદના કૃતિ આપને અર્પણ કરતાં હું સર્વ આનંદ લઉં છું.

લી. સાહિત્યોત્તેજકોનો નમ્ર ઋણી

“ એકાર ”

પ્રસ્તાવના

‘આનંદ ઘર’

જગતના ચાકેલા પાકેલા મુસાફરો મનનો મુઝારો અને મજબનો થાક ઉતારવા માટે આનંદઘરનો આસરો લઈ શકે એ હેતુથી મેં આનંદઘર બનાવ્યું છે. આ આનંદઘરનું અવલોકન કરતાંજ તમારો થાક આપોઆપ ઉતરી જશે. પેલાં નામનો ‘વિશ્રાંતિગૃહ’ પણ જો તેમાં દસ-પંદર મિનિટ પણ વિશ્રાંતિ લેવા યાને ત્યાહ પીવા બેઠા હોય તો રેડીયોપીનથી વાગતી આભેફોન રેકાર્ડો ઘોંઘાટથી તમારું માથું ફેરવી નાખશે ! શકધરમાંય ટપાલીઓ અને શોર્ટરોની ધમાલ હોય છે; અલખત ચીડીયાઘર યાને કે સંગ્રહસ્થાન જેવી વિચિત્રતા તમને આ આનંદઘરમાં મળશે. શારીરિક નહિ પણ માનસિક શ્રમ દૂર કરવાનું એ કિર્લાનક છે ! વિલાસ-વૈભવ માટેનું એ ભૌતિક પ્રકારનું કિલ્લેટ આનંદનું ધામ નથી; પણ નૈતિક પ્રકારનું ઇષ્ટ અને વળી સાથે સાથે શિષ્ટ છતાં મિષ્ટ મનોરંજન પીસરતું આનંદ ધામ છે એની સાદી બાંધણી ‘સાદગી મેં લી તેરી શાખી કી રંગત ફેસી ?’ જેવી છે. વધુ પિંજણ કરવા કરતાં દરબાજો ઉઘાડીને અંદર દાખલ થઈ જાવને. હા, જીવો કેવા સુંદર અને સફાઈદાર એના ખંડો છે ? સ્થળ જોતી ટેકરી પર હોઈ ઠંડો ઠંડો પવન પણ ફૂંકાય છે. આ આનંદઘર લોકહિત માટે બાંધેલું હોઈ; મને તે નાતજગતના બેદખાવ વિના એનો આસરો લઈ શકે છે. સંસાર એક મુસાફરખાના જેવો હોઈ, તેમાં દરેક પેસેંજર મુસાફર છે, એવું તેને પોતાને પણ સ્મરણ રહે માટે આનંદઘરના પહેલા ખંડમાં ‘મુસાફરી’ની મોજ પીરસી છે. એ વાંચતાં તમને ખાતરી થશે કે લડાઈના સમયમાં લશ્કરના સોલ્જરો કરતાંય થઈ કલાસના પેસેંજરોએ વધુ ભોગ દીધો હતો. “જેના ભોગ લાગ્યા હોય તે એવી મુસાફરી કરે !” એવું દરેક જોનારના મુખમાંથી નીકળી પડે !

ખીજી ઓરડામાં એક પંડિતજીએ ‘પાટલુન’ પુરાણ ઉપસ્થિત કયું છે. તેને વાંચ્યા પછી આપ ગમે તેવા લંગોટધારી હશે! તોય એકવાર તો પાટલુન પહેરતા થઇજ નશે, અને લલકારશે કે;

‘પાટલુન પહેર્યાં હોય તે જાણે, ઓલ્યા લંગોટિયા શું પિછાણે?’

ત્રીજી ઓરડામાં આપણા હિંદુસ્તાનના તહેવારોમાં દિવાળી એક અપૂર્વ આનંદનો તહેવાર ગણાય છે; પણ આજકાલ એ દિવાળી કેવી રીતે હોળીમાં પલ્ટાઈ જાય છે, તેની તકાતડી રજૂ કરતો ‘દિવાળી આવી!’ નામે હિતા અને ઉત્તીનો મંવાદ તમારા કાન ભડકાવી દેશે! કલમથી દોરેલું એ શબ્દચિત્ર ત્રીજી ઓરડાના શણગારરૂપ હોઈ તમને પણ ગમશેજ. કારણ કે વખતે તમારા ઘરમાં પણ એવું નાટક વાર તહેવારે બજવાતું હોય તો? ચોથા ઓરડામાં ‘આનંદઘર’ના અતિથિઓ માટે ‘ટલીફ્રાન’ ગોઠવાયો છે, એનો ઉપયોગ અને અનુભવ કર્યા પછી આપને ખાતરી થશે કે એ આરામનું નહિ પણ આફતનું સાધન છે! સુખ સગવડને ખદશે દુઃખ અગવડ ઉત્પન્ન કરવામાં એ નિર્દોષ દેખાતું યંત્ર કેવો ભાગ ભજવી જાય છે એની ખાતરી થશે! પાંચમો ઓરડો આ લોક નહિ પણ પરલોકનુંજ વિશેષ ધ્યાન રાખતા, મુક્તિનો માર્ગ ગોતતા ભક્તજનો જેવા પરાણાઓ માટે રિઝર્વ રખાયો છે. ‘મરને કે બાદ!’ શી શી ધોઅપરોણ થશે તેનો ચિતાર અપાયો છે એ વાંચ્યા પછી તમે મરવાની વાતજ પડતી મૂકશો, પણ જે કદાચ ન છુટકે મરવું પડે તો પૂણ્યનાં કામો કરીનેજ મરશો! ભોળ ભગતના પદમય ચાખખાઓ કરતાં આ ગદમય ચાખખાઓ તમારા ખીકણ દિલને વધુ ફફડાવી દેશે!

છઠ્ઠો ઓરડો ખાસ ગોરા પરાણાઓ માટેજ રિઝર્વ રખાયો છે. એમાં ‘અમરીનો ઈન્ટરવ્યુ’ એવી સુશીયાણી બાનીમાં લીધો છે કે તે વાંચતાં જે તમે જનમના રોગી હશે! તોય હસી દેશો! ખીચું તો શું કહું? ઝોળખ્યાને એ અમરીને? જેમ પોંગળાંની ખાતર ભરથરીએ જેમ-વટો લીધો હતો તેમ હિંદના દુઃખે દુઃખી થઇને એઓ પણ હિંદીવઝીરની

ગાદીનો ત્યાગ કરીને જોગી બન્યા છે ! સાતમા ઓરડામાં રહેતા એક વેવલા સ્વભાવના બાવાજીને મુલ્લાજીના ત્યાંનો ગાદીનો ‘આમંત્રણ પત્ર’ મળે છે; તેનું ધાંધલ ધરપચ છે ! એ શબ્દચિત્રની વાસ્તવિકતા તો કોઈ જીવંતપાત્રને તમારી સામે જીવે ત્યારે જ સમજાય ! એવા હરખપટ્ટા ગૃહસ્થોનો આપણા સમાજમાં તોટા નથી ! આઠમા ઓરડાના ગોળ ટેબલ પર ‘નિર્માતાની રોજનિશિ’ પડેલી છે તે વાંચશે તો નિર્માતાઓના જીવનમાં ડોકિયું કરી શકશે. જીવાન પોરીઓ સાથે વાતો કરવામાં એ આલેક કે બોખા નિર્માતાઓ ગેલમાં આવી જાય છે ! બાકી ધંધાદારી તરિકે તો એમનેય અનેક આફતોના કિલ્લા સર કરવાના હોય છે નવમા ઓરડામાં એક એવા ‘જેન્ટલમેન !’ વિઝીટર આવીને પડ્યા છે કે એમનાં તો દૂરથી દર્શન કરવામાંજ મઝા છે !

દશમા ઓરડામાં પેલા હુમાયુને બચાવનાર ભિસ્તીને ‘બે દિનની બાદશાહી’ મળે છે; પણ તે બાદશાહી દૌરદમામથી કંટાળીને દોઢ દિવસમાંજ પુનઃ ભિસ્તી બની જાય છે ! કલમે અહીં એવું શિલ્પ રજી કર્યું છે કે વાંચકને પણ એવો ભિસ્તી બની જવાનું મન થાય ! અગીયારમા ખંડમાં આવે છે ‘જગતને તાત’ એ બિચારો હળને દાંડો અને બળદનો કાંઠો પકડીને એવો થાકી ગયો હોય છે કે જરા એકાદ દિવસ આરામ લેવા માટે ‘આનંદધર’ની મુલાકાત લે છે. બાકી કયાં ધરતીનો ધણી કિસાન અને કયાં રંગીલાઓનું આનંદધર ! બારમા ઓરડામાં પેલા ભસ્તેગીયા મુલ્લાં એન્ડ મોબેદની કુંવાળા મોબેદજી, મા. ખરસેદજી ખરખરીયાં જે. પી. નો એવો સુશીલાણી બાપમાં ઇન્ટરવ્યુ લે છે કે વાંચતાંજ ખડખડાટ હસીહસીને તમારાં આંતરડાંજ ગૂંચવાઈ જશે એ ‘આઈડીયાટીક ઇન્ટરવ્યુ !’ બાકી તેરમા ઓરડામાં વસી રહેલા ‘હોમિયોપેથિક’ ડોક્ટરે તો હોમિયોપેથિક શબ્દની એવી વિરાટ દિલ્સુશી બતાવી છે કે જાણે તમામ જગતજ હોમિયોપેથિક ચાને તકલાદી છે ! ચૌદમા નંબરનો ઓરડો જરા ભેજવાળો હોઈ તેમાં ‘મચ્છરનો ધુન્ધરો’ શરૂ થતાં ‘મુશાયરાનો મુઝારો’ આરંભાય છે. એ એ ધડીની દિલ્લગી પછી

રિકર્ડના દુકડા !' પંદરમા રૂમમાંથી જડી આવે છે, એમાં ખરખર જિમરના દુકડા થઈ જાય એવું કરુણ શબ્દચિત્ર છે; જે પિત્તળની થાળીમાં સોનાની મેખનું કામ કરે છે !

સોળમા રૂમમાં એક 'લાઇમિયા' દંપતિ એવાં ઝઘડી પડે છે કે તેમની છદ્દ, મોહરૂમમાં પહોંચી જાય છે ! એ 'છદ્દ કે મોહરૂમ'નું વાસ્તવદર્શી શબ્દચિત્ર ગનીબ કે મધ્યમ કુટુંબોમાંથી ઉપસી આવતું જણાય છે. સત્તરમા ઓરડામાં વાઘનું ચામડું પાથરીને એક ગંજેરીબાપુ બેઠા છે; તેમના દંડાના પ્રભાવને લીધે રૂબરૂ મુલાકાત લેવાની હિંમત નથી ચાલતી જેથી 'માપુને ખુદસો પત્ર' લખ્યો; પણ પાછળથી જણાયું કે બાપુતો અબજ છે ! હશે ? એમના પછી અઢારના અપશુકનીયાળ આંકડાવાળા ઓરડામાં કાળખજરની કમાણીથી જેમનું પેટ પીપ જેવું ફૂલીને ખન્યું છે એવા એક શેઠજી ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધની માળા જપતા 'લડાઈમાં લાભ' જેઠ વાળા છે ! ઓગણીસમા ઓરડામાં એક ભવિષ્યવેત્તા ફૂટી નીકળ્યા છે; જે '૧૫૬ વરસ પછી' જગતના શા હાલ થશે તે બતાવી આપે છે ! વીસમા રૂમમાં એક પરોણાથી પાકી ગએલો યજમાન 'અતિથિ દાનવો લાવ'ની દિલ્સુરી સમજાવે છે ! એકવીસમો ઓરડો કે જે એક વિશાળ હોલ જેવો છે તેમાં આસ્તિક અને નાસ્તિક મુસાફરો વખત વિતાડવા માટે 'ભગવાન એક રમકડું' છે કે કોઈ પ્રભાવશાળી નિરંજન નિરાકાર વ્યક્તિ છે તેની દિલ્સુરીમાં ઉતરી પડ્યા છે ! બીસમા ઓરડામાં 'ઘરઘટુ બીજો મોરચો' મંડાય છે. અમારું ધારવું છે કે એવા મોરચાતો 'ઘરે ઘર માટીના ચૂલા'ની જેમ ઠેર ઠેર મંડાતા હશેજ.

તેવીસમા ઓરડામાં વીસમીસદીના મજનુઓનું મંત્રહસ્થાન ભરાયું છે. તેમણે લખેલા 'ફિદમી મજનુઓના પ્રેમપત્રો' તમને ઠીક ઠીક રીતે ગીલીટીયા પ્રેમની ખાતરી કરાવી આપશે ! બીસમા નંબરના રૂમમાં પધારેલા થેલાલાઇને તેમનાજ ગામના લોકો કેવી રીતે 'એપ્રિલ ફૂલ' બનાવે છે; તે તો વાંચો તોજ સમજાય ! અને પચ્ચીસમા નંબરમાં

‘જરાક આપશો કે ?’ની ફિલ્સફી વધારતાં લેખક પોતે શ્રોતાઓના અભાવે ચાર દીવાલોની વચ્ચે બાષણ કરતા જણાય છે. હિંદમાં ‘જરાક આપશો કે ?’નો રોગ કવો સર્વવ્યાપિ છે તે એથી સમજશે. છેલ્લા છવીસમાં ઝોરડામાં “રૂપેરી પાલ્સમિન્ટ” બરી છે. ઉઘાડ મથ્યા યુગમાં એક તો પાધડીજ અડવી લાગે; તેમાં વળી હું માથા કરતાં મોટી પાધડી બાધવા જઈ તે પાલવે નહિ એમ વિચરીનેજ આટલેથી પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરું છું. પ્રસ્તાવનામાંતો એકલું આંગળી દેખામણુંજ હોયને ?

આ પ્રમાણે છવીસ ઝોરડામાં ‘આનંદધર’ સમાપ્ત થાય છે. એને અવલોકતાં જરૂર આપને આનંદ આવશે તો મારી મહેનત, ને તમારા પૈસા વસુલ થયા સમજશ. આશા તો રહે છે કે ગુણ્ડિયલ ગુજરાતે જેમ મારાં બાર, બાર પુસ્તકોને એકકે તડકે વધાવી લીધાં; તેમ આને પણ વધાવી લેશેજ. કોણ જાણે મેં એકાર ઉપનામ ધારણ કર્યું છે; છતાં કુદરત મને નવરોજ રહેવા નથી દેતી. કામના અતિશય દળાણને લીધે ખીજવાર મુદ્રિડોંગનું કાર્ય પણ થયું નથી, અને પહેલીવારનું જે મુદ્રિડોંગ થયું છે; તે પણ મિલિટરીના માણસો જેમ ઉભાં ઉભાં ઉતાવળે જમી લે તેમ અનેક કામની ધમાલમાં, સંતાનોનાં ‘હાઉસન ! જાઉસન !’ની વચ્ચે જાણે ઉભા પગેજ મુદ્રિડોંગ થયું છે; તો વાંચકો દરમુજર કરશે કાંતો ખીજવાર પોતે વાંચનની સાથે મુદ્રિડોંગ પણ મનમાં કરી લેશે ! પુસ્તક પ્રકાશનની જવાબદારી પોતાના શિરે ઉઠાવી લઈને શ્રી. જયંતિલાલે મારા મસ્તકેથી એટલો ભાર ઓછો કર્યો છે માટે એમનો આભાર માનું છું. ને વાંચકોને આ રેક્લનીંગના જમાનામાં ધઉંમાંથી કાંકરા જીદા નહિ કરતાં બેગા જ રહેવા દેવાની વિનંતિ સહિત વિરમું છું.

રાંદેર,

તા. ૧-૮-૪૬

}

વિ.

હાસ્ય મમરોનીનો નમ્ર સેવક,
—‘એકાર’

મુસાફરી

મુસાફરી અને તેમાં ય ખાસ રેલ્વેની થડ કલાસની મુસાફરી કરવી એ કાયરનું નહિ પણ વીરનું જ કામ છે. રજુમાં જોડા પર કે મર્ધવ પર કરેલી મુસાફરી કે કાઠિયાવાડની મધ્ય યુગની ટપ્પાની મુસાફરી કરતાં પણ આજની થડ કલાસની મુસાફરી વિશેષ ગૌરવવાળી, મુસાફરની ધીરજ, અને જ્ઞાંતિ માટે વધુ માન ઉપજાવે એવી થઇ પડી છે. થડ કલાસના મુસાફરોને યોગના બધીય જાતનાં આસનોનો છેલ્લાં ત્રણ-ચાર વરસમાં અનુભવ થઇ ગયો છે. અને બારી-મારણાને લટકીને મુસાફરી કરતા; કે ડબ્બાની છત પર બેસી કે ઉઘા પડીને મુસાફરી કરતા પેસેન્જરોને જોયા પછી ડારવીનની થ્રીયરી ખરી પડતી જણાય છે; કે બેશક, આપણા દાદા વાંદરાજ હોવા જોઇએ ! નહિતર તેમના વંશજો આવી પરિસ્થિતિમાં મુસાફરી જ શી રીતે કરી શકે ? થડ કલાસના મુસાફરોને તો ફક્ત વનવામળાં કે આમાચીડીયાંની જેમ ઉઘા મસ્તકે લટકવાનું જ બાકી રહ્યું હતું ! બાકી માથું નીચે ને ટાંટીયા ઉપર એવું સિપાસન તો

કેટલાય મુસાફર કરી ચુક્યા છેજ. જો કે આ લેખ છપાશે, ત્યાં સુધીમાં તો વધુ ટ્રેનો દોડતી થઈ જતાં, આ પરિસ્થિતિમાં ફેર પડી જશે અને દાલડાના બનાવટી ઘીથી પોષાએલો આજનો માનવી, દેવને પણ ફર્લંબ એવી થઈ કલાસની એ મુસાફરીને ભૂલી પણ જશે, તો ભવિષ્યના ઇતિહાસમાં શિલાલેખ તરિકે કોઈ પુરાતત્વવેદના આ લેખને કાતરાવે અને બાવી પ્રજા, યુરોપીય ખીજા મહાભારત યુદ્ધના રમરણ તરિકે થઈ કલાસના ડાબાઓમાં થએલી પોતાના પિતૃઓની ફજેતી વાંચે એ હેતુથી જ આ લેખ અત્રે લખાયો છે તેને લાખો કરીને વાંચવો, એ વાંચકોની ઉદારવૃત્તિ પર છોડું છું.

સુમેધુકિંબહુના—એકાર

હદના જીવેતે યુદ્ધકાળ દરમિયાન કશું યાદ રહી જાય એવું હોય તો તે સ્ટેશન માસ્તરોની તુમાખી, ટીકીટ એકરોની વિવેકા ભાષા (૧) અને થઈ કલાસમાં મુસાફરી કરતાં માનવ પ્રાણીઓનાં રબરનાં બનેલાં શરીર ! આ ત્રણ વસ્તુઓ યુદ્ધની યાદગાર બની જવા પુરતો સંભવ કે.ઇ.પણુ ટ્રેન સ્ટેશન પર આવી કે થઈ કલાસના એકેએક દરવાજા પર હુલ્લડ ઉપરિથત થવાનું ! કંઇકના બિસ્તરાની ધૂળથી કંઇક આબરૂદારોનાં કપડાં બગડવાનાં, કંઇકના પગ કચડાઇ જવાના, કંઇકનાં પેટ દબાતાં 'ઓ આપરે !' શબ્દ મુખમાંથી નીકળી જવાના, કોઇ ગાળો ભાંડવાના, ધક્કા મારવાના કે ખાવાના વગેરે અનેક બનાવો બની જવાના. ગાડી આવ્યાથી ઉપડતાં સુધીમાં થઈ કલાસના એકેએક ડાબામાં જાણે કવેટાનો ધરતીકંપજ ઉપરિથત થવાનો. અને જેનો સાર એ કે લોકો નીતિને નેવે મુકી, ગૃહસ્થાઇને ગીરો મુકી 'બાળયાના બે ભાગ' અને ફાવ્યો તે ડાહ્યોના સુત્રેનેજ સિદ્ધ કરવાના. વિચાર કરતાં જણાયું છે કે યુદ્ધ સમયમાં સૌથી મોટી બેવકુફી કરવી તેનું જ નામ 'મુસાફરી' અને મુસાફર એટલે મહાન બેવકુફ અથવા બેવકુફીનો સરદાર !

બર ઉનાળામાં ગામથી બે ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલા રમજાને કોઇ પોતાના મરી ગએલા સગાની ઠાંકડી ઉચકીને ગયા પછી, રમજાનેથી પાછા

આવતાં ડાહ્યને જેવો થાક લાગે છે; બસ તેવો જ બદકે તેથીય વધુ થાક આઠ દસ કલાકની મુસાફરીમાં લાગે છે. ને ટ્રેનમાં એક બે રાતની ચડી કલાસની મુસાફરી કરવી; એ તો લડાઇના મોરચા પરથી હેમને ખેમ સામસમા જીવતા ઘેર આવવા જેવું પરાક્રમ ગણાય ! અભિમન્યુને સાત કોઠાનું યુદ્ધ લડતાં જેટલું પરાક્રમ દાખવવું પડ્યું હતું; તેવું પરાક્રમ ખતાવાય, ત્યારે માંડમાંડ જગ્યા મળે ! ને જગ્યા મળી કે પછી તે પેસેન્જર ચીથરાનો વાઘ બની બેસે છે. બીજા સ્ટેશને નવા આવનારને ધમકાવે છે; ને સ્ટેડીનએડના સેનાપતિએ જેમ જર્મનોને લીલા તોરણે પાછા વાળ્યા હતા; તેમ નવા મુસાફરને કોઇ પણ ભોગે ધમકાવીને કે લાગ પડે તો ધકકા મારીને પણ પાછો કાઢે છે. માનવતા, કે હમદર્દીના એકકેય છાંટો તે વેળાએ વીર યોધ્ધાના હૃદયમાંથી નીકળી જાય છે !

ખિચારા રેલ્વેવાળા તો નિર્દોષ ભાવે, બેળા હૃદયે જાહેર ખબર કરીજ છૂટયા હોય છે ને કે “મુસાફરી ન કરો. જરૂરત સિવાય મુસાફરી કરનાર દેશના દુશ્મન છે ! મુસાફરીના બચાવેલા પૈસા ખેતીવાડીમાં કામે લગાડો !” વગેરે વગેરે ઉપદેશ કરે છે, પણ આપણે ખેતકુદો ક્યારે કોઈના ઉપદેશની કદર કરીએ છીએ ? ઉલટા માછલાં જેમ પાણીના પ્રવાહથી વિરૂધ્ધ દિશામાં ચાલે તેમ આપણા પેસેન્જરો રેલ્વેના ઉપદેશની વિરૂધ્ધતા ખાતરજ જાણે મુસાફરી કરે છે. કેટલાક શોખીનો ફક્ત નવી ફિલ્મ બેવા સુરતથી મુંબઈ જાય છે ! તો કેટલાક મુંબઈના સ્ટેલાણી ફક્ત સરતો દારૂ પીવા ગેવા કે હમણની મુસાફરી કરે છે ! તો જત્રા મેળામાં ફક્ત બૈરાં બેવા ખાતર કેટલાક જીવાનીયા ચણા ફાકતા પણ મુસાફરી કરે છે ! કેટલાક શાહરો ચડી કલાસનું બાકું મળતાં મુશ્કાયરા ખાતર ૧૫૦-૨૦૦ માઇલની મુસાફરી ખેંચી કાઢે છે; તો કેટલાક જનમાં ખૂબે મરવાનો મોકો હોય છતાં જનમાં જાય છે ને મુસાફરીની મુસીબત ઉઠાવે છે ! કેટલાક ફક્ત તાડી પીવા મુંબઈથી નવસારી જાય છે તો પાપડી ખાવા કતારગામ જાય છે ! સભાઓ, સમેલનો, જલ્સાઓ અને પરિષદોના કારણે પણ ગાડીઓમાં બીડ જામે છે ! રેલ્વેખાતું કહે છે કે “સામાન સાથે

મુસાફરી કરવી નહિ !” ત્યારે મુસાફરો બધે આખું ધર માથે ઉંચકીને લાવે છે. ને ખિસ્તરો તો એટલા મોટા હોય છે કે ખારણામાંજ રક્ષાઈ રહે ! જે જગ્યાએ જવું હોય ત્યાંના રેલ્વે ભાડા કરતાં રેલ્વેન પરના કુલીઓની મજૂરી વધુ થઈ પડે છે ! ને જેવી રીતે હોટલર અનેક મોરચા સંભાળવા જતાં યુદ્ધ હારી બેઠો; તેમ આપણા પેસેન્જરો ડઝનબંધી દાગીના અને છોકરાંને સંભાળતાં કાં તો છોકરું, કાંતો પોટલું ગુમાવી બેસે છે ! ખરેખર ! બાળબચ્ચાં સાથે મુસાફરી કરવી એ તો પેલી કવિતાની જેમ,

“સફરનો મારગ છે શરનો

નહિ કાયરનું કામ બેને;

પરથમ પહેલાં મસ્તક મૂકી

વરતી લેવું નામ બેને !”

બસ હવે વધુ ચાપાચીપી ન કરતાં એક યાત્રાળુની સફરનુંજ સીધે સીધું વર્ણન કરું છું સુરતના જેકીસન ઉદ્દે જેકાકાકા કે જેમનું વય ૮૫ ચોમાસાં વઢાવી ચૂક્યું હતું; તે જુનીનાં છોકરાંને ઘેર મુકીને નવીની સાથે તમામ હિંદુસ્તાનનાં યાત્રાસ્થળોનું પૂન્ય પ્રાપ્ત કરવા કોઈ શુભ ચોક્કસીએ ઉપડ્યા. નવી કાકીની ઉંમર ફક્ત ૩૦ વરસની હતી. લઢવામાં બલાબલાને પાણી પીવડાવે એવાં હતાં. નામ જેકોરકાકી હતું ને કોઈની પણ સાથેના વાગ્યુધ્ધમાં વિજય મેળવે તોજ શાંત થાય એવો એમનો સ્વભાવ હતો. જેકાકાકાને એવી હેડબાસાઈ ધણીયાણી મળી એ એમનાં સદ્બાચ્યની નિશાની ગણાય. જુની મરી ગયા પછી એ નવીને કાકાએ મળે આંધી હતી. જેમ ધરડી ગાયને કોટે ડેરા; તેમ ધરડા કાકાને કોટે એ ડેરા રૂપજ હતો ! કાકા, એ ધડપણની લાકડીના સહારે યાત્રાએ ઉપડ્યા. કાકી આગળ કાકાનું કંઈ ઉપજવું નહિ; જેમ કોઈ જૂવાન કમાન્ડર સમક્ષ ધરડા સૈનિકની ગત થાય એમ ! પાણીનો મોટો ધડા જેટલો લોટો, ભાતનો ડબ્બો, કપડાંનો એક ટ્રંક કે જેને ઉપાડતાં પોર્ટરની કેડ પણ બેવડ વળી જાય ! વળી સાથે ઝમઝમા તોપ જેવો મોટો ખિસ્તરો લાઈને એ કંપની

માત્રાએ ઉપડી. ગાડી કરી સ્ટેશને ગયાં. કાકી પુલડેસમાં હતાં. ધરમાંથી બહાર નીકળતાં એમના ચંપલ છાણમાં ખરડાયા હતા. સ્ટેશને ગાડીમાંથી ઉતરતાં જ ગાડીવાળા સાથે જમી પડી. કારણ કે એમના છાણ ખરડેલા ચંપલ વડે એમણે સામેની ગાદી પર પગ લાંબા કરવાથી સામેની ગાદી બગડી હતી.

“જરા ચંપલ સાફ કરીને તો ખેસવું હતું ? મોટાં શેઠાણી જેવાં થઈ ગયાં તે જણ્યું ! બાહુ આપણે બાર આના, ને ગાદીની ધોલાઈ છ આના તો થશે !” ગાડીવાળો બોલ્યો.

“તે શેઠાણી બનીને કોઈના જોરપર ફરીએ છીએ ? મિયાં, જરા મોં હંબાળીને બોલ ! મને શી ખબર કે છાણમાં ચંપલ ખરડાયા છે ? લે બઈ, મોટી તારી ગાદી ના જોઈ હોય તો ! એ તો ઠીક છે કે હું જત્રા જેવા પુણ્યના કામે જઈ છું તે બોલતી નથી નહિ તો...” કાકી બોલ્યાં.

“નહિ તો શું મને ફાંસીએ ચઢાવી દેવાવત ?”

“જા, જા, હવે સારો લાગતો નથી !” અને કાકા, કાકીનો હાથ ચકડીને આગળ વધ્યા ત્યારે જ કાકી આગળ વધ્યાં કાકા જરા ધામેથી બોલ્યા. “શરૂઆતજ આવી શુભ થાય છે તો આગળ જતાં શું થશે ? જરા ગુસ્સાને ગળી જતાં શીખો !”

“તમેજ પાણી વગરના છોને ? નહિ તો એ મારો પીટયો ગાડીવાળો હું બોલી જાય ?” અંતે એ જાને સ્ટેશને પહોંચ્યાં. કાકીએ એ ટિકીટ કાઢીને માગી. અંદરથી માસ્તરે કહ્યું; “ડાકોર શા માટે જાઓ છો ?” કાકી બોલ્યાં “ઝખખ મારવા !” તો માસ્તરે બોલ્યો; “વગર કારણે મુસાફરી શા માટે કરો છો ? બીડ લણી છે. આ તે જત્રા કરવાનો સમય છે ?” તો કાકીએ તેમને કહ્યું; “તમે તમારે ટિકીટ આપોને ? બલે અમે બીડમાં કચરાઈને મરી જઈએ તેનું તમારે શું ?” અંતે માસ્તરે ટિકીટ આપી ને એ જોકાકાકાને દોરીને પ્લેટફોર્મ પર ગયાં. કુલીએ માલ ઉઠાવ્યો હતો, ત્યાં જઈને ત્રંક પર બેઠાં. ગાડી આવતાં કુલીએ માલ તો ગમે તેમ ઝાઝ્યો

પણ જગ્યાના વાંધા પડ્યા. કાકી તો મને તેમ કરીને ચઢી ગયાં; પણ કાકાનું રદું ચાલ્યું નહિ, એમણે જોર કરીને ઢોરને તાણે એમ કાકાને ઉપર તાણી લીધા. અડધા કલાકે ગાડી ઉપડી ત્યારે કાકાનો દમ હેઠો ખેઠો; પણ કાકા ઉભાજ હતો. ઉભાચે રહેવાની જગ્યા ન હતી ત્યાં એસવાની તો વાતજ ક્યાં કરવી? એક બે ખડમાંદલા જેવા પેસેંજરોને ધક્કા મારી મારીને કાકીએ કાકા માટે જગ્યા કરી આપી, ને બીજાં રેશન આવતાં કાકા પેસેંજર લઘુશ્રેણી કરવા જતાં કાકી પણ તેની જગ્યા પર ગોઠવાઈ ગયાં. પેલાએ આવીને ઉઠવાનું કહ્યું પણ એ જ્ઞાનાં ઉઠે?

“આ તે કંઈ બાઈ માણસની રીત કહેવાય?” પેલો બોલ્યો.

“બાઈ માણસની રીત ના કહેવાય તો હું કહેવાય? માટીરો ચઢને બેઠીરેય ને બાઈ માણસ ઉભાં ઉભાં મુસાફરી કરે?” કાકી બોલ્યાં.

અને પછી તો એવી જમી કે વચ્ચે ત્રણ ચાર રેશનો ગયાં ને અંતે ભરત્ર આબ્યું; તોય યુદ્ધ ઠંડું ના પડ્યું. કાકીએ પોતાના હેડબાસાઈ હાંટાથી પેલાને હરાવી દીધો; ત્યારેજ યુદ્ધ માંડ માંડ ચમારગામ પાલેજ આગળ ટ્રેન જતાં ઠંડું પડ્યું! ભરત્રથી પાછી ગીરદી વધી હતી. ત્રણ પેસેંજર ઉતર્યા ને તેર ચઢ્યા જેથી ઉપરનો શ્વાસ ઉપર રહી જાય ને નીચેનો શ્વાસ નીચે રહી જાય એવી બીડ જમી. એટલેજ યુદ્ધ ટાડું પડ્યું. એવામાં એક ઉભેરો માણસ ચાલવા જતાં તેના બુટથી કાકાનો પગ કચરાયો એટલે કાકાએ પોક પાડી. “અરરર! મારા બાઈ, તમેય શું જોતાં નથી? મારો પગ કચરાઈ ગયો!” પેલો કચરનાર માણસ પણ અડબંગ જેવો હતો જેથી બોલ્યો કે “પગ નીચે શા માટે લટકાવીને બેઠા છો?”

“નીચે પગ ના લટકાવે તો ક્યાં પગોને માથા પર મૂકે?” કાકીએ પેલાને પડકાર્યો, ને પાછી બીજી વાર શરૂ થઈ તે ઠેઠ વડોદરા આવ્યું ને “ગરમાગરમ એવડા!”ની બૂમ સંભળાઈ ત્યારેજ અટકી. કાકીએ એવડા લેવા બહાર ડોકું કાઢ્યું, એટલામાં એક મણસે બારણા આગળ આવીને

બૂમ પાડી, “ઉતરી જાઓ! ઉતરી જાઓ!” આ ડાંગમાં તો મિલીટરીના માણસો બેસવાના છે.” એટલે કાકીએ તેને કહ્યું; “લે જ જા! મોટી મિલીટરીવાળી આવી છું તે?” એવામાં તો બીજી બાજુની બારીઓમાંથી મિલીટરીવાળાઓના ખિસ્તરા ધમાધમ પડવા લાગ્યા ને પેસેજરો જીવ લઈને બીજા ડાંગમાં ભાગવા લાગ્યા. કાકીએ પોર્ટરને બૂમ પાડી, પશુ પોર્ટર જ ન મળે; જેથી ઉતરીને આ છોડ્યા પેસે છોડે ગયા; ત્યારે એક પોર્ટર મળ્યો, તેની પાસે સામાન ઉતરાવ્યો ને જલ્દી જલ્દી બૈંગના ડાંગ તરફ લાગ્યા, ભાગતા ભાગતાં કહ્યું કે “તમે કોઈ સાથેના ડાંગમાં બેસી જજો, વખત નથી નહિ તો તમને બેસાડીને પછી જ હું જાત!” કારણ એમ હતું કે સમય ઓછો હતો ને બૈંગના ડાંગ સિવાય ગજા વાગે એમ ન હતો. કાકાએ બહાર નીકળવા ધણું જોર ક્યું પશુ મિલીટરીવાળાઓના ખિસ્તરાનો પહાડ ઓગળીને એમનાથી આગળ વધાય એમ ન હતું. મિલીટરીવાળાઓને કાલાવલા કર્યા, પણ તેમણે કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. અંતે એક ટી. ટી. જતો હતો તેને બૂમ પાડી, તેણે કાકાનું કાંડું ઝાલીને જોર કરીને વસડી કાઢ્યા, જેથી કાકાના સંધા ઢીલા થઈ ગયા.

“સાહેબ, કોઈ ડાંગમાં મને બેસાડી આપોને?” કાકાએ હાંફતાં હાંફતાં કહ્યું.

“મને ફૂરસદ નથી.” એમ કહી ટી. ટી. ચાલ્યો ગયો ને કાકા ડબ્બેડબ્બે દોડવા લાગ્યા. બે દાવકા પહેલાં જેમ ઢેડ બંગીઓને જોઈને સનાતનીઓ તેમને ‘હડે! હડે!’ કરતા હતા, તેમ દરેક ડાંગમાંથી લોકો કાકાને જાકારો આપતા. કોઈએ ચઢવા દીધા જ નહિ! એક જગ્યાએ ચઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તો એક જરા ધોંગા આવેડ પુરુષે એમને દરવાજામાંથી જ ધકકો માર્યો. કાકા જોયું ખાઈ ગયા! કોઈને ફરીયાદ કરવા જેટલો સમય ન હતો. એક કુલીને પકડ્યો ને કહ્યું કે “તું મને માડીમાં ચઢાવી દે તો એક રૂપિયો આપું.”

“કાકા, માડીમાં તો કેઈ પોટલું કે દાગીનો હોય તેને અમે ચઢાવીએ માણસને તે ચઢાવવાનો હોય?” કુલી બોલ્યો.

“અરે! બાપ એકને બદલે બે રૂપિયા લે પણ ચઢાવી દે, ડોકોરજીની જત્રાએ જવાનું છે. પાછળ ઘેરાના ડબ્બામાં મારી ધરવાળી બેઠી છે, જે જે સીટી પડી ને ગાડી ઉપડી ગઇ તો હું રજીની જઇશ.” અને કુલીને દયા આવી. સામેના ડબ્બામાંજ ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બારણાંમાં તો આઠ માણસ ઉભેલા હતાં; જેથી બારીએથીજ કાકાને ધકેલ્યા. પેલી બાજુ સીટી વાગી ને ધમ્મથુને કાકા ગાડીમાં પચ્યા. “ઓ બાપરે!” એમના શ્રીમુખ-માંથી નીકળી ગયું, “જ્યોહાડરામ કી જે!” કહેવાને બદલે ‘ઓ બાપરે! મરી ગયો રે! કેડયો બાંગી ગઇરે!’ એવું એવું બોલવા લાગ્યા કુલીએ બે રૂપિયાની મામણી કરી. ગાડી પ્લેટફોર્મ પરથી નીકળી ચુકી હતી. ગજવામાં હાથ ધાલવા જેટલી એમના હાથોમાં શક્તિ નહતી, ને બીડ પણ એવી હતી કે ગજવામાં હાથ ધલાય નહિ, ને જોરજુલમથી ધલાય તો નીકળેય નહિ! કુલીએ કાકાને ઉઘડા લીધા; પણ કાકામાં હીંમતજ ક્યાં રહી હતી? પાસેના એક પેસેન્જરને કહ્યું કે ‘બાપા એને બે રૂપિયા ઝાંસોને, કળ વળતાં હું આપી દઇશ!’ પેલાએ બે રૂપિયા આપ્યા ત્યારે કુલી માળો દેતો દેતો ઉતર્યો. કાકા બોલ્યા ‘શો હરહરોતો કલજુગ બેઠો છે? અમ જેવા જત્રાજીને ત્રણ ટકાને કુલી માળો દે છે!’ હજુ કાકાને કળ પણ વળી નહતી; એવામાં એક વજનદાર પોટલું ઉપરથી કાકાની બોચી પર પડ્યું! કાકા જોયું બાપ ગયા. મહામુસીબતે તેમને બે ચાર જણે બેઠા કર્યા. અફળાઅફળીમાં ચરમા પણ તુટી ગયા હતા. કળ વળી ને આજુબંદુ રટેજન આવ્યું.

ગાડી બદલવાની હતી; પણ કાકામાં ઉતરવાનીય હીંમત ક્યાં હતી? ધરવાળી ખોળતી, ખોળતી, કુલી સાથે આવી લાગી. “અરે! તમે તે કેવા માણસ છો? જુઓ, પેલી ડોકોરજીની ગાડી તો બરાબ પણ ગઇ ને તમે તો બાપના ધરમાં બેઠા હોય તેમ હજી ઉતરતાય નથી!” ધરવાળીએ કાકાને ધમકાવવા માંડ્યા, એટલે કાકા માંડમાંડ બોલ્યા ‘પણ મારી તો કડેય બાંગી ગઇ છે ને અફળાઇ કુટાઇને પાંસળાય સેકાઇ ચ્યાં છે! ડોકોરજીનાં દર્જન કરવા જતાં પહેલાં હું પોતે રામશરણ મઠ જઇશ!”

“અરે ! એમ તે કંઈ હોય ? હજી તો ડોકોરજીથી દારિકાજી જવાનું છે. ત્યાંથી અંખાજી, મથુરાજી, દારિકાનાથજી, જવાનું છે ને ત્યાંથી પાંચ વળી કાશી વિશ્વનાથનાં દર્શન કરીને આવવાનું છે ! અત્યારથી માટીડા, હરખા માટીડા થઈને હું હીંમત હારી જાઓ છો ? રણછોડરાયકી જે !” કહીને ધરવાળીએ કાકાનો હાથ પકડ્યો; પણ કાકા પોદગાની જેમ ઊઠી સાક્યાજી નહી. અંતે એકખીજ પેસેન્જરની મદદથી કાકીએ કાકાને ગાડીમાંથી હેઠે ઉતાર્યા. ને ડોકોરજીની ટ્રેન તરફ ચાલવા કહ્યું : પણ કાકાની હીંમત ચાલી જ નહી ! એટલે કાકા બોલ્યાં.”

“લ્યો, ચાલો, મારો હાથ ઝાલો, રણછોડરાયની કિરપાથી ટાંટીયામાં જોર આવશે !”

“જોર આવી રહ્યું હજી એક તિરથધામમાં જતાં પહેલાં તો ‘રામ બોલો બાધરામ’ જેવી હાલત થઈ ગઈ છે; ત્યાં આગળ તો શી રીતે વધારો ? તમારે જવું હોય તો જત્રાએ જવ. હું ધરબેજો થવા માણું છું ! પારકા ગામે લોકડાં ભેગા થવા કરતાં ગામ ભેજા થવું શું ખોટું ?”

અને અંતે જેવાં ગયા હતાં તેવાં જ આણંદના સ્ટેશનથી કાકાને કાકી સુરત ભેળાં થયાં. એમને યાત્રા-ધામનાં દર્શનનો લાભ ન મળ્યો; પણ યાત્રાનું પુણ્ય તો મળ્યું હશે જ ને ? વાંચક બિરાદર કે બિરાદરણી ! તેંય યુદ્ધના દિવસોમાં થડ કલાસની મુસાફરી કરી હશે; તો તનેય ખાતરી થઈ હશે કે ‘કાશીએ કરવત મુઠાવવા’ કરતાંય થડ કલાસની મુસાફરી કરવી અધરી હતી ! પ્રભુ એવા દિવસો ફરીથી કોઈને ન દેખાડે, ને યુરેપમાં જનનવર તરિકે પેદા કરે પણ હિંદમાં માનવ તરિકે પેદા ન કરે ! અસ્તુ :

પાટલુન

પોતાની એકની એક લાડકી પુત્રી સાવિત્રીનાં લગ્ન દિલ્લી નિવાસી શ્રી. જી. ડી. મિશ્ર, આઈ. સી. એસ. સાથે નક્કી કર્યા પછી જાણે પંડિતજીના તાજા મુંડવેલા મસ્તકેથી ત્રણ મણુનો બારજ હતરી ગયો ! પંડિતજીને તો જાણે સદેહે સ્વર્ગે પહોંચી ગયા જેવો આનંદ થયો. પંડિતજી શુદ્ધ કેળના પાણીએ ખાંધેલા સનાતની વિચારના ભંદ્રભૂંદ્ર ગૃહસ્થ હતા ! ઇત્ત-નિયમ પાળવામાં ને આચાર વિચારમાં તો એકા હતા. પોતાના વિચારમાં મજ્જમ હતા.

“સારું થયું કે તમે એવા ખાનદાની છોકરા સાથે આપણી દીકરીનાં લગ્ન નક્કી કરી આવ્યા. લ્યો, હવે જરા ટાઢું પાણી પીને ટાઢા પડો !” પંડિતાણી બોલ્યાં. પંડિતજી પાછડીને અંગરખા સાથે રસોડાના ઉંચર પર ઉભા હતા. સાવિત્રી એની માતાનું બોલવું સાંભળીને જરાક શરમાઈ સાડીનો છેડો દાંતમાં ધાલી આડું જોઈ મંદ હાસ્ય કરતી હતી ! પંડિતજીને જાણ્યું કે, “મારી સાવિત્રી તો કેઈ રાજકુમારના ધરને શોભાવે એવી છે. અરે, અસલ સાવિત્રી પણ એની આગળ પાણી ભરે છે, પાણી !” આમ ગજુગજુતા આત્મસંતોષ અનુભવતા ઝૂલ પર ઢળી પડ્યા.

લગ્નની તૈયારીમાં આઠ-દસ દિવસ પણ નહિ પસાર થયા હોય કે. મી. જી. ડી. મિશ્રનો પત્ર આવ્યો. પંડિતાણીજીએ ફાડ્યો, સાવિત્રી ત્યાંથી દોડીને બાળુના રૂમમાં ચાલી ગઈ. બારણું અધું વાસીને પત્ર સાંભળવાની ચેષ્ટા કરવા લાગી. પંડિતાણીના હાથમાંથી પત્ર લઈને વાંચતાંજ પંડિતજી તો સંઘડોંગ માટે અહીંથી તહીં દોડતા એન્જનની જેમ ધુંવાં ધુંવાં થવા લાગ્યા.

“સેફ્ટીરેઝર નં-૩, રેઝરબ્લેડ ઓસ ૩, લુકોગ્રાસ એન્ડ હેરથ્રશ્મ ડઝન-૧, સુટકેસ નં-૨, એક્સટર નં-૩, સેલ્ફગસ્ટ નં-૬, વેલ્વેટ ગાઉન-૬, સીગરેટ ઓસ-૧૦૦, કેલર, ટાઈ, પાટલુન, બુટ, પ્રત્યેક ૩-૩ ડઝન. બસ એટલી વસ્તુઓ, પહેરામણીમાં મળવી જોઈએ.” આવો કામળ વાંચીને પંડિતજી ધુંવાંધુંવાં ન થાય તો શું થાય ?

“સાહેબ છે, એટલે એ બધું તો આપવુંજ પડશેને ? એકની એક દીકરી છે. જમાઈને જે ન આપીએ તે એ છું છે, અને એમનાં નહિ આપીએ તો કોને આપીશું ?” પંડિતાણી બોલ્યાં.

પંડિતજી ચૂપ રહ્યા ને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે જો “અમેરિકાનો એટમ બોમ્બ મારી પાસં હોત તો આ બ્રાહ્મણત્વના કટ્ટા શત્રુને પુરો કરી નાંખત; પણ શું કરું લાચાર છું ! ખેર, સનાતનીઓના પેપરમાં લખીને એને નાતબહાર કરવું. યા સરકારને લખી મોકલવું કે એ ધર્મ-પિશ્ચાચનો રેશનકાર્ડ રદ કરવો જોઈએ. પણ એવ. આમ. સી. એસ. મુવો છેને ? સાવિત્રી તરફ જોઉં છું ને બંધાય વિચારો ઠંડા થઈ જાય છે. હશે !” આમ મડમથલ કરતા પંડિતજી ટાઢા પડ્યા અને બાવી જમાઈને પત્ર લખવા લાગ્યા.

“ચિ. મિશ્રજી ! દિર્ઘાયુ હોવ ! પત્ર પ્રાપ્ત થયો. અમારાં તે યાને સાવિત્રીનાં માતૃશ્રી લખાવે છે કે ટાઢને માટે કામજો નં. ૧. કોઈના વરધેડા વગેરેમાં જવા માટે અંગરથું, પાંખડી, તથા ખેસ નંગ ૧-૧, તથા મારા તરફથી બ્યાયમ અને બળવર્ધક કુસ્તિને માટે લંગોટ જોડ એક, અને

આખની જ્યોતિ વધારવા માટે પાવડી નં. ૨ તથા જ્યોત્સ્ના પાથરવા ગોઠડી નં-૨ અને રેશમી ચાદર નં. ૨ તથા તાપવા માટે સગડી નં-૧ પુત્રીની સાથે પહેરામણીમાં આપીશ પણ પાટલુનને માટે તો હું મારી ચાહું છું. કારણકે પાટલુનને તો હું વર્ચસ્વ ગણું છું ને એને! પડછાયો! પણ મારા કારમાં ન પડે એવું ધન્યું છું કારણ કે મારી માન્યતા છે કે પાટલુન પહેરવાથી ગમે તેવો સનાતની બ્રાહ્મણ પણ ખ્રિસ્તી બની જાય છે!

લી. આપનો હિતૈર્ષિ
પંડિત વાચસ્પતિ!

ત્યારપછી તો એ બાવિ સસરા જમાઇમાં ખૂબ પત્રોની પરંપરા ચાલી. મી. જી. ડી. મિશ્રે લખ્યું હતું કે :

“આપે જે વસ્તુઓનું લિસ્ટ મોકલાવ્યું છે તે આપ પોતાને માટે જ રાખશો, મારે તો મેં જે લખ્યું છે તેજ જોઈએ. બહે તમારે મને પાટલુન પહેરનાર ફિરંગી બની જતા હોય પણ મને તો પાટલુનની જ પ્રેક્ટીસ છે એટલે પાટલુન હું પહેરવાનો અને મારી પત્નિને પણ ફ્રોક પહેરવું પડશે....!

લી. આપનો જી. ડી. મિશ્ર.”

એટલે વળી સસરાજીએ પત્ર ફરડાવ્યો કે,

“ચિ. મિશ્રજી! મને પ્રતિતિ થતી નથી કે આપ એક મહેત્ત વસ્તુ માટે આટલો બધો આગ્રહ શા માટે રાખો છો? પાટલુનમાં ભારતીયતા કે સૌમ્યતા, સરળતા કે તરલતા, એવું કશુંજ નથી હોતું! લજ્જનું રક્ષણ કરવાનું તો એમાં કશુંજ તત્વ કે સત્ત્વ નથી! એનો આકાર-પ્રકાર એવો છે કે શૌચનિવૃત્તિમાં માનવને ડારવીનની ટ્રીયરી પ્રમાણેજ વર્તવું પડે! ભારતી ધોતી, એક એવી સર્વવ્યાપિ વસ્તુ છે કે એનો ગમે તે રીતે ઉપયોગ થઈ શકે. એ પાવડી, ચાદર, લંગોટ અને દોરડા તરીકે પણ વાપરી શકાય! ખેતી એ ભારતની સંપત્તિ છે. ધોતી અથવા લંગોટી પહેરીને આપ ખેતરોમાંથી સોનું પકડી શકો. પાટલુન પહેરનારાઓ સોનાથી વંચિત રહી ફક્ત લોહું મેળવી શકે છે! ગાંધીજીનેજ જુવોને! એમની લંગોટમાં

અમોઘ શક્તિ છે ! જો એમણે પાટલુન પહેર્યું હોત તો કોઈ એમનો ભાવ ન પુછત માટે કૃપા કરીને આપ દેશસેવકો જેવો પહેરવેશ પહેરી મને કૃતાઈ કરશો.

“મારી પુત્રીને તમે ફ્રૅંક પહેરાવવાની વાત કરો છો એમાં નર્યું બચપણ જાહેર કરો છો ! પુત્રી મારી સંસ્કૃતિ છે, અને સંસ્કૃતિ મારી પુત્રી છે. હિંદી પુત્રીઓની સંસ્કૃતિ મારી પુત્રી છે. હિંદી પુત્રીઓની સંસ્કૃતિ સાડીઓથીજ સચવાય છે એવી મારી માન્યતા છે. સ્ત્રીઓ ફ્રૅંક પહેરવાથી વાંદરી જેવી દેખાય છે એવી મારી માન્યતા છે ! મ્હારી સાવિત્રી સાડીમાં એવી સુંદર દેખાય છે કે દેવો પણ તેને જાંખવા પડાપડી કરતા હશે ! સુંદર શરીર પર, સુંદર સાડી કામદેવના ઝંડા જેવી શક્તિ ધરાવે છે. માટે સાડીથી વિરુદ્ધના વિચારોને તિલાંજલી આપો. જુવો હું પુશ્ક થઈને પહેલાંની યાદી ઉપરાંત આટલી વસ્તુઓ વધારે આપીશ. ત્રણ આટલી ઘાસલેટ, ૧૫ શેર ખાંડ અને ૧૦ શેર રવો કદાચ ત્યાં પણ એ વસ્તુઓ દુર્લભ હોય ! સ્વાસ્થ્ય સાચવતા રહેશો. અમારાં તે પણ પ્રાર્થના કરે છે કે ભગવાન આપને સદ્યુદ્ધિ અપે !”

લી. ભવદીય-પંડિત વાયરપતિ.

પંડિતજી છુટકારાનો દમ પણ ન લઇ રહ્યા કે, વળતી ટપાલે પત્ર આવ્યો.

“લગ્ન થાય કે ન થાય, હું તો પાટલુન જ પહેરવાનો ! પાટલુનને હું પ્રાણથી પણ અધિક સમજું છું. મારી પત્ની આપની પુત્રી હો ! કે ન હો, પણ તેને ફ્રૅંક જ પહેરવું પડશે ! મને વિશ્વાસ છે કે ગાંધીજી જો પાટલુન પહેરત તો વિદેશી યુનિવર્સિટીઓ તરફથી એમને વગર તકલીફ પી. એચ. ડી ની ડીગ્રી પ્રાપ્ત થાતા”

આપનો

જી. ડી. મિશ્ર.”

“મારી પુત્રી આપની પત્ની થાય કે નહિ, પરંતુ સાડી જ પહેરશે અને મારા જમણ આપ થાઓ કે બીજો કોઈ થાય; પણ તેને ધોતી જ પહેરવી પડશે ? બાકી જો ગાંધીજી પી. એચ. ડી. હોત તો કોર્ટ—

કોલેજમાં પ્રોફેસરગીરીની વેઠ ઉતારતા હોત ! પણ હું ખીજી વાત શા માટે કરું ? મારે તો પુત્રી પરણાવવાની છે, કંઈ સ્વરાજ લેવાનું નથી કે ગાંધીજીની વાતમાં રસ લઉં ! અલમત, સાવરકર ઠીક છે; પણ તે ય નિવૃત્ત થયા ને !”

બવદીપ-પંડિત વાચસ્પતિ

“મહેરબાની કરીને આપ આવા બેવકુફીભર્યા પત્રો ન લખશો. નહિ તો હું કોઈ દિવસ લગ્ન કરીશ નહિ ને લગ્ન કરીશ તોય સંતતિ-નિયમન પાળીશ.”

જી. ડી. ભા.શ્ર.”

“જે તમે અસલ આપના બેટા હોવ તો પોતાની વાત “હું કોઈ દિવસ લગ્ન કરીશ નહિ” ને નભાવી રાખજો. જોઉં છું કે પાટલુનધારી ભિખપિતામહ ક્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞા પાળે છે ? બાકી તમારી પત્નિ મારી પુત્રી હોય કે કોઈ ગપાની પંડિતની હો, પણ પહેરશે તો સડીજ, અને અસલ બ્રાહ્મણી હશે તો તમારી પાસે જ ઘોડીયું ખેંચાવીને તમારા બર્થ-કંટ્રોલને ધૂમાડાની જેમ ઉરાડી મૂકશે !” લી. તમારો ભાવિ સસરો.

એ ઉપરાંત પંડિતજીએ શ્રીકૃષ્ણની પિતાંબર સહિતની મૂર્તિનું સ્મરણ કર્યું, ચડીપાઠ કર્યા પણ એમના મગજમાંથી ‘પાટલુ’ની ધૂન ન નીકળી. જેમ જેમ એ પાટલુનને મગજમાંથી દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા તેમ તેમ પાટલુન ભૂત બનીને એમના મસ્તક પર સવાર થવા લાગ્યું ! એમને પોતાના બચપણના દિવસો યાદ આવ્યા. ચંદ્રવદન અને એ સાથેજ નિશાળમાં દાખલ થયા હતા. જુની અને નવી સંસ્કૃતિ, અથવા પૂર્વ અને પશ્ચિમ જેટલો બંનેના વિચાર અને વર્તનમાં ફેર હતો. પુરાતન પાછળ રહેવા સર્ગાયું હતું ને આધુનિક આગળ રહેવા સર્ગાયું છે !

પંડિતજી કહે છે કે “હું અમરકોપ અને દર્શનને પોપટની જેમ મોઢે કરવામાં કુશળ હતો ત્યારે ચંદ્રવદન સૂટ, સીનેમા ને સોમરેટના ધૂમાડામાંજ ઉડતો હતો. સાથે બણતી વિદ્યાર્થીનીઓ અને તો કોઈ ગર-રનો દેડકો કે સડકનો પત્થર સમજી મારી તરફ દૃષ્ટિએ ન કરતી; ત્યારે ચંદ્રવદન તરફ હંમેશાં અમી વરસાવતી; જેથી ચંદ્રવદનને કહેવું પડતું કે,

“મારી સામે ન જોશો જરાય નજર મને લાગેરે!” ને સામેથી જવાબ મળતો કે,

“જરા કહોજી સાંવરિયા શા જાદુ કર્યાં?”

“આમ પતંગજાજી કરનાર ચંદ્રવદન આજે રાવબહાદુર છે. એસ. ડી. એ. છે અને તેના એકજ દૂકમથી જોઈએ તેટલી ખાંડ અને જોઈએ તેટલું ઘાસેટ મળી શકે છે; ત્યારે હું એક કથાકાર પંડિત અને ફક્ત એક સાવિત્રીનો પિતાજ બની શક્યો છું! હે, પરમપિતા, આદિ પુરુષ નારાયણ! શું કલિક અવતારમાં તમે પણ પાટલુનનેજ અપનાવશે અને માતા લક્ષ્મી ફ્રોક પહેરશે?”

રાત્રે સીતાસ્વયંવરની કથા કહેતાં કહેતાં બાન બૂલી જઈને શ્રોતાઓની સામેજ પંડિતજી ઉચ્ચતાથી પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠા. પોતે ક્યાં છે? શું કરે છે? તેનુંય તેમને બાન ન હતું. ત્રાડ પાડીને બોલી ગયા કે; “મારી સાવિત્રીનો વિવાહ હું તેજ રામથી કરીશ કે જે આધુનિક પાટલુન રૂપિ ધનુષ્યનો સંપૂર્ણ રૂપે માનજાંગ કરે! (યાને કે જ્યાં જીવે ત્યાંથી પાટલુનને ફાડી નાખીને પરશુરામની જેમ પૃથ્વીને નક્ષત્રીય કરવાને બદલે ન પાટલુની કરે!) હું હવે તે આઈ. સી. એસ. રૂપિ રાવણ કે જેનું નામ જી. ડી. મિશ્ર છે; તેની સાથે જરાપણ સંબંધ ન રાખતાં મારી પુત્રીનો વિવાહ ફેક કરું!”

પંડિતજીએ જીરુસામાં ને જીરુસામાં શ્રોતાઓએ પહેરાવેલો હાર પણ ચુંચીને ફેંકી દીધો.

અકસ્માત બીજે જ દિવસે એક સાધુ પંડિતજીને આગણે આવ્યો, ને પંડિતજીને હંડવત પ્રણામ કરીને બોલ્યો:

“પિતાજી! મેં કાલે બિષ્મ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી છે; જે મને આપ યોગ્ય સમજી આપનો જમાઈ બનાવી કૃતાર્થ કરી શકતા હો; તો આપની પ્રતિજ્ઞા પાળવા હું તૈયાર છું! શું આપ આપની સુપુત્રી સાવિત્રીને માટે સત્યવાન બનવાની મને તક આપી શકશે?” પંડિતજી જીરુસાભરી દ્રષ્ટિથી

જમથી માથા સુધી ને પુનઃ માથાથી પગ સુધી તે ખળખળ બોલા જોમ-
ટાનું નિરીક્ષણ કરીને બોલ્યા; “તું કાણુ છે ? શું કહે છે ?”

“હું યોગી છું; પણ મેં સાંજળ્યું છે કે બોગી થયા વિના કોઈ
યોગીની યોગવિદ્યા સફળ થતી નથી. ખરું કહું તો હું એક આઇ. સી.
એસ. છું અને કર્મસંજોગે યોગી બન્યો છું. મારું કામ કચેરીમાં નહિ
પણુ ધરની રસોડા નામે ઓફિસમાં હોય છે. હુંકાણુમાં એજ કે રસોઈયાનું
કામ કરું છું પણુ આપનો રાજગતીયંધુ હોઈ લગ્નનો હક્કદાર છું !”

હવે તો પંડિતજીના મગજનો પારો હટ'ની ઉપર ગયો; “જીવો,
સ્વજાતીના છો એટલે કંઈ વિશેષ કહેતો નથી. જાઓ મારા મોઢા આગ-
ળથી તો ઠીક; પણુ ગામમાંથી પણુ દુર ચાઓ ! વિવાહ કરનારાનાં ડાચાં
જેયાં ન હોય તો ! જાઓ, કોઈ ગટરમાં મોઢું ધોઇને આવો ! મહારાણી
જીવાને લાયક પુત્રો તમારા જેવા જોમટાને પરણાવું ?” એવું રૌદ્રસ્વરૂપ
પંડિતજીએ ધારણુ કર્યું કે જામાતૃપદનો ઉમેદવાર તો ઉભી પૂંછડીએ નહોતો !

હવે બસ પંડિતજીને ધુન ભરાઈ કે આવા લંગોટવાળા જામાતૃ કરતાં
ચેલો પાટલુનધારી શો ખોટો ? પોતાના રફૂલફેંડ, રાવમકાદુર અંદ્રવદન પાસે
જઈને પોતાનું ધર્મ સંકટ જણાવી પાટલુન નિષે મત માગ્યો તો તેણે
પંડિતની બાષામાં જ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે; પ્રાચીનકાળમાં લંગોટમાં જ્ઞાન
વિજ્ઞાન દર્શન ચાતું હતું, આજે પાટલુનમાં થાય છે ! પાટલુન વિદ્યાને
માનદંડ છે અને અધિકાર તથા શક્તિનો રાજદંડ છે ! આજે કૌલેજમાં
અને વિદ્યાલયમાં જે પાટલુન પહેરે તેની પાસે માતા સરસ્વતી તો ફરકતી
પણુ નથી ! કૌલેજના કંપાઉન્ડમાં પાટલુનવાળા અક્ષત્રમંદ અને ધોતીવાળા
બુધ્ધુ અણાય છે. પાટલુનવાદ પરજ આજે તો વિદ્યાર્થીઓમાં સરસ્વતીનું
વરદાન અને લક્ષ્મીના આશિર્વાદ ઉતરે છે ! એ એકજ પાટલુન, પ્રૌદ્ગંધરોને
માટે કાર્ય પટુતાનો પુનિત પ્રદર્શક બને છે, અમલદારોને માટે કર્તવ્ય
પરાયણતાની કસોટીરૂપ બને છે ! તો વકીલોને માટે ત્યાગ ભાવનાનું
પ્રતીક બને છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, ફિલ્સુફો આજે તો પાટલુન પહેરીનેજ સફળ

મધ શકે છે ! આજે વિદ્વાતાની, ગૃહસ્થાષ્ટી, મહતાની, સત્તાની કે ત્યાગની મુર્તિમંત પ્રતિમા હોય તો બસ તે એક પાટલુન જ છે.

“બોલો શ્રી પાટલુન મહાદેવકી જે !” બોલોને પંડિતજી ત્યાંથી ઉઠ્યા ને ગાંડા થએલા જ્ઞાનની જેમ ધર તરફ દોડ્યા ધરવાળાને કહ્યું “હવે મારો પણ પાટલુન પહેરવાનો વિચાર છે !”

“ધરડી ઘોડીને લાલ લગામ શોભશે કે ?” પંડિતાણી બોલ્યાં.

“શોભે કે ન શોભે પણ બસ.....!” એવામાં ‘ભરરર...બસસસ !’ કરતી એક મોટર આવીને એમના આંગણામાં અટકી; જેથી એમનો વાર્તાલાપ પણ અટક્યો.

એક અપ-ટુ-ડેટ યુવક તે મોટરમાંથી ઉતરીને પંડિતજીના આંગણે ઉપસ્થિત થયો. ધણીજ સિદ્ધતાથી પંડિતજીના ચરણ સુમ્યાને બોલ્યો; “આપ પોનેજ પંડિત વાયસ્પતિ કે ?”

“હાજી” હુંજ તે ત્રિધા ભાસ્કર પંડિત વાયસ્પતિ છું !”

“અને મારું નામ ગૌરીશંકર મિશ્ર છે. તમારો સન્મતીય છું, સાંભળ્યું છે કે આપની પુત્રી સાવિત્રીને માટે.....!”

“હાજી, સાવિત્રીને માટે એક યોગ્યરની મને આવશ્યકતા છે ! મારી પુત્રી ભણેલીમણેલી પણ છે. હું અત્યારે જ બોલાવી લાવું છું. હા..... આ, પણ હું તો તમને આસન આપવાનું જ બૂલી ગયો !”

“કંઈ નહિ !” એટલામાં સાવિત્રી પ્હર આવી.

પંડિતજી બોલ્યા; “ઉમા રહો જન્મ કુંડળીઓ મેળવી લઈએ પછી બીજી વાત ! અને ધરની અંદર ઊંટ જેવી લાંબી ગરદન કરીને બોલ્યા; ‘સાવિત્રીની માતા ! સાંભળો છો કે ? જરા બે પ્યાલા દૂધ કેસરને બદામ નાખીને ઉઠાળી મોકલજો.’

કુંડળીઓ મેળવેલ ગઈ ને વિવાહ પણ નક્કી થઈ ગયો. ત્રણ ચાર દિવસોમાં તો જાન પણ જોડાઈને આવી ને લગ્ન પણ થઈ ગયાં. પંડિતજી

ખુશખુશાલ જણાતા હતા એકાદ અઠવાડિયા પછી આણું કરવા વરપક્ષનાં માણસો આવવાનાં હતાં; એવામાં સાવિત્રીએ આવીને પંડિતજીને કહ્યું કે; પિતાજી એમનો પત્ર આવ્યો છે તેમાં સૂચના છે કે પાટલુન પહેરીને ટૅનિસ રમવાની પ્રેક્ટીસ કરતાં રહો. બિચ્ચમાં કામ લાગશે તો પિતાજી એક બે પાટલુન સીવડાવી ધોને ?”

પંડિતજી જવાબ વિચારી રહ્યા હતા કે ટપાલીએ તેમના નામનો પથ્થુ એક પત્ર આવ્યો. કાઢ્યો ને વાંચ્યો તો તેમાં લખ્યું હતું કે, “શ્રી. પૂજ્ય પિતાશ્રી સાદર પ્રણામ ! મારી બદલી આપનાજ શહેરમાં થઇ છે ને હવે બે ચાર દિવસમાંજ આપની સેવામાં સદેહે હાજર થઇ શકીશ. આજે ખુદ્દે ખુદ્દું કહી દઉં છું કે તે સાધુ પથ્થુ હું તે પોતેજ હતો, અને ગૌરીશાંકર મિશ્ર પથ્થુ હું પોતેજ હતો અને અસલ જી. ડી. મિશ્ર તે પથ્થુ હું પોતેજ છું ! હવે આપને પ્રથમ પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણેની વસ્તુઓ પથ્થુ સાવિત્રી સહિત આ આધુનિક સત્યવાન માટે તૈયાર રાખવી પડશે ! આખર પ્રેમનીજ જીત થાય છે. પછી બહેને તે લંગોટમાં બંધાયેલો રહે કે પાટલુનના ગજવામાં છુપાયેલો રહે !

લી૦

આપનો જી. ડી. મિશ્ર.”

છેવટે પંડિતજીએ પથ્થુ પોતે પાટલુન, અને પંડિતાણીને ફ્રોક પહેરાવી બોતાનો યુનીયન જેક ફરકાવી વિજય દિન ઉજવવાનો નિશ્ચય કર્યો !

દિવાળી આવી ! ? !

“દયો, સાંભળો છો કે આખુના આપા !” અમારાં બે.દયાં.

“હા.....આ, કંઈ બહેરો તો થઈ ગયો નથી ? આપને જે ફર-
માવવું હોય તે ખુશીથી ફરમાવોને !”

“કંઈ સવારના પહેરમાં નાના કીકલા બની ગયા કે ! એ આપ
ને આપ કેવું ?”

“પણ હવે બીજી પંચાત પડતી મૂકીને કહી જ દો ને કે આપ
શ્રીમતીજનો શો લુકમ છે ?”

“લુકમ જ્ઞાનો હોય ? લુકમ તો મડમો, સાહેબ ઉપર કરે ! વાત
જાણે એમ છે કે દિવાળી માથે આવી લાગી છે ને આપશ્રીની તો ઉધ
પણ ઉડતી નથી ?”

“કેમ તું જોતી નથી કે આ દિવાળીયા એડીટરોએ એક પખવા-
ડિયાથી રિમાઈન્ડર પર રિમાઈન્ડર કરી કરીને મારી કંઈ ઉરાડી મૂકી છે !”

“એ તમારા રિમાઈન્ડર, રિમાઈન્ડરમાં હું ના સમજું ! એ તમારા
એડીટરોને બીજું કામ પણ શું છે ? દશેરા આવ્યો તો દસશેરા અંક
કાઢ્યો, દિવાળી આવી તો દિવાળી અંક કાઢ્યો, હાળી આવી તો હાળી અંક

કાઢ્યો, ઈંદ આવી તો ઈંદ અંક, ને મોહરમ આવી તો મોહરમ અંક કાઢ્યો ! કોઈ પણ પહાને ગ્રાહકોને બનાવવા એ તમારા તંત્રીઓ મોહરમના વાઘ બનીને ફૂદી પડે છે; પણ તેમાં તમારો શો દા'ડો વળ્યો ?”

“કેમ ચા-પાણી જોમાં દોડ્યાં મળે છે ને ?”

“તેમાં શી બાજુ પાકી ? આ, હું છ, છ મહીનાથી પાડોશવાળાં સવિતાબહેન જેવી સાડી લાવવાનું કહું છું ને તમે તો આ મહિને નહિ ને આવતે મહિને એમ કહી કહીને વાત ટોલે ચઢાવી છે ! બળ્યો એ તમારો લેખકનાં ધંધો ! સવિતાનો વર કાંદાની દલાલીમાં દરમાસે નવી સાડી અપાવે છે ને તમે તો પેપરોમાં આખા દેશની દલાલી કરી મરો છો; છતાં મારે બાડભૂંજણ જેવા અવતારે ફરવું પડે છે ! શું તમને નાનમજ નથી લાગતી ?”

“એમાં નાનમ શાની ? લુગડાંનો દોરો કરવાથી કંઈ માનવતાનું માપ નીકળતું નથી ? લુગડાં એ તેવાં હલકાં હોય પણ દિલ હલકું ન હોવું જોઈએ, લુગડાં મેલાં બલે હોય; પણ દિલ ન મેલું હોવું જોઈએ ! જુઓ, મહાત્મા.....!”

“રહેવા ધી એ તમારા મહાત્મા ગાંધીને ? ખાદીનાં ખોળિયાં પહેરાવી પહેરાવીને શહેરની બેરીએ ને ચ બરવાણો જેવી ખરબચડી બનાવી દીધી હતી; એ તો બલું થાય એવ્યા સીનેમાવાળાઓનું કે એમણે સીનેમાની રાણીઓને પુલકટાક બનાવી બનાવીને લેકનાં બેરોને સારાં સારાં કપડાં વસાવતાં કર્યાં છે !”

“એ સીનેમાની આંધળી નકલે જ આપણા સમાજમાં પૂજો મૂક્યો છે ને ? દરેક બેરી જણે પોતે હીરોઇન થવા હાલી નીકળી છે ! ધણી બિચારો ત્રીસ રૂપરડીનો કાંકૂન હોય ને ધરવાળી તો જણે પાંચ હજારનો પગાર લાવતી હીરોઇન જેવો દોરો કરીને હાલી નીકળે !”

“ને પુરુષો ક્યાં હીરા બનવા હાલી નીકળતા નથી ?”

“પણ હું તેની ક્યાં ના પાડું છું ? એ બનાવટી હીરાઓ અને હીરાકણીઓએ જ સમાજને ખાડામાં નાખવા ધાર્યો છે ને ?”

“ત્યારે શું હાથ ને છીદરી પહેરી દેઢ હાથનો ધુંધટ તાણી બૈરા ફરે ને બણેલા પુરુષોય યોગગળાં પહેરે એમ તમે ઇચ્છો છો?”

“ના. સીધું સાદું શરીર ઢાંકવા જોઈએ પહેરે!”

“એ તમારી ફિલ્સુફી જવા ઘોને? આપણાં ઘરમાં તો એ તમારું સીધું સાદુંય ક્યાં છે? આપુને ખૂટ નથી, તો નાના કીકાને ટોપીનું ઠેકાણું નથી! મોટી છોકરીને ઓઢણીનું ઠેકાણું નથી તો વચલી છોકરીને યોળાનું ઠેકાણું નથી! અને વળી.....!”

“એ તમારું અને ને વળી, રહેવા ઘો? હું કલમજીવી છું, શ્રમજીવી છું, અગીયાર, અગીયાર બાળકોનું શી રીતે પુરું કરું?”

“તો પરણ્યા હતા શું ઝખખ મારવા!”

“ઝખખ મારી તે મારી હવે કંઈ છે? માળા બર્થકેટ્ટાવાળા જ સાચા છે એની હવે ખાતરી થાય છે!”

“તો એ અગીયારેયને કોઈ અનાથશ્રમમાં મૂકી આવો, ને તમે બાવા બની જાવ, ને હું બાવી બની જાઉં કે સોમ નાહ્યા!”

“પણ હું જીવતો મુવો છું; ત્યાં સુધી કોઈ અનાથશ્રમવાળોય એ અગીયાર બારદાનને શાનો સંધરે? માળા આખી જ એમ. સી. સી.ની ટીમ છેને?”

“આવું વાયડું બોલતાં શરમ નથી આવતી? છાપાંમાં તો આખા દેશને શીખામણ આપવા હાથી નીકળો છો! સમગ્રએમાં તો મોટા ઉપાડે ઉકમાઈ ઉકમાઈને સમાજને સુધારવાની વાતો કરો છો ને ઘરમાં તો...”

“હાલ્લાં કુસ્તી કરે છે એમજ ને? યાદ રહે કે સુદામા ને બ્યાસ જેવા વિદ્વાનોનાં ઘરમાંય હાલ્લાં કુસ્તી કરતાં હતાં! સોક્રેટીસ અને નરસિંહ મહેતાના ઘરમાં પણ એમજ હતું! વિદ્વાનો ને કવિઓ તો પરા-પૂર્વથી જ હવા પર જીવતા આવ્યા છે ને જીવે છે! જાણો છો લક્ષ્મી ને શારદાને તો બારમો ચંદ્રમા જ રહેવાનો! જાણે જોઈ બેંસ ભડકે તેમ લક્ષ્મીને જોતાંજ શારદા ભડકે છે; જોયો પરિણામે અમારા જેવા શારદાભક્તો મુઝાજ રહી જાય છે!”

“અલ્લો એ વર ને અળી એ જન ! તો એવો ધંધો શા માટે કરો છો ? કંઈ બીજો ધંધો કરો ને !”

“લેખકને વળી બીજો ધંધો શી રીતે સૂઝે ? ને કદાચ આંધળીયાં કરી બીજા ધંધામાં જીકાવીએ તો પછી સાહિત્યનું શું થાય ?”

“તમારા જેવો એકાદ લેખક કલમ પડતી મૂકી બીજા ધંધામાં પડે તેથી કંઈ સાહિત્ય રંગાઈ જવાનું નથી !”

“એ તો ખરું પણ મૂડીને અભાવે વહેપાર તો નજ થાય, ને નોકરી ગોતવા બધાએ તો વહેપારી લોકો લેખકને આપાશાહી રૂપિયા જેવો ગણી સંધેજ નહિ !”

“શું સાહસ પર નિઅંધ દખી દસ રૂપિયાનું ઇનામ મેળવનારમાં એટલીય હીમત નથી ? જીવો હું ધંધા અતાવું, બીજું કંઈ ન અને તો તરખુચની ફેરી ફરો ! મકકાઈજટ્ટા શેકીને વેચો ! બાંગેલી તૂટેલી છત્રીઓ દુરરત કરવાનો ધંધો કરો. અરે, છેવટે કંઈ ના અને તો આમની શીશીઓ વેચવાની ફેરી કરો ! તમારો રામ પણ સારો છે, જરા લલકારીને કવિતા ગાશે તો લોકો ચપોચપ આમ ખરીદશે !”

“એ તો અધા થઈ કલાસ ધંધા છે ! મારા જેવા પ્રખ્યાત લેખકે એવા ધંધા કરવા કરતાં તો આપઘાત કરવો જ ઠીક છે !”

“ત્યારે ગાડીના ડયામાં લાવણી લલકારીને ચોપડીઓ વેચો; કે પાંજરાપોળ, ગૌશાળા, અનાયાશ્રમ વગેરેની પેટી ફેરવી ચંદો કરોને ? એમાં પણ ઠીક ઠીક કમીશન મળશે !”

“એય સારા આળસદારના ધંધા ન કહેવાય !”

“તો વિમાના એજન્ટ બનો !”

“તેમાંય હજાર બે હજારની રોકડ જમીનગીરી આપવી પડે છે !”

“ત્યારે મીલમજુરનો ધંધો કરોને ? એમાં પણ આજકાલ સારી કમાણી છે !”

“હટ ! મારા જેવો લોકજીભે ચટેલો લેખક ને કવિ, મીલમજુર બને ?”

“શું એ ધંધામાંય નાનમ છે?”

“અલખત્ત!”

“ત્યારે કયા મોઢે મીલમગુરોના જીવન પર કવિતા બોલો છો, બાપજી કશે છો ને મોટાં મોટાં લાંબાં મથાળાં ભરીને લેખો લખો છો?”

“લખવું ને બોલવું જુદી વાત છે, ને કરી ખતાવવું જુદી વાત છે! સમાજમાં મારા નામની જે કીમત છે; તે મીલના ધૂમાડીયા જીવનમાં કયાંય અસોપ થઈ જાય!”

“એ નામ અને ઇજ્જતને તે શું ઓઢશે કે પાથરશે?”

“નામ રહંતાં ઠકકરો નાણાં નવ રહત;
કીર્તિ તણાં જે કોટડાં પાડયાં નવ પડત.”

—એ કવિતા તેં સંભળી નથી?”

“એ ય તમાસ જેવા કોઈ કડકા કવિએ જ લખી હશે ને?”

“કવિતાની કીમત; રૂપિયા આના પાંચમાં ન અંકાય?”

“ત્યારે શામાં પાથરમાં અંકાય?”

“અલખત્ત, શિલાલેખ તરિકે પાથરમાં ય અંકાય, ને હૃદયમાં કે દિલમાં ય અંકાય! ઉર્મિમાં અંકાય, બાવનામાં અંકાય!”

“એ તમારી ઉર્મિ ને બાવનાથી પેટ ન ભરાય!”

“અલખત્ત ઉર્મિ ને બાવના કંઈ રોટલા નથી કે તેનાથી પેટ ભરાય! એ તો આત્માનો ખોરાક છે આત્માનો!”

“પણ દેહ ટકાવવા તો રોટલાની જરૂર પડે ને? ને દેહ ન ટકે તો પછી આત્મા શી રીતે ટકી શકવાનો હતો?”

હું, અમારાંની વકીલ જેવી ફલીલખજીથી હારવાની તૈયારીમાં જ હતો કે પોસ્ટમેન આવ્યો ને દોઢ ડઝન દિવાળી અંક માટેના પત્રો તથા એક દસનું તથા એક પાંચનું મનીઓર્ડર પણ આપી ગયો. મેં એ પંદર રૂપિયા શ્રીમતીને આપતાં કહ્યું “ધ્યો એનાથી દિવાળી ઉજવજો!”

“મારી સાડીમાં જ એકલા પચાસ તો જશે ને અગીયાર છોકરાંનાં એક એક જોડ કપડામાં ય સોએક તો જાયને ? સેવ, વળી, પાપડ, ધુધરા, સંજેરી.....!”

“હાં...આં!...હાં...આં ? આ રૈશનીંગના જમાનામાં કોઈ સાંભળી જશે ! એ બહારનો ભપકો શ્રીમંતોને મુઆરક, આપણે તો પહેરેલે લુગડે જ દિલથી દિવાળી ઉજવવાની છે ! જ્યાં ધારભેટનાં જ ઠેકાણાં નથી, દિવેલ પણ દોઢે જડતું નથી ત્યાં દિવાળીના દીપ પણ ક્યાંથી પ્રગટાવવા ? માટે ‘મનચંગા તો કચરોટમે’ ગંગા !” જીવો મેં દિવાળી પર કવિતા લખી છે તે તો સાંભળો !”

“અંતરે અંધકાર છે ને રૈશની છે નામની;

હિંદમાં હેળી બળે દીપાવલી શું કામની ?”

હું આગળ કવિતા ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો કે નાનો બચુ આવ્યો ને બોલ્યો;

“કાકાજી, ફટાકડા અપાવેને ?” તો નાની કીકી બોલી પડી “ના મારે તો મિઠાઇ જોઈએ !” તો તેનાથી મોટો બાપુ બોલ્યો “પેલો વિનુ પહેરે છે એવા પઠાણી અપલ અપાવેને ?” આમ ઉપરા ઉપરી અગીયાર માગણીઓ આવી પડી ! હું આપનાર એક ને માગનાર અગીયાર ને એક બાર ! મને એમરીની કફોડી સ્થિતિની હવે સમજ પડી ! કોંગ્રેસ કંઈ માગે તો લીગ કંઈ માગે ! શીખ માગે તે જીદું તો વળી ડા. આંબેડકર દલીલોને માટે માગે તે જીદું; તો વળી સાવરકરનો જીદો સૂર તો એંગ્લો ઇંડીયનોનો જીદો સૂર ! એવા બધા વિવિધ સૂરોથી કંટાળીને એમર એ જેમ હિંદને નન્નો સુણાવી દીધો, તેમ હુંય નન્નો સુણાવવાની જ વેતરણુમાં હતો; પણ પાછો વિચાર આવ્યો કે એમરીની પાસે જઈને તો કોઈ માગતું જ નથી ! ત્યારે અહીં તો બધાંય લહેજુદારો કરમની કંજીયાથી મને ઘેરીને જ ઉભાં હતાં; જેમ મદારને ઘેરીને પ્રેક્ષકો ઉભા રહે છે તેમ ! એટલે સીધી રીતે ના કહેવાય એમ તો હતું જ નહિ; વળી

એમરીની પટે તો આખો વ્હાઇટહૉલ અને પાર્લામેન્ટ ઉમેલી હોય છે; ત્યારે અમારે તો અમારા હોમમીનીસ્ટર યાને બચુ-બાપુની બા પશુ સામે પક્ષે હતાં; જેથી એમરીની જેમ ચોકખો નન્નો ન બચાવતાં વાયદે વાત ઉડાવી દેવનો નિશ્ચય કર્યો ! મનમાં ધાયું કે “નાનાંઓને તો દિવાળી અંકોનાં સારાં સારાં ફોટો-ચિત્રો ફાડી આપીને અને બેસતા વરસના રંગ-બેરંગી ફાડે આપીને રિઝવી શકાશે પણ મોટાંઓનું શું ?”

“કેમ મુંગમંતર થઈ ગયા ? છોકરાંઓને જવાબ આપોને ?”

“એમાં જવાબ શું આપવો છે ? પલાળ્યું છે તે મૂંડાવીશું જ ને ?”

“પણ શી રીતે મૂંડાવશો ? ઘરમાં તો આ પંદર રૂપરડી સિવાય બીજું કશું જ સાધન નથી !”

“આપ શ્રીમતીને તેની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી ! નરાસહ મહેતાની હુંડી જેમ ભગવાને સ્વિકારી હતી, તેમ મારી હુંડીય કોઇ છાપાનો એડીટર સ્વીકારશે ! કોઇની પાસેથી અંગઉધાર નાણાં લઈશું ! બાંધી મુદતની હુંડીની જેમ કલમને ગીરો મૂકીશું પછી છે કંઈ ?”

“એ તો ઉડાવવાની વાતો છે !”

“તમે તે કંઈ પતંગ થોડાં જ છો કે ઉડાવાય ?”

“જો જો પછી કંઈ.....?”

“અરે ! તારે ના. આ જીલ કંઈ ભગવાને બોલીને ફરવા માટે આપી નથી ?”

“ત્યારે શા માટે આપી છે !”

“દિવાળીને વ્હાને સાઈં સાઈં જમવા માટે ને બેસતા વરસની અહોણીમાં જ લોકોની નિંદા કરવા માટે !” આ પારાયણ હજી લંબાત પશુ એવામાં કેળું ખાતી ખાતી સૌથી નાની કીકી આવીને મને ધૂળથી ખરડાએલા હાથે જ બેટી પડતાં બોલી :

“મોત્તાબાઇ ! આ છાલનું પાછું કેલું બનાવી આપોને ?” લ્યો, કહો હવે છાલનું પાછું પુનઃ કેળું શી રીતે બનાવવું ? હું ધાઈ છું કે યુરોપ -

અમેરિકામાંય કોઈ એવો શોધક નહિ હોય કે જે “છાલનું” પુત્ર કેળું બનાવી શકે?” મેં અંતે તેને પંખાળતાં કહ્યું.

“માંડી, કંઈ છાલનું તે કેળું બને?” મેં તેને ધણીય સમજાવી પણ તેણે તો સત્યાગ્રહ આદર્યો અને સાથે સાથે એવા જાપરદસ્ત રેડીયાનો પ્રોગ્રામ રળુ કર્યો કે મને તો શું કરવું તેની સમજ જ પડી નહિ ! અંતે મિસીસે એક કેળું મંગાવીને મને સંતાડીને આપ્યું. મેં ટેમલના અભાવે દેવદારના ખોખાં કે જેને લેખનપીઠ તરિકે હું વાપરતો હતો તેમાં કેળું છુપાવ્યું. પછી તેમાં છાલ મૂકી જાદુગર ઠીકરાનો રૂપિયો બનાવે છે તેવી રીતે છુમંતર કરીને બાળકીને કેળું આપ્યું ત્યારે તે દૂર ખસી ! એવામાં બહાર કોઈ ફેરિયાની બૂમ પડી બધાં છોકરાંને ચણાશીંગ અપાવીને હું પુનઃલેખન કાર્યમાં જોડાયો, જેમ ધાંચીનો બળદ ધાણીએ જોડાય તેમ ! અને મિસીસ ચૂલામાં પડ્યાં.

મ્હારી તો એ દૃઢ માન્યતા છે કે ગુજરાતી લેખકોએ જે સાહિત્યનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો બિખમપિતામહની જેમ અખંડ અભયારી જ રહેવું ઠીક છે ! અસ્તુ :

ટેલીફોન !

પ્રાથમિકશાળાના શિક્ષકે જ્યારે સ્કૂલ લાઇફમાં 'ટેલીફોન' વિષેના નિર્મલ લખાવ્યો હતો; ત્યારે તો અમે જાણતા હતા કે ટેલીફોન જેવું સુખ સવડનું સાધન જગતમાં ખીજું કોઈ નહિ હોય. જ્યારે જ્યારે શહેરના લોકોને 'ટેલીફોન' પર વાત કરતાં સાંભળતો.-જેતો; ત્યારે મને કંઈ કંઈ થઈ જતું ! પણ પ્રભુની કૃપાથી ગણો કે અવકૃપાથી જ્યારથી મહારા ઘરમાં મેં 'ટેલીફોન' વસાવ્યો છે, બસ ત્યારથી મહારાં સુખ, શાંતિ, આરામ, અને ઉંઘ હરામ થઈ ગયાં છે ! અને હવે ખરા ક્લિધી માનું છું કે જેના ઘેર 'ટેલીફોન' હોતો નથી તે લોકોજ સુખી છે ! 'ટેલીફોન' ઘરમાં આવતાં શરૂ શરૂમાં તો હું એની ઉપર 'ઝોરવાઈ પોરવાઈ' જતો હતો પણ હવે આકરા અનુભવ ઉપરથી ખાતરી થઈ ગઈ છે; કે 'ટેલીફોન'નું જૂત મારા મસ્તકે સવાર થયા પછી હાથે કરીને મેં પીડા બહારી લીધી છે !

“હું સવારના પહોરમાં છાપું પહોળું કરી તાજ સમાચાર જેતાં જેતાં ચાહ પી રહ્યો હતો. ચાહના હજી એક બે ઘુંટડાજ પીધા હશે કે ટેલીફોનની ધંટી વાગી. છાપું એક તરફ પડી, ચાહનો કપ ખીજી તરફ

મૂકી ખીજ રૂમમાં ટેલીફોન મૂકેલો હતો ત્યાં દોડી ગયો ને હાથમાં રિસીવર ઝાલ્યું “હલ્લો! હલ્લો!” સામેથી “ધું ધું ધું!” કબુતર બોલતું હોય એવો અવાજ આવ્યો, ખાંસી ખાતાં ખાતાં કોઈ કરાંજ કરાંજને બોલ્યું “હલ્લો! હલ્લો! આપનો ટેલીફોન નંબર?” “૨૨૦૨!” “ભાઈ, સાહેબ જૂલ થઈ ગઈ, મારી ચાહું છું!” હું રિસીવર પટકીને બેઝી ખંજવાળતો ત્યાંને ત્યાંજ ઉભો રહી ગયો. ચાહ ચાહ આવી પણ તે ટાઢી થઈ ગઈ હતી!”

કોઈ વખત તો એમ થતું કે હું પલંગમાં પડ્યો પડ્યો કોઈ સારી નવલકથા વાંચી રહ્યો હોઉં, અને જ્યારે નાયક-નાયિકાની મુલાકાતનો દિવસ-બેદક પ્રસંગ સાંપડે તેજ વખતે ટેલીફોનની ઘંટી વાગે. મારે ન છુટકે પુસ્તકને પટકીને ઊઠતું પડતું ને હનુમાન કૂદકો મારી રિસીવર હાથમાં પકડવું પડતું. “હલ્લો! કરી સામેથી કોઈ કહેતું શેઠજી સોનાનો ભાવ ૭૫૫ છે. ચાંદીનો ૧૧૮ છે. તાંબાનો...લોઢાનો...પિત્તળનો...ઘઉંનો...મગફળીનો આમ ઉપરાઉપરી જુદી જુદી વસ્તુના ભાવો સંભળાતા રહેતા, અને હું દિગ્મૂઠ બની એ સાંભળતો રહેતો અંતે વાત અંધ થતી; ત્યારે હું રિસીવર પટકીને પુનઃપ્રસંગ પર જતો પણ હવે નવલકથા પરથી ધ્યાન ઊઠી જતું.

બીજી વખત તો એમ થતું કે “લાવ ટેલીફોનના તાર કાપી નાખું અને ટેલીફોનનેજ દરિયામાં પધરાવી દઉં કે આવી નકામી ખંદારની આફતથી તો ઉગારી જવાય!” હજી એવા વિચારોમાં હોઉં છું કે ટેલીફોનની ઘંટી વાગે છે; જેથી ન છુટકે હાથમાં રિસીવર ઉઠાવવું પડે છે. સામેથી અવાજ આવે છે; “હલ્લો, જરા, મીસ ફ્રેનીને મોકલી આપોને? જરા અમારે ઘેર સુવાવડનો પ્રસંગ છે!” “ઈય મીસ ફ્રેની?” “મીડવાઈડ!” “હા, તે અમારી સામેના અંગલામાં રહેતી હતી પણ છ માસનું બાહું ચઢી જવાથી ખીજે ક્યાંય ભાગી ગઈ છે, માટે ખીજી કોઈને બોલાવી લેજો!” “વારજી! સાહેબજી! તકલીફ માફ!” હવે મારે રડવું કે હસવું તેનીજ સમજ પડતી નથી! છેવટે સીગરેટના ધૂમાડા ઉરાડતાં તેના કુંડાળાં જોતાં વળી પાછો વિચારે ચઢ્યો.

ન્યારે મેં ટેલીફોન લીધો ન હતો ત્યારે વિજળીનું બીલ ૭-૮ રૂ. આવતું હતું, અને હવે ટેલીફોનને પ્રતાપે બમણું કે વખતે અઢીગણું પણ બીલ આવે છે. જો કે હું તો ફોનનો ઝાઝો ઉપયોગ કરતો નથી; પણ પાડોશીઓમાં પરોપકારાર્થેજ રાત-દિવસ મારો ફોન વપરાય છે આળ્હાળુ કોઈને ઘેર ટેલીફોન નથી; જ્યાં એ લોકો મારા ફોનથીજ પોતાનું કામ ચાલુ રાખે છે, અને ગૃહસ્થાઈ બતાવવા મારે લગભગ તેમના પટાવાળાની ફરજ બજાવવી પડે છે!

“.....આળ્હાળુના ઘણા લોકોને મારા ફોનની ખબર છે. જોકે હું તેમને ઝાઝો ઓળખતો નથી; છતાં તેઓ આવે છે, અને ફોનનો ઉપયોગ કર્યા પછી ‘થેંકસ’! ‘આભાર!’ કે ‘આપની મહેરબાની છે!’ એવા શબ્દો કહીને ચાલ્યા જાય છે. અને વળી મુસીબતની વાત એ છે કે એ આળ્હાળુવાળાઓએ મારો ફોન તે જાણે એમના આપનો ફોન ન હોય; તેમ પોતાના સંબંધીઓને એજ ફોનનો નંબર પણ આપી રાખ્યો હોય છે! જેમ મહાન લીડરો પસંથી ઓટોગ્રાફ લેવા માટે કોલેજના છોકરા-છોકરીઓ પડાપડી કરે; તેમ મારા ફોન પર આડોશી-પાડોશીઓની પડાપડી ચાલુજ રહે છે. તે બધાની ઓળખાણુ તો હું તમને શું કરાવું? અને ટેલીફોનની ઘાડમાં મને એટલો અવકાશ પણ ક્યાંથી મળે? છતાં એ ત્રણ ખાસ ધરોકાંથી તમને ઈન્ડ્રોડયુસ કરાવું!”

એક અમારા પાડોશી દાકતર સાહેબ છે, અને તે પણ કોઈ રેંજુ-પેંજુ નહિ, શહેરના જાણીતા દાકતર છે, અક્ષયમંદ માણસ હોઈ, જોતે ટેલીફોન વસાવવાની બેવકુફાઈ ન કરતાં; બહારની ગલા બહાર કઢવા ખાતર પોતાના ગ્રાહકોને મહારો ફોન નંબર આપી દીધો છે. એટલે એમના તમામ ફોન મહારે લેવા પડે છે અને પછી દાકતર સાહેબની પાસે દોડ્યાં જવું પડે છે! મહારા આગમનથી તેઓ તરત ટદર રહ જાય છે; કારણકે મને દૂરથીજ લાંબાં ડગને ચાલતો જોઈને તેમને ખબર પડી જાય છે કે “ફોન આવ્યો હશે?” તેઓ તરત મહારી સાથે મહારે ઘેર આવે છે ને ફોનમાં

સમણાં ઝીંક કરે છે ! કોઇ વેળા તો મધરાતે ફાન આવે કે; ‘ખીમાર મરવાની અણી પર છે ! અને કોલેરા થઇ ગયો છે ! ડાહ્યા ન્યુમોનીયા છે ! હા...આ, લગભગ કંઇ એવું જ છે; તાકીદે આવો નહિતર કેસ બગડી જશે !’ ફાન સાંભળીને નાઇટ ડ્રેસમાં જ નોકરની જેમ મ્હારે બાગવું પડતું; જાણે કેમ મ્હારો આપ ન મરવાનો હોય ? અર્ધી રાત્રે કોઇ મને ચોર ધારશે કે શું ધારશે ? તેનીય પરવા કર્યા વગર દાકતર સાહેબનો દરવાજો ખટખટાવવો પડે છે. એકતો દાકતર અધેરી જેવા ઉંઘનાર જેથી અર્ધો કલાક ધાંધલ ધરપચ ઠડે ત્યારે જાગે ! આમ અર્ધી રાત્રીએ, પાછલી રાત્રીએ, કે બપોરની સખત ગરમીમાં પણ મ્હારે ફરજયાત દાકતર સાહેબ પાસે દોડવું જ પડતું. કોઇ કોઇ વેળા તો દાકતર પ્રીવીરૂમમાં ચુરુ શંકા કરવા ગયા હોય કે બાથરૂમમાં સ્નાન કરતા હોય તો મારે તેમને દરવાજો ઠોકીને નોરિસ આપવી પડે ને અર્ધો અર્ધો કલાક રાહ જોવી પડે ! દાકતર જોવો એટલી માણસ છે કે પ્રીવીરૂમમાં પણ ખાસો અર્ધો પોણો કલાક કાટે છે, અને બાથરૂમમાં તો બેંસની જેમ પાણીમાં જ પડ્યો રહે છે ! પરાપકારની ખાતર એમના વગર પગારના નોકરની જેમ ખડેપગે સેવા કરવી પડે છે ! ઘણી વેળા તો એવી ચીઝ ચઢે છે કે ‘હું મરું, દાકતર મરે, કે ટેલીફોન ફેંકાય જાય; તોજ આ પરિસ્થિતિમાંથી ઉગરાય !’

ખીજ એક મિત્ર છે તેતો આવે છે ને સીધા જ રિસીવર હાથમાં પકડી, ફોનનું ડાયલ ફેરવી ‘હલ્લો !’ કરે છે, અને પછી જ મારી તરફ જોઇને રહેજ શીકકું હસે છે. ‘હલ્લો ! બાપ્પે સેન્ટ્રલ ? હા...આં, ફ્રંટીયર કેટલા વાગે ઉપડે છે ?’ બસ જ્યારે આવે ત્યારે ગાડીનો જ ટાઇમ પૂછીને તરત ચાલ્યા જાય ! જાણે દરરોજ પૃથ્વીના પ્રવાસે કેમ ઉપડવાના નહોય ! વળી એક બેંસના ભાઇ જેવા જાડા પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ છે. તેમણે પણ તેમના સર્કલમાં મ્હારોજ ફાન નંબર આપ્યો છે. શહેરમાં કંઇ મારામારી થાય, ચોરી થાય ધાંધલ જાગે, આગ લાગે કે મારા ફાન પર ધાડ આવે ! અમે તેવી ફરી જગાય એવી ઢાઢ હોય ને ગોઢાં ઓઢીને સુતો હોય કે ચાહેતો ટાડીઓ તાર આવ્યો હોય; છતાંય ફાન આવ્યો કે પતંગ-

મોથી ભૂતની જેમ ઉભા થવું જ પડે! બપોરની સખત ગરમી કે લૂમાં પણ ફેન આવતાં; પડાવાળાની જેમ તે સાહેબની હજુરમાં હાજર થવું જ પડે! લ્યો પેટ છુટી વાત કહું! કોઇ કોઇ વેળા તો એ ફેન ખાતર આપવાત કરવું જ મન થઇ આવે છે; પણ પાછો એ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરનો થતો જ લાશને ચુંથાવશે; એ બયથી જ એ વિચારને પડતો મુકું છું!

“તું મારો આશ્રય દયાનિધિ તું મારો આધાર!”

એક વેળા તો રાતે હું વાળુ કરતો હતોને ફેનની ઘંટડી વાગી. ખરડેલા હાથે જ બાથુ પરથી ઊઠ્યો, રિસીવર હાથમાં લીધું. કોઇ પોલિસ ચોકી પરથી કોઇ કોન્સ્ટેબલનો ફોન હતો. “અલાવ! અલાવ!! ઇન્સપેક્ટર સાહબ, તાકાસે ફોરનસે પેશનર, બહોત જલ્દીસે આધયે, કિસી એક્ટ્રેસને શિવાજી પાકસે ફોન કિયા હય, ગુટે લોગ હસે ઉઠા જાનેકા કોશિય કર રહે હેં!” હું તરત દોડ્યો ને ઇન્સપેક્ટર સાહેબને ઘેર ખચકરી તો જાણ્યું કે તે સિનેમા તરફ ગયા છે. હવે મુંબઈમાં તો ૪૦-૫૦ સિનેમા છે તેમાંથી કયા સિનેમામાં એમની શોધ કરવી? “પણ બિચારી એક્ટ્રેસને.....?” દરિયામાં જાય એ બાંધાં આપણે સાગ દીલે સંતાપ શા માટે જોઈએ?”

વળી પાછો પુનઃ જમવા બેઠો કે ફેનની કાળમુખી ટોકરી વાગી. ગુસ્સામાં થાળી પછાડી ઉઠ્યો ને રિસીવરને પણ અફાળપું. વળી પાછો તે જ કોન્સ્ટેબલનો અવાજ આવ્યો. “અલાવ! અલાવ!! સાહબ હમ બહોત દેરસે આપકી રાહ દેખતે હંય! દેર હો જાયગી તો વહાં ગુટે લોગ કુછકા કુછ કર ડાલેંગે; વારતે ફોરન આધયે, હમ કાલાચોકીપે આપકા ઈતેઝાર કર રહે હેં!” મેં તેને કહ્યું કે “સાહેબ તો સિનેમા જોવા ગયા છે.” “તજ તુમ કોન હો?”

“હું તેમનો પાડોશી છું ને મારે ત્યાંજ તમારા સાહેબનો ફોન આવે છે. સાહેબને ઘેર ડાયરેક્ટ ફોન જતો જ નથી; કારણ કે તેમણે ફોન રાખ્યો જ નથી!”

“હંય! એસા હય? સાચ બી બડા મારવાડી આદમી હય! અચ્છા, મગર બાઇ સાહય એહ બાત કિસીકો કહેના મત નહિ તો હમારી સાથ ઘુમકોબી પંચાતમેં પડના પડેમા?”

“વાર!” હવે તો જમવાનું માંડી વાળ્યું, ને આ આફતમાંથી બચવાનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. વિચારમાંને વિચારમાં સિગારેટના ટૂંકાથી આંગળીઓ દાઝી ત્યારે વિચાર તંદ્રામાંથી જાગ્યો? એવામાં હાંફળા ફાંફળા ઈન્સપેક્ટર સાહેબ દોડી આવ્યા. “કિસ્કો ફોન થા?” કહેતાં કહેતાં પાડાની જેમ હાંસી મચા. “કાલાચોકી ઉપરથી કોઈ કોન્સટેબલનો હતો.” એમણે ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં નંબર જોડી લીધે રાખી.

“એલાવ! એલાવ!! કોન શરીફખાન?”

“ઓહ! કોન મીસ સિતારા? એક્સસ્યુટમી, માફ કરશો! ઉતાવળમાં ભૂલથી નંબર જોડાઇ ગયો?” અને પછી પાછા નંબર જોડી વાતે વળગ્યા. વાત પુરી થતાં મારી તરફ ફરીને બોલ્યા; “હમારી તો કોઈ ઝિંદગી હય? અયસે હમરો લફરે આતે હંય! હાં મગર આપ એહ બાત કિસીકો કહેના નહિ; એહ તો એક્સપ્રેસકી પાસસે કુચ્છ નિકલવાનેકી તરકીબ હય!”

હું ચોંક્યો. “માળું આ ફોનને લીધે આપણે પણ પાપમાં થોડા ધણા બાગીદાર તો થયા જ ગણાઇએને?” એમ મનમાં ગડમથલ કરતોજ રહ્યો ને ઈન્સપેક્ટર સાહેબ ચાલતા થયા.

ક્યાં સુધી ગણાવું? રાત-દિવસ ઘંટી વાગતી જ રહે છે! જાણે આખા શહેરના માણસો સંપ કરીને મારા ફોનની જ પાછળ લાગે છે! કેટલીક વેળા તો આણના ટેબલ પરથી હાથ ધોઈને ઉઠવું પડે છે, કોઈ વેળા ચાહતો કપ મૂકીને ઉઠવું પડે છે, તો કોઈ વેળા બાથ રૂમમાંથી કે પ્રિવીરૂમમાંથી બાગવું પડે છે! તે જ પરિચિત અવાજમાંથી કોઈનો સૂર સંભળાય છે; “જરા દાક્તર સાહેબને તાકીદે...! ખૂન થયું છે. ઈન્સપેક્ટર સાહેબને કહો કે તાકીદે પધારે! ફલાણા શેઠીયાની દીકરી કોઈ શોકરની સાથે બાગી મઇ છે તાકીદે તપાસ ચલાવવાની છે, રટેશને રટેશને તાર દેવાના છે; ઈન્સપેક્ટર સાહેબને કહો પહેરવે લુગડે આવે! કોઈ કોઈ

વેળા તો એક આધેડ લેડી ડોક્ટરનો પ્રેમ સદેશો પથ્ય દાકતર ઉપર આવે તે મારે ઝીલવાનો ! માળો દાકતર પથ્ય ૪૫ વરસનો થયો છતાં પરણ્યો ન નથી ને એના પ્રેમની દલાલી જાણે અજાણે મારે કરવી પડે છે ! સજ્જનતા ખાતર કરી છુંદું છું ! ખીજું શું થય ? નનો અને નસો પર જાણે પાઠીઓનો આ દાકતરનો પ્રેમ કરવાનો 'જન્મસિદ્ધ હક્ક' હોય એમ ધણો ભાસ થયો ! કોઇ વેળા ભગતા નંપરની મ્હોકાણુમાં ન સાંભળવાની વાતો પથ્ય સાંભળાઈ જતી ! પથ્ય પેલા શેર-સદાવાળાઓના ફાનથી તો હું ખૂબ જ કાચર થાઉં છું !

“હું ફિકરમાં છું કે આટલી બધી વારથી હજી ધંટી કેમ વાગતી નથી ? લેખ પૂરો થયા અબ્બો તો પથ્ય...! શું બધાય ફાન કરનાઓને મુંજો મુંજારો થઇ ગયો હશે કે હુલ્લડમાં એકી સાથે મરી ગયા હશે ! લમણા પર હાથ ટેકવી સેંટહેલીયામાં કેદ થયેલા નેપોલીયનની ઢબે હું વિચારતો જ હતો કે ધંટી વાગી. હું ઊઠ્યો, “હસો ! કાણ આઝાદ કે ? સાંભળાવો શું છે ? “આવી ગયો છે !” “શું પ્લેગ ?” ના, ભાઈ ના. પ્લેગને લાવીને શું કરો છો ? તમારા દાકતર મિત્રને ખટાવવા છે ? “ત્યારે શું ! સીનેમાનો પાસ !” સાચું ? હા...આ ! કઈ ફિલ્મનો ? ‘મેર્ઝોંગ પ્યુટી’નો ! એ તો મેં જોઈ છે, ઠીક તું જોઈ આવ ! નહિ, નહિ, નહિ ચાત્રે ! એ ન જોવી હોય તો હમરાહીનો પાસ પથ્ય તૈયાર છે !” “ચાત્રે આવું છું.” ક્યો હવે તમે કહો ફાન ન હોય તો આઝાદ પાસે જાણે પાસ છે; તેની અને શી રીતે ખચર પડત ? ચાત્રે હવે હું મારા જીવ્હો પાછા ખેંચી લઉં છું કારણ કે ફાનને લીધે ધણીયાર ધણા પ્રેમનાં નાટકો સાંભળવાનાં મળે છે, ને આવી રીતે ફિલ્મો પથ્ય જોવાની મળે છે ! દાકતર મદત દવા આપે છે ને ઇન્સપેક્ટર સાહેબ, મદત...ચાહ પી જાય છે ! અરે ! બાઈ ઘણને મીજી બાજુ પથ્ય હોય ને ? ચાલો ત્યારે મુડાયા !”

મરનેકે બાદ ?

“ક્રિસ્ટીને પુછા કે મરને કે બાદ કયા હોગા ?

પુલાવ ખાયેગે અહુબાખ ફાતેહા હોગા !”

‘ગોરે ગરીબાં’ યાને કે ‘કચ્છસ્તાન’ પત્રના તંત્રી ખાસ નવિનતાના આહક હતા; તેમણે પોતાના પ્રતિનિધિને એક દિવસ ખાસ જીન્માની કુરસદના દિવસે સદેહે કચ્છસ્તાનની મુલાકાતે મોકલ્યો. પેપરનો પ્રતિનિધિ એક સંજે મરમરની અપ-ટુ-ડેટ કબરમાં ધુસ્યો ! યાદ રહે કે પેપરના પ્રતિનિધિઓ, વિમા કંપનીના એજન્ટો, માંકડો, મચ્છરો વગેરે સર્વવ્યાપી હોય છે; એટલે કોઈ પણ સ્થાનમાં ધુસી જતાં એમને કોઈ રોકે એમ હોતું નથી, અને કોઈ રોકે તોય એ રોકાતા નથી ! એક નહિ તો બીજી યુક્તિ અજમાવીને પણ એ ધારેલી જગ્યાએ ધુસીજ જાય છે ! તે એક શેડીયાની કબર હતી. કબરમાં શેઠજી આકુળ-વ્યાકુળ થતા હતા. પેપરના પ્રતિનિધિને પ્રથમ તો ફરિસ્તો સમજીને શેઠજીએ આંખોજ ખંધ કરી લીધી; એટલે પેપરના પ્રતિનિધિએ મંદસ્વરે પૂછ્યું “કેમ શેઠજી ? કબરમાં કેમ ગુજરે છે ?” “અરે ! ભાઈ તને બધુંજ રોક્ષન છે ને નાહક આ માટે મારો જીવ ખાવા આવ્યો છે ?” શેઠજીએ કટાણું મોઢું કરીને જવાબ આપ્યો.

“અરે ! સાહેબ, હું તો કંઈ જાણતો નથી. ફક્ત પહેલીજ મુલાકાતે આપની પાસે આવ્યો છું. અજ્ઞાત મારો વીઝીટીંગ કાર્ડ મોકલાવ્યા વગર ઓચિંતો ધસી આવ્યો એ એટ્રીકેટની ખામી ગણાય; પણ હું શું કરું ? ખહાર કોઈ નોકરજ ન હતો ને ? સાહેબ, આંખ તો ઉઘાડો હું તો ‘ઝોરે ગરીબા’નો પ્રતિનિધિ છું !”

“ફરિસ્તાઓ પણ આવા મસ્કરીખોર હશે એ તો આજેજ જાણ્યું ?”

“ના, ના, હું તો પેપરનો પ્રતિનિધિ છું. અને આપનો ઇન્ટરવ્યુ લેવા આવ્યો છું.”

“અરે ! અહીં તે શું ધૂળ ઇન્ટરવ્યુ લેવાનો છે ? દુનિયામાં તો તો મખમલની ગાદીવાળી સ્પ્રીંગની ખુરસીઓ અને રેશમી કપડાંથી મહેલા સોફા પર બેસતો હતો હતો, સવામણ રુની મસરની તળાઈમાં આજોટતો, હતો, નોકર-ચાકરો પાણી માથું તો દૂધ લઈને હાજર થતા, ઉપર ઇને-ક્ટ્રીકનો પંખો, જ્યાં હોય ત્યાં વીજળીના દીવા, અને ઘંટડી વગાડી કે ધારેલું કામ થઈ શકતું ! જરાજ ગરમી લાગે કે કુદરી-મલાઈ, આઈસ્ક્રીમ-જરખત હાજર ! જરાક શરદી લાગે કે મરમાગરમ પીણાં મોજુદ, ને અહીં તો કોઈ પૂછતુંય નથી કે તું કયા જાડનું ખોડીમાં છે ? આ ખરખચડી જમીનપર પાસાં બહલી, બહલીને રાતદાડો વિતાવું છું ! અંધારાને લીધે રાત ક્યારે પડી ને દા’ડો ક્યારે ઊગ્યો તેય સમજતું નથી ! વળી ફરિસ્તાઓ વારંવાર આવીને ઘોંચ પરાણુ કરે તે જુદી !”

“અરે ! મહારા સાહેબ, તમને તો જે. પી. નો ખિતાબ મળ્યો હતો ને ? જ્યાં હોય ત્યાં સુલેહ સ્થાપવામાં તો આપ આગળ ને આગળ રહેતા હતા ને અહીં આપના માટે કંઈ સ્પેશીયલ સગવડ નથી કે ? કબ્રસ્તાનના વ્યવસ્થાપકો, માનમરતબો જાળવવાનું સમજતા નથી ?”

“અરે ! જવા દે ને માન મરતબાની વાત ? અહીં તો ‘અંધેરી નગરીને ગધર્વસેન રાજ, ટકે શેર બાજી ટકેશેર ખાખ !’ જેવો કારભાર છે. શેઠીયા ને નોકર બધાનેય અહીં તો એકજ પરાણુથી હાંકવામાં આવે છે !”

“તમે તો વારંવાર મજલિસો કરાવતા, નજરોન્યાજ કરતા, અનાથા-
શ્રમોમાં ધરમદાન કરતા, વિધવાઓને સહાય કરતા, ફકીરોને પુલાવ ખવ-
ડાવતા, એ બધું તમારું ધરમ કરમ પણ કંઈ કામ ન લાગ્યું?”

‘એ વાતજ જવાદે ને? અહીં તો બસ જે વાત હોય તે ત્રાજવે
તોળીને અંકાય છે! મેં ફક્ત બૂલથી બે ચારવર દેવાળાં પુકેલાં, એકાદ
ત્રસ્ટ હજમ કરેલું, એક પાસેથી ૬ ટકા બ્યાજે લઈને ગરીબોમાં સવાયા-
દોઢા કરેલા ને અર્ધી રાત્રે ગરીબોને કામે લગાડેલા એ બધું ‘સદકાર્ય’ તો
તો જૂલાઈ ગયું ને ઉલટો અહીં તો ‘અવળા ચોર કાટવાળને દડો’ એવે
ન્યાય વર્તાઈ રહ્યો છે! સેંકડો નેકી કરતાં એક બદી અહીં ભારે
મણાય છે! શેઠીયાઓએ તો જાણે ફરિસ્તાઓનો ‘પાપ માર્યો’ હોય એમ
જણાય છે?”

“વાર સાહેબ, બીજું કંઈ?”

“બીજું તે હું શું મારા બાપનું કપાળ કહું? નેકીઓ, તો કે તમે
દુનિયાને દેખાડો કરતા માટે કરી હોઈ, દુનિયામાંજ તેનો બદલો મળી
ગયો છે! એમ કહેવામાં આવે છે? વધું તો શું કહું? ન બોલવામાંજ
નવ ગુણ છે! કારણ કે તને કહેવાથી પણ કંઈ તકલીફ ઓછી થવાની
છે? જો બની શકે તો મારા વાલી વારસોને કહેજે કે રેસ સ્ટ્રા, જુમારને
રંગરાગમાં મારી સદ કમાઈ વેડફી નાખવાને બદલે કંઈ નેકીના રસ્તામાં
વાપરે તો વખતે તેથી કંઈ મારો ભોજ હજવો થાય!” ગરીબોનાં ગળાં
રેંસીને મેં જે કાળાં બજારની કમાણી કરી હતી; તેને ધોળા બજારમાં
વાપરે. યાને કે ગરીબોની ભલામના કામમાં ખરચે. જો મારી વાત નહિ
માને અને એશ-આરામમાં પૈસો વેડફી દેશે તો મૃત બનીને તેમનો
પીછો પકડીશ!”

“બસ એજ, હવે બીજું કંઈ કહેવાનું છે?”

“ના!” એટલે પેપરનો પ્રતિનિધિ, તેની પાડોશની એક જગીરદાર
રની કબજામાં ધુર્યો.

“સાહેબ, સલામ!”

“જહન્નમમાં જાય તારી સલામ ! માળા જપવાજ દેતા નથી ? એક જાય છે ને ખીજો બેજું ખપાવવા દોડી આવે છે. જાણે અમે દુનીયામાં મોજશોખ કરી અમારા બાપની મિલકતને રંગરાગમાં ઉડાવી, જરા ગાન-તાનના જલ્સા જમાવ્યા, ડીનર પાર્ટીઓ અને ઍટહોમમાં જરા છાંટા-પાણીની વ્યવસ્થા કરી, માનપત્રોના જલ્સા જમાવ્યા, રાંડોને જરા ઉ-તેજન આપ્યું એમાં તે શો મોટો ગુન્હો કર્યો કે તમે લોકો રાત દિવસ અમારી પાછળ આઢૂ ખાઈને લાગ્યા છો !”

“પણ સાહેબ, હું કોઈ ફરિસ્તો નથી ? હું તો પેપરનો પ્રતિનિધિ છું”

“લે, વળી અહીં તારું શું કામ હતું ? તમે જ લોકોએ છાપામાં અમારી ‘વાહવા !’ કરી કરીને ગધેડે ચઢાવ્યા છો ! અમે ખોટું કરી રહ્યા છીએ એવું તમે લોકોએ પત્રોદ્ધાર પહેલેથી પરખાવી દીધું હોત; તો આવો વખત તો ન આવત ? વાર, અહીં તો કેટલા દિવસ થયાં કંઈ જીસડકી પ્લાન્ડી મળી નથી જે તારી પાસે હોય તો એકાદ આટલી આપતો જા ! જે હું એના બદલામાં કોરો ચેક લખી આપવા તૈયાર છું ! પન્નાગનને મારા વતી જરા ભલામણ કરજે કે “મલીખાઈ આખી જાંદગી તો મેં તને ઉ-તેજન આપ્યું; હવે મારો જીવ બહેલાવા તું આપવાત કરીને પણ મારી કબરની પાડોશમાં ન દટાય ?”

“પણ સાહેબ, “રંડી નહી કિસીકી ચાર ધરખાર લુટાને વાણે !” એ ખાચન આપે નાટકમાં સાંજલ્યું નથી ?”

‘હકકો પાણી તો ઠીક, ખીડી સોગરેટનીય અહીં તો તકલીફ પડે છે ! ફરિસ્તાએને કાલાવાલા કરીને ચાક્યો પણ એક ખીડીનું ટુંડૂય આપતા નથી ! ઉલ્ટા દમદાટી કરી કરીને મને અધમુવો કરી નાખે છે ! જહન્નમમાં ધસડી જવાની ધમકીઓ આપી આપીને મ્હારો રહયો સહયો જીવ ખાઈ જાય છે ! લે તુંજ કહેને કે મખમલના ગાલીયાપર ખૂટ સાથે ફરનાર મારા જેવા જેન્ટલમેન માણસને એક ચટાઈ ઓઢીને, ખુલ્લી જમીનપર નાખી રાખવામાં એમને શી મઝા આવતી હશે ? મ્હારી

જાગીરદારીનો કે મારા માન મરતમાનોય એ ફરિસ્તાઓને જરાય ખ્યાલ નથી ! ‘અમ્મા આપુને !’ કહી ડઝનબંધી નોકરો હાજર થતા; તેને બદલે અહીં તો આપણે ખુશામદ કરીએ છીએ; તોય કોઇ આપણું સાંભળતુ નથી ! આ લોકોમાં દયાનો તો જરા છાંટાય નથી ! આવી તકલીફ કરતાં, ડાયરેક્ટ જહાનમાં ચાલ્યા જવું શું ખોટું છે ?”

“તમારા બોલવાનો અર્થ તો એજ થાય છે કે અહીં સરમુખત્યારીની દબે સુલ્તનત ચાલે છે ? કોઇપણ આખતમાં નો અપીલ ! નો દલીલ એમજને ?”

“હાસ્તો ! માળા કોઇ લાંચ-સ્વતથી સીધા થાય એમ નથીને ! ફેડરલ કોર્ટ કે પ્રિવીકાઉન્સીલ જેવું કશુંય અહીં નથી ! ખુદાની મરજી સામે કોઇની મગદુર નથી કે અરજી કરી શકે !”

“હા, ત્યારે હવે ભેદ સમજાયો ? આવી આફતોનો ખ્યાલ ફરીનેજ પેલા નસ્તિકો ખુદાને માનતા નહિ હોય !”

“તે ત્યાં નથી માનતાને ? અહીં આવશે તો તેમ સીધા દોર થઇ જશે !”

“એક જમાનો એ હતો કે હુંય આ ખુદાને ગજવામાં બાલીને ફરતો હતો, ને મોટા મોટા અમલદારોને જ ખુદા સમજીને તેમની પૂજા કરતો હતો ! પણ આજે રોશન થયું કે ખુદા તે ખુદાજ છે; ને બીજા બધા એનાથી જુદાજ છે !”

“વાર ત્યારે, સાહેબજી સલામ !” કહીને પ્રતીનિધિ, પાસેની એક એક પીરજીની કબરમાં ઘુસ્યો ત્યાં શું જુવે છે કે પીરજી પોતાના પાટોશી મોલ્વીની સાથે લડી રહ્યા છે. એ અનેને દુનિયામાં પણ બનતું ન હતું; તેમ અહીંય બનતું ન હતું. જૂઠ્ઠી મોલ્વીનાં સગાંવહાલાંએ પીરની કબર પાસે તેને દાટ્યો હતો; તેથી પહેલા દિવસથીજ પીર એન્ડ મોલ્વીમાં જામી હતી ! ફરિસ્તાઓની કેટલી સમજાવટ છતાં એ લોકો કશુંય છોડતા ન હતા. પ્રતિનિધિ તો એક ખૂણે જઇને ઉભો અને રસપૂર્વક પીર મોલ્વીના ઝઘડાને સાંભળતો રહ્યો.

“ક્યોંજી પીર સાહબ આપતો લોગોંકો સીધે જન્મતમેં બિજવાને કા પાસપોર્ટ’ દેતેથે અઉર યહાંતો ખુદ ફંસ ગયે હેં ? નન્નીજનન અઉર મુન્નીજનનકો લીલી ડોરીકા તાવીજ દેતે થે, કિસીકો જૂત-જિન્નાત ખીલગા હો તો ઉતાર દેતે થે, કિસી અઉરતકો નકશ દેકર ઉસ્કે ખાવિંદકો ઝન-મુરીદ બનાદેતે થે, ઉર્સમેં કબ્રવાલી કરવા કર લોગોંકો સવાબે દારમ્દનિ હાસિલ કરવા દેતેથે, ખુદકે હાલસેલ એજન્ટ બનકે દુનિયામેં ફિરતે થે, અઉર આપકી લીલી પધડીકે આગે સજકો ઝુકાતે થે વોહ આપકી શેખી કહાં મછ ? વહાં આપ સજકે નાકમેં દમ લા દેતે થે મગર યહાં ફરિસ્તે આપકે નાકમેં દમ લાતે હેં ! ઇસ્કા કોઈ ખલાજહે આપકે પાસ ? કોઈ જાદુ-મંત્ર નિકાલોને કે ફરિસ્તેકી ચુપચાપ ચલે જાય ?”

“અજી મોલ્વીજી ! આપ ‘દીગરરા નસીહત ખુદરા ફઝીહત’ કયા કર રહે હેં ? આપકી દસ્તારે ફઝીહતકીકી ફરિસ્તે ધજજયાં ઉડા રહે હેં વોહ આપકો માલુમ નહિ ? દુસરોંકે પાસસે ચંદા વસુલ કરકે આપ હજ અદા કરને ગયેથે, સાહેબે નીસામહોકર આપ ખુદ ઝકાત લેતેથે, અઉર વાઅઝ નસીહત કે બહાને સે આપ ગર્બ બીચારે મુસલમાનોંકો આપસમેં લડાતેથે વોહ જૂલ ગયે ?” એ બંનેના ઝઘડામાં વચ્ચે પડતાં પ્રતીનીધિ બોલ્યો. “આપ લોગ દુનિયાં મેંતો ઝઘડતેહી રહે અબ કચમેંબી લડતેહી રહોગે ?”

“હમારી બાતમેં દબલ દેનેકી તુજહે કયા ઝરંત હય ? તુ કોન હય ? ઝરા ઝયાનકે નાખુન લિલવા કે ફિર બાત કર ! તેહઝીયલી કેઝ ઝીઝ હય ?” બંને બોલી ઊઠ્યા,

“આપકી દમ દાટીમેં આને વાલે હમ નહોં હંચ ? હમ પેપર કે તુમાઇદે હંચ !”

“ચલે જાવ ! તુમ્હી લોગોંને દુનિયામેં આમ ફેલાઇ હય ! તુમ્હી લોગોંને પીરોં અઉર મોલ્વીયોંકા ખૂબ ફઝીહત કિયા હય ! હમ હમારી નિબેજ લેગે, તુમ ચુપચાપ ચલે જાવ; વર્ના...!” બંને બોલ્યા.

“વના, કયા કરેજે ?”

“કુકડા ફતવા લગાડુંગા !” મોલ્લી બોલ્યા.

“છરમે આઝમ પઢકે તુએ ચિડીયાં બનાડુંગા !” પીર બોલ્યા.

“ચેહ તુમહારા જાદુમંતર યહાં નહિ ચલેગા ! યહાંકી ડિસીપ્લીન અઠિર હય ! યહાં તુમહારી પીરી ઓર મોલ્લીગિરીકી કોઈ વકઅન નહીં ! મહાતો નેકીકા સિક્કા ચલતા હય !”

“જા, બાબા જાવ ! તુમ તુમહારા કામ કરો.” બંને બોલ્યા એટલે પ્રતિનિધિ ત્યાંથી નીકળીને પાસેની એક ભાંગેલી ગોરમાં પેઠો. એક મરીમ મજૂરની માટીની કબર હતી. મજૂરને પૂછ્યું “કેમ ભાષ, મજામાંતો છેને ?”

“હા ભાષ, ધણી મજામાં છું. દુનિયામાં હતો, ત્યારે તો રાતદિવસ પરસેવો પાડતો હતો છતાં; આલ બચ્ચાનું પેટ પણ ભરી શકતો ન હતો ને અહીં તો એવી મહેનત મજૂરીજ કરવી પડતી નથીને ? આપણે તો ત્યાં જમીનપર આજોટતા હતા ને અહીં પણ આરામથી આજોટીએ છીએ ! મુકાદમ કે મેનેજરની ધમકીથી અહીં ડરવાનું હોતું નથી ! આખો જન્મારો ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાંમાં વિતાવ્યો છે; પણ અહીં તો નવું કફન મળ્યું છે; એ ખુદાનો શુકર છે ! કોઈ દિવસ મહેનત-મજૂરીમાંથી ખુદાની ઇઆદત કરવાની કુરસદ દુનિય માંતો મને મળીજ નથી. હા ! રાતે ઉંઘમાં કોઈવાર ખુદાને યાદ કરી લેતો હતો. ખુદાએ તો એક મહિનાના રોજા ફરજ કર્યા હતા; પણ મારે તો વરસમાં છ મહિના ફરજ્યાત રોજા રાખવા પડતા હતા; પણ અહીં તો સંપૂર્ણ આરામ છે. જગતના જેન્ટલમેન ગણાતા શરીફ લોકો કરતાં અહીંના ફરિશ્તા મારી સાથે ધણી સારી વર્તણૂક રખે છે ?” પ્રતીનિધિ એના નિવેદનથી ખુશ થતો આમળ વધ્યો, ને એક વકીલની કબરમાં ધુર્યો. વકીલ સાહેબ કંટાળેલા અવાજે બોલ્યા; અલ્યા વળી તારે શું અધરું હતું તે પુરું કરવા આવ્યો છે ? જો સલાહ લેવા આવ્યો હશે તો ફીસ આપવી પડશે ! અલ્યા પણ તું છે કોણ ? હાં...આં, પણ એ ફીસનાં દોઢીઆં અહીં કબરમાં થોડાં આલવાનાં છે !”

“વકીલ, સાહેબ હું તો પેપરનો પ્રતિનિધિ છું. આપનો ઇન્ટરવ્યુ લેવા આવ્યો છું.”

“એમ! પણ હું તને શું ઇન્ટરવ્યુ આપવાનો હતો? આખી દુનિયાની વકીલાત કરનાર હું વગર વકીલેજ ખુદા સમક્ષ મારો કેસ રજુ કરવા ચાહું છું! કારણ કે અહીંતો કોઇ ધરમાદા વકીલની પણ સગવડ નથી! જોકે મારા કેસમાં કંઇ દમ નથી; કારણકે દુનિયાના ઝંખડામાંથીજ મને કુરસદ મળી ન હતી કે હું કંઇ દીનનો વિચાર કરું! ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયા પછી કંઇ દીનની સેવા કરવાનો ધરાદો હતો; પણ તે પહેલાં તો ત્રણ દિવસની નોટીસ આપ્યા વગર મહેકુલમહત મને અહીં લસડી લાવ્યો! હવે કંઇ બચાવ કે પુરાવાના આધાર વગર મારો કેસ હું શી રીતે તર્કિયાર કરું?”

“કંઇ નહિ, કેસમાં ન વળે તો દયાની અરજી દાખલ કરાવજો?”

“સાંભળ્યું છે કે અહીં દયાની અરજી પર ધ્યાન અપાતું નથી! જમતમાં જેણે કોઈના પર દયા કરી હોય તેના પરજ કબરમાં દયા માલ છે. ને મેં તો દયાને માટેનો ‘એડમીશન વિધાકટ પરમીશન’નું પાટીકું માયું હતુંને? ને અમારી બાર એસોસીએશને પણ આ બાબતમાં કંઇ કરી શકે એક નથી!”

“તો હુંય શું કરું? તમે તમારું ફાડી લ્યો,” એમ કહીને પેપરનો પ્રતિનિધિ આગળ વધ્યો, ને એક પ્રોફેસરની કબરમાં દાખલ થયો. પ્રોફેસરે પોતાના ચક્ર નંબરના ચશ્મા અઢાવીને ચુંચી આંખે જોઈને પ્રશ્ન કર્યો, “તમે કોણ છો? અને અહીં એકાંતમાં ડીરટઅ કરવા માટે કેમ આવ્યા છો?”

“સાહેબ, હું પેપરનો પ્રતિનિધિ છું ને આપની મુલાકાતે આવ્યો છું.”

“મારે બીજું તો કંઇ તમને મુલાકાતમાં કહેવાનુંજ નથી; પણ બીજા પ્રોફેસર મારી જેમ બૂલમાં ન રહી જાય માટે જરા ચેતવી દેશો કે, મેં ટેનીશન, વર્ડર્સવથ, બેકન, મેકાલે, શેક્સપીઅર, બકે, શેક્ષી,

ખર્નાડશો, વગેરેનો તો ખતથી અબ્યાસ કર્યો; પણ જેના અબ્યાસની મને ખાસ જરૂર હતી તે કુરઆને શરીફ તરફ તો મેં મેહુ ફેરવીને પણ જોયું નથી? તેનો મને આજે બહુ અફસોસ થાય છે! બસ એ સિવાય મારે બીજું કંઈ કહેવાનું નથી!” ત્યાંથી નીકળીને પેપરનો પ્રતિનિધિ એક બીજા કબ્રસ્તાનમાં ગયો ટોપી ઉતારી કબ્રને નમન કરી એક પાદરીની કબ્રમાં પેઠો. પાદરી સાહેબને ‘ગુડમોર્નિંગ’ ક્યું”! પણ તે તો કોઈ અજાણ ધૂનમાં પડેલા હોઈ જવાય પણ ન આવ્યો ને પોતાનુંજ મથુ-મથુતા રહ્યા.

“મેં રૈલી અને રોજની લાલચ આપીને અનેકને પવિત્ર ઇસુખ્રીસ્તના પંથમાં ભેળવ્યા! સેંકડો બ્રહ્મચારી ગરીબોને લગ્નની લાલચ આપી વટલાવ્યા છતાંય મ્હારી આ હાલત? કાળા અને ગોરા ખ્રિસ્તીઓને અલગ રાખવાની મેં કંઈ નવી વેતરણ કરી નથી? એતો પરાપૂર્વનો ચાલતો આવેલો રિવાજ છે! પછી હે, આકાશમાં વસી રહેલા આપ! તું કબ્રમાં મારી સામે કાં જોતો નથી? આ તારા ફરિશ્તાઓ વારે ધડીએ જ્ઞાના મને આવીને પજવે છે? શું એ લોકોએ મને કોઈ સાધારણ પેટી-પાઈ જેવો ગોવાનીઝ ધારી લીધો છે? ના, ના. હું તો એક મહાન પાદરી છું! મ્હારું દેવળમાં કેટલું માન હતું? દર રવિવારે કેટલા લોકો પોતાના પાપોનો પ્રશ્નાતાપ કરવા મારી પાસે આવતા અને કેવાં મસ્તકો મારી પાસે નમાવતાં? તેની આ ફરિશ્તાઓને ક્યાંથી ખબર હોય?”

“સાહેબ, હું ફરિશ્તો નથી હું તો પેપરનો પ્રતિનિધિ છું”

“વેલ! વેલ! સાંઝે થયું તે તું આવ્યો? આજ એમ વેરી ઝેડ! હું તારા આવવાથી ધણો ખુશ થયો છું. બહા માણસ, તેં તો જગતમાં મારો અને મારા દેવળનો પ્રભાવ જોયોજ હશે? તો તુંજ એ ફરિશ્તાઓના ચેતાઓને સમજાવી દેજેને કે એ લોકો કંઈ મારી સાથે વિવેકને વિનયથી વર્તે! એ લોકો તો બધાને એકજ લાઠીથી હાંકે છે! મરવાં ખતકાંનાં બેઢાંની ફેરી ફરનાર કે ગોવા લોટરીની ટિકિટ વેચનાર કોઈ ઉધાડ પણ

ખ્રિસ્તમાં અને મારા જેવા મહાન પાદરીમાં કંઈ બેદન સમજતા નથી ! અબજ જકડી ઘેરા જેવા સ્વભાવના એ ફરિસ્તાઓને જરા માન, મરત-ખાતું બાન કરાવ ! સિક્કારસ કરી, અનેકનાં પાપ માફ કરાવનાર પાસેથી પણ એ લોકો પાપ-પુન્યતો હિસાબ માગી રહ્યા છે ! એ ક્યાંની રીત ?”

“સાહેબ, જ્યાં તમારા જેવા મોટા ઝબ્બાધારી અને પવિત્ર કોસ-ધારીનું ટદુ ન આવે ત્યાં મારા જેવા એક ગરીબ પેપરના પ્રતિનિધિનું કોણ સાંભળે ? આપની વકીલાત કરવા જતાં ફરિસ્તા કંઈ માફ ઇન્સાલ્ટ કરી નાખે તો ?”

“તો, તારાં ક્યાં આગળ કે પાછળ ખાર ગાડાં આપરનાં ચાલત્યાં હતાં તે અટકી જવાનાં છે ?”

“એ, આવ બલા, પકડ મલા’ મારે શા માટે જોછએ ? આપજ આપનું ફેડી લ્યો ?” અને પછી પેપરના પ્રતિનિધિએ આગળ વધીને ભસ્તામાં એક દસ્તુરજની મુલાકાત લીધી.

“અરે ! જેવરે ? આય મારા દીકરા ફરિસ્તાઓખી બખરા અકબના ઓઠમીર દેખું ? આક જરા સોજજી તારી, ને તદ્દન સ્વદેશી બેવરા જેવું નિરદોસ પીતું પીવરાવીને જગતમાં લોકોને ખુસખુસાલ રાખ્યા, તેમાં એમના બપ્પાવાનું શું ગયું કે નાહક સવાલ પૂછી પૂછીને હુંસ કારો નાખેય ? ખોદાયજી પણ આવા હંમગ લોકોને કાંય આવું જવાબદારીનું કામ સોંપતા હોસે ? દસ્તુરજનો કકગાટ સાંભળીને પેપરવાળો તો ત્યાંથી આગળજ વધ્યો.

અંતે એક મહારાજની સમાધીમાં દંડવત પ્રણામ કરતાં હાબર થયો. એટલે મહારાજ બોલ્યા; “બચ્ચાજી ! તુ કોન હય ? અહર તેરી ક્યા મનેચ્છા હય ?”

“સાહેબ, હું પેપરનો પ્રતિનિધિ છું ને આપની મુલાકાતે આવ્યો છું.”

“તો અયસા કોરાહી કોરા ચલા આયા ? કુચ્છ નધવેલ, કુચ્છ બેટ સઉમાદ-બીતો લાનાયા ? કુચ્છ ગાંજ, બંગખી તો લાનાયા ?”

“મહારાજ! અમ પેપરવાલાઓની પાસે શું હોય તે તમને બેઠે ધરાવે?”

“અચ્છા તો જૈસે આયે હો વહસેહી વાપસ ચલે જાવ!”

“પણ આપની અહીં કેમ ગુજરે છે તે તો જણાવો?”

“હાં..આં, તો શીરતુ ઝરાસી ખાતકો લગ્ગી, ચઢીળી ખતાકે છાપદે ઇસલીએના? તુમ પેપરવાલે લોગ અઉર હજ્જમ લોગ મેં કુચ્છ રહે નહી હય! ઉસ્કે પેટમેં ખાત ટીકે?”

“હશે; પણ કહો ખરા? આરામથી તો છા ને?”

“અબે હમને જગતમેં કિસીકો કમ આરામ લેને દિયા થાકે હમકો આરામ મિલે? વહાં તો મહાદેવજીકી કિરપાસે છપ્પન મોગ કે થાલ પે હાથ જમાતે થે; અઉર યહાં તો એકાદશીકા વૃત પાલન પડતા હય! વહાં તો રામલીલા ઓર કિશ્નલીલા કે જહાને સે જોખીકાએમેં રંગરેલીયાં ઉડાતે થે; અઉર યહાં સમાધીમેં અકેલેહી પત્થરકી મૂરતકી તરેક પડે રેહના હોતા હય! હાં..આં, કાછ ખાર પ્રભુ કે અનુચર આતે હંય અઉર બલા પુરા બોલ જાતે હંય! ઉમ્મર ભગવાનકી સેવામેં ખિતાર્હ; મગર ભગવાનજી તો કિરપાકે બજાય ગુસ્સે સે કામ લેતે હંય! અબ પૃથ્વી પર ઉન્કા એજન્ટ કોન બને? હાં...આં, અલખત ઉસ્કે નામ સે કુચ્છ ગરબડ, ગુટાસે અંજન પનમેં કિયે હોંગે ઉસ્કો દયા સાગર સમજ કે કુછ દાલમેં કાલા કિયા હોગા; મગર અયસી સપ્તીસે ખબર લીજાયેગી અયસી તો સ્વપ્નેમેંબી ખબર નહીંયી? હાં...આં, મગર યેહ ગિલા, શિકવા તુમ પેપરવાલોસે કયા કરે? ભગવાનજીસે દંડવત પરનામ કરક, નાક ધીસની કરકે, મશી કયોં ન માંગ લેવેં? ચલે જાવ, બાબા તુમ અપને રસ્તે ચલે જાવ!”

“નમસ્તે!” કરીને પ્રતિનિધિ છુટો પડી “પોતાનું મરવા પછી શું થશે?” તે વિચારમાં ગોઠાં ખાતો પોતાના અવાસે પહોંચ્યો અને વિચાર તંદ્રામાં પડી જૂથ્યે પેટેજ હંધાઇ ગયો! પછી હંધમાં ને હંધમાંજ એ જાણે કાછ આલીશાન જંગલના ખારણુમાં પેડો. એક બાજુ દાકતર એક દર્દીની

છાતીએ જુગળી મૂકીને ગંભીર મુખે નિરિક્ષણ કરી રહ્યો હતો. તેના ધરવાળાં ત્રણ ગંભીર મુખમુદ્રા કરી દાકતરને જાણે એ જીવ આપનાર ભગવાન હોય તેમ તેની સામે એકીટસે જોઈ રહ્યાં હતાં. થોડીવાર તપાસીને ગંભીર મુખે દાકતર બોલ્યો : “આશ્વા જણાતી નથી. જો કે ઉપરા ઉપરી ઈજકશનો આપ્યા છતાંય બેલાન અવસ્થામાંથી જાગૃતિ મળી નથી. છતાંય જો આજની રાત કાઢે તો ઉઘરી જાય.” આટલું દાકતરનું બોલવું થયું કે હાંએ જરાક પાસું બદલ્યું ને લવારો કર્યો.

“બોમ્મે ડાઈમના શું ભાવ છે?”

“હાં...આં. તો તમે શેર દલાતના માણસ નથી તો કોણ છો?”

“હે...એં. તો તમે યમરાજના માણસ છો?”

“તો, યમદૂત કહેવાય છે તે તમેજ છો? હાં...આં, તો મહા માણસ આવા સારા બેસતા વરસના દિવસે તમે ક્યાં તકલીફ લીધી?”

“હે...એં. શું યમરાજનો હુકમ થયો છે; તેથી મારો જીવ લેવા આવ્યા છો?”

“પણ તે આવા કટોકટીના વખતમાં? તમારા યમરાજમાં પણ કંઈ અક્કલ બક્કલ છે કે નહિ? મરજર મરવા પડ્યા છે, ડીફડે મંદીમાં ચાલે છે; તેવા કટોકટીના વખતમાં તે જીવ લેવાનો હોય? આમ જીવ તે કંઈ રસ્તામાં પડ્યો છે કે આપી દઈએ? તમારા યમરાજને મારા તરફથી પણ લાગીને કહેજો કે જરા શેરઅંજર તેજમાં આવતાં સુધી થોભી જાય?”

“ઓ...હો. તો તમારા યમરાજની ઑશીસમાં પણ ટાઇમ ટૂ ટાઇમ કામ ચાલે છે? મહા માણસ આ તે મારા મરવાના દાંડા છે? બહુ બહુ તો મેં બાવન ચોમાસાં જીવ્યાં હશે; આવી જીવાન વયમાં તે મરવાનું કોઈને ગમે? મારા બદલે કેંઈ એકાદ ધરડા ખોખરા માણસને ઉઠાવી જાઓ તે ન ચાલે?”

“તમારા યમરાજનાં ઘેર પણ કટોકટીને રેશનીમ ઑશીસની જેમ વારા છે? જ્યો મોતના પણ વારા!”

“શું મારો નંબર પાક્યો છે, એટલે જીવ દીધા વિના છુટકોજ નથી ? અત્યાભાષ ! હજી તો મારા બહુ ઊંચા વિચારો છે ? હજી તો મોટા દીકરાને પરજીવવાનો બાકી છે ! કંઈ ધરમદાન કરવું બાકી છે ને અત્યારથી લઈ જીવને શું કરીશ ? ધરમાદા ખાતે થોડુંક જમા તો થવા દે ?”

“શું હવે દસ મિનિટ પણ નહિ થોભાય ? ભલા માણસ થોડાંક વીક થોભી જા ! હજી તો મારે એક ધર્મશાળા બંધાવવી છે, કંઈ એકાદ પાંજરાપોળ બંધાવવાનો પણ વિચાર છે, ને જે શેરોમાં તેજ આવી તો એકાદ વિધવાશ્રમ પણ બનાવવાનો વિચાર છે !”

“હું જાણું છું કે યમરાજનો દરબાર કંઈ શેરબજાર નથી કે બાયદાના સોદા થાય ? છતાં દયાની અરજી પણ યમરાજ સાંભળશે કે નહિ ? સાવિત્રીની અરજી કેમ સાંભળી હતી ? શું તે સ્ત્રી તેથી તેની અરજી સાંભળી, અને અમે પુરુષ એટલે અમારી ન સાંભળે ? દુનિયાંની કારદો જેવું અંધેર ત્યાં ચાલે છે કે શું ?”

“અરે ! ભર્મલા અત્યારે કહેજા તે કંઈ જીવ લેવાનું હોય ? ફક્ત થોડાંક અઠવાડિયાં નહિ તો થોડા દિવસ શેરબજારની તેજ સુધી તો થોભી જા ! દોસ્ત, જરૂર હોય તો બસો, પાંચસો પાનસોપરીના લઇજા; પણ મારો કેડો મૂક !”

“શું હવે એક ઘડી પણ થોભવાનો નથી ? જે દોસ્ત, મારા બાળ-બચ્ચાં પર દયા કરીને ફક્ત ત્રણ દિવસ થોભી જા બેકનાં બધાં ખાતાં તપાસી જાઉં, લોકોના હિસાબ તપાસી જાઉં, મરતાં મરતાં વિમો ઉતરાવી એકાદ વિમા કંપનીને પણ ખટવતો જાઉં (?) એક ખાનગી સ્વીટીહાઉટ છે; તેના બરણપોષણનો બંદોબસ્ત કરી લઉં ! ગવર્નમેન્ટ કોન્ટ્રાક્ટમાં અમલદારો સાથે જે સોદા કરેલા તેમની હકસાધ ચૂકવી દઉં; નહિતર તેઓ અમારાં વલીવારસોને પણ સુખચેનથી બેસવા નહિ દે ! માટે બસ ફક્ત ત્રણજ દિવસ થોભી જા !”

“શું મેં આ બધી ટકટક કરી છે ? તમારી સમક્ષ મેં શું ધાસ કાપ્યું છે ? દોસ્ત, આદર્શો અધુરાં રહે છે; એટલા ખાતર તને કાલાવાલા

કરું છું. બાકી મને કંઈ જીવવાનો હવે જરા પણ મોહ બાકી રહ્યો નથી ! દવા પી પીને આખું શરીર કડવું થઈ ગયું છે; ઈન્જક્શનની સોષઝો ભોંકાવી ભોંકાવીને આખો દેહ ચાળણી જેવો થઈ ગયો છે; પછી જીવવાનો મોહ તે શા માટે હોય ? બસ, ફક્ત હું તો હિસાબ સરખર કરવા, લેણ-દેણની ચોખવટ કરવા જ; તારે પગે પડીને માગી લઉં છું કે બસ, એક જ દિવસ થોભી જા !”

“હું...શું હવે તો એક મિનિટ પણ નહિ ?”

“હું...એ ! છેલ્લી પળે પ્રભુનું સ્મરણ કરી લઉં ? અરે ! બસા માણસ ચોવીસે કલાક કે બારે પહોર અને બત્રીસે ઘડીમાં પ્રભુને દિલથી અળગો જ કોણે કર્યો છે કે વળી હવે નવસેરથી તેનું સ્મરણ કરવાનું કહે છે ?”

“ત...તે.....ય.....યા.....ર.....જ છું ને ? હ...રે.....રા.....આ.....મ !” એક બે ડચકાં ખાંધાં અને ‘રામ બોલો, બાઈ રામ !’નો પોકાર પડતાં ઢાકતાર તથા પેપરનો પ્રતિનિધિ પોત પોતાને પંથે પડ્યા.

“જીવ જીવું છે ખાલી હાથ, અંતમાં પાપ પુન્ય સંમાત !”

એમરીનો ઈન્ટરવ્યુ

‘ફિલ્મચિત્રવાળા બાઈ શંકરલાલ પંડ્યાનો પત્ર આવ્યો કે : ‘ગઈ સાલ વેવલની મુલાકાત લઈ આવ્યા હતા. તેમ આ વેળા પણ દિવાળી અંક માટે કોઈની મુલાકાત લઈ આવો.’ આ વેળા કોની મુલાકાત લેવી તેના વિચારમાં હું પડ્યો. એરંડા કરતાં પણ ઊંચો તાડ હોય છે; તેમ વેવલ કરતાંય કોઈ ઊંચા હોદ્દાના માનવીની મુલાકાત લેવી, અને તરતજ એમરીની યાદી થઈ આવી ! પેપરના પ્રતિનિધિઓને કયા લાદવું કે પલાણવું પડે છે ! કોઈ કહેશે કે ‘વિમાનના પેસેન્જરનું શું ?’ હુંય વિભાસણમાં પડ્યો. બાડાનો પ્રશ્ન મોખરે આવ્યો. ‘વિલાયત સુધીના વિમાની માડાની ગોઠવણ. ‘ફિલ્મચિત્ર’ના તંત્રી કરી આપે નહીં, ને એક શુભરાતી લેખક વિલાયત સુધી હડીને વિમાનમાં ગયો છે, એવો રેકૉર્ડ સ્થાપવા ખાતર હું જો પદરના ખર્ચે જઈ તો આપના વારાનું એકનું એક મકાન છે તેય વેચી નાખવું પડે ! ત્યારે હવે કરવું શું ?’

વિચાર કરતાં કરતાં આખો દિવસ વહી ગયો. રાત્રે એક મિત્રને ત્યાં પહેલ વહેલો પુત્ર અવતર્યો હોવાની ખુશાલીમાં જમવાનું આમંત્રણ

મળ્યું હતું. બહુ મુદતે મિષ્ટાન મળ્યું હોય, બૂખ્યા ડાંસની જેમ તૂટી પડ્યો. પેટને જરા વધુ કસરત આપવી પડી. ઘેર ચઢ્યું, ઘેર જઈને જરા આડો પડતાંજ ઉઠી ગયો. થોડીકવારે તો જાણે કાઈ વિમાન લઈને આવ્યું ને સંયુક્તાનું હરણ પૃથ્વીરાજ કરી ગયો હતો! તેમ માફ હરણ કરી મળ્યું, લાજુવારમાં તો અમારું વિમાન ત્રિલાયન પહોંચ્યું ને વિમાનીએ માફ જ્ઞાવડું પકડીને નીચે ઉતાર્યો. મેં તેને પૂછ્યું ‘હું ક્યાંથી આવ્યો છું? આ કયો મુલક છે?’

“આ લાંડન શહેર છે ને તમે અત્યારે એમરી સાહેબના આંગણે ઉભા છો!” માફ દિલ હર્ષથી નાચી ઉઠ્યું. મેં વમાનવાળાનો ઉપકાર માન્યો તો તેણે કહ્યું કે :

“હું તો ચિઠ્ઠીના ચાકર છું આત્મવળથી એમરી સાહેબે જાણી લીધું કે એક ગુજરાતી લેખક ‘શીશ્મચીત્ર’ માટે તેમની મુલાકાત લેવા આવે છે તો તરત તેમણે મને હુકમ કર્યો કે તે લેખકને ઉડાવી લાવ. અને હું તમને અહીં ઉડાવી લાવ્યો છું. હવે મારી ડયુટી પૂર્ણ થઈ હોય હું જાઉં છું.” એમ કહી તે ચાલ્યો ગયો.

હું હવે વિમાનમાં પડ્યો કે કોઈ દરવાજો તો જાણતો નથી, ને બારણું બંધ છે, ત્યારે જવું શી રીતે? “એમરી કાકા! ઓ એમરી કાકા! એમ કહીને દરવાજો ખટખટાવી બૂમ પડું? પણ ના, ના. એ તો પૂર્વની સંસ્કૃતિ ગણ્યામ! ત્યારે કરવું શું?” વિચાર કરતાં કરતાં દરવાજાના બટન પર ધ્યાન પહોંચ્યું મેં તેને દબાવ્યું કે દરવાજો ઉઘડ્યો. ને એક ગોરી ગોરી નોકરડી હસ્તી હસ્તી સામે આવીને બોલી કે :

“તમ કોન હય?”

“હમ એમરી સાબકા પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી હય!”

“તમ બોલ અચ્છી હિંદુસ્તાની ભાષા જાણતા છે? તમ પરજોશી હય કે કુંવારી હય?”

“ઉસકા દુમકો-કયા જરૂરત હય!”

“કંઈ નહીં મેંતો અમસ્તા પુછતા થા; હાં પણ એમરી સામતો અખી ઉધતે હોગે ?”

“નહીં વોહ હિંદુસ્તાનકી ફિકરમેં રાટડીન સોટાહી નહિ હય ! અખી વોહ સમાધી લગાકે બચા હય !”

“તમ અમેરી મુલાકાત કમ હોયેગી ?”

“અમી પાંચ મિનિટમેં. દુમ આયે હંચ વોહ સમાધીમેં વોહસખ જનન ગયા હય, ઓર હમકો હુકમ ડિયા હય કે ચાપ પિલાકે ઉન્હો હમારી પાસે લાવ.”

અને તે મહકાતી મોહીની મને એમરી સાહેબ પાસે લઇ મઠ. તેમને જોતાંજ હું તો ભડકી ગયો. તે પાંચા પર એકલું અમોઢીયું પહેરીનેજ બેઠા હતા, ગળામાં જનોઈ પણ લટકાવેલી હતી. જનોઈની સાથે એક લાંબી કુંચી લટકાવેલી હતી. ડાબા હાથે નાક પકડીને જમણા હાથે આકાશ તરફ આંગળી બતાવી નંધ આંખે પ્રાણુાયમ કરતા હતા. હું તે। તેમની તપશ્ચર્યા જોઇને ડાઘાઈજ ગયો। થોડીકવારે તેમણે લોચન ઉઘાડ્યાં ને હિંદુસ્તાનીમાં બોલ્યાં. “વેલ અક સાબ, દુમારે બાલમચ્ચે ટો અચ્છે હંચને ?”

“હાં. બધાય ભગવાનની કિરપાથી હાજાંહમાને હેમ એમ છે । હાં...આં, જરા મને પોતાના દેશની ચિંતામાં ઉભગરા કરવાથી સજેખમ થયું છે ।” બોલી રહ્યા પછી મને ભાન થયું કે હું તો ગુજરાતીમાં બોલો ગયો હતો !”

“ડેમ યુ ઈંડીયન ! દુમારે લોગ કુ ઈંડીયાકી ફિકર કરનેકી કયા જરૂર હય ? હમ રાટ ડીન ફિકર કરતા હય, વોહ થોડો હય ? ઈંડોયાકી ફિકરમેં હમ અધમુવા હો ગયા હય, લેકિન દુમારે માંઠી ઓર જિનકો ઉસ્કી કયા કડર હય ? હમ હિંદુસ્તાનકી બલાય કે લોયે રાટડીન પ્રાર્થના કરર હય, સમાધી લગાતા હય, ઓર પ્રજ્ઞાજ્ઞામ કરતા હય !”

“ઓર પ્રાણુયામ કરતા હય” !

“પુરવની સંસ્કૃતિને આપ વળગી રહ્યા છો એ તાજુમ થવા જેવું છે.”

“ધરમે ટાજુખડી બાટ કયા હય ?

મેરા જનમ ગોરખપુરમે હુવા હય, હમારા માડરવટા હિંદુસ્તાન હય.”

“ત્યારે અમારા પેપરવાળાઓએ નાહકના આપને હેરાન કરી મુકયા છે ? પેલા હોરનીમેન, બ્રેલવી, દેવીદાસગાંધી, સામળદાસગાંધી, એ બધા કાંઈ આપની પાછળ આદુ ખાઈને લાગ્યા છે ! ત્યાંના પેપરવાળા પશુ કહે છે કે એ બધા આપના ગોરખ ધંધા છે !”

“કયા હમ ગોરખપુરમે પયડા હુવા તો ઉમરબર ગોરખધંધાહી કરતા હય ? તુમારે ઈંડીયન એડીટરો કે બેજો મેં બુસા ભરા હુવા હય બુસા !”

“આપનું કહેવું હાવ હાચું છે ! હાંઆં, પશુ તો પછી ઝટપટ સ્વરાજ આપી દઈને એ ફરફરીયાંવાળાઓનું મેંદુંજ બંધ કરી દીને કે આપના ગુણુગાન કરતાં થઈ જાય !”

“ઈનકી ટારીફકી કોઈ ઝરરટ હમેં નહીં ! હમારે દિલકા હાલ ભગવાન જાનતા હય ! ડેખો એ સ્વરાજકી ચાવી હમારી જનોઈ કે સાહ બંધી હુઈ હય, અબી ભગવાન કા આદેશ હો તો અબી સ્વરાજ દેહું મગર ભગવાન કા આ દેશ નહીં હય ! ભગવાન કહેતે હંચ કે અગર ઐહંસી બેવકુશી કી તો ઈંડીયન લોગ આપસમેં કટ મરંજે ! કયા ડેખા નહીં માંઢી ઔર છુગા જેસે બડે લીડરને ડસ પંડરા ડીન ટક ઝખખા મારી મગર કુચ્છ નહીં વલા !”

“એ આપનું કહેવું સાવ સાચું છે; !”

“પશુ અમારા લીડરો તથા પેપરવાળાઓનું તો એવું કહેવું છે કે સરકાર ચોરને કહે કે ચોરી કર અને શાહુકારને કહે તું જામતો રહેજે !

એવી નીતી ધારણ કરી રહી છે ને ? ‘દીવાઇડ એન્ડ રશ’ યાને ભાગલા પાડો ને રોજ કરો એ સરકારનું સુત્ર છે એમ કેટલાક સુત્તદીઓનું માનવું છે !”

વોહ લોગ ધાંસ ખાટા હય ધાંસ ! અલબટ પહેલે અમ્રસા નીટી હોગા; મગર જબસે હમ હીંદી વઝીર બના હય ટબસે અમ્રસા કુછ નહીં હય ! ટુમ લોગ અબી મીલકર આવ ટો અબી કે અબી હમ આવી ડેનેકો ટપ્યાર હય ! મગર અમ્રસે ડીન કહાં કે..... !

“તો એનો છલાજ શો ? બધા એક માય એવી આપ કોઈ હિકમત બતાવો !”

“હમ કયા બટાયેં ? ટુમારા લીડર લોગ સખ ઉંધી ખોપરીકા હય; ઇસ લિયે હમ સીધી ખાટ બટાટા હય ઉરકો ઉંધી સમજતા હય ! ડેખો હમ કેહટા હય કે ટુમારા ડેશ ખેટી-વાડીકા મુલક હય; ઇસ લીયે ખેટીકી ટરકકી કરો, ખેલકી ઝોલાદ સુધારો, હુન્નર ઉધોગ બઢાઓ, એન્જ્યુકેશન બઢાઓ જબ આર્થિક યાને માલી ટરકકી હો જયગી ટો આપોઆપ સ્વરાજખી મિલ જયગા !”

“અપની વાત તો સાવ સીધીને સરળ છે !”

“ટુમ્હારે લીડરેકે ખ્યાલબી તો પતંગ કી તરહ ઉડતે રેહતે હંયને ? મેં કેહટા હું કે પેહલે શિરકા માપ બેજો વયસી પધડી હમ બનાકે બેજોગે, તબ વો કેહતે હંય કે નહિ પેહલે પધડીકા માપ આપ બેજો ઉત્તે માપકા શિર હમ બનાઈગે !”

“વાહ, તમે કહો છો કે પહેલું ધી પ્રાપ્ત કરો પછી વાસ્તવ્ય ચર્ચ રહેશે. ત્યારે અમારા લીડરો કહે છે કે ના પહેલાં તપેલું વસાવો પછી ધીનું ચર્ચ રહેશે ! એવી આ તો વાત ચર્ચ ?”

“હા...આં ! અમ્રસીહી ખાટ હય !”

એટલામાં જન્મવાનું આવ્યું અમારા બે પાટલા સામ સામે મંડાયા. વેદમીને પાતરાં, પછી દાળ-ભાત કઢીને બે જાતનાં શાક. બધીય રસોઇ હિંદુસ્તાની દબની જોઇને હું તો છક થઇ ગયો. મને દિગ્મુદ થએલો જોઇને એમરી સાહેબ બોલ્યા.

“ઇસ્મેં તાજુમકી બાટ કયા હય ? જબસે મેં હિંદી વઝીર બના હું ટપસે મિસીસ એમરી ઈંડીઅન રસોઇ બનાટે હંય.”

હું તો એમની આ પૂર્વની શીશગીરી પર ખુશ ખુશ થઇ ગયો. ખૂબ પેટ ભરીને જમ્યા પછી બુલે બેઠા ને હીંચકે હીંચતાં, મુખવાસ આરંભ્યો. એમરીની નાની પોયરીએ “વધ્નવ જનતો તેને કહીએ જે પીડ પરાઈ જોલુરે” વાળું ગાંધીજીનું પ્રિય બજન ગાયું, ત્યારે એમરીના કુટુંબની હિંદ બકિત જોઇ મારી આંખમાંથી લાગણીનાં આંસુ ઉભરાઇ આવ્યાં. બપોરની વામકુક્ષિ પછી વળી મુલાકાતનું પારાયણ ચાલ્યું. મેં તેમને કહ્યું.

“હું આપનો શિષ્ય થવા આહું છું.

“કયોં કિસ લિયે ? કયા હિંદમેં કોઇ ગુરુ બનનેકે લાયક નહીં હય!”

“હિંદમાં કોઇને હિંદી સંસ્કૃતિની પડી નથી. આપની હિંદ બકિત જોઇને હું આફ્રીન થયો છું!”

“હિંદુસ્તાની જ્ઞાન, હિંદુસ્તાનકી પોષાક હિંદુસ્તાની ટેહઝીપકે લિયે હમ મર રહે હંય. મગર હિંદુસ્તાનીયોંકો તો ઉલ્ટી હી ગંગા નઝર આતી હય ! હમ કિસ્કો કહેં ? કિસ્સે ગિન્ના શિકવા કરેં ! વોહ બૂઝ જાતે હંય કે અખિર મેં બી એક હિંદુસ્તાની હું !”

“અરાબર છે, આપનું કયન સોળે સોળ આના વાજબી છે. અમારા લીડરો થાળીમાંના વેગણુ જેવા હોઈ ઢળતી બાજુએ ગબડ્યા કરે છે ! આપ જેવા મહાપુરુષનું દિલ માપવાની દૃષ્ટિ કે કુટપટી તેમની પાસે

નથી. હે પ્રભુ ! તું અમારા લીડરોને સદ્ગુણિ આપ કે નથી તેઓ દિંદની બલાઈ ચાહનાર એમરી જેવા મહાપુરુષને ઝોળખી શકે ?”

“તથાસ્તુ: આપ જનતેં હંય કે મેં માલવીયાજી જઈસે સનાતની લીડરો પુશ કરનેકે લીયે ગંગાજલ બી હિંદુસ્તાનસે મંગાકર પીતા હું?” જિન્ના સાહચરો પુશ કરનેકે લીયે કબી કબી મોહરમકા તાખુત બી વિલાયતમેં ખનવાતા હું! ઔર ગાંધીજી કો પુશ કરનેકે લીયે ખરી બી પાલતા હું! અબ ઇસસે જ્યાદા કયા ભોંગ દે શકું? કયા કુરખાની કર શકું?” હીંદ તરફની અપૂર્વ ભક્તિનું તેજ તેમના મુખપર ઝળકી ઉઠ્યું. હું તેમના ચરણે પડ્યો ને બોલ્યો.

“ખરેખરે, સાંદીપની, વિશ્વામિત્ર, વશીષ્ઠ, વાલ્મીકીને વ્યાસ જેવા મુનીઓ કરતાંય આપ ઓછા ઉતરો એમ નથી! જરૂર એક દિવસ તમારું તપ ફળશે ને અમારા લીડરો દાંતે તરણું લઇને આપના કદમોમાં શિર ઝુકાવશે. બલે એ અધુરા ધડાઓ અત્યારે છલકાય. એ બાવાઓ નાચે છે તેની સાથે પેલી પેપરવાળા બોદલીઓય બને નાચી લે; પણ અંતે તો આપના તપનો પ્રભાવ એમના પર પડ્યા વિના રહેશે નહીં. અત્યારે ધરતીવાળા જ્ઞેતા નથી પણ ઉંચેવાળો તો જુવે છે ને?”

“કિશ્નજી, ગીતાજીમેં કહ ગયે હંય કે ‘કામ કર ફલકી આશા મત રખ.’ ઉસી તરફ મેં તો કાર્ય કરતા હું ઔર ફલકી આશા નહીં રખતા હું!”

“ખરેખર. આપ તો ધાર્મિક વિચારોમાં પણ વીન આવ્યા છો? આપના જેવા સર્વગુણ સંપન્ન ગુરુ મળ્યા બદલ હું મારું જીવન ધન્ય થયું માનું છું ને ગુરુ વચનનો આદેશ ચાહું છું કે મારે હિંદુસ્તાનમાં જઈને શું શું કહેવું?”

‘કુચ્છ નહીં હિંદી ભોગોં કો ચેહી શિક્ષા દેના કિહીન્કી બલાઈ કે જિયે ખસ્તી બઢાના છોડ દો. સંતાનકી કમી હોનેસેહી હિંકી બલાઈ હોગી!’

‘આપનું વચન મસ્તકે ચઢાવું છું.’ ને હુંજ પ્રથમ સંતતિનિયમનની પ્રતિજ્ઞા કરી તેનો પ્રચાર કરવનું પણ લઉં છું.’

‘તથાસ્તુ: અપની ચેહ સુંદરી મુલાકાતકી યાદગીરીમાં જાઓ તુમકો મેં ગુજરાત વિભાગકા નેશનલ ફન્ટકા અફસર બનતા હુ !’ હું તેમને નમસ્કાર કરીને ખુશ થતો ઉઠ્યો. ને નેશનલ ફન્ટના આલા અફસર તરીકે થું કરવું તેની વિચારણામાં પડ્યો. એટલામાં ધોધારી ધાંટે મિસીસ તાડુકી ઉઠ્યાં.

‘થું અધેરીની પેઠે ધોર્યા કરો છો ? ઉઠો જાઓ બજારમાં જઈ બટાકા લઈ આવો !’ મેં ઉંઘમાંજ પાસુ બદલતાં કહ્યું કે ‘થું નેશનલ ફન્ટનો અફસર અને તે બટાકા લેવા જાય ?’

‘હવે જોયા મોટા અફસર ! જીઠો નહીં તો બૂખ્યા રહેવું પડશે.’ અને આંખ ઉઘાડીને જોયું તો નેશનલ ફન્ટના અફસરના હોદ્દાની સાથે સ્વપ્નું પણ સરકી ગયું, ને મિસીસના હુકમને માન આપવા આંખો ચોળી બગાસાં ખાંધને તઈયાર થયો !

આમંત્રણ પત્ર !

ફરફુનજી ફરફીઆ બણા સારા માણસ હતા. બીજું બધું તો ઠીક પણ એમની અફલ જરા હદ કરતાં વધારે હતી. એમની હાથની ધરતી જ્ઞાત સ્વભાવની ઠરેલ ગૃહિણી હતી, ત્યારે એવન જરા ધાંધલ ધરપચીયા અને હિતાવળીઆ સ્વભાવના હતા. એમનો સૌથી મોટો સદગુણ એ હતો કે જેની તેની સાથે નવું ઓળખાણ પાડવામાં એ એકા હતા. (બળદના એકા કે બાવન પાનામાંના એકા નહિ ! લેખક) એમના મહોલ્લાને નાકે એક સુષ કાંસકીવાલા મુલ્લાંજી સાબ દુકાન જમાવીને બેઠા હતા. આવતાં જતાં ફરફુનજી તેમની સાથે “સાહેબજી” સલામ કરતા. મુલ્લાંજી પણ વિવેકી હતા જેથી ફરફુનજીને માનથી બેસાડી વાતચીત કરતા. ફરફુનજી દિવસમાં દસ વખત ત્યાંથી પસાર થાય તો મુલ્લાંજીને મળ્યા વગર અને “સાહેબજી સલામ” કર્યા વગર ન રહે.

નમ્રતા અને વિવેકને લીધે મુલ્લાંજીનો વહેપાર ઠીક વધતો ગયો. અને દિવસે દિવસે ફરફુનજીની મિત્રતાય વધતી ચાલી. ફળફળાદિની બેટ

સોમાદો પણ એકબીજાને ત્યાં મોકલવામાં આવતી મુલ્લાંજના નાનાભાઈની શાદી નક્કી થઈ હતી. મુલ્લાંજ પૈસા સારા કમાયા હતા. અને તેથીજ સાત પકવાનનું જમણુ નક્કી કર્યું હતું આ બધી બાબતોમાં ફરદુનજની સલાહ લેવામાં આવી હતી; પણ કર્મસંગે મુલ્લાંજના છપાએલા આમંત્રણ પત્રો બધા મહોલ્લાવાળાઓને મળ્યા હતા. ત્યારે એકલા ફરદુનજ બાકી રહી ગયા હતા. ફરદુનજ બિચારા તે દિવસે સવારથી સાંજ સુધી ધરમાંજ બેસી રહ્યા કે વખતે બહાર જઈ ને મુલ્લાંજનો માનસ આમંત્રણ પત્ર લખને આવે તો મને કંઈ જોવાથી કદાચ પાછો જાય, ને કદાચ ધેરવાલા-ઓને દઈ જાય ને તે કંઈ ખોષ નાખે તો સાંજના પાંચ વાગ્યા સુધી ધરમાં નજર કેદ રહીને ફરદુનજ કંટાળી ગયા હતા. છેક સાંજે પાંચ વાગે મિસીસ ફરદુનજ યાને એમનાં ધરવાળાંએ આશ્ચર્ય પામતાં એમને પૂછ્યું.

“રોજ તો દારામાં દસવાર બજારમાં, લાયબેરીમાં કે મુલ્લાંજની દુકાન પર ધક્કા ખાઓયને આજે કાંઈ માંદી મરઘીની કાણી દરબારમાં બરાઈ રીયાય?”

“આજનો પરસંગ એવોજ છે; પન તેં કંઈ સમજ્યુંય?”

“શું?”

“સંબલાયય કે મુલ્લાંજના નાનાભાઈની શાદી છે.”

“સંબલાયય સેનું? બે તન દારા પર તો તમેજ કંઈ સાત પકવાન, સમોસાને ખીરયાનીનો લવારો કરતા હતા! ને વલી રમકમીયાંના બેન્દની વાત પન તમેજ કરેલી ને હજુ સંબલાયય સાના કેઓય? આજે મહોલ્લામાં આમંત્રણના કાગળો વહેંચતા હતા!”

“ધનુંજ સાહે!” ફરદુનજ મિસીસ તરફ આશ્ચર્ય પામતા હોય તેમ બોલ્યા “તો લાવ મારો કાગલ ક્યાં છે?”

“હે...એં! કાગળ કેવો? ક્યાંથી લાવું?” નવાઈ પામતાં મિસીસ બોલ્યાં.

“બેરાની બુદ્ધિ પગની પાનીએ હોયય એમ ધરડાંએ કેતાં હતાં તે કાંઈ ખોતું ના હતું! શું કાંઈ અશીન બશીન ખાદુંય કે અત્યારે તો

આમંતરણના કામલોની વાત કરીને પાછી બૂલી પન ગઈ ! અબજ મમર-
ઐરું છે ?”

“અરે ! પણ તમે સુધરેલા ને અક્કલવાળા છો તે આખી દુનિયાં
જાનેય ! પણ કામળ આવીયોય ક્યાં તે હું તમને આપું !” તમે તો ઘેરમાં
આવીને રોજ બકવાત કરોય કે મુલ્લાંજી તો મારા ખાસ ફ્રેન્ડ છેય, ને
આજે તમને અદ્દર કાંય રાખીયા ?” મિત્રીસે જરા છેડ કરી.

“અરે !” મુલ્લાંજી મોકલવાનું તો બૂલેજ નંછ ! એતો બહું નેક
માનસ છે. રોજ નિમાજને તસ્બી ફેરવવાનું બૂલે તો મને કામલ મોકલવાનું
બૂલે ! કદાચ વહેંચનાર કોઈ અક્કલનો બારદાન હોસે તો આપરો કામળ
આપવાનું બૂલી ગયો હોસે. મને તો ખાતરીજ છે કે મુલ્લાંજી મને
નાજ બૂલે !”

“અરે ! જવા દ્યો તમારી વાત; જાતેજ મીયાં મીથ્યુ ખની જાઓય !
હું ખાસ ફ્રેન્ડ તે આમ કામલ મોકલાવવાનું બૂલી જાય ? હું તો માનુંય કે
તમને જાની જોઈને અદ્દર ઉરાવી ગાય !”

“એમ ! પન હોય ? મ્હારીજ બૂલ છે કે એવા તરન દમરીના
માનસને ચરાવી ચરાવીને મોત્તા મુલ્લાંજી બનાવી દીધા, બાકી એ બિચારો
બે વરસ પહેલાં તો ધાસ્તેટના ખરીયાને લોત ચાલવાની ચાલનીઓ બનાવી
ખાતો હતો; આમ જરા થોરા ચીચોરા વેપલામાં કમાયો તો મોત્તો ધનજીસા
ખની ગીયો ! પણ એ બિચારા જીવને ખબર છેય કે આવતો ઝરથોસ્તી
બચ્યો છેય ! આપનને દાવતમાં નછ બોલાવીયા તો આપરે પણ એવનને
બોલાવવા કીયાં નવરાય ? બસ આવતા આતવારે મારી બાવનમી સાલ-
જોડનો જલ્સો ધામધૂમથી કર ને એ દીકરી મુલ્લાંજીને એવો ચાત પાંરું
કે તેય મને યાદ કરે કે આય સોરાબ-ફસ્તમની ચૌદમી પેરીના ફરજાંદ
ફરદુનજી સાથે કામ પરેલુંય !”

“અરે પણ તેવન તો તમારા ખાસ ફ્રેન્ડ થાય અને એકાદ વેલા
બૂલી ગીયા તેમાં આટલું બહું ધાંધલ-ધરપય સાનું ?”

“કેમ નંધ હું કંઈ નાહ્યો પોરિયે । મોરિયો છું । મેંતો એવનની આપ્પા સહેરમાં એદવરતીઝ મેન્ત કરી; આય બંદાની જાત ના હોત તો એ કંઠીનાં છાલાં જેવી દારીવાલા મુલ્લાંજીને કોન એલખવાનું હતું ? બેતીમાપને પરખીયાત કરીયો તેનું મને ફલ મલીયું । હું એવનના એક બોલ પર સેકરો રૂપિઆ ખરચી નાખુંને એ અક્કલના અદુખરાને એક બે દમરીનો કામળ આપવાની સમજ ના પરી ?”

“પણ નજીવી બાબદમાં આટલું મોતું ધાંધલ કાંચ કરોય ? હોસે ધન્સાન છે બૂલ બી કરે !”

“શું બૂલ બી કરે ? અરે ! એ તે ચાવલ ખાયચ કે ધાંસ ? એ એના મનમાં આય પારસી બચ્ચાને સું ધારી બેથોય ? મારા મરદુમ જન્મત નસીન બપ્પાવા, જમાસજી જંપરે એક રાજસ નધ પણ કંતરી ચપ્પુથી આખો આઠ ફુતનો બંગાળી વાઘ ચીરી નાખ્યો હતો । હું એવા બહાદુર નરનો પૌત્ર છું; એ મુલ્લાંજીએ બૂલવું ના જોઈએ. મારું અપમાન કરવાથી કોઈ વેળા જીવ સત્તોસતનો સોદો થઈ જશે !”

“પણ આટલા બધા લાલ પીળા અહીં ઘેરમાં કોના ઉપર થાઓય ? જાઓને તેવનના ઘેર જઈને બખાલા કરોને ?”

“અરે ! એવા કમીના માનસને ઘેર તો હુંસું પણ મારી પાલેલી કુતરીએ ના જાય ! તું સું સમજ ?”

“તમારું તુરે વતનના ગાઝી જેવું જુસ્સાદાર બાપન વલી બીજું સું ?”

“એ બિચારો મામડાંનો ગમાર મારા જેવાની સોખતથી સુધરીયો અને મારા એલખખીતા પાલખખીતા ધરાકોના પૈસાથી દોરીયાંદાર થીયો, તેમાં આટલો બધો અકરી ગીયો ?” રાજ રાવનનું અભિમાન નથી રીકું તો એ બિચારું નધ તરનમનિ તેરમાં ને છપ્પનના મેલમાં સી બિસાતમાં ?”

“પણ હવે એજ વાતનો ધખારો લઈને દોરીયા કરસો ?”

“કેમ નંધ ! બે સરમીની પણ હદ હોયચ ! એ અક્કલનો બલદીયેદ તો મને બૂલે પણ હું એને બૂલું એવો નથીને !”

“પણ હવે સાકલાજી લાવવાની ફિકર કરશો કે મુલ્લાજીનાં રોદરાં રોવા કરસો?”

“અરે! એ નાલાયકનું તો હવે નામ પણ નહીં લઈ! એ એના મનમાં સું સમજેય? એનું નામ તો ના લઈ પણ એની પાલેલી બકરીનું નામ પણ ના લઈ!” થોડીક વાર ફરદુનજી ચુપ થયા અને વળી પાછા તપકીરતો સરડાકો તાણી નાકને સાફ કરીને બોલ્યા.

“કદાચ એમ પણ થયું હોય કે મુલ્લાજીએ કાગળ મોકલ્યો હોય અને વહેંચનારે આપરે આંગને આરીને ખૂમ પણ પારી હોય; તે વખતે હું જાગૃત્માં હોઈ ને તું ચૂલામાં પરી હોય; તો તે બિચારો ખૂમો પારીને કાગલ આરનામાંજ ખોસી જાય ને તે કાગળ આપરા અદેખા પરાસી ફરતમજીની પીલાં અદેખાધથી ફારી નાંખે, કાતો આપરા નાલ્લા પોરીયાએ તે કાગલની હોરી બનાવીને વરસાદના પાનીમાં તરાવી હોય તો!” મિસીસ જરા રાતાં પીળાં થતાં બોલવા લાગ્યાં.

“આવા શેખરવલીની કાની વિચારના ઉંચા ઉંચા કિલ્લા ચનવા કરતાં, તેવનને ઘેર જઈનેજ કાગલ માંગી લાવેને?”

“પણ હું તો વિચાર જનાવતો હતોને, તું તો ગુસ્સો કરેય!”

“હ્યો, હવે એ તમારા મુલ્લાજીને દરિઆમાં નાંખો, તેવનના કાગલને ચૂલામાં નાખો, ને તમે આય ચાર પૈસાના ખુમલા ને એ પૈસાના આલુ લઈ આવો!” લુગડાંની કાથળીમાંથી પૈસા કાઢતાં મિસીસે મી. ફરદુનજીને સુશીયાણી ફરમાસ કરી; ફરદુનજી પૈસા તથા જંબીલ પકડીને ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. આરણ્યા પાસે જઈને પાછા વળી બોલ્યા “જો મહોલ્લાને નાકે દુકાનમાં બેઠાં બેઠાં તેવન મને જોઈ લેશે તો?”

“તમે તમારે સીધા રસ્તે ચાલતા ચલેને?”

“પણ તેવન મને જોઈને સલામ કરીને કહે કે “આવો ફરદુનજી શહે” તો હું શું કરું?”

“હમનાં પાંચ મિનીટમાં આવુંચ એમ કહીને મારકીત તરફ ચાલ્યા જજો.”

“પન કદાચ તે દુઃખન પરથી જીતીને મારો હાથ પકડીને લઈ જાય, ને પછી દાવતની વાત કરે તો?”

“સહેરમાં શું એ એકજ રસ્તો છે? બીજા રસ્તે જજો!”

“બીજા રસ્તે હું સા માટે જાઉં? શું કંઈ કોઈના આપનાં લીધાચ આધાય? શું કોઈના આપની ચોરી ભોરી કરીય કે તેવનથી હું સંતાતો ફરું? એવાની સામે તો હૃદયું છાતી કારીને ચલવું જોઈએ!”

“તમારે જેમ માયું ફારવું હોય તેમ બંને ફારજો, મારે સું? મારે તો સાંજની તરકારી આવી કે બસ!”

ફરદુનજી દરવાજા બહાર નીકળ્યા, અને આઠ દસ ડગલાં ચાલ્યા પછી પાછું કંઈ સાંભર્યું હોય તેમ પાછા વળ્યા ને ટેબલ પર પાણી મૂકી ખુરસીમાં બેસી દમ લઈને બોલ્યા.

“કાગલ ના મલીયો તેની તો મને પન કંઈ પરવા નથી; પન આપરે ગયા બેરપતવારે એક ડઝન આક્રુસ પાયરી મોકલી હતી તે સું એ અકકલનો આરદાન બૂલી ગયો હોસે? જમનો સું બગરી ગીયોય? તરન રૂપીઆની કેરી હજમ કરી ગીયા ને એક બે પૈસા કાગલ ના મોકલાયો? બિચારો કેવો તંગ દિલ? દમરી દમરી કરીને પછસા જેરનાર તો એવાજ હોયને? હવે તો ખોદાજ એવનને સમજ અર્પન કરે! બાકી હું તો એવા અહેસાન ફરામોસ લોકોને જેડુંય ત્યારે જીવ બલીને ખાખ થઈ જાયય?”

“એ તમારો જીવ બલી જતો હોય તો લ્યો રસ્તામાંથી એક દોરીઆનું આપસ લઈને ચાવી જજો, પન હવે જલદી જાઓ નઈ તો સાંજનું જમવાનું મોરું થાસે!”

વળી પાછા ફરદુનજી બજાર તરફ ચાલતા થયા. મુલ્લાંજીની દુકાન આગળ થઈને નીચી નજરે ચાલતા હતા; એવામાં મુલ્લાંજીની નજર પડી. તેમણે મોટેથી બૂમ મારી.

“ઓ હો! કોન ફરદુનજી શેઠ કે? નવી કુલનની માફક નીચું બાલીને કાં જાઓસ? વલ્લા આજ આખો ડારો ટમારી રાહ જોઈ જોઈને ઠાકી ગોઓ! આખો ડારો ઘેરમાં બેસીને સું મરઘીનાં બેડાં સેવરા ઉતા?”

“કંઈ નંઈ જરા કામ હતું.” કહી ઉતરેલે ચહેરે દુઃખન પર ચઢ્યા.

“ફરદુનજી શેઠ તમેથી જાણરા ઇસ્કી ટકુ જનાઓસ! મારા ડોરટ વનમાં પેઠા છટાંથી જનાનખાનામાં ઇસ્કનાં કપુટર લરાવોસ કે સું?” મુસ્લાંજી મસ્કરીમાં બોલ્યા.

“કેમ કાંઈ જાણી સાખના હાથની ઝાંઝ ખાધીસ કે સું?” આવું કાણુ જેવું કાણુ કેમ જનાવુંસ? હોય એ તો દુનિઆના જમરા છે પન બિરાદર, ઇમાનસી આજે તો આખો દારો તમારી રાહ જોઈ.” એમ કહી મુસ્લાંજીએ ગુલાબી કવરમાં મૂકેલો એક પત્ર ફરદુનજી શેઠને આપ્યો.

“આય સું છે?”

“ડાવટનો કાગલ. મેં જાવું કે માણુસ મારફતે તો અડના આલા ફરેક માણુસને ડાવટના કાગળ વહેંચાવા; પન તમે તો અમારા જીમરગન દોસ્ત કહેવાઓ; ટેસી હાટોહાટ આપવો એજ ઠીક, એમ સમજીને તમારી રાહ જોટો બેઠો હોટો; ટયારે ટમે ટો આમ છેક સાંજે પુટી નીકલા?” આમત્રણ પત્રને નિહાળતાંજ ફરદુનજીનો ચહેરો હસ્તો ચમ મયો.

“હું આવુંચ” એટલું કહીને તરતજ ધર તરફ દોડ્યા. હાંફતા હાંફતા ધરમાં મયા.

“કેમ છે સું કંઈ લોતરી બોતરી લાગીચ કે સું? કંઈ બહુ ખુશીમાં દોરતા આવીયા?” તેમનાં બોલ્યાં.

“અરે! લોતરીની એવી તેવી! પણુ હું કેટલો ઉતાવલીયો! બિચારા મુસ્લાંજી તો ખાનદાની માણુસ છે. અરે! એવા સદ્ગૃસ્થ, જેન્ટલમેન ઇન્સાન તે બૂલ કરે? મારા જેવા જીમરગન ફ્રેન્ડને બૂલે પણુ ખરા?” એમ કહી ખિસ્સામાંથી આમત્રણ પત્ર કાઢીને મિસીસને બતાવતાં જેલમાં આવી મયા.

“લ્યો જાણે મોત્તો ગઢ જીતીને આવીઆ હોય: તેમ જેલમાં આવી ખીયાચને સું?”

“અરે! તમારી બેરાંની ખુદ્દિ પગની પાનીએ કહીચ તે જરાબર છે. હું તને સું કેઈ? બધાં સગાં વહાલાં તથા દોસ્તોને નોકર સાથે ડાવટના

કામળો પહોંચારીયા; પન મને ખાસ પોતાના હાથે આપતાં મુસ્લાંજીએ પોતાની જખાન મુખારકથી કેયલું કે “આપ જેવા જીગરજન ડોસ્ટને તો હાઠો હાઠ કામલ આપવોજ જોઈએ.” અને વળી અર્ધા કલાક સુધી તો તાકીદ કાઢી કે” લગ્નની આગલી રાતથીજ તમારે મારે ઘેર આવવું પરસે; અધી દેખરેખ તમારા હાથમાં સોંપાસે, તમે નંદ પધારોતો લગ્ન મંડપમાં અંધારુંજ રહેશે ” ખરેખર પેલા કાલુમીયાં ગાયમ તેમ” બિરાદર હો તો એસે હો!”

“આ તમારું દાવતનું દાસ્તન ક્યાં સુધી લાંબાવશે ? હવે રાતના ખાણુની પન ચિંતા છેય કે નંદ ?”

“જમવાનું ગયું ચૂલામાં ! લ્યો હજુ એને તો ખાવાની પરીચ ? અરે હું ખજરમાં તરકારી લેવા જાત, તો પછી આ કામલને સંભાલીને ઘેર કોન લાવત ? કોઈના એહસાનની કદર તમુને યૈરાં માનસને સાની હોય ? તરકારી કોઈતો પાસે મંગાવી લેવાસે; પન આય કામલને તિજ્જેરામાં સંભાલીને મૂકજો”

“કેમ કંઈ ચોરાઈ જવાની ખીકે છેય ?”

“જાદરાનની કદર તમારા જેવાં ગધેરાંને સાની હોય ? હું તો એક હજરના ચેક કરતાં પન એની વધારે કોમત સમજીયં ! એ કાઈ રેંજ પેંજ કે આમજ ભામજ લુતાચેર માનસની દાવતનો કાગલ નથી, પન મુસ્લાંજી જેવા નેક છન્સાનનો કાગલ છે !”

“ખખરદાર ! ગધેરાં તમારાં હોય તે ! આમ ધરદે ધરપન ગધેરાં કહે તાં તમને જરમ નથી આવતી ? મુવોએ તમારો મસ્લાંજી ને બલ્યો એનો કાગલ !”

“ખખરદાર ! તારે મને જે કેવું હોય તે કહે સાંભળવા તૈયાર છું, પન મસ્લાંજી, ને તેવનના આય શાદી મુખારકના કામલ વિષે એક પન અપમાન કારક બોલ સાંભળવા હું તૈયાર નથી !”

“ત્યારે એ કામલને કોઈ સાધારન કામલ નહ, પન અસો જરથે સ્તનું ફરમાનજ મની લેવાનું એમને !”

“હા હા, વધારે ચચાખલાપનું કરવામાં કંઈ સાર નથી !” અને પછી ફરફુનજ શેઠની આખી રાત્રી લગનમાં પોતે શું શું ભાગ ભજવશે એજ વિચારોમાં પૂર્ણ થઈ. સવાર થતાંજ મિસીસને પલંગ પરથી ઢંઢોળતાં બોલ્યાં.

“આખા વરસની ઉંઘ આજેજ ઉંઘી નાખવાનો ઝોરાદો છેય કે શું ? તું તો નિરાંતે નસકોરાં ધોરેચ ને પરમ દારેતો મુલ્લાંજીને ત્યાં લગન છે ?”

“પન લગન પરમ દારે છે, તે આજથી તમારા જીવ પર સી ધાર પરીચ કે નિરાંતે ઉંઘવા પન દેતા નથી ?” આંખો ચોળતાં મિસીસ ફરફુનજ બોલ્યાં.

“ત્યારે તારો વિચાર સું આય સાલ ઉંઘનસીઓમાં ચેમ્પીયણુસીપ લઈ જવાનોચ કે સું ?”

“હા...આ તમારે સું ?”

“સું તે પરમ દારે તો અમારા ફેન્દને ત્યાં લગન છે; તેનો પન વિચાર કરીયો ?”

“પન જેનું લગન હોય; તે વિચાર કરે કે આપરે નાહક દુખલા કાજ બનીને આખા સહેરની ફિકર કરવી !”

“તો શું હું લગનમાં ન જઈ એજ તારી ખુસી છે ?”

“પન મે ક્યારે ના કયું છે, જાઓને અત્યારથીજ !”

“અરે ! ખાસ ફેન્દને ત્યાં કંઈ એમને એમ જવાય ? નવો ફેસ સાવરાવો પરસે નવો !”

“ધેખીને ત્યાં ધોવરાવેલો નઈ ચાલે કેમ ?”

“હાસ્તો, દોસ્તની સાદી કંઈ ફરી ફરીને આવવાનીચ ?”

“પન ધરમાં કંઈ ખરચતી વાત આવેય ત્યારે તો મોંઘવારીને પહોંચી વળવા કાપકુપની લાંબી લાંબી વાતો કરોય, મારાં ને પોરીયાનાં કપરાં સોવરાવતાં તો, તમારા પેનમાં ચૂંક ચાલેય ને તમે કેમ “ધરદી ધોરી ને લાલ લગામ” પહેરાવવા તૈયાર થીઆય?”

“અરે! એ બધી જુની પુરાની સરેલી કહેવતોનું આય મોતરને વિમાનના જમાનામાં કંઈ કામ નથી! નવાં કપરાં સિવરાવવા પચાસ રૂપિયા તિજોરીમાંથી કારી આપવા પરસે?”

“ઓય મ્હારા અપ્પાવારે! પચાસ પોલીયાને બદલે ધરપરથી પચાસ નવીયાં ઉતારી જાઓ!”

અનાયાશ્રમની કોઈ તાજી વિષય જોવું ડાચું કરીને ફરદુનજી શેઠ મિસીસ પ્રત્યે કાકલુદી ભરી કૃષ્ટિ કરીને બોલવા લાગ્યા, “ત્યારે લેને તારી એમજ મરજી હોય તો લગોત બાંધીને લગનમાં જાઉં?” ઘણી રજ-ઝકતે અંતે લગનના બજેટમાં રૂ. ૩૫ મંજૂર થયા, તે લઈને ફરદુનજી બજારમાં દોડ્યા. દસબાર દુકાનોએ ધકકા ખાઈ અનેક જાનાં કપડાં તપાસ્યાં પછી એક પાંચ રૂપીએ વારનું કપડું ડગલ માટે ખરીદ્યું. પાટલુનનું કપડું પણ લીધું, અને જુટ સાત રૂપીઆમાં લીધા. પાંચડી ખરીદતાં પૈસા બચે એમ ન હોવાથી જુની પાંચડી પર પાંચિસ કરાવી લેવાનો ધરાદો કર્યો. પોતાના ફમીલી ટેકરને ત્યાં ગયા.

“અહોહો.....ઘણા દિવસે ફરદુનજી શેઠની મહેરનાની થઈ!” દરજી બોલ્યો.

“દરજી કોકા પાસે આવીયા વગર છુતકો થોરો થવાનો?” ફરદુનજી બોલ્યા.

“કેમ કંઈ પટલુત આટલુનમાં થોંગડું મરાવવાનો વિચાર છે?”

“અરે! નધરે? નને ખચર નથી કે અમારા મોલ્લાવારા મુલ્લાંજીને ઘેર લગન છે, માતે ખાસ દગલો સોવરાવવા આવીયોય. તું કપરું તો જો ખાસ વિચાવતી છે! તારા આપ જનમાર માયે આવું ફક્કર કપરું નંઈ જોયું હોય? તમારા જેવા ખાદીનાં બોલીયાં પહેનરના નસીબમાં આવું ફાંકરું કપરું ક્યાંયો હોય?”

“કપડે તો ઘણું ફક્કક છે; પણ સિલાઈ ફક્કડ આપવી પડશે?”

“હવે લઈને લઈને બહુ બહુ તો રૂપરદી લઈસ પછી સું?”

“નાહ, આતો ગરમ કપડું છે તે પાંચ રૂપિયા પડશે. બીજા પાસેથી તો સાતજ લઈ લું, પણ આપ તો રાત દિવસના ધરાક છો તેથી બે એછા લઈશ.”

“કેમ કંઈ ગામ મૂકવાનો વિચાર છેય કે સું? આખી દુનિયાના આવો એછા થયા. સરકારે પન પોતાના નોકરોના પગારમાં કાપ મૂકી, અને તમારા ભાવમાં હજી કોઈએ કાપ મૂકી નંધ કે?”

“પરવડે તો સિવડાવો, અમે ક્યાં આપને ઘેર નોતરું આપવા આવીએ છીએ?”

“એમ કે? જમાનો સું આવીયોય? ધંધો તો દરજીનો કરે ને મીઠાસ જીવો તો જીને મોતો હીતજર જેવો!”

ફરદુનજી શેઠ તો બગલમાં કપડું મારી દરજીના નામે ફડફડટ કરતા બીજા ટેલર પાસે ગયા અને ત્યાંએ એક કલાકની રકમકને અંતે પાંચ રૂપિયા સિલાઈ ઠેરવવી પડી.

“સું કરીએ બાઈ લૂંતાય એટલું તો લૂંતો? મુલ્લાંજીને ઘેર લગન ના હોત તો હમો ખેતી આપ તમારે ઘેર સીવરાવવા આવત? પન જો કાલ બપોર સુધીમાં દગલો તયાર નંધ થાય તો પછી દામરેજી ખરવી પરસે!”

“હા...આ, તમે તમારે મુખે સિધાવો કાલે ખારને જલ્લે દસ વાગે ડગલો તૈયાર! પછી છે કંઈ?”

“સાઈ” કહીને ફરદુનજી શેઠ બીજા દરજીની દુકાને પાટલુન સિવરાવવા નાખી આવ્યા. એમને વહેમ હતો કે કાલ સુધીમાં એક દરજીથી ડગલો ને પાટલુન તૈયાર નહિ થાય; તેથીજ જીદા જીદા દરજીએને ત્યાં નાખ્યાં. પાલિસ કરવા પાધડી નાખીને આવ્યા.

બપોરે જમી પરવાર્યા પછી ખારીએ બેઠા અને જે કોઈ બગરમાં જતું હોય તેને ઉભું રાખીને પૂછતા. એક મીયાંસાહેબ જતા હતા તેને બ્રમ મારી.

“એય મિયાંસામ ! જરા ઉભા રેજો. ક્યાં જાયોય ?” મિયાં જરા અંખવાણા પડ્યા પણ પાછા ન હઠ્યા. વળી ખીજે કોઇ જતો હતો તેને રોક્યો.

“એય મિસ્તર જરા ઉભા રેજો. જુઓ બજારમાં થઇને જતા હોય તો પેલા મગન દરજીને જરા કહી દેજો !”

“પણ કયો મગન દરજી ? શહેરમાં તો એવા સત્તરસો મગનીયાને છગનીયા દરજી પડ્યા છે ?” પેલા મિસ્તરે કહ્યું.

“પેલો પેસ્તનજીના પીયાની સાંભે રેય તે વહી, ખીજે કાચો ? તેવનને મારી સલામ પહોંચારીને કહી દેજો કે કાલે બાર વાગીયા પહેલાં ડગલો તૈયર થઇ જાય !”

“બહુ સારું” કહીને તે ચાલતો થયો. સાંજ સુધીમાં દોઢ ડઝન માણસો સાથે બંને દરજીઓને સંદેસા પર સંદેસા કહાવ્યા. અંતે કંટાળીને એમનાં મિસીસે ઉધડા લીધા ત્યારે શાંત થયા !

“સું તમે એકલાજ ડગલા સિવરાવોય કે સહેરમાં ખીજું કેઇ સિવરાવતું હોસે ? મિયારા દરજીઓના પન નાખમાં દમ લાવ્યા ને રસ્તે જનારને પન થકવી મારીયા.”

“અરે ! આય તો ઈંદીયાના દરજીઓ છે, વિલાયતના તેલરો નથી કે તોઈમસર કપરાં સીવી આપે ? તુજ કાલે જોજોને કે આજે આતલા સંદેસા મોકલાવીયા છતાં એ દરજીના દીકરાઓ સું ઘોલકું ઘોલેય તે ?”

“પન આવી નક્કામી હાય વરલ કરે સુ વલવાનુય ? કાલની વાત કાલે ! સું કપરાં વગર લખનતો નથી અતકી જવાનું ?” મિસીસ ઉવાચ.

“અરે ! તમુને ઘેરાં લોકને તે સુ કેય ? પેલી “આજ આજ બાઇ અત્યારે, ને કાલે કાલે બાઇ કાલે !” વાંલી કવિતા સમજીય કે નહિ ? દરજી, મોચી, સોની એ બધાય વાયદાના સાચા હોયજ નહિ ?”

“બલ્યું. તમારી સાથે તો પાંચસેરનું સારું ને સોનજીનું ધારવાનું ધી બાધું હોય તે જ પહોંચે !”

આમ ભેજાં દુઃખણુ અને લમણાઝીકમં ગમે તેમ કરીને દિવસ તો પસાર થયો. બીજા દિવસે આમદાદમાંજ યાને કે સવારના પહોરમાંજ પેલા પઠાણો વ્યાજના પૈસા લેવા મીલ મળુરોના આરણે જઈને જમ-રાજની પેઠે ઉભા રહે છે; તેમ આવાજ દરજીની દુકાનની સામે ઉભા રહ્યા. લગભગ અઢી કલાક તપ કર્યું હશે; ત્યારપછી દરજી આવ્યો. તેને જોતાં જ આવાજ તપ્યા.

“તમે લોક તે માનસ છો કે ઢોર છો? આમ દો’ર પો’ર દો’રો ચ’રે તાં સુધી ધોર્યા કરો તે દો’રો કયાંથી વસે? આવા એદીપનાને લીધેર ઇંદીયાને સવારજ મળતું નથીને?”

“પણુ આવાજ અમ દરજીના દીકરાને સવરાજ, અવરાજની હી જરૂર? અમારે તો પરમેહરની કરપાથી ધંધા ધાપા ચાલે એજ બસ છે!” દરજી બોલ્યો.

“એ તો ખરું; પન તેં પેલી જીની ચોપરીની કવિતા વાંચી નથી કે; રાતે વે’લા જે સુઈ વે’લા ઉથેવીર; બલ બુદ્ધિ ધન બહુ વધે સુખમાં રહે સરીર!”

“હા, તે વાંચી છે; પણ શું કરીએ તમારા ડગલ’એજ રાતના આર વાગ્યા સુધી ઉઝગરો કરાવ્યો ને? હવે કાજ બટન કરીએ ને ઇત્તી કરી કે બસ.”

“લે, ત્યારે તું તૈયાર કરીને ધડી વાલી રાખ, હું જરા ઉભો ઉભો જઈને આવુંચ.”

“પણુ જરા પહેરી તો જીવો;.....!”

“અરે! એમાં પે’રવાનું સું ઉતું? તું કંઈ હજમનો દીકરો થોરોજ કે ડગલો બગારી નાખે?”

અને પછી આવાજ પાટલૂન લેવા ગયા. ત્યાં દોઢ કલાક ટકટક કરી; ત્યારે પાટલૂન મળ્યો. આ દરજીને ત્યાં આવીને ડગલો લાઇ બીલ ચૂકવીને

ધેર ગયા. નારનો કરીને નવાં લુગડાં પહેરી મિસીસને અતાવી મહકાવા લાગ્યા.

“કેમ નાજાંમાય હવે કેવો લાગ્યું?”

“સાવ જમરાજના દૂત જેવા ! મુવોરે તમને દરજી પણ કોન બસ્તે-ગીયો મલીયો કે દગલાને બદલે આવો મોતો કફન જેવો ઝબ્બો સિવી આપીયો ? જનને નાતકમાં ફરેસ્તાનો પાથ કરવાના હોય તેવો દેખાવ લાગેય ! ને આ તે પાટલૂન છે કે મસીદના મુલ્લાં પહેરે એવી તંગરી છેય ?”

આજીએ આરસીમાં પોતાના દીદાર જોયા તો મિસીસની વાત ખરી હતી જેથી મૂઠીએવાળીને દરજીની દુકાને નાઠા તેને પાંચશેર પાંચ-શેરની સંભળાવી ડગલો નાખીને ખીજ દરજીને ત્યાં ગયા. ને ગાળોનું પુનરાવર્તન કરી તેને ત્યાં પાટલૂન પછાડી ધેર આવ્યા. જાણે પોતાનો સગો આપ મરી ગયો હોય એવું સોગીયું ડાચું લઇને ધોખીના ત્યાંનાં ધોએલાં કપડાં પહેરીનેજ મુલ્લાંજીને ત્યાં લગનમાં ગયા ! વાંચક ખિરાદર, તને પણ આવા કોઇ હરખપટ્ટા ગૃહસ્થનો ભેટો થયો હશે જ?

નિર્માતાની રાજનિશિ

સુવારે આઠ વાગે આંખ ઉઘડી ગઈ, પણ પલંગમાંથી ઉઠવાનું મન ન થયું. મોડી રાત્રે તો સ્ટુડીયોમાંથી આવ્યો હતો. બંગલો સમુદ્રને કિનારે હોવાથી એવી સરસ હવા આવે છે કે પલંગમાં પડ્યા રહેવાનું જ મન થાય છે! કેટલીકવાર પડ્યાં પડ્યાં, પાસાં બદલ્યાં. એટલામાં ચાહ આવી. એકી સાથે બે કપ અડાવી ગયો. બટલર ચાહ બનાવવામાં ધણો કુશળ છે. તાજમહાલ હોટલમાં પણ કામ કરી ચૂકેલો છે. એને માસિક દોઢસો પગાર આપું છું. જો કે ચાલુ જમાનાની મોંઘવારી જોતાં એ ઓછો ગણાય; પણ બી. એ. ને એમ. એ. વાળા ક્લાર્કો કે પ્રોફેસરો કરતાં તો સારો ગણાયને? જો કે હું હિંદુ છું છતાં અમારા બ્રાહ્મણીયા રસોઇયાઓ કરતાં ગોવાનીઝ બટલરોના હાથની રસોઇનેજ ખાસ પસંદ કરું છું.

ચાહ પીધા પછી ‘ટાઇમ્સ’ અને ‘કોનીકલ’ જોયાં! પુરેપુરાં વાંચવાની તો કુરસદ ક્યાં હોય? ૧૧ વાગે શેઠાણી મંદિરમાં ગયાં. મારા તરફ જોતાં જરા કપાળ પર કચલી પડી! છેલ્લા ત્રણ ચાર મહિનાથી શેઠાણી મ્હારાથી જરા અતડાં અતડાંજ રહે છે. રાત્રે જ્યારે હું બહારથી આવું છું, ત્યારે સુતેલાંજ હોય છે ને ઉઠ્યા પછી નાહી ધોઈને મંદિરે જાય છે. મ્હારી સાથે જરાજર સીધી વાત કરતાં નથી. પ્રભુની કૃપાથી

સંપત્તિ છે, નોકરચાકર છે, ધરની બે ત્રણ મોટર છે, મોસમ પ્રમાણેના વસવાટ માટે બે ત્રણ બંગલા છે પછી શી કમી છે? લોકો તો ઉલ્ટા અમારા સંસારને અદેખાઈથી જુવે છે કે જાણે પૃથ્વીપર અમે સ્વર્ગનું સુખ ભોગવી રહ્યાં છીએ !

શેઠાણી શંકાશીલ સ્વભાવનાં હોઈ એકટ્રોસોના કારણે રહ્યાં હશે ! પણ તો એમાં એમની ભૂલ છે; કારણ કે એકટ્રોસો કોઈ વાર ઘેર આવી જાય છે. કોઈ કામસર આવે તો એમાં મારો શો દોષ ? જોકે મેં ઘણીએ-વાર સ્ટુડીઓ તથા ઑફિસમાં નોટિસ આપી છે કે ‘કોઈએ મળવા માટે કે કામસર પણ મારા ઘેર નહિ આવવું’; છતાં એકટ્રોસો કોઈ કોઈ વાર બની હતીને, મારે ઘેર આવે છે કે જમને જોતાંજ જાતને જોઈને બેસે બસકે તેમ શેઠાણી બસકે છે

દશ વાગે નાહી ધોઈ, કપડાં પહેરીને તૈયાર થયો કે ચંદ્રકાન્તાનો નોકર ગજુરમિયાં આવ્યો, ને એનો બાપ મરી ગયો હોય એવું સોગીયું ડાનું કરીને બોલ્યો; ‘બાઈજી કે સર; ઓર કમરમેં દડે હય, ઇસવીયે શુદીંગમે નહિ આ સકેગી !’ મેં પણ ગજુરને હિંદુસ્તાનીમાંજ કહ્યું કે, ‘આજકા શુદીંગ તો ખાસ મુદ્દેકા હય, બાઈજી નહિ આવેગી તો કામ કેસે ચલેગા ? હમેરા હજારોં રૂપિયેકા નુકસાન હો જાયગા !’ તો ગજુરે કહ્યું કે, ‘વો હરગિઝ નહિ આ સકતી; વો તો ચાર પાંધમેં પડી હયા !’ હું ગજુરને લઈને એકદમ ચંદ્રકાન્તાના મકાને ગયો તો શું જોયું ? કે તે પોતાના ઉરતાદો નોકરો અને માતાની સાથે સાત હાથ રમતાં અટ્ટહાસ્ય કરી રહી હતી ! મને જોતાંજ રમન બંધ પડી, ને ચંદ્રકાન્તાની મા આગળ આવીને મને ડ્રોઈંગ રમમાં બેસાડતાં બોલી ‘શેઠજી નન્ની આજ બીમાર હય, યહ કામપર નહીં આ સકેગી !’ તો મેં પૂછયું; ‘બિમાર હૈ તો પતે કાયકુ રમતી હય ?’ એની માએ કહ્યું, ‘ઝરા દિલ્લગીક લિયે; મેંને ઉરકો ધસીટકે તાજ ખેલને બિઠાઈથી વર્ના વહ તો પલંગસે ઉઠીહી કહાંયા ?’

મેં પૂછયું; ‘કયા બિમારી હૈ ?’

‘કયા કહે ? ઓરતોં કી તકલીફ હય !’

‘પણ અમેરા તો હજારોંકા તુકસાન હો જાયગા ! રટુડીયો મેં સખ ચંદ્રકાન્તાકી વાટ દેખતે હેંધંગે તો ગાઇખી રીતસે કામપર આવણા પડેગા !’ તો ચંદ્રકાન્તા બોલી; ‘શેઠજી, રટુડીયોકે લિયે, ઇંડરટ્ટીકે લિયે, તો મેં જન દેનોકો તૈયાર હું; મગર ખીમારીકા ક્યા ઇલાજ ?’ લગભગ એક લાક સુધી ખુશામત કરી ત્યારે ચંદ્રકાન્તાએ ન છુટકે હા લણી ! તેણે બરાબર બાર વાગે શુનીંગમાં આવવાનો વાયદો કર્યો; એટલે હું ત્યાં સીધો રટુડીયોમાં ગયો. રસ્તામાં મોટામાં બેઠાં બેઠાં એ વિચારી રહ્યો હતો, ‘કે અમારો તે કંઈ અવતાર છે ? ગાવા ને નાચવાવાળીઓનાં પણ અમને નાજનખરોં ઉઠાવવાં પડે છે ! ફિલ્મ ઇન્ડસ્ટ્રીમાં ફાપલ થતાં પહેલાં એ ચંદ્રકાન્તા, સહરાનપુરમાં ઇદનબાઇતા નામે ગાવા-નાચવાનો ધંધો કાંતી હતી. ધધો એવો મંદો હતો કે છ મહીનાના બાડાની તો મધાન માલિકની ડીઠી હતી, અને અહીં રટુડીયોમાં આવીને ચંદ્રકાન્તા બન્યા પછી; તો બાઇ સાહેબનો મિંગળ સાતમા આશ્રમાને ચઢ્યો છે ! માસિક ત્રણ હજાર પગાર, ઇન્કમટેક્સ મુક્ત અપાય છે; છતાં ખાસ શુદ્ધિને દિસે માથામાં ને કમરમાં દરદ શરૂ થઇ જાય છે ! પગારમાં વધારા થતાં એ દરદ મટી જાય છે ! ને વળી દરદ પણ કેવું વિચિત્ર કે એમાં પતાં પણ રમી શકાય ? એ ગાનારીઓનાં મૂળ નામ બદલાય છે; કામ બદલાય છે; પણ પોતાની અસલ જાત બદલાતી નથી, અસલ આદતને છોડતી નથી !”

“શું કરીએ ? એ ગાનારીને બજારની બેપનારીઓની જગાએ લણેલી-ગણેલી ખાનદાની યુવતિઓ આવે; તે ઇન્ડસ્ટ્રીનોય ઉદ્ધાર થાય; પણ લોકોને હજી અમારી ઉપર ઝાઝો ભરેસો નથી ને ? કોઇ રડીખડી કોલેજ કન્યા મળી આવે છે તો તે લણી બણીને તવાઈ ગયેલી, જીવાની-માંય ધરડી ડાસી જેવી અને વળી ગાવામાં બેસરી હોય છે ! અધુનમાં પુરં અમારાજ ઘાસ-ચારાથી તાજ બનેલા પેપરવાળાઓએ રટુડીયોને માટે એવી ધુરી હવા કેલાવી છે, કે ખાનદાની છોકરીઓ રટુડીયોમાં આવતાં અચકાય છે ! છતાં હવે આશા બણાય છે કે મોટા પગારની લાક્ષણ, ધીમે ધીમે કોઇ આઝાદ છોકરીઓ આ ધંધામાં પડશે ખરી ! થોડી બણી આવીયે છે પણ તેમનામાં ને આ બજાર ગાનારીઓમાં ઝાઝો....!”

બરાબર સાડા અગીયારે રટુડીયોમાં પહોંચ્યો. જરૂરી કાગળો પર સહીએ કરી. મી ગણેશ જે અમારા રટુડીયોમાં વિલન એક્ટર છે તે આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે “મારા પગારમાં વધારો થવો જોઈએ મોંઘવારી. ૫૦૦ તો ચૂકવણી ! જેટલો ઉડી જાય છે; તો આવતી પહેલીથી ૭૦૦ થવા જોઈએ.” મેં તેને સાફ સંભળાવી દીધું કે; ‘તમારી અમને જરૂર નથી.’ તે લેફ્ટનાઈટ કરતો ચાલ્યો ગયો ! બિચારો. બે વરસ પહેલાં તો મરાઠી છોકરાંઓને અખાડામાં દંડ-એકક કરાવતો હતો. પેટપુર ખાવાનું બળતું ન હતું ! કસરતખાજ બોડી હોવાથી મેં રાખી લીધો. બે વરસમાં ૫૦૦ પગાર થયો, છતાં હજી લોભજ માતો નથી ! અમને પુરુષ એક્ટરો તો ઢગખંધી મળ છે પછી એમની ખુશામત શા માટે કરીએ ? હા, એકટ્રેસોની ખુશામત કર્યા વગર તો છુટકોજ ન થાય !

પાંચ નવી છોકરીઓ પંજાબ તરફથી આવેલી હતી તેમને ઇન્ડરવ્યુ માટે ડાયરેક્ટરે હાજર કરી. પાંચમાંથી બે છોકરીઓને મેં પાસ કરી. આ ઇન્ડસ્ટ્રી પર પંજાબને ખાસ ઉપકાર છે. પંજાબી છોકરીઓ આજ કાલ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં આ ધંધાને અપનાવી રહી છે. આ બંને છોકરીઓ પૈકી એક જલધરની તો ખીજી સીયાલકોટની હતી. બંને લાહોર કૉલેજમાંથી સીધી મુંબઈ નાસી આવી હતી. છોકરીઓ ખાનદાન છે; પણ ફિલ્મ લાઇનના આકર્ષણને કારણે માતા-પિતાની રજા વગરજ ચાલી આવી છે. ફિલ્મી પત્રો વાંચી વાંચીને અને ફિલ્મો જોઈ જોઈને તેમને આ લાઇનમાં જોડાવાનો શોખ વધ્યો હતો. મોડલો સારાં છે. તેમનું કહેવું છે કે “કૉલેજમાં બણા ડ્રામાંમાં એમણે એકટ્ટીંગ કરી છે. એમનાં ગળાંય સૂરીક્ષાં છે. સ્વ. કસ્તુરબાના ફાળા માટે એમણે તૃત્ય પણ કર્યું હતું.” અંતે તેમને બસો બસોના માસિક પગારથી હાલ તો એકરૂઠા ગર્લ્સ તરીકે રાખી લીધી. આગળ ઉપર જોયું જશે.

તે છોકરીઓની સાથેની વાતચીત પુરી થઇ તો ઇન્કમટેક્સવાળાઓનો માણસ આવ્યો, ને ફિલ્મ જોવા માટે છ પાસની માંગણી કરી. મેં તરતજ તેને પાસો આપી દીધી. એ માળાઓને ખુશ રાખવાજ પડે છે. મહીનામાં

પાંચ છ વખત પાસ લઈ જતા હશે; જો ન આપીએ તો હજારોને કમરેશ વધારી દે! એ તો ભૂતની ગત કહેવાય એમના ધૂણ્યા ધૂણ્યામાં આપણું શું જાય છે?

ત્યાર પછી 'બોલપટ' અઠવાડિકના એડીટર આવ્યા ને બોલ્યા કે 'બીજાં ત્રણસો ત્રણસો ને ચારસો ચારસો કોપી કાઢતાં ફરફરીયાંને તો તમે આખા પેજની જાહેરખબર આપો છો, અને અમને ફક્ત અર્ધા પેજની કેમ આપો છો? અમને પણ આખા પેજની જાહેર ખબર મળવી જોઈએ! એક વરસનો કાન્ડ્રાન્કટ ૨૫ લેખે કરવો પડશે.' મેં કહ્યું 'તમારા પેપરની કેટલી કોપી નીકળે છે?' તો તેણે કહ્યું. 'પાંચ હજાર કોપી નીકળે છે?'

'ત્રણ દિવસ પછી ફરીથી મળજો!' એમ કહીને તેને કાઢ્યો અને અમારા પ્રબ્લીસીટી ઓફીસરને બોલાવીને એના વિષે પૂછ્યું, તો તેણે કહ્યું કે 'એના પેપરની તો ફક્ત દેઢસો જસો કોપી નીકળે છે અને તે ફક્ત પ્રોડ્યુસરો અને ડિસ્ટ્રીબ્યુટરોમાં જ વહેંચાય છે. જો પાંચ હજાર કોપી નીકળતી હોય તો ૨૫ માં શી રીતે એક પેજનું પેપાલ થાય!' હું એ પેપરવાળાઓના જૂઠાં તંગ આવી ગયો છું! મધમાખીએ ને જેમ ગત તેટલી વાર ઉરાડો પણ પછી આવીને ચોટે; તેમ એ લોકોય તમે ગમે તેટલીય નફાર કરો, પણ અંતે ધાયું ફરીત જ ખસવાના!

દોઢ વાગે આવીને ડાયરેક્ટરે કહ્યું કે, 'શુરોગને માટે બધી તૈયારી થઈ ગઈ છે, પણ હજી ચક્રાન્તા આવી નથી; જેથી કામ અટક્યું છે.' 'હે...એ! શું હજીય એ આવી નથી? દોઢ કલાક લેક્ટ! ચાલો હું જ જઈને એને મોટરમાં લઈ આવું છું. નહિ માને તો સો જસો પગાર વધારીને પણ લાવવી પડશે, કારણ કે અર્ધા ઉપર શુરોગ તો થઈ ગયું છે; ને જો વચ્ચેથી ફરકી પડી ન આવે તો આપણને લાખોનું નુકશાન થઈ જાય!

જસોને બદલે ત્રણસોનો વધારો આપીને તેને મટુડીઓમાં આણી; ત્યારે બરાબર બે વાગી ગયા હતા. સવાબે વાગે ડૉ. તારાનાથ મળ્યા આવ્યા. તે હોસ્પીટલના લાભાર્થે એક શો કરવા આહવા હતા; તેમાં

ચંદ્રકાન્તાના ડેન્સ માટે માગણી કરતા હતા. હવે એમને શું જવાબ દેવો ? એ લોકોને ખબર નથી કે જાણીતી એક્ટ્રેસો પબ્લીકની સામે આવે તેમાં વહેપારી દૃષ્ટિએ અમનેય નુકસાન છે ને તે એક્ટ્રેસોનું પણ માન ધરી જાય છે ! અંતે તેમને કહ્યું કે ‘ચંદ્રકાન્તાને બહાર ચાંપા ઠીક પડશે. તે ડેન્સ પણ સાફ કરે છે !’

તે ગયા ને અઢી વાગે ઉત્તર દિલ્લા એક મુન્શીજી બગલમાં દફતર દબાવીને ફર્શી સલામ કરતા ઓફિસમાં ઘાખલ થયા. તેઓ એક ડ્રામા વેચવા માટે લાવ્યા હતા. મેં તેમને કહ્યું કે; ‘અમી તો પુરસત નહીં હો, મુક જાઈએ. દો ત્રીન દીન બાદ પુરસતસે વાંચ લુંગા !’ તો મુન્શીજી જરા બવાં ચઢાવીને બેલ્યા; ‘જી નહીં, અગર સુતનેકા શૈક હય તો અબીહી સુત લિજીએ; મે પઢતા હું !’ તો મેં કહ્યું, ‘અમણા અમકો પુરસત નહીં હો ને ?’ તેઓ નારાજ થઈને દફતર બગલમાં દબાવીને એમ બોલતાં બોલતાં ચાલ્યા ગયા કે; ‘આજ રલકે ઝમાનેમેં ઇલ્મો અદમ કે કદરદાં નહીં રહે !’

ત્રણ વાગે ટાઇપીસ્ટ પસે કાગળના જવાબે લખાવીને ટપાલમાં પધરાવ્યા, ચાર વાગે ફિદમ સેન્સરબોર્ડના એક મેમ્બર ખાનખહાદુર ઇસ્તીયાકખાન આવ્યા. એમના માનમાં મેં એક ટીપાર્ટી ગોઠવી હતી. ટીપાર્ટીની વ્યવસ્થા ઘણા ઉંચા પ્રકરની હતી. એમનીજ ખુરસીની સાથે મીસ ચંદ્રકાન્તા અને પછી તેની સાથે તંબરવાર બીજી એક્ટ્રેસોની ખુરસીઓ મુકાવી હતી. આવી રીતે ચારપાંચ મેજની આગુબાજી એક્ટરો ને એક્ટ્રેસો ગોઠવાઈ ગયાં હતાં !

ટીપાર્ટી પુરી થયા પછી શુટીંગ બતાવ્યું. શુટીંગ જોયા પછી મેં ચંદ્રકાન્તાને જરા આજુનરો કર્યો એટલે તેણે ખાનખહાદુરને મંદહાસ્ય કરતાં પૂછ્યું કે; ‘ક્યા આપકો શુટીંગ પસંદ આયા ?’ તો ખાનસાહેબે પણ હસતાં હસતાં જામ્યા આપ્યો કે ‘બહોત અચ્છા ! બહોત અચ્છા !’ સ્ત્રીઓના હાસ્યથી જે કામ નીકળે છે તે ત્રસિ મુનીએથી પણ નથી નીકળતું !

છ વાગે ખનખહાદુરને મૂકવા તેમના ખંગસે ગયો. પાછો આવ્યો તો શુદીંગ હજી ચાલુ હતું. પેલી બે પંખખી છોકરીઓ પણ ધ્યાનથી શુદીંગ જોઈ રહી હતી. મેં તેમને હસ્તાં હસ્તાં કહ્યું, કે “કિસી રોજ ચંદ્રકાન્તા કી તરહ તમેરા બો શુદીંગ હોયગા!” તેમણે હસી દીધું. મેં તેમને પૂછ્યું; “ખમખાકો દેખા? ખમખા પસંદ પડ્યા?” તો તેમણે કહ્યું કે “ખમખામેં આયે હુવે સિફ્ત ત્રીન રોજ હુવે હંચ!” તો મેં તેમને કહ્યું કે “અચ્છા, ચહાસે દુરસદ પતે તમકો ખમખા કી સેર કરવાઉંગા!”

સાત વાગે એકાઉન્ટન્ટનો હિસાબ તપાસ્યો અને ખીજા ચેંક પર સહી કરી. આઠ વાગે પેલી બે પંખખી પેરીઓને લઈને મુંખખની સહેલ કરાવવા નીકળ્યો. દરિયા કિનારે તેમને ખૂબ સહેલ કરાવ્યા પછી એક રેસ્ટોરન્ટમાં લઈને ગયો. ખાયને કહ્યું, “બ્હીસકી કે ત્રીન બડે પેંગ લાવ!” છોકરીઓએ કહ્યું કે; “હમને કમી બ્હીસકી નહિં પી હય!” તો મેં કહ્યું, “જય ફિલ્મ લાઇનમેં આવી હે તો કુછ હરકત નહિં! સુધરેલી સોસાયટીમેં રહેના હોય તો કુછ ન કુછ પીનાજ પડે!”

અને મારા આગ્રહથી તેમણે થોડી થોડી બ્હીસકી પીધી અત્યારે તો આગ્રહ કરવો પડે છે, પણ આગળ જતાં એ લોકો હાથમાંથી ઝુંટવીને પી લેશે એવી ખાતરી છે. ડ્રીંચથી પરવારીને જીલ્લુ થઇ પુનઃ શહેરમાં આવ્યાં. એ છોકરીઓ જે હોટલમાં ઉતરી હતી; ત્યાં હું તેમને મૂકી આવ્યો. ને સીધો ઘેર ગયો. કારણકે આજ મારે ત્યાં સત્યનારાયણની કથા હતી. સવારમાં શેઠાણીએ જલ્દી આવવાની નોટીસ આપી હતી!

ઘેર જઈને જોયું તો કથા ત્યારની પૂરી થઈ ગઈ હતી, પ્રસાદ આઈ લીધો, ને પછી રાતનું વજી ક્યું, થોડીવાર રેડીયો સાંભળ્યો. જરા શેઠાણી સાથે વાતચીત કરી વાતચીતમાં શેઠાણી પડેલાંની જેમ હજીય જરા ખચકાઈ ખચકાઈનેજ વાતો કરે છે. વળી કોઈવાર, જરાક હસી પણ દે છે! અગીઆર વાગે આંખો ઘેરાતાં સુઈ ગયો?

જેન્ટલમેન (?)

એમનું નામ તો કોમ જુદું જ છે પણ આપણે તો હાલને માટે ફક્ત એમને 'જેન્ટલમેન' તરીકે જ ઓળખીશું. તમે વળી પાછા પુછશો કે "એ સાહેબ કોણ છે? શું કરે છે? ક્યાંના છે?" તો હું તમને કહીશ કે એ શુદ્ધ સ્વદેશી બનાવટના હિંદુસ્તાની માણસ છે! એમનામાં શું નથી એજ ફક્ત જોવાનું છે? લ્યો સાંભળો.....નહિ વાંચો.

એ પોતે હિંદુસ્તાની માણસ છે. એહરો એવો છે કે જો પૂછું હોત તો બેધડક વાનર કહી શકાત! પણ તેમની ખૂબસુરતી સાથે તમારે શું કામ છે? એટલું જ સમજોને કે તેઓ "બહુરતના વસુંધરા"ની કહેવતને ખરી પાડનાર આ દેશનું એક અણમુલું (વગર કીંમત)નું રત્ન છે! તે પોતે પોતાની જાતને સુધારાવદી, પ્રગતિશીલ-સાહિત્યકાર, કવિ, જર્નાલિસ્ટ, વિવેચક, બાવિના એડી:ર તથા મહાન મુત્સદી તરીકે ઓળખાવે છે!

હુકકા જેવું લાંબું માથું, ઊંટ જેવી લાંબી ગરદન, નાળચાવાળા ચંચુ જેવો લંબગોળ એહરો, પીઠ જરાક ખુંધી, છાતી પાટિયાંની જેમ બેસી મએલી, ગાલ ચુસાએલી કેરીની જેમ બેસી ગએલા, આંખો અંદર પેસેલી છતાં ધ્રુવ જેવી ચમકદાર, નાક મેડકની જેમ ચહેરાપર ચોટલા.

વાળ વિખરાએલા અને દૂરથી જોતાં મદારી જેવો દેખાવ; છતાં પોતે તો પોતાની જાતને રામીયો જેવી ખૂબસુરત સમજે છે ! અને મનમાં મ્હાલે છે કે “કંઈક જીલીયેટો એમના એ ચંદ્રસમ ચહેરા ઉપર ઓરવાઈ પોરવાઈ જતા સર્નાઈ છે !”

વળી ગુણોની તો ગણતરીજ થઈ શકે એમ નથી; જેથી એમને સર્વગુણ સંપન્ન કહીએ તો પણ ચાલી શકે ! જ્યાં જુઓ ત્યાં હસ્તે ચેહરે એ તમને દેખાશે, ગમે તેની સાથે ઓળખાણ હોય કે ન હોય છતાં વાતો કરવા વળગી જશે. એમનું જ્ઞાન ભરૂચીમાગોળ જેટલું હોવા; છતાં દરેક જાતમાં પોતાની ટાંગ અડાડ્યા વગર નહિ રહેવાના ! કોઈની પણ વિરૂદ્ધ લખવું ને મર ખાવાનો મોકો આવે તો મારી માગી લેવી ! ગમે ત્યાંથી તફાવીને લેખો, કવિતાઓ, વિવેચનો, નવલિકાઓ પોતાના નામે રજુ કરવી અને ડગલે ને પગલે પોતાના બેવકુફી ભરેલા વિચારોદ્ધાર પોતાની મુત્સદીગોરીનું ડહાપણ ડહોળવું એ એમનું ખાસ કામ.

કોઈ પણ જાતનાં સ્ટંટ કરવામાં એ એકલા હતા ! (ખળદના નહિ.) જે રસ્તે જતાં તમારી મુલાકાત થાય તો ભોગજ લાગે ! એ પાટલા ઘેની જેમ એવા ચોટે કે તમે ગમે તેવાં ખ્દાનાં કાઢીનેય મ્હામુશીખતે એ અઢી કલાકે છુટી શકે ! અને તે અઢી કલાકમાં તો એ શાહીચુસ કાગળની જેમ તમારાં ભેજાંની બધીય ચીકાશ ચૂસીનેજ છોડે ! વાતવાતમાં છ.પાં-માંથી ચોરેલા ફકરા બોલી બોલીને તમને એમ ઠસાવવા માંગે કે ગાલિબથી લઈને તે ઇકબાલ સુધીના શાયરો, કવિ કાલીદાસથી લઈને તે રવિન્દ્રનાથ ટાગોર સુધીનાં કવિઓ અને બધાય પત્રકારો એમની આગળ ઝખ્ખ મારે છે ને એમને નોખલ પ્રાંત્ર ન આપનારાઓ ધાસ ખાય છે ધાસ

જગતનો કોઈ એવો સાહિત્યકાર નથી જે એમની ગાળોથી બચ્યો હોય ! બહુ વખત તો બોલતાં બોલતાં એમને એવો દમ ચઢી જાય કે જાણે હમણાંજ દમ છોડી દેશે ને ધરતી ઉપરથી બોજ હળવો કરી સ્વર્ગને ખાવન કરી લેશે ! કેટલાક નવરા બેઠા નખખોદ વાળવાને બદલે સાહિત્યનો જ

ઉદ્ધાર કરી નાંખવાની ધમશ્મશળા જીતના, શાના અકળે વૃદ્ધત પામેલા આઘોડો, એમની આજીવન દેખા દે છે; અને તે પણ આપે એક કહેવાની એમ. એ. બી. ટી. કુમારિકા સાથે સિવીલ મેરેજ કર્યા પછીજ, પરેલાં નહિ !

આવા જગતના ઉતાર જેવા માણસનું સિવીલ મેરેજ એક એમ. એ. બી. ટી. કુમારિકા સાથે થયું એ જાણીને આપને અશ્ચર્ય થયું હશે ! પણ ના. એ ક્રિસ્ટીય સાંમળવા જેવો છે. જો કે પોતે માંડ માંડ છ ચોપડાં પાસ થયેલા છે સાતમીની પરીક્ષામાં ચોરી કરતાં પકડાઇ જવાથી એમને નિશાળમાંથી કાઢી મુકવામાં આવ્યા હતા, એ એમની ભૂતકાળની વિદ્યા સંપાદનની કારકીર્દી છે. પાછળથી પોતાની માની એક બે જાણસે વેચી સાટી કલકત્તા તરફ પહોંચ્યા, અને ત્યાંના મછવા મજરમાંથી દ્રામના ઉતરેલા ઘોડા જેવી કેષ્ટ હુસ્નના સોદાથી કંટાળેલી અખંડ કુમારિકાને હાથી લાવ્યા ને સીધા લાહોર તરફ ચાલ્યા ગયા. કારણ કે પંજાબ પ્રેમીઓની ફળદ્રુપ ભુમિ હોય ત્યાં ગમે તેવો માણસ પોષાઇ શકે છે ! ત્યાં જ પોતે સુધારક છે એની સાખીતીરૂપે પોતાની પત્નિને પોતાના મિત્રોની સાથે હરવા-ફરવાની છુટ આપી દીધી. અને સાથે પેલા હોમીયોપેથીક દાકતરો પોતાના નામની પાછળ ફાવે તે ડીગ્રી લગાડી દે છે તેમ, પોતાના નામની પાછળ બી. એ અને મિસીસના ના. નામની પાછળ એમ. એ. બી. ટી.નું પૂછકું લગાડી દીધું. આવડા મોટા મુલકમાં અને ડઝનમંધી યુનિવર્સિટીઓમાં કાણ જોવા ને જાણવા બેઠું છે કે એ ડીગ્રીઓ ખરી છે કે બનાવટી છે ?

વળી નાગાને કુત્રે ખાવળીઓ ઉગવા જેવી વાત એ શ્વ કે; એ ડીગ્રીઓની જાહેરાત પણ છાપાં મારફતે નીચે પ્રમાણે કરી દીધી !

આશ્ચર્ય માનીએ છીએ.

જે જે મિત્રો અને સંબંધીઓએ મારાં સિવીલ મેરેજ મીસ. એમ. એ. બી. ટી. સાથે થયાં તેની ખુશાલોમાં મને તથા તારથી મુખારકખાદીના

સંદેશ મોકલ્યા છે. તેમનો જુદા જુદા પત્રો તથા તારથી આભાર ન માનતાં જાહેર પેપરદ્વારાજ આભાર માનું છું. લી. આપનો

.....બી. એ."

મેં કે એવો એક પણ પત્ર કે ટેલોગ્રામ એમને મળ્યો જ નહતો; પણ સુધાકરમાં અપવાનો અને પોતાની પતિની જાહેરાતનો એ એક સ્ટંટ હતો! પણ એ સ્ટંટ એમને ભારે પડ્યો, છાપાંની જાહેરાતને એકાદ મહિનો નહિ વીત્યો હોય; કે એમના કેઇ હેતના કટકાએ સરકારમાં નનામી અરજ કરી દીધી; જેથી એમની જુદી ડીગ્રીનો પરપોટો ફૂટી ગયો! થોડા દિવસ તો એમને વખર તપાસે કસ્ટડીમાં રહેવું પડ્યું. પછી મેજસ્ટ્રેટની રૂબરૂમાં હાજર કર્યા તો જાણે આજેજ પોતાનો આપ મરી ગયો હોય; એવું સોગીયું ડાચું કરીને બોલ્યા કે "એ બી. એ. કોઇ મારી યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી બીગ્રી નથી, અને યુનિવર્સિટીની ગુનામી ડીગ્રીમાં હું કંઇ માનતો પણ નથી! હું તો પુરેપુરો હિંદુસ્તાની માણુ છું. અને મારા દેશનું અભિમાન છે, મને મારી સ્વદેશી હિંદુસ્તાની ભાષાનું અભિમાન છે. પ્રભુએ મને મારી દેશી ભાષાની સેવા કરવજ પેદા કર્યો છે! અત્યારસુધી અનેક વિદ્વાનો અને કવિઓએ દેશી ભાષાનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. વ્યાસ-વાલ્મીકીથી લઇને ઇકબાલ સુધીના અધાય હિંદને ઉધે રસ્તે દોરવનાર સાહિત્ય સ્વામીઓની ભૂલ સુધારી. દેશી ભાષાનું ગૌરવ વધારી, પરદેશના બર્ક, શેઝી, ઇમરસન, બેકન, શેક્ષપીયર, ગોઇટીથી લઇને આજ સુધીના બર્નાડ શો કે પર્લેબક જેવાં પરદેશી વિદ્વાનોની ભૂલ ભાંગવા ભગવાને મને મોકલ્યો છે! મારી હિંદુસ્તાની ભાષા જગતશ્રેષ્ઠ છે એમ સાબીત કરવા હું જન્મ્યો છું, અને મારી પ્રવૃત્તિદ્વારા લગભગ એ સાબીત પણ કરી ચૂક્યો છું! હું નવિન સાહિત્યનો પુખ્તરી નહિ પણ સર્જક છું હેલ્લા દોઢ દાયકામાં મેં નવિન સાહિત્યનો નવો પંથ બતાવ્યો! હું પુરૂષ હોવા છતાંય નવા સાહિત્યને પાળીપોષીને મોટું કર્યું છે! હિંદુસ્તાની સાહિત્યને મેં જ નવિન માર્ગ બતાવ્યો છે; તો શું હું એ વાતનો હકદાર નથી કે "બી એ માં બી. યાને બીજનો અને એ. એટલે એકવાડ નહિ જમનાર." મેં મારા નામની પાછળ બી. એ. શબ્દ લગાડ્યો

છે તેનો અર્થ એ છે કે ‘બીજનો એઠવાડ નહિ જમનાર.’ બાને કે બીજનાં એઠાં બુઠાં સાહિત્યને હાથ નહિ લખાડનાર પણ નવાજ સાહિત્યનો સર્જનદાર થાય છે! આ વાત નામદાર કોર્ટના ખ્યાનમાં હવે આવી શકી હશેજ?”

એમના આટલા ખુલાસાથી કોર્ટ હસી પડી ને મેજસ્ટ્રેટ એમને ગાંઠ માણસમાં ગણી મક્કત કર્યા. એમની મિત્રીસની ડીઝીનું પણ કેાઈ એવું જ ઉરાંટ ઉગામ જેવું અટપટું કારણ એ બતાવતા હોવા જોઈએ!

આ તો યથા એમની સાહિત્ય સેવાની વાત; પણ એમની મેડમાનદારીયે અજોડ હતી આપણે એમને બજારમાં મળીએ તો આગ્રહ કરીને કેમપણ રેસ્ટોરન્ટમાં ખેંચી જ જાય, અને જાણે પોતાના બાપનીજ હોટલ હોય એમ ઓડર પર ઓડર આપીને ટેમલ પર વાનીઓની બીડ વધરી દે, અને જાણે પોતાન જ તરફથી તમારી પરાણાગત થતી હોય; તેમ અર્ધા અર્ધા થઈ જાય ટેમલપરની વાનીઓને પુરો ઇન્સાફ અપાઈ રહેતાં પહેલાં થુંકવાને બદલે બહાર જઈ હોટલનું બીલ આપણે માથે પાડીને જ જાંપે!

વગર ટિકિટ મુસફરી કરવામાં આખા હિંદુસ્તાનમાં એ અજોડ છે. ટી. ટી ની નજર ચુલ્લી, બજારમાં ધુમીને પણ એ છાંડી શકે! આજે ફિલ્મી તો કાલે લાહોર, તો વળી બીજે અડવાડિએ મુંબઈ, એમ મમે ત્યાં લટાર મારવી એ અને મન રમત વાત! ચોરી કરવામાં પણ પોતે હંમેશાં વીન રહેતા! અને પાછા એવા સમ્યવાદી વિચારતા કે દરેક પ્રકારની ચોરી કરવી મોટી નાનીનો વિચાર જ ન કરવો! રેલ્વેમાં સફર કરતા હોય ત્યારે ફર્સ્ટ-સેંકડ ક્લાસમાંથી ઇલેક્ટ્રીકના બલ્મ ને દુરાવ કે લાઇફ બાય સાયુ જેવી વસ્તુને પણ ન છોડે! એક દિવસ અમૃતસરમાં બાઇ સાહેબ ખિસ્સું કાતરતાં ઝડપાયા હતા; પણ સિપઇને કંઈ છાનું છપટું આપીને છટકી ગયા! ઉંચી જાતનો દારૂ એ પીએ, પણ તે ગાંઠના પઇઆથી કોઈ દિવસ નહિ! અન કેમ સાહિત્યકાર કે લીડરને તો લેખા મ લેતાજ નહિ; તેમ પ્રજાને પણ માનતા નહિ! તેમની ખાસ દલીલ એ છે કે

“જો ભગવાન જેવી કોઈ હસ્તી દુનિયામાં હોત ભલા પોતાના જેવો જગત એ પીયન માણસ આમ જગતના એક અંધારા ખૂણામાં ગુમનામ પડ્યો રહેત ?”

એ કોઈપણ પક્ષને માનતા નથી. ફક્ત પવન જોઈ પીઠ ફેરવવી અને કાંચીડાની જેમ રંગ બદલવા એજ એમનું કામ. લીંગવાળાઓને મોઢે ગાંધીને ગાળો આપવી. અને કૉંગ્રેસીઓની સાથે જોવા હ તથા સવરકરને ભાંડવા એ એમનું પરમ કર્તવ્ય ! ખિતાબધારીઓ અને સરકાર પક્ષના માણસોને પણ મોઢા જોઈને ગાળો દબા દેતા; પણ આગળ પાછળ જોઈનેજ એવું કાર્ય કરતા !

જો કેઈ માસિકમાં કે ફિલ્મી અઠવાડિકમાં એમનો લેખ છપાઈ જતો; તો તેમના બધા ઓળખીતા અને મહોદ્દાના બધા દુકાનદારોને વંચાવીનેજ જ પતા ! અને હોઠ પર જીભ ફેરવતાં કહેતા કે: “ મિત્રારા આજકાલના છોકરા શું એમના આપનું કપાળ લખે ? ને લખે તોય ચોરી કરીને લખે. અરે ! પડિત જવાહર પણ મારા શાગ્રીહ હતા ? એકવાર નામપુર જતાં થડ કલાસના ડબ્બામાં ગાંધી સાથે મુઝાકાત થતાં તેમને પણ વાતવાતમાં હરાવી લીધા હતા !... મુંબઈમાં બીંડીબજારમાં એક વેળા મીંઝા જિન્નાહને પણ કાન પકડાવ્યા હતા ! તેમનો અંગ્રેજી ભાષાનો ધમંડ હતારી દીધો હતો !... મને ભોપાલના નવાબ તરફથી શાએરીમાં રૂપિયા પાંચ હજાર રોકડા અને પચાસ હજારની જાગીર મળી છે !.. લડાઈ પછી સરકાર પણ મને સરને ! ખિતાબ આપવાની છે, પણ હું રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની જેમ તે ખિતાબ પાછો વાળતાં કહીશ કે ગુલામેને ખિતાબની જરૂર નથી. કારણ કે હિંદુસ્તાનીને ખિતાબ મળવો એ ગણવંતે શિંગડાં મલવા બરાબર છે !

“..... જોહર વધુ પ્રમાણમાં બચાટા ખાવાથી જડી થઈ ગઈ છે !... જેમ પીરીમાં ખ્વાજાહસન નિઝામી મશહૂર તેમ સ્ટંટ મારવામાં નાદીયા મશહૂર છે !... સાધનાઓએ એક ડેન્સર છે, પણ તે અમારાં મિસીસને ન પહેચે. તેમ હોર્નમેન ને એલ્વી જાણીતા એડીટર છે; પણ મારી આગળ તેમનો કંઈ હિસાબ નથી !... હિંદુસ્તાનની બધી પ્રેસો મારા હાથમાં છે.”

હું ચાહું તો વિરોધીઓને છઠ્ઠીનું દૂધ યાદ કરાવી દઉં !...સામગ્રી ગાર્બ
 શકે છે પણ મારા જેવું શાસ્ત્રીય સંગીત જાણતો નથી !...મરહમ
 કમાલપાશા ને ઝગલુલપાશા સાથે મારે હિંદુસ્તાનીમાં પત્રવ્યવહાર થતો.
 તેઓ પત્રદ્વારા મારી પાસેથીજ હિંદુસ્તાની શીખ્યા હતા !...મારી પત્નિ
 હિંદુસ્તાનની ખુબસૂરત સ્ત્રીઓમાં બીજો નંબર ધરાવે છે !...જેઘપુરમાં
 પોલો ખેલતાં મેં પહેલા નંબરનું ઇનામ મેળવ્યું હતું !...મારો સાજો
 હિંદુસ્તાનમાં મોટામાં મોટો ચામડાનો વહેપારી હોઇ ‘કીંગ ઓફ લેધર’
 કહેવાય છે !...જેમ માંડડો બીજા માણસનું લોહી પીએ છે, તેમ પ્રકાશકો
 લેખકનું ખૂન ચૂસે છે !...સાહિત્યકાર પણ કવિની જેમ માતા પેટથીજ
 જન્મે છે !...ચાલુ યુદ્ધ પહેલાં પેરિસમાં અનેક બાનુઓ નવનિર્મિત
 બજારોમાં ફરતી હતી ! હું એકવાર ન્યુયૉર્ક પહોંચ્યો હતો. ડીએનમાં
 ત્યાંના બધા વિદ્વાનોને દરાવ્યા પછી, અખાડામાં એક સેંડો સાથે બેક્ષીંગ
 રમતાં તેના હાથમાં એકે એવો હિંદુસ્તાની ઠેસો માર્યો, કે તેના બત્રાસે
 કાંત બહાર નીકળી ગયા, એ બહાદુરીથી ખુશ થઇને મને રૂઝવેદે હારા-
 મોતીથી જડેલી એક લંગોટ બક્ષીસ આપી હતી ! લોલીવુડમાં ગયો તો
 ત્યાંના પ્રોડ્યુસરોએ મને રાત દિવસ જંપવાજ ન દીધે ! અસ્ટોરી માટે
 મારો જીવ લીધો; પણ હું કંઈ એવો દેશદ્રોહી થોડો હતો કે અમુક રૂપિયા
 ખાતર હિંદુસ્તાનની વિધાને વેચ્યું ?...ચીનાઓ મેડકનાં અથાણાં હોંસથી
 જમે છે, ને જાપાનીઓ ઉંદરડા આરોગીને એશિયાઈ સામ્રાજ્ય સ્થાપવા
 ચાહે છે !”

આવી આવી તો અનેક વાતો એમના બેજામાં સંધરી રાખી છે.
 કચરાપેટી કરતાં એમનું બેથુ કંઈ પણ રીતે ઉતરે એવું નથી ! વધુ શું
 લખું ? આપ લાહોર જાઓ તો ચીડીયા ધર યાને સંપ્રદરશાનની સામેજ
 તેઓ રહે છે, મુઝાકાત લખને, જાતે ખાતરી કરી શકે છે. જો મેં
 એમની બાબતમાં કંઈ પણ અતિશયોક્તિ કરી હોય તો તમારો જોડો ને
 માફ માથું, ને જો મારી વાત સાચી હોય તો મારો જોડો ને તમારું માથું !

એ દિનની બાદશાહી

એ બિરતી જમનાને કિનારે કામથી થાકીને આરામ કરવા જરા ગાંજની ચલમની તૈયારીનાં પવિત્ર કાર્યમાં મગ્ન થએલો હોય છે; તેમાં કોઈ અમીર જેવો દેખાતો ઇસમ દોડતો ને ભાગતો ત્યાં આવીને ઉભો રહે છે તેના હાંફવાથી પેલા બિરતીનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાય છે. બિરતી ચલમનો દમ લગાવતાં જ બોલે છે; (વાંચકોની સવડ ખાતર અહીં) શુભરાતી બાપા રાખી છે.)

“અલ્યા, કોણ છે, તું મોટો કુતુખિનાર જેવો માથા પર આવીને ઉભો છે તે? દમ લગાવવો હોય તો નીચે બેસી જા! આમ બાહુકની જેમ ઉભો ઉભો શું ફાટે કોળ જોયા કરે છે? ને આવો જખરો જવાંમદ રમતે પાડાના જેમ ઠાં હાક્યા કરે છે?”

“દેસ્ત સકકા! હું તારી પાસે ચલમ પીવા આવ્યો નથી. અત્યારે મારી જ અઘણી ચલમ નાંકળી જાય છે ને? હું કોણ છું તે તને પછી કહીશ. જો મારી પાછળ દુશ્મન પડ્યા છે; માટે તું મને જમનાની પેડે પાર લઈ જા હું તને માલામાલ કરી દઈશ!” (ઉર્દૂમાં બિરતીને સકકા કહે છે.)

“મારે માલામાલ શું નથી, પણ તું મરદ સરખો મરદ થઈને દુશ્મનથી ડરે છે? હું હોઉં તો ‘ધોબીપાટ’નો દાવા અજમાવીને દુશ્મનને કોય બેગો જ કરી દઉં!”

“હવે તું એ લાંબુ બાપણ છોડીને ખુદાને ખાતર.....! જો સામે ધૂળ ઊડતી નજર આવે છે. દુસ્મનો ઘેડે ચઢીને મારી પાછળ આવે છે.”

“ખુદાને ખાતર કહે છે; ત્યારે તો લાવ જો આ મસકમાં હવા ભરે છું તેને ધરાધર બાજી રહેજે; પણ બલા માણસ મરદ સરખો મરદ થઈને તને તરતાં આપડું નથી? આ મિચારી જમનાના તે શા ભાર છે? આમ કહી બિસ્તીએ મસકમાં હવા ભરીને પેત્રા માણસને હવાલે કરી, ને સાથે એ પણ જમનામાં ફેદી પડ્યો. મસકને સહારે પેત્રા પુરૂષ તરતો રહ્યો અને બિસ્તી તેને દોરતો રહ્યો. થોડીવારમાં સામે કિનારે પહોંચી ગયા.

પેત્રા પુરૂષે અંગૂઠી કાઢીને બિરતીને આપતાં કહ્યું ‘જો કે.ઈને કહેતો નહિ, હું દિલ્હીનો આદશાહ હુમાયુ છું. તેં મને મદદ કરી છે તેના બદલામાં હું તને એ દિવસ આદશાહી આપવા ચાહું છું. લે આ વીંટી પહેરી લે. કાલે એ વીંટી બતાવવાથી મારો પહેરેગીર તને દરબારમાં દાખલ થવા દેશે. ‘આમ કહી બિસ્તીની આંગળીએ અંગૂઠી પહેરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેની આંગળીઓ જાડી હોઈ એકકેય આંગળીમાં અંગૂઠી ચઢી નહિ, જેથી લાચાર થઈ હુમાયુએ વીંટી તેના હાથમાં આપતાં બિસ્તીએ વીંટી લંગોટમાં બાંધી કે કંઈ ખોવાય જાય નહિ.

“હા...આ, હું કાલે જરૂર આવવાનો ને આદશાહ બનવાનો; પણ મારી ધરવાળીને બેગમ બનાવવા હારે હારે તેડી લાવું કે નહિ?”

“નહિ, તેને તો તું આદશાહ થયા પછી ખાજસરાઓ પાલખીમાં બેસાડીને લઈ આવશે.”

ને પાલખીમાં બેસાડીને ખાજસરા કોઈની હારે નાતરે લઈ જશે તો?”

“અરે! પછી તો તે આદશાહની બેગમ ગણાશે. આદશાહની બેગમને તે કોઈ નાતરે લઈ જાય કે?”

“કેમ નહિ? જીવેને અમારા દેશને કે’યકું ઉતું કે ગુજરાતનો એક કરણ ઘેસો નામે રાજા ઉગે ને તેની રાણી કમલાદેવીને દિલ્હીનો અલાઉદ્દીન નાતરે લાવેશે ને વળી બેંહની હારે પાડીને પણ લઈ આવે

તેમ કમલાદેવીની દીકરી દેવળદેવીને પણ લાવીને પોતાના દીકરા ખીચ-
ડીમાં (ખિજરખાંતું અપભ્રંશ)ની હારે નાતરે દઈ દીધી ! કેમ તમે એ
નહ જાણતા કે ?”

“અરે વાહરે ! એક મિસ્ત્રી ચઢને તને ઇતિહાસનું આટલું બધું
જ્ઞાન છે ?”

“તો હું એકલો તમુ લોકોએજ ઇતિહાસનો અન્જરો રાખેલો છે કે ?
પછી હસતાં હસતાં હુમાયુ મહેલ તરફ ગયો અને મિસ્ત્રી પોતાની
ઝુપડી તરફ ગયો.

મિસ્ત્રીને ગેલમાં આવેલો જોઈને તેની ધરવાણી ચૂલા આગળથી
હઠીને આવી, ને પછરા લાગી: “કેમ કંઈ આજે હદીકારો આવેલો દેખું
જો ? હું કંઈ બૂખેથીયેય કે કામ પડતું મેલોને હદીકારો નાહી આવવો ?
તેના જવાબમાં મિસ્ત્રી આંખો મદમટાવે છે પણ મોઢાથી કંઈ બોલતો
નથી. જેથી તેની ધરવાણી જરા ખીજવાય છે.

“કેમ રે ! કંઈ ગાંજની ધૂનમાં કાતરીયું ગેપ થીયુંય કે મૂંગો
મંજારો થાયોય ? બોલતો કેમ નહિ રે ?” મિસ્ત્રી બગેલા વગાડતો નાચે
છે, આંખો ચકર વકર ફેરવે છે, ધરવાણી તેની બોચી પકડીને બોલે છે.

“કેમ હું કોઈએ મઠ-ખૂઠ તો મારી નથી ? આમ ગાંડા ઘેલા જેવા
ચાળા પાડે છે. વાંદરા જેવાં દાતીયાં કરે છ ને બોલતાં ચૂંક ચાલે છ ?”
તોય બોલતો નથી એટલે ધરવાણી રૂસણું લે છે જેથી અંતે બોલે છે.

“મેર હાહરી બૈરીની જાતને કંઈ અક્કલ-બક્કલ નહ મળે. અરે !
જે મોઢાથી હુમાયુ જેવા દિલ્હીના બાદશા હારે વાત કરી તે મોઢાથી તારી
હારે વાત થાય કે ?”

“લ્યો બાદશાની હારે વાત કરનારનાં મોઢાં ના જોયાં હોય તો ! કંઈ
હપનું તો નથી જોયું ?”

“અરે ! ના રે ના હાવ હાચ્ચી વાત. બાદશાને મેં મસકમાં હવા
ભરીને જમનાપાર આપણો તેથી તીણો એક વોટી પણ આપખીચ ને
કેંયલું છે કે કાલે દરબારમાં આવજો તને બે દાંડા માટે બાદશા બનવાનું

છે !” અને પછી લંગોટમાંથી વાંટી કાઢીને બનાવતાં તેની ધરવાળી પણ અવાક બની મઠ, થોડી વારે કંઈ યાદ આવતાં બોલી:

“કેમ રે ! તું બાદછા બનવાનો ને મને અહીં મિસ્તણુ બનીનેજ રે’વા દેવાનો કે ? ના રે બાપલા આપણે એવું બાદછા ફાદછા બનવું નથી !”

“અરે નહિ રે બાંડી, તારે પણ બેગમ બનવાનું છે. મેં કાલે દર-બારમાં પેઢયો કે તારી હાર પાલખી આવવાની જો જો કંઈ પાલખીનું હોનેરી ફરતું બૂમતું ચેરી ના લેતી ?”

“કેમ હું અમને તો તમારી મામી જેવાં ચોરખોર ધામરાં કે ?”

“અરે ! નારે મારી હાડનારની કોથરી; મેં તો ખાલી મગક કરતો હોતો !” અને પછી બંને જોલમાં આવી જઈને સુરત બિલ્લાનાં દુબળાં જેવું; ધી સ્ટેપ ડાન્સ કરવા લાગ્યાં.

“તેરી મેરી જોડી બની મહેદાર”

આમને આમ આનંદમાં ને આનંદમાં ખાધા પીધા વગરજ બંને સૂઈ મથાં.

બીજે દિવસે મિસ્તીએ જાણે ફરીથી પરણવા તૈયાર થયો હોય તેમ નવું પહેરણ પહેર્યું, મસ્તકે રંગીન ફાળીયું બાંધ્યું, કમર કસી, આંખોમાં સુરમે આંજીયા, કમ્ચ મારીને ઘેતી બાંધીને ઉપરથી લાલ ખેમથી કમર કસી, પગમાં દિલ્હીની મોજડી પહેરી અને આયનામાં જોઈ મુઝે આમળતાં બોલ્યો.

“કેમ બેગમ, હવે તો પુરો રાજ બન્યો ને ?” “અરે ! રાજહાના, કાળીશુરના ગુલ્લા જેવા લાગોય ! મને તો વહેમ લાગોય કે કંઈ બાદછા છલામતે તમારી મશ્કરી ના કયરી હોય ?”

“તું તો હાવ મૂરખી જ રહી કે ? અરે ! જીવ બચાવનારની તે કોઈ મશ્કરી કરે કે ? જો બાદછા ના બનાવતો હોત તો આવી હારી હીરાની વાંટી હું ઝખ્ખ મારવા આપત ? ચાંદો દૂરજ ફરે પણ કંઈ બાદછાનું વચન ફરે કે ?”

“પણ પેલી કહેવત નથી હાંમરી કે રાગ વાગાં ને વંદરાં !”

“એવું અપશકું હું બોલી રહી જો ! હું આદલા થવાનો ને તું તારી હામી આંખે જોવાની જો !”

“ત્યારે તો તમારા મોમાં હાકર.” એમ કહીને ધરવાળીએ સાકરનો કંકડો બિરતીના મેઢામાં મૂક્યો. તે આનંદથી ચૂરતો ચૂરતો આમાના દરબારે પહોંચ્યો દરબાર ગઢના પહેરેગીરે રોક્યો એટલે મૂછોને આમળો દેતાં બિસ્તી બેલ્યો; (જો કે બિસ્તી તેની ધરવાળી, પહેરેગીર, આદલાહ વગેરે દરેક પાત્રો હિંદુસ્તાનીમાંજ વાત કરતાં હોય છે; પણ વાંચકોની સગવડ ખાતર ગુજરાતીમાંજ બધી વાતચીત લખી છે)

“કેમરે ! તું તારા મનમાં હું હમજો લો ? ખર નથી કે આદલાએ મને આદલા બનવા બોલાવવોય !”

“કંઈ પાગલપાનામાંથી તો નથી ભાગી આવ્યો ? જા, જા, સીધો સીધો ઘેર જા; નહિતર કેદખાનાની હવા ખાવી પડશે ! જુઓ આદલાહ બનનારનાં ડાચાં ના જોયાં હોય તો ?”

“અરે ! તું પાગલ, તારો આપ પાગલ, તારું ચંપુ જેવું ડાચું તો પેલું જો, પછી મારા ડાચાની વાત કર ! જો તું મને અંદર નહિ જવા દે તો થોડીવાર પછી તને અવળી ઘાણીએ પીલી નાખીશ ?”

“જા જા, જરા જમનામાં મોહું ધોઈને આવ !”

“એમ કે ? ત્યારે જોઈ છું કે કાણુ બેટી આપ મને રોકે એમ છે !” એવું કહીને મૂઠીઓવાળીને દરબાર તરફ હડી કાઢી પહેરેગીર તેની પાછળ મોટથી બૂમો પાડતો પાડતો ધાયો.

“પકડીયો ! પકડીયો ! દિલ્લે મેં પાગલ ઘૂસ ગયા હૈ !” ચારે તરફથી માણસો દોડ્યાં; પણ તે પકડે તે પહેલાં તો બિરતી દરબારની ડેલીએ પહોંચી ગયો. દરબારમાં પગ મૂકે છે કે પેલા બધાઓએ પાછળથી પડડ્યો.

“આદલા છઠ્ઠામત, જુવો આ મારા હહરા કૂતરની ઠાણી મારી પાછળ લાયગાય ! એમને હમજાવીઓ કે હું કાણુ દેઉં ?” આદલાહે

પેલાઓને પાછા વાળ્યા ને બિસ્તીને પોતાની પાસે બોલાવી સિંહાસન પર બેસાડ્યો ને કહ્યું કે:—

“દવલતે મુગલિયા કે બહાદરો, આપકો માલુમ હય કે ચેહી સફાને મેરી જન બચાઇથી. બસ દો દિનકે લીયે મેં દરકો તખ્તો તાજ દનાયત કરતાં હું. આપ સબ નયે સુલ્તાનકી તાબેદારો કરના. ઓર દરકી મસક, બિસસે મેરી જન બચીથી ઉરકો કાટ કાટકે ગોલ શકલમેં બનાના. ઉસકે ઉપર સકકાકે નામકા સિકકા લગા કર ચમળે કે રૂપે ચઢાના. તાકે તવારીખમેં ઇસ સકકેકા નામ કાઇમ રહે!” આલું બેલી હુમાયુ બાદશાહ હરામસરાહ તરફ ચાલ્યો ગયો. ને બિસ્તી તો બાધાની જેમ દરબારને પહોળા મોઢે જોતોજ રહી ગયો. (અહીંથી સવડ ખાતર તગપદી ઉઠી શરુ થાય છે.)

થોડીવારે બાદશાહી પોશાકના થાળ આવ્યા. વજીરના ઇશારાથી હબ્શુરિયાઓએ પોશાક પહેરાવવા માંડ્યો. પ્રથમ બિસ્તીનાં કપડાં ઉતારવાં માંડ્યાં એટલે બિસ્તી બોલ્યો: “દેખો, ચેતો અમેરી શાદી કે કપડે હેં, કહીં ચૂરા મત બઢઓ!” દરબારમાં હાસ્ય ફેલાયું. પણ વજીરની કરડી આંખથી બધા ચૂપ થયા.

જરીના વજનદાર કપડાં અને ખાસો અઠ દસ શેર વજનનો રત્ન-જડિત તાજ માથા પર મૂકાતાં બિસ્તી ગબરાવા ને મૂંઝાવા લાગ્યો. દરબારનો દબદબો, સિંહાસનનો ભપકો જોઇ અંગૂઠ ગયો. એવામાં નવા બાદશાહના માનમાં તોપો ફૂટવા લાગી જેથી વધુ બડક્યો. દરબારીઓ કુરનિસ બજાવવા લાગ્યા. તેના જવાબમાં થું કરવું તે મૂંઝવણુ જિમી થઈ! અમલદારો નવા બાદશાહની કદમબોસી કરવા આવતાં એય સિંહાસનેથી ઉતરીને તેમના પગે પડવાની પેરવી કરવા લાગ્યો! એટલે વજીર ઇશારાથી ના કહ્યું. વજીરે જણ્યું કે આ નવું જનવર કંઈ વધુ ભાંગરો વાટશે; માટે દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. જેથી બાદશાહ સલામતની સવારી મહેલ તરફ સીધાવી. નેકી પોકારનારા બોલી બોલ્યા: “આગેસે પીઝેસે નિગાહેં

રખ્યો મહેરબાન સલામત, દરબારે આલીયા, શહેનશાહે મુગલિયા, સુલ્તાનુલ હિંદ, સકકાએ મોઅઝઝકી સવારી આ રહી હય !”

મહેલમાં પહોંચતાંજ જરીના બારે કપડાં અને માથા પરથી તાજ ઉતારાવી નાખતાં લુંગીની માગણી કરી. ખાનસરાઓ ગભરાયા : “હજુર બાદશાહ સલામત કબી તેહમંદ (લુંગી) નહિં આંધતે !” એમ કહી બારીક રેશમી ધાગરને પહેરણુ લાવી આપ્યું. તે પહેરીને આંધનામાં જોઈ બોલ્યો :

“અમે તમ લોગોને તો અમકો મસીદકા મુલ્કાં બના દિયા !” પછી કોથ પર બાદશાહની સલામતની સવારી બેસી જતાં; એક હજુરિયાએ હુકકો લાવીને મૂક્યો. બે દાસીઓ પંખો ટોળવા લાગી. હજુરિયાઓ પગ દબાવવા લાગ્યા. અજબના માણસો આવી સેવા બગાડે એ નવું નવું હોઈ મુંઝવણ વધી એટલે બાદશાહ સલામત બોલ્યા :

“અમે હમારે હાથ કયા ટુટ ગયે હંય કે તમ લોગ હમારે પાઈ દબાતે હંય ?” હમ અપણી જાતસે પગ દબાવ્યા. ને યે સરદીકી મોસમ મેં પંખેકી કયા જરૂર પડીથી કે ડાંડે હિલાતે હંય ? એહ હુકકા લે જાવ ? અપણે કુ તો ચિત્તમકી આદત હય !”

હજુરિયાને ખાનસરા ગભરાયા કે હવે શું કરવું ? એકબીજાનું મેંદું જોવા લગ્યા, એટલે બાદશાહ સલામત બોલ્યા : “અમે, તમ એક દુસરેકા મોઢા કયા દેખતે હં ? જાવ, અમેરી બેગમ કો લેજો.” વળી પાછા હજુરિયા ગભરાયા, અને એક ખાનસરા ખચકાતો ખચકાતો બોલ્યો.

“હજુર ! બેગમ સહબા, યહાં નહિ આ સકતી !”

“કયા ઉનકે પગમેં મેંદી લગેલી હે ?”

“નહિ ખુદવંદ. યહાંકા કાનૂન હય કે બેગમાત, શહી મહત્તમે નહિ આ સકતી; ખુદ હજુરકો દરકાર હો તો આપ દરમસરામે જા સકતે હંય !”

“અચ્છા તો હમ જાઈગે; પણ હાં.....આં, જરા ટટીમેં જાના હય !” એક હજુરિયો તેડી પોકારતો આગળ ચાલ્યો : “આગેસે પીછેસે.

નિગેહ રખ્યો, મહેરબાન સલામ, સુસ્તાન હિંદ, સકાએ મોખજઝકી સવારી
અયતુલખલ મેં તશરીફ લેગ રહી હય !”

જાજર પણ સંગેમરમરતું હતું. અંદર ઠેરઠેર અતર છાંટેલું હતું.
ખૂણામાં ધૂપદનીમાંથી સુગંધીદાર ધૂપ નીકળતો હતો. તે જોઇને બાદશાહ
સલામત બડક્યા કે હજુરિયાઓએ કંઈ મારી મશ્કરી તો નથી કરી? ટટી
કર્યા વમર જ સવારી પાછી આવી, ને હરમસરા તરફ જવાની ઇચ્છા
દર્શાવી. એટલે પાછી નેકી પોકારાઇ જેથી ગુસ્સે થઇને બાદશાહ
સલામતે ચોપદારને ધમકાવ્યો.

“અમે, ક્યા હરધડી નિગેહ રખ્યો સલામ કરતા હય ? ચૂપચાપ
ચલા કરને !”

“ખુદાવંદ, એહ બાદશાહી કાનૂન હય !”

“અમે તેરે કાનૂન, બાનૂનકી અયસી તૈયસી ! હરધડી ક્યા મુરધેકી
તરેહ બાંગ દેતા હય ?”

અંતે સવારી હરમસરામાં પહોંચી. ત્યાં બાદશાહ સલામતની ધરવાળી
બેગમના રૂસમાં કપડાંના લારથી કંટાળી રહી હતી; બાદશાહ સલામતનાં
દર્શન થતાંજ બોલી ઉઠી.

“આ અધું હું છે રે ? મારાથી તો આ અધો લાર વેઠાતો નથી !
આ બની દસીઓની કોજ આખો દાંડો આળુઆળુ મવમખીઓની પેટે
બમ્યા કરેય; તે બા મને તો જરાય અમતું નથી. બારીબારણાં પર પડ્યા
પડેલાય તે કોઈ બારીએ જોવાય દેતું નથી ! તે બા આપણને તો આવું
ના પરવડે ? જરા બહાર ફરવા ફરવાનું ને અહવા બેલવાનુંય નહિ !”

“કેમ ફરવાનું બે દાંડા જાણે સખ થઇ બિતી ! મેંય અમરાઈ જયલો
છું; પણ હું કઈ ? કાંથીની ક લોડાની !”

આમ વાતો થતી હતી તેવામાં જમવાનો સમય થતાં પકવાનના થાળ
આવવા લાગ્યા, બાદશાહ સલામત બોલ્યા, “અમે ક્યા હમકો તમ લોકોને

ખાઉધરા આદમી સમજ લીયા? ૫૦ આદમીકા ખાણા દો આદમીકે લિયે લાયા?" જમણની વિવિધતા તથા શરમતે અંગુરની જુદી જુદી સુરાહીઓ તથા મુખવાસના મધમધારથી સુલ્તાનની ડાગળી ચરકી. "મેરી બેટી ચે તો પકવાનોંકી ને અત્તલ ફૂલેલકી મારકીટ હે કે કયા? એસા, એસા, ખાણેકા મિલે તો આદમી ફટજ જાય ને?" અને પછી ખૂબ ધરધ ધરાધને અનેએ અકરાંતીયાની જેમ ખાધું. થોડીકવારે પેટ દુઃખવા માંડ્યું ને પુનઃ ટટીનું સ્મરણ થતાં બાદશાહ સલામત બોલ્યા.

"મેરેકુ તો લોટાજ બરદાશ્યો, મેં તો જંગલમેં જા કે ફરાગત હોઈમા?" યહાં મેરેકુ નષ્ટ ફાવતા હે!"

"ખુદાવંદ, એસી હતક હમસે નહિ હો સકતી. બેઆદમી મુઆફ કિજયે, બદશાહ જૈસા બાદશાહ, તેથી તંબોલી યા દેડ ચમારોંકી તરહ, લોટા લે કે શહેર કે બાહર જાવે એ મુશ્કીલ હય! કુછ આપકે મરતબેકા તો ખ્યાલ કરો?" એક ખાજસરાએ નમ્રમાથી કહ્યું.

"અબે, મરતયા ને ફરતયા ચૂલેકી બાજમેં ગયા? મેરેકુ તો બહાર જંગલમેંજ જંગલ જાનેકી આદત પડી હય! કયા બાદછા બના તો આપણી આદતજ છોડ દું? બાદછા તો આવ હું ને કલ! શીર?"

આમ ડગલેને પગલે ગડમથલ ઊભી થતી. જ્યાં જાય ત્યાં દાસદાસીઓ અને ખાજસરાની ફોજ ઉભેલીજ હોય, તેથી બાદશાહ સલામત કંટાળ્યા.

રાત્રે વાળુ કરી સૂતી વખતે પણ પગચાળી કરવાને વાયુ ઢોળવા દાસદાસીઓ હાજર હતાં, તેમને હાંકી મૂકતાં બાદશાહ સલામત બોલ્યા; "અબે રાતકુ તો નિરાંતસે ઊંઘને દો! અમ તુમકો કયા કામ હય? જાઓ કલ ફજર આણા!" ન છુટકે દાસદાસીઓ બહાર નીકળ્યાં, જતાં જતાં એક ખાજસરા કુરનિસ બગીચાને બોલ્યો કે, "હજુર કો, કિસી ખાતકી ઝુશરત પડે તો બંદા બાહિર આપકી તહેનાતમેં રાતબર ખડા રહેગા?"

"અબે, તું કાયકું નાહકે ઊંઘ બેચ કે બિગમરા કરતા કરતા હય? જશરત પડેગી તો કયા મરે હાથ-પાઈ દુંટ ગયે હેં કે તેરી ઊંઘ બિગાડું!"

તે નીચી મુંડીએ ચાલતો ગયો, એવામાં પાછા તોપેના ધડાકા થયા એટલે બાદશાહ સલામતે પેલા ખાનસરાને ખમ પાડીને કહ્યું; “અમે એ દ્વિર તોપાં કયું ફૂટને લગી?”

“હજુર આપકી સલામતી કી યે તોપે ફૂટ રહી હંચ, તાકે તમામ રિઆયાકો માલુમ હોજાય કે ખુદાવંદ, અમ આરામ ફરમા રહે હંચ! ઇસી તરહ જમ આપ ફજરમે ઉઠેગે તમ બી સલામતી કી તોપે ફૂટેગી!”

“મેરા બેટા યે કયા તમાશા લગાયા હે? જીંધનેકી બી તોપાં ને જીંધનેકી બી તોપાં! અમે, જીંધના ઓર જીંધના ઉસ્મે તો કોણુસી બડી ધાડ મારનેકી ખાત હે કે ધડાધડ તોપાં ફાડતે હે! કયા એ દારૂગોલા હરામ કા હય?”

“ખુદવંદ, યેહ તો બદશાહી શાન હય!”

“અમે, યે શાનને ફાંન ગઇ ચૂકેકી બાળમે! ભઇ યે બાતાં હમકો તો પયંદ નંછ!”

“જૈસી ખદાવંદકી મરઝી!” એમ કહી ખાનસરા ચાલ્યો. બીજા દિવસે પશુ પાછી એવી જ ગડમથન ચાલુ રહી. આજે તો નવા બાદશાહના ચામડાના સિલ્કા ચલુ થયા હતા! એક સિલ્કો વઝીરે આવીને બાદશાહને બતાવ્યો, “દેખીયે હજુર ખુદાવંદ, યેહ આપકે નામકા સિલ્કા!”

“સિલ્કો કો કયા મેં દાલમે ખધાર્! મેરી મલક કાટડાલી. અમ મેં કલસે કયા કરંગા?”

“હજુર, ખુદાવંદ, એક કયા હઝારોં મસકેં આપ શાહી ખઝાનેસે બના સકતે હેં!”

“શાહી ખઝાના કયા અપણે આપકા માલ હેં? વઝીર ચુપ થયો. અંતે થોડી વારે બોલ્યો.

“હજુર ખુદાવંદ, ફરબારકા વક્ત કરીઅ હય!”

“તો હોયમા, આપણે ક્યા ? મેં એસે ગોઠડે જેસે ભારી કપડે, ને અટકે જેસા ભારી તાબ પેનનેકા નહોં !”

“પુદાવંદ, શાહી રિવાજકે ખિલાફ.....”

“પણ એક દિનમેં શાહી રિવાજકા ક્યા ખાટા મોલા હો જાયમા ? આપણેકું તો ભઇ કેદખાને જેસા લગતા હે ! આજકા દિન તમેજ ચલાશેને !”

એટલામાં દૂરથી મદારીનું ઢોલ વાગતું સંભળાય છે, જેથી પાછલી ખારીએથી જોતાં બાદશાહ સલામત વજીરને કહેતા લાગ્યા.

“દેખો, તમ મેરે બદલે દરબાર ચલાવ, ને મેં વો મદારીકા તમાશા દેખણે જતા હું !”

“મગર હજુર પુદાવંદ, યે કામ બાદશાહી શાનકે ખિલાફ હય ! અમર આપકો તમાશેકા શૌક હો તો દરબારમેં નકકાલ, બાંડ, માનેવાલે આર માને વાલીયોંકા કહાં કહન હય ? આપ કહો તો એક કે બદલે હજારો હાઝિર હો સકગે !”

“અરે ! ભઇ પણ જો ચોકમેં મદારીકે તમાશેકી મજા આવે; વો કંઇ દરબાર મેં આવે કે ?”

“મગર આપ બાદશાહ હંય ! આપકા મરતમા બડા હય !”

“તો ઉસમેં ક્યા હો ગયા ?”

“આપ, પાઉં પિયદા બઝરમેં નહિ જા સકતે !”

“કયું નહિ જા સકતા ? ક્યા મેરો પાઉં ટુટ ગયે હે ?”

“નહિ, યેહ શાહી રિવાજ કે ખિલાફ હય !”

“મગર કલસે તો.

“વોહી રફતાર જો હંગી જો પહુલેથી વો અબલી હય ! જેસા કરના પડેમાને ?”

“कलकी आत कस ! आन आदशाही ज्ञान के जिलाइ कुअर हो नहि सकता !”

“तो लेने लख तेरी आदशाहीकी ऐसी तैसी ! अभीसे ज मे' जाता हूं !” ओम कहीने अहार होट भूझी. आगण आदशाह अने पाछण वजीर होडी रह्यो छे ! वजीर पाछण रही गये, तेने आदशाह सलाभते कलुं के:—

“भाछ, तम तमारे निरांतसे पीके जव. और हुमायुं आदशाहके मेरा संदेशा कहीयो के मेरी अछरीकू भेजे हो ! आदशा अतके मेरे नजरके नहि रे'ला दया !” आम कहीने ओ दितनी आदशाहीने होद दिवसमांज छोडीने भिस्ती राज पोताने पथे पया !

“ओ तो जनां काम तेज करे !”

“जन असी और लाजो पाये;

धर के पुधु धरका आये !”

જગતનો તાત !

“ ન અન્ન આરોગવા વસ્ત્રો ન તન છે,
મરે તો ઢાંકવાને નવ કંઈન છે !
છતાં એ ટેક્ષનું કારે વજન છે;
હવે તો હે હરિ ! તારું બજન છે ! ”

કોઈ અનુભવ વગરના કવિએ થોડાં વર્ષો પહેલાં લખ્યું હતું કે “ રે
ખેડૂન તું ખરે જગતનો તાત ગણાયે ! ” જો હું જગતનો તાત હોઉં
તો અવી ચોંથરે હાલ રિયાતમાં ! હા કદચ એકાદ સૈકા પરેલાં હું
જગતનો તાત હોઈશ; પણ આજે તો જગતનો વગર ખરી એકો ગુલામ
છું ! સમાજનું પાપ છું ! હું જગત માટે શું કરું છું, તેની કાણ દરકાર
કરે છે ? જ્યારે મોટા પેટવાળા શેઠ શાહુકારો નિરાંતે પલંગમાં આજોટતા
હોય છે અને જૂડ જેવા સ્વભાવના મોટા અમલદારો પોતના બગલાઓમાં
ગુલામી નિંદ્રામાં “ પોતાની સત્તા આથી વધુ કેમ જામે ? પોતનો રઆબ
રૈયત પર શી રીતે પડે ? ” એવાં સ્વપ્ના સેવતાં હોય છે; અને કિસાન
અળવળવાળાઓ શહેરના પ્લેટફોર્મ પર ખેડૂતોના ઉદ્ધારનાં મોટાં મોટાં ભાષણો
કરીને થાકી જઈ પોતાના ઘરની સુંરાળી પથારીમાં ઘોરતા હોય છે; તેવા
ક્રમએ મળસ્કે કડકડતી દાઢમાં પણ જેમતેમ અંગ ઢાંકી ઉઘાડા પગે
હું બળદોના પૂછડાં આગળો “ ડચ, ડચ ”ના મેડક જેવા ઉચ્ચાર કરતો

હળ જોડીને ખેતર મેળો થાઉં છું. કાંટા કાંકરા કે ખાડા ખખેચીયાંની હું દરકાર રાખતો નથી સૂરજ નીકળતાં પહેલાં હું ધધે લાગી જાઉં છું. બપોરે માથે દહાડો આવે, જ્યારે પરસેવો પડે માથેથી પગ સુધી રેબઝેબ થઈ જાઉં ત્યારે મારા ભગલાની બા બાથું લઇને આવે તેને દૂરથી જોતાંજ હળ છોડી મૂકીને બળદોને સેડા પર છુટા ચરવા છોડી મુકું અને હું એક લીમડાના છયે હાસ કરતો કે બેસી જાઉં પટલાણી દૂરથીજ મલકાતા આવે. એનું હસ્તું મોઢું જોઈને મારો બધો થાક ઉતરી જાય !

“ પટલાણી શું આણ્યું છે ? ”

“ બાજરીનો રોટલો, કાંદા, છાશ ને આદુ મરચાંની ચટણી ? ”

મિષ્ટાન્ન ઉડાવી ઉડાવીને જેમની ફાંદ વધી ગઈ હોય, મફતના મલીદા ખાઈને જે ભેંસના ભાષ જેવા બન્યા હોય; એવા બ્યાજખાઉ શેડીઆ કે બડેખાં અમલદારો કે પારકું ખાઈ સેકંડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરનાર લીડરોને તો આવો ખોરાક જોતાં ચોથીઓજ ચઢી આવે ! પણ હું તો ધણુ આનંદથી એ ખોરાક ખાઉં છું. ઓ શહેરી બાવાઓ, તમારી સોડાવોટરની ખાટલીઓ કરતાં અમારી તાજાં છાશ હળર દરજ્જે સારી છે ! તમારી ચુરણુની ગોળીઓ કરતાં કાચા કાંદા ધણુ સારા છે ! ભલે તમે રોજ નવું નવું જમવામાં મોજ માણો પણ અમે તો આવો એકજ જાતનો ખોરાક ખાવાના તમે તો ઉનાળામાં બપોરે બંગલામાંથી બહાર નીકળવાની પણ હીમત કરતા નથી અને ખસની તટ્ટીઓ તથા વિજળીના પંખા જેવાં સાધનો હોવા છતાં આઈસ શરબત ઢીંચતાં ઢીંચતાં પણ તમે મુંઝાઈ જાવ છો; ત્યારે હું ભર ઉનાળામાં ખુલ્લા શરીરે અને ખુલ્લા પગે ખેતરમાં કામ કરે છું ! શું તમે મનુષ્ય અને અમે જાનવર ? જરા આરામ લેતાં જ્યારે હું તંબાકુની સુંગી પીઉં છું ત્યારે મને એજ વિચાર થાય છે કે “ આ અમલદારો ખુરશી પર બેઠા બેઠા મોજ કરે છે, આ શેડીઆઓ ગાદી તકાવે અજોટતાં આનંદ ભોગવે છે. આ લીડરો ગાદી, વાડી ને લાડીનો લ્હાવો લૂટે છે અને હું તડકામાં આખો દિવસ કામ

કરીને મરી જાઉં છું તો પણ તેનું તેજ ! પ્રભુના દરબારમાં આવો ઈન્સાફ ? ” મારા વિચાર જાણીને એણે રામશંકર મહેતાજી ધણી વખત કહેતો કે “ તમે તો જગતના આપ છો. આપે દોકરાઓ માટે દુઃખ ખમવું પડે, ટાઢ તડકો વેઠવાં પડે ! ”

“ હવે વેઠ્યું વેઠ્યું આપનું કપાળ ! લોકોને માટે અમે મજૂરી કરીને મરી જઈએ અને અમારું કંઈ કામ હોય તો એમના પેટમાં ચૂંક આણે ચૂંક ! ”

“ પણ આપે તો છોકરા પ્રત્યે ઉદાર દિલ રાખવું જોઈએ ના ! ”

“ રાખ્યું, રાખ્યું ! આ જુઓને મઘ સાલ હીમ પડ્યું ત્યારે અમારા ખાર વાગી ગયા હતા ને સરકારને તો મહેસુલની પડી હતી ! “ ધરનાં છોકરા ઘંટી ચાટે અને ઉપાધ્યાને આટો ” દરસાલ સરકાર અમારે ખાઈને ખુશી થાય છે; તો આ સાલ અમને ખવરાવીને ખુશી ન થાય ? શાની થાય ! આ સરકાર મા આપને તો આલિશુની જેમ પારકું ખાવાનીજ આદત છે ખવરાવવાની નથી ! વિલાયતી નેહાળોમાં એવું શીખવાતુંજ નથી ? અને વળી એણે દોઢ ડહા સ્વભાવે પરદેશી પણ રંગે દેશી સાહેબોની તો ન પૂછો વાત ! આરે માસ એમનો મગજ સીમલાના શિખરે હોય છે. જુઓને પેલા જીલ્લાના મેટા સાહેબ તે દિ આવેલા તે શું કરેતા હતા કે “ હીમ પડા ઉરમેં હમકુ કયા ? મહેસુલકા રૂપીયા દુમારે જુરર બરના પડેગા ! ” લ્યો એ પરદેશી મગજના દેશી સાહેબને શું કહેવું ? એંસના આંચળ કપાઈ ગયા છે છતાં તે દૂધ કેમ ન આપે ? કેવા ફળદ્રુપ વિચાર ! વળી એથી નાના સાહેબ જમીન તપાસવા આવ્યા. આખી દુનિયાનાં છાપાંઓએ હીમ પડ્યાનો પોકાર કર્યો, છતાં સાહેબને શંકા મઘ કે એ વાત ખોટી હશે કે ખરી ? જાણે એમના મન છાપાવાળા તો અધાજ બીડામાર હશે ને ! તેથી ખાતરી કરવા ઘોડે બેસીને પધાર્યા આવ્યા સીમ જોવા અને બેઠા ચોરામાં ખુસ્સી ઉપર. પછી કાગળની ખીડીના ધૂમડા કાઢતાં બોલ્યા :—

“કેમ પટેલ લોક, હીમથી કેટલુંએક નુકસાન થયું?”

“સાહેબ, બધો પાક બળી ગયો છે.”

“અરે ! કાનેજ સરભાણુનો પોલીસ પટેલ તો કહેતો હતો કે તમારા મામમાં ઝાઝું નુકસાન થયું નથી !”

“સાહેબ, અમારૂંતો સત્યાનાશ નીકળી ગયું છે ! સરભાણુના પટેલની ઘોડી ગઈસાલ અમારા ડાખમાં પુરાઈ હતી તેથી અદેખાઈમાં સાહેબને તેણે ઉધું સમજાવ્યું હશે ?”

“ચાલો તે બધું તો ઠીક, પણ હવે નિકાલ શો કરવો છે ?”

“આપ અમારા હાકેમ છો જે કરોતે ખરું !”

“ખરે તેવું નુકસાન હોય; પણ અરધી સરકાર તમારે ભરવી પડશે ?”

“હે ! બાપલા ! દેર વેચીને ભરીએ ત્યારેજતો ! અરે ! સાહેબ, પણ આપ નજરે સીમ જુઓ તો ખરા ? હાથ કંકણને આરસીની શી જરૂર ?”

“હવે શું જોવું છે ? બપેર થવા આવ્યો છે તમારા બોલવાથી નુકસાન થયાનું સમજાય છે, પણ ઉપરથી લખાણ આવ્યું છે એટલે આપણે લાચાર !” તલાટીએ પોલીસ પટેલના કાનમાં કહ્યું “જો સાહેબને પાન સોપારીના આપો, અને આપણું પાંચ, પચીસનું બને એવું હોય તો જરૂર વાત સીધી કરી દઉં નહિતર વાત વંડે એમાં નવાઈ નહિ !”

“એવા વધારાના પૈસા અમારી પાસે હોત તો પછી રોઢડાં શા માટે રડત ? મહેસુલતો ઝોંણુ નહી પોર પણ ભરવી પડશેના ?” પટેલે તલાટીને પરખાવ્યું, એટલે તલાટીએ કહ્યું “ત્યારે તમે જાણો ?”

મોટા સાહેબ પાસે અપીલ કરવા ગયાતો તેમણે પણ એવાજ જવાબ આપ્યો કે “ઉપરથી લખાણ આવ્યું માટે લાચાર !” વળી તેથી મોટા આખા પ્રાંતના સુબા સાહેબ પાસે ગયા તો ત્યાંથી પણ જવાબ મળ્યો કે “ઉપરથી લખાણ આવ્યું છે માટે લાચાર !” અમે તો વિચારમાં પડ્યા કે જ્યાં હોય ત્યાંથી એજ જવાબ આવે છે કે “ઉપરથી

લખાણુ આવ્યું છે, માટે લાચાર તો શું એ લખાણુ ઉપરથી એટલે આસમાનમાંથી પરમેશ્વરે મોકલ્યું હશે ? જે પ્રથમથી પાન સોપારીના પરખવ્યા હોત તો એ ઉપરનું લખાણુ મારા ધારવા પ્રમાણે ભુંસાઈ જાત ! અંતે એક બેંસ વેચીને સરકાર ભરવી પડી !” ખુદ અમલદારોજ વાધરી ખાતર બેંસ મારવાની મનોદશાવાળા હોય ત્યાં શો ઇલાજ ?

“શું કરીએ સત્તા આગળ લાચાર થવું જ પડે !” રામશંકર મહેતાજીએ પોતાની મનોદશા જાહેર કરી, અને આગળ લખાણું “જ્યાં આજ કાટયું ત્યાં થીગડું શી રીતે દેવાય ! તમારે ખેડુતોને એ આફત છે તો અમારે ક્યાં આરામ છે ? આ જીએને કાલેજ અમારા સાહેબનો ઓર્ડર આવ્યો કે તમ પંદર વરસ સુધી સંતોષકારક નોકરી કરી છ પણુ ક્વોલી-શીકેશન મેળવ્યું નથી માટે એક વરસની મુદતમાં વ. ફાઈનલ પરીક્ષા પાસ નહિ કરશો તો તમારો પગાર રૂપ ને બદલે ૧૫ આકારવામાં આવશે. લ્યો જોયું ! આતો જાણે સસરો વહુને નોટીસ આપે કે “આયદે તમારે છોકરોજ પેદા કરવો ! જે છોકરો પેદા ન કરતાં છોકરી જાણુશો તો તમને ફારગતી આપવામાં આવશે !” ખરેખર હવે અધે અમલદાર શાહીનોજ દોર છે.

“ને શેઠીયા શાહીનો દોર ક્યાં નથી ? ત્રીજી સાલ અમારા ભગલાનાં લગ્ન કરવા પેલા મોતીચંદ મારવાડીને ત્યાં પાંચ વીંધા જમીન લખી દઈને હજાર રૂપીઆ લીધેલા તેણે આ સાલ વ્યાજ સાથે મળી ખે હજાર લેવા કાઢ્યા છે. જે હુકમનામું થઈ જશે તો ધરનાં ખંધાં વાસણો પણુ જખ્તીમાં ખેંચી જશે ! જમીન પોતાના કબજામાં છે છતાં આવો જીલ્લમ ! લ્યો હવે ખેડુતોએ ક્યાં જવું ક્યા ફૂવામાં પડવું ? વળી અધુરામાં પુરું સંભળાય છે કે અવતી સાલથી મહેસુલ પણુ વધવાની છે !”

હવે તો એમજ થાય છે કે ખેતરો સરકારને હરાલે કરી ખાંવાયની જમ્મએ ! અરે આજે પણુ સંસારી છતાં ખાવાજ છીએને ? હિંદી ખેડુતોના ઘરમાં શું છે ? હવું ત્યારે ઘણુંએ હવું આજે કંઈ નથી, જેનાં પાળકો

નિત શેર બશેર દૂધ પીતાં, નવટાંક પાશેર માખણ ખાતાં; તે ખેડૂત ખાળકોને આજે ખાવાને પેટપુર રોટનો કે પહેરવાને તન પર પુરું વસ્ત્ર પણ મળતું નથી.

“ન બન આરોગવા વસ્ત્રો ન તન છે,
મરે તો ઢાંકવાને નવ કફન છે !
છતાંએ ટેક્ષતું બારે વનન છે;
હવે તો હે હરિ ! તારું બબન છે !”

જે ખેડૂતો કાંતે જગીરદાર ગણાતા જેનાં ઘરમાં પાંચ દશ નોકર ચાકરોનું પોષણ થતું તે પટેલો આજે ફાટયે તૂટયે લુગડે શાહુકારો આગળ હાથ ધરી રહ્યા છે ! જે પટલાણીએ કાંતે સોનાથી પીળા પીળા દેખાતી હતી તે આજે ભૂખના દુખે દુખળી અને પીળા દેખાય છે ! જમીન તેજ છે, ખેડૂતો તેજ છે, બેસો તેજ છે ત્યારે આવું કેમ થયું ? અનાજ ધાણુંએ પાકે છે પણ સ્ટીમરોનાં રાક્ષસી પેટમાં પડી પરદેશ ધસાડાઈ જાય છે. બેસો પણ તેવુંજ દૂધ દે છે પણ સંચામાં પીલાઈને ડાયામાં બરાઈ પરદેશ જાય છે જેથી ખેડૂતોને ભાગ સપરેટ રહે છે !”

“છાપામાં વાંચ્યું છે કે અમેરિકામાં તો ઘણા પૈસાદાર ખેડૂત લોકો હોય છે. ત્યાં સંચાથી ખેતી થાય છે ને દરરોજ ખેતીમાં નવા નવા સુધારા થાય છે જેથી તે લોકો ધણું પકવી શકે છે.”

અહીંતો મજરકેથી હળતું લાકડું પકડીએ તે સાંજે ઘેર આવીએ પછી થાક ઉતારવા જરા મરમ પાણીથી નાહીએ વાળુ કરીને સુઈ જઈએ પાછા મજરકે ઉઠીને પંચે પડીએ. હવે નવરાસને વખતજ ક્યાં રહ્યો કે સુધારો વધારો કરીએ !” “અમેરિકાનો ખેડૂત કડવાં કારેલાંને મીઠાં કરી શકે છે, ભોરને જામફળ જેવડાં મોટાં બનાવી શકે છે, બટાકાને સુરણ જેવા મોટા બનાવી શકે છે, ગમેતેવી જમીનમાં ધારેતે પાક પકવી શકે છે, ને કારખાનાવાળાઓને કરોડો રૂપિયા ધીરી શકે છે.”

“ત્યારે હિંદી ખેડૂત પરાણે અપવાસ કરીને પણ ખેતી ખેડી શકે છે.

“કહે છે લેખકો આખા જગતનો આપ મને,
છતાં સમાજમાં લોકો ગણે છે પાપ મને !
ખાઉ છું ગમ અને પ્રસ્વેદ મહો નાઉ છું,
વેઠવો કેટલો નિશ્ચિન પડે છે તાપ મને ?”

પાંચ પચીસની તગાવી સાર તલાટીનાં ખાસડાં પણ ઉચ્છ્રી શકે છે. અહીંનો ખેડૂત આપદાદાના બનાવેલા હળમાં જરાએ સુધારો કરવા ધ્વંસીતો નથી.

“પહેલાં આ દેશમાં ઉત્તમ ખેતી કહેવાતી પણ આજે તો કનિષ્ઠ ખેતી કહેવાય છે !”

“સત્તર પંચાં પંચાણું ને બે મેલ્યા છુટના લાવો પટેલ સોમાં બે ઝાંછા.” એવું કહેનાર હુચ્ચા વાણિયાઓની જળમાં ફસાનાર અમલુ તો પટેલો આ દેશમાં હશે ત્યાં સુધી ખેતી સારી પાકે તો એ શું ?”

તમે કેળવણી કેળવણીના નામે બરાડા પાડો છો અને મોટા માન-રવેટ થયેલા પન્ચીહ તરીહ રૂપરડીમાં નોકરી કરે છે એમ તમેજ તે દિ કહેતા ઉતાને ! ઝોલ્યા મગનીયા મોચીનો દીકરો મેટ્રી થીયો ને નોકરી નંધ મહી તો બિચારો અંતે જોડા સીવવા લાયગો !”

“પણ નોકરી કરવાના હેતુથી બચવાનું નથી. સંસારમાં વહેવારમાં અડચણ ન પડે કોઇ શેડીઆ શાહુકાર ખોટું ખોટું વ્યાજ વધારીને વધુ પૈસા ન પડાવે તે જાણવા ખાતર તો બચવું !”

“એ તમારી વાત કાન પકડવા જેવી છે છતાંએ મારું માનવુંતો એજ છે કે એચાર ચોપડાં બણાવીએ તો ધોખીના કુતરા જેવી રિયતિ થાય એટલા વખતમાં તો નોંદામણને કપાસ વોણામણમાં છોકરાને કામે લગાડતાં કેટલાએ રૂપિઆ બચાવી હકાય !”

“આવા વિચારો ધરાવનાર ખેડૂત આ જમાનામાં આથીએ વધુ ખરાબ સ્થિતિમાં આવી પડવાનો સંભવ છે.”

એટલામાં વરતણીઆએ બાણ પટેલને બૂમ પાડી ચાલો ચોરે તલાટી સાહેબ બોલાવે છે. પટેલ ચોરામાં ગયા તલાટીએ તેમના કાનમાં

કહ્યું. “સાહેબનો મુકામ બાલેજથી અહીં આવવાનો છે તે દસખાર માઈ મોકલવાનાં છે તેમાં તમારું ગાડું પણ મોકલવું પડશે.

“પણ મારા ધોળીયા બળદના પગમાંતો વાગ્યું છે તે ચાલતોજ નથી એટલે મારાથી ગાડું નહિ મોકલાય.”

“તે એવાં જીઠાં બહાનાં આજે નહિ ચાલે !”

“ત્યારે જાતેજ આવીને જીઓ કે બળદ ચાલે છે કે નહિ ?” અંતે કેટલીક રકઝક કરી ત્યારે પટેલ વેઠની આફતમાંથી મૂકત થયા. હિંદમાં આજે એંસો ટકા ખેડૂતો છે અને તે ખેડૂતોની સ્થિતિ આવી દયાજનક છે. જ્યાં સુધી હિંદનો ખેડૂતોનો દહાડો વળે નહિ ત્યાં સુધી હિંદનો ઉદ્ધાર થવો આકાશ કુસુમવત છે, સરકારે એક બે ઠેકાણે ખેડૂતને કેળવવા ખેતીવાડીની શાળાઓ અને કોલેજો કાઢી છે. પણ તેમાં બણેલાઓય કંઈ ખેતીનું ઉકાળતા નથી ! આજે તો જગતનો તાત મરવા પડ્યો છે; પણ તેની કોઈને પડી નથી ! જાતે જ દવા પીને ઉભો થાય અને જમાનાની હારોળમાં ઉભો રહેવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે બને, જો જીના જેતરને જ પકડીને ખેતી રહેશે તો આ યંત્રવાદના સમયમાં ક્યાંએ અસ્તવ્યસ્ત થઈ જશે. સંઘબળ કેળવશે નહિ અને ખેતીમાં સુધારો વધારો કરવા તરફ લક્ષ આપશે નહિ તો હજી હજારો વરસ સુધી હિંદને ગુલામીમાં જકડાવી રાખશે, હિંદના ઉદ્ધારની આવી હે ખેડૂત તારાજ ગજવામાં છે. રાજદારી બીડામાર્યો ગમે તેટલો ફાંકો રાખતા હોય પણ હે ! ખેડૂત તું જ ધારે તો હિંદનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે.

હેયામાં સળજે હોળી મુખ પર દિસે દિવાળી,
નિજ રકત તેલ સીચી દિલનો દિપક પ્રજળી,
હા ! વાડ થઈ વેલાનાં ચીમડાં ગળે તો;
‘ખેડાર’ કાં પછીનાં, બૂખ્યો રે હિંદ-માળી !

આઈડીયાટીક ઈન્ટરવ્યુ

મુંકુંજે આથ અનમોલ ઇન્ટરવ્યુ એટલે આપ એમ ન સમજી સેતા કે જેની કિંમત ન થઈ શકે એવું લખાન. નહિ બાવાજી, એમ નથી. અનમોલનો માથનો કોરીની પન કિંમત ન ઉપજે એવો પન થઈ શકે. કારન કે ઇન્ટરવ્યુ લેવામાં ધની વખત તાંતીઆ તોરવા પરીયા હોસે પન “નવચેતન”ના ઉદાર અધિપતિરાજ તરફથી એક દોરીયું પન પરખાવવામાં આવીયું નથી. અલખત, અમારી એ બારે તકલીફના બદલામાં એક વાર અમારા માનમાં દીનર પાર્તી આપેલી હતી, જેમાં સુક્કી અંદેરી આવતાં આવતાં મારા તરન દાંત હથમચી ગીએલા તે અતીયાર વેર દુખીયાજ કરેચ. ખેર બાવા! સાહિત્યની સેવા કંઈ હંસીખેલ છે?

ગયા આતવારની રાતે ‘નવચેતન’ના અધિપતિનો તાર આવીયો તેમાં આવીયો તેમાં ખાસ લખેલું હતું કે “વંકો વંકો! દોરો દોરો!! બાજો બાજો!!!” મેં જાનીયું કે આમખાગ લાગી હોસે તે લેંધા ને સદરાના તાઇત દરેસમાં જ બારીએથી ફૂદવાનો ત્રિચાર કરીઓ પન મારી હાથની ધરતીએ ઝોરદીનન્સ નંખર વન સંમલાવીયું:

“એએદજી! આમ અર્ધી રાતે કાંય મરોચ? કાઈ સિપાઇ ચોર સમજીને ચોકી પર ધસરી જસે. કંઈ મગજની આગરી ચસકીચ કે સું? તમે તો પાછી ઉમ્મરના થીયા તે બારીએથી અંપલાવો તેમાં કંઈ વાંધા

જેવું નહીં, પન આપ તમારી આખી બોલેવિક ફાજનું અને માઈ પોદાનું શું થાય? છાતામાના સુધ રહેા નહિ તો ફાજની વીમાવાલાઓને ખબર આપુંચા !”

વીમાવાલાઓનું નામ સમજતાં આપ બંદો રહેજ ધીલો થયો અને તાર મિસિસનાં મોભા સામે ધરીઓ; “વાંચી જે આપ કારનથી એકદમ તૈયાર થયો ઉતો પન તેં શેકીયો.”

તાર વાંચીને મિસિસ છનકો કરતાં બોલીયા: “અરે! એમાં તે શું તમારા આપનું કપાર લખીયુંચ? વરસ દારે મફતનું લઈરે લગાડનાર “નવચેતન”ના અધિપતિરાજ ખાસ અંક માટે બોલાવેચ એ જ ને !”

“પન તારે મારે ઉતાવલ કરવી જોઈએને?”

“ઉતાવલની જરૂર નથી. કાલ સવારે જજો.”

મિસિસના ફરમાનને માન આપી બીજે દિવસે ફજરને વખતે પત્ર યોકતો, “નવચેતન”ના તંતરીરાજ પાસે પહોંચીયો. તેવજે ગરમાગરમ ચાનું એક પ્ય લું મને ઝાંસીયું ને પછી ફરમાવ્યું: “જુઓને મોખેદજી ! રાખેતા મુજબ આ વરસે પણ “નવચેતન”ના હાસ્યાંક માટે તમારે તકલીફ લેવાની છે. આપણા સહેરના જાણીતા પુરુષોના ‘ધન્ટરવ્યુ’ તમે અને મુસ્લાંજી જઈને લઈ આવો. ત્રણ દિવસમાં કામ પૂરું થવું જોઈએ.”

“પન મુસ્લાંજીએ તો પુષ્કલ ખીર ખાવાથી હજમ ન થતાં કાલે રાતના જુસ્લાંખ લીધોચ અને મારે તો મારી બેરીના મામાની બેરીની અધરનીમાં ખાસ જવું જ પરસે.”

“તે નહિ ચાલે. તમારા બેઉના માનમાં હું ચણામમરાની આજ દીનરપાર્ટી આપીશ પણ ધન્ટરવ્યુ તો લઈ જ આવશે.”

“જાએ, તમે ધનીધની ખેંચતાન કરોચ તો આપ સેવક ખી તૈયાર છે. ચાલો, તમે મોત્તા જાનીતા માનીસોનાં નામ, વોર્ડ નંબર અને ધર નંબર લખી આપો.”

એક ચિટ્થીમાં એ સઘલું લખી આપીને તેમજે મને વિદાય કરીઓ. મુસ્લાંજીને તાં જઈ મેં તેમને સઘલી હકીકત કહી.

ખીજે દિવસે ફરી ફળરમાં હું મિસ્તર ખરસેદજી ખરખરીઆ. જે. પી. ને તાં ઇન્ટરવ્યુ લેવા ગીયો અને મુદ્દાંજી ખાન સાહેબ ખુદાબખ્ષના મૌલાબખ્ષના દોહતખાના પર સિધારી ગીયા.

“ખરસેદજી ખરખરીયા સેથ ઘેરમાં છે કે?” ચિથ્થીમાંનો નંબર મેલવી ખારનું થોકતાં મેં મોત્તા અવાજે ધૂમ પારી.

“સવારની ગોલાખી ઊંધમાં ઢખલ કરવા એ કોન મૂઝો આવીયોય?” અંદરથી ઘેરનો અવાજ સમજાયો.

“એ તો હું છાપાનો પરતિનિધિ છેઉં. ખરસેદજી સેથ ઘેરમાં છે કે?”

એટલામાં આંખો મસલતા ને ઉતરી ગીએલો લેંધો ઊંચો ચરાવતા તે મદાનમાં રહેનાર પારસી બેરાદર ખારનું ઉધારીને મને “પરભાતીયા” સંભલાવતા બહાર નીકલીયા.

“મિસ્તર, તમારી તે કંઈ આમરી ખાગરી ચરકીય કે સું? ખોદાયજીની નંદગી કરવી જોઇએ ટેવા સુક્ત વખટે ઢોરની કાની ધૂમો સાના પારોય? ખરસેદજી તો આજ તરન મહિનાથી સામેના ખંગલામાં ગીઆય ટાં જાઓ.”

“આઇ એમ વેરી સોરી! આપની ઊંધમાં દિસ્તર્ફ કરવા બદલ હું દિલગીર છેઉં!” એમ કહી તેમના જવાબની રહ જોયા વગર હું સામેના ખંગલામાં પહોંચીયો.

તાં “ખરસેદજી ખરખરીયા જે. પી.” ના નામનું બૉર્ડ તાંગેલું હતું તે વાંચીને જેવો દરવાજામાં પેસવા જાઉંય તેવોજ એક ફૂતરાએ “હાડ!” કરતો કે ધસારો કીધો. મે એક હાથે લાકરી આમ તેમ ફેરવવા માંદી પન એ ફૂતર પાછું હતેજ સારું? આગલે જનમે કોઇ સોદ્જર હોસે. ધનીધની ધૂમોની સેવટે ખંગલાના પગથીયાં પર ઘેરી રહેલો સિપઇ દુબલો હતીયો તે આમરી લરાઇને મુલેહમાં ફેરવી નાખવા પાસે આયો ને જોરથી બોલીયો: “ટોમી, બસ ઠોભી જા, આય બચારાના મોરામાંથી શીન નીકરી ગીયેલું દેખું!”

ફૂતરો આ સાંભલીને યોભી ગીઓ. અને દુબલો મારી પાસે આવીને પોતાની મુશીયાની જખાનમાં પૂછવા લાગીયો: “હું કોન છે રે? હવારનો

હું કોમ આવેલો છે? પૈછા માંગવા આવેલો હોય તે હીદોહીદો ધેર હાપલો જા!"

"હું પૈસા માંગનારો નથી. હું તો પેપરનો પરતિનિધિ છેઉ. સાહેબને ખાસ મલવા માંગુંચ. એવનને જરા જગાર દો."

"હવારના પો'રમાં ટમાચા ખાવા કે?" આટલું કહી તે તો ડોલચું ભરીને જાગર ગીયો તેથી મારે જાતે બંગલાનાં બારનાં ખખરાવવાં પરીયાં.

"એ કોન મૂવો બીખલો છે કે?" અંદરથી સંભલાયું.

"નહિજી, હું બીખલો નથી." મેં કહ્યું.

"તારે કોન ભગલો મૂએચ કે? પાધરી બલ્યો રોજ સવારમાં જ આવીને પોતાનું સગનવતું ડાયું દેખારેચ! જા, આથદસ થેકાને માથાં મૂંદોને પછી આવ. ખરસેદજીને ઉથતાં ધની વાર થાસે."

"માયજી, હું ભગલો હજમ નથી."

"તીયારે કોન જગલો ધોખી છે? જા, બાર વાગે કપરાં લખ જજો."

"હું ધોખી પન નથી."

"તીયારે કોન મુવોચ? સવારના પો'રમાં પાધરીબલ્યો ભસ્તેગીયો જમરાની કાની જીવ લેવા આવેચ!"

"હું છાપાનો ઝોનરેબલ પરતિનિધિ છેઉ ને ખરસેદજી સેથનો લેવા આવીયો છેઉ."

મિસિર ખરસેદજીએ બારનું ઉધારીયું અને બારના પાસે પડેલી એક "ઇઝીચેર"માં બેસવાનો મને ઇસારો કરીયો ને બોલીયાં: "ટમે અહીં બેસો. સેથ બે કલાક પછી જાગસે."

બે કલાક ખુરસી પર ઝોકાં ખાધા પછી સેથનો અવાજ સમજાયો. તેવન લેંધા સદરાના દરેસમાં જ ઉતા. શેકહેન્ડ કરી મને બેસારીયો અને ચાપનું એક કપ આપીયું ને પોતે નાસ્તો કરવા લાગીયા. એક દબન જાંજેલાં બેદાં, બસેર મલાઈ અને આઠ પાઉરોતી ઝાપતીને અવાચી ખાઈ સેથ ઉઠીયા ને હાથ ધોઈ સદરાથી તે લૂછતાં લૂછતાં મારી વાતો શરૂ કરીયા: "તમે કયા છાપાના પરતિનિધિ છેવ?"

“નવચેતન મન્ધલીનો.”

“તે તમારા લોકોને કંઈ ધધીધાપો છે કે નહીં ? રોજ સૂરજ ઉઠે કે છાપાનો એક પરતિનિધિ ફૂતી જ નીકલેછ ! તમારા કરતાં તો કોરતના એલીફ સારા કે વરસમાં ફકટ એ તરન વાર પતેલી, કિસમસ કે દીવાળી પર સલામી માગવા જ આવેચ !”

“આપ જેવા મોટા માનસ પાસે અમારે આવીયા વગર આભે જ કેમ ?”

“ચાક, હવે ઇન્ટરવ્યુ જલ્દી પતાવો, મારે હજુ ચાર પીયાની બીજીત લેવાની છે.”

“વારજી, તારે શરૂઆતમાં હું આપને એમ પૂછુંય કે આપ-સાહેબને જે. પી.નો એલ્કાલ્ય કારે મલીયો અને જે. પી.નો માયનો સું ?”

“બાવા, એલ્કાલ્ય મલવાની તારીખ-તારીખ આપરે જાનતા નહી. વહી જે. પી. ના માયનાથી આપનને સી નિરખત ? આપને પીયાનો કોન્ટ્રાક્ટ રાખવાનું ને સાંજ પરતાં ગલ્સો તપાસવાનું જાનીએ. બાકીનું બધું કામ મારી ઘેરવાલી જાને કારન કે તે અંગરેજી પન બનેલીચ.”

એમ કહી તેવને મિસિસને યૂમ મારી. મિસિસ આવતાં તેવન એલીયા: “પીરીન જાને, જાને બેરાદર પૂછેય કે મને જે. પી. નો ખેતાજ કારથી મલીયો ?”

“મને સારી કાળી ચાદ છે કે આપને તાઠમ્સમાં વાંચીયું હતું કે ચહિનચાહની તીજી સાલગરેહ પર તમને એ કમખખત ખેતાજ એનાયત થીયો હતો ” મિસિસે બ્રામખશેલ ફેંક્યો.

“આવા બેસત ને સારાસોજી ખેતાખને આપ કમખખત કેમ કેઓચ ?” મેં પૂછ્યું.

“કમખખત નહિ કેહ તો સું ? જરથી ખરશેહજીને ખેતાખનું પૂછરં ચોંતીયું છ તારથી બસ સરકારી આધીયાઓને દીનર પાર્તીઓ, ગાર્દન પાર્તીઓ, ફુતપાર્તીઓ, દેન્સપાર્તીઓ ને માનપતરો આપી આપીને તીજેરીનું તલીયું સાદ ચઇ ગીયુંચ. હવે તો એ ખેતાખથી ચાકીને અમે પાકી ગીયાંચ !

તમારા છાપામાં લખજો, કોઈને એ ખેતાય જોઈતો હોય તો અમે ઉધાર આપી દેવા તૈયાર છીએ છી.”

મેં પૂછ્યું: “હું મહેરબાન બાનુને પૂછી સકું કે જે. પી. નો માયનો શું?”

“જે. પી. એતલે જસ્તીસ ઑફ ધી પીસ.”

“જુઓ, મેં લખીયું કે બરાબર છે ને? “જસ્તી ઓર બી પીસ”

‘ યાને “હજુન બી વધારે દલ.” અમારા એક ફ્રેન્ડ મુલ્લાંજી કહેતા ઉતા તે બરાબર હતું કે જે. પી. એતલે જુગાર રમતાં પકડાયેલાં । તેથી જ વધારે પીસવાનું કેલું.”

મારો ખોલાસો સમજીને બાનુ હસી પરીયાં અને બેલીયાં: “અરે! મુલા રે તમે છાપાંવાલાઓના પરતિનિધિના થતા! જસ્તીસ ઑફ ધી પીસ યાને મુલેહનો અમલદાર.”

“બરાબર છે. પીયાં પર છાકતા મવાલીઓમાં થતી લરાઇઓ માટે મારે રોજ સુલેહ કરાવવી પડે.” ખરસેદજી બોલીયા.

“વારૂ, છેલ્લાં કોમી હુધર વખતે આપે જે. પી. તરીકે શું ફરજ બજાવેલી?” મેં પૂછ્યું.

“હુલ્લરમાં પીયાં ન લુતાય એતલે તે દિવસે મેં મવાલીઓને મફત તારી અને દારૂ પીવરાવેલાં. વલી હુધર ચાલુ હતું તાં વેર ઘેરની બહાર ન નીકલવાના મેં સોગત લીધેલા.” જવાબ મળ્યો.

“મેં તો સમજીઉં કે બીજા જે. પી. ઓ. છેલ્લાં હુધર વખતે સુલેહ કરાવવા બહાર પડેલા.”

“હોસે, તેમને બેરાંછોકરાંની પીરા નહિ હોય. પત અહીં તો ખાસ્સાં પોતો દજન છે!”

“છેલ્લી આગ વખતે આપે કંઈ કાઢેલું?”

“હાજી. જરે પૂરેપૂરી આગ લાગી ને તલમાં પાની બરાબર નહિ આવીયું તારે એક બેસ્ટ સ્ટીમ રજૂ કરવાની મને ફરજ પડેલી કે “જા” જાં આગ લાગે તાં તાં તાજરતોજ ફૂવા બોલાવવા.”

“સ્વરાજ આજતમાં આપનો શો મત ?”

“સરકાર અને તેના દરેક વફાદાર અમલદારને હું બારપૂર્વક ભલામન કરું એ કે આપ ધોલી તોપીવાલાઓને સ્વરાજ આપીયું તો અમારા જેવા પરોપકારી ધંધાદારીઓના તો આરજ વાગી જવાના.

“પીયાનો ધધો અને તે પરોપકારી શી રીતે?”

“સૂરજ ઉગે તે વારથી આજમતાં વેર સખત મહેનત કરનાર મજૂરોનો એક ગીલાસમાં ધધો થાક ઉતારી દહએ છીએ એ શું પીયાં-વાલાઓનો પરોપકાર ના કહેવાય?”

“આપની પેદાસ, જમીન, જગીર વગેરે કેતલું હોસે?”

“કેમ બાવા, ઇન્કમટેક્સવાસાઓ પાસેથી કંઈ દલાલી મલેય કે સું ? કાકા વાલપાપરી, મકું જે મને બનાવા અયાય ?”

“વાર, ના કેસો તો આપની મરજી, પન અપના દેસમાં આજકાલ કરન્સી નોતો ધની છપાય છ તેને માતે આપ સો વિચાર ધરાવેય ?”

“લોકો પતંગ ઉડારવામાં ને છાપાંવાલાઓ છાપાંના કામમાં કાગર અગારે તેનાં કરતાં સરકાર નોતોના થોકરા પર થોકરા છાપે તેમાં સું વાંધેય ?”

“આપરા દેસી રાજાઓ માતે આપ શું ધારોય ?”

“તમે છાપાંવાલાઓએ તો એ બિચારીઓને હરિજન હરિજન કરી દીધાય ! કોઈ બિચારો લહેરી રાજે વિભાયતથી ૫૦-૬૦ હજારની મોતર અંગાવે કે તમારા પેતમાં ચૂંક ચાલે ! કોઈ રાજે પરદેશમાં જઈ જરા દેન્સ કરે કે તમારું પાડી આવે ! કેઈ જરા ગોરી મદમોને કીસ કરે કે તમે ઉકલી મરો ! હું તો કેહું કે કોઈ બી રાજે જો પોતાની તીજેરીમાથી મમે તેમ વાપરે તેમાં તમારા આપનું સું લૂતાઈ જાયછ ? તમે લોકો તો ધરદી દોસીઓની ધાની મિલતજ કરસો કે બીજું કંઈ ?”

“પન મારા સાહેબ, રૈયતના પૈસા આમ બરબાદ કરવા ?”

“તો સું ભિખારીઓને કે તમારા જેવા છાપાંવાલાઓને આપી દેવા ? અરે બાબા ! રાજાનો કોઈ રાજ છે ?”

“ચાલો, જવા દેઓ એ વાત. આપના પારસીઓની આખાદી રધે એવી કોઈ સ્કીમ આપ રજૂ કરોય ?”

“આપરી કોમને ધંધાની ને પૈસા કમાવાની ફિકર સી? જીઓ, સરકારનું આજ્ઞકારી ખાતું આપરાથી નહી રીયુંય તે સરકારને મદદ કરીયા વમર છૂતકો જ નથી. ન્યૂ દિલ્હીનાં એક રેસ્તોરામાં ચા પીતાં મારે વાઇસરૉય સાહેબ સાથે એ આજ્ઞતની ગોફતેગો થાયેલી”

“બીજી કંઈ વાતચીત તે નામદાર સાથે થીએલી ?”

‘હા. તેવને કેએલું કે ‘ઇંદીયાનું વૉટર મને રાસ આવતું’ નથી. આ જ તરન મહિના થયાં સલેખમ સારું થતું જ નથી.’ તારે મેં એવન નામદારને ક્યું કે ‘સલેખમ માટે જી. બી. ડૉક્ટરની તપકીર લેવ ને પાણી રાસ ન આવતું હોય તો દ્યુકનો સોદા પીઓ.’ આટલું સમજતાં એવન નામદાર હસીને ચાલી ગીયા.”

“આપ જાહેર જીવનમાં ભાગ લેઓય કે ?”

“હાજી, કોઇ નજીકનું સગું બેહેસ્તનસીન ચાય કે તેને પોંચારવા બસ્તા વેર જાઉંય. એ સિવાય આખો દારો પીધાંના હિસાબમાં જાયય !”

“હાજી, હવે આપ સાહેબને કંઈ વધારે કહેવાનું હોય તો તે ખુસીથી કહેજો.”

“આજે તમે મારો કિંમતી તાઇમ વેસ્ત કીધેય તેના બદલામાં તમારા મન્યલીમાં આતલી જાહેર ખચર ફો છાપી દેજો કે “હવેથી કોઇ બી છાપાંના પરતિનિધિએ અમારે ઘેર ઈન્તરવ્યુ લેવા પધારી મફતની માથાંફાડ કરવી નહિ. જે કોઇ આય જાહેર ખચરનો ભંગ કરસે ને અમારે ઘેર આવસે તેના પર રપેશીયલ ફૂતર” છોરવામાં આવસે તેની મોંઘ લેશોજી !”

આટલું કહી “ગુદ બાય” કરી ખરસેદજી દીનર રૂમમાં ચાલી ગીયા ને સેવક પગ ધસતા ઘેર ગીયા.

હોમિયોપેથિક

હોમિયોપેથિક શબ્દ તો તમે સાંભળ્યો હશેજ? ખાસ કરીને એ એવા દાકતરના નામની આગળ મૂકાય છે. કે જેણે મેડીકલ કૉલેજ, તિબ્બીયા કૉલેજ કે કોઈપણ વૈદિક કૉલેજનું આરાણુંજ ન જોયું હોય ! કવિઓની જેમ હોમિયોપેથિક દાકતરો પણ માના પેટથીજ પાકે છે ! ફક્ત ઘેર બેઠાંજ બે-ચાર ચોપડાં વાંચીને પાંચ દસ રૂપિયામાં ડીગ્રી વેચાતી લઈ દવાખાનું ઉઘાડી બેસે છે, એટલે કોઈ હાલ્યા પુટ્યા ને કરમના તુટ્યા દર્દીઓ તો ઉલ્લુ અનવા એમની પાસે આવી જ જાય છે !

દુકાણમાં કહીએ તો હોમિયોપેથિક દાકતર એટલે કે અનવડી દકતર, નીમહકામ અને ઉંટ વંદની એક નવિન આદ્યતિ રૂપ રસાયની મિશ્રણ ! દાકતરોની લાઇનમાં એવાં હોમિયોપેથિક હોય છે એમ કંઈ નથી ! દરેક લાઇનમાં હોમિયોપેથિક હોય છે. જીવો સાંભળો, ના; વાંચો.

આજકાલ તો મુરીદોને ઉલ્લુ ખનાવનાર પીરો કે ચજ્જમાનોને ઉઠાં બજાવનાર મહંતો પણ ઉગી નીકળ્યા છે. અલબત્ત એવો પીર હોમિયોપેથિક પીર, અને એવો મહંત હોમિયોપેથિક મહંત કહેવાય ! જેની વકીલાત ન ચાલતી હોય જેથી કોર્ટની ખુરસીમાં કોપરાં ઝાખ્યા કરતો હોય અને જેના ઝખ્ખા ઉપર ધૂળ ચોંટેલી હોય તે અલબત્ત હોમિયોપેથિક વકીલ

ગણાય ! ફક્ત ચંદો ઉત્તરાવી પોતાનું પેટ ભરતો હોય, નાહક દેશ કે કામના નામે જે ચરી ખાતો હોય ને મોકો મળતાં જેલમાંથી પણ મારી માગીને છટકી આવે તે હોમિયોપેથિક લીડર ગણાય ! ફક્ત મોજશોખ ખાતર જ તમારી સહધર્મચારીણી બની રહે, અને તમારી તિજોરીનું તળીઉં દેખાતાં છુટાછેડા લે તેવી પત્ની હોમિયોપેથિક પત્ની ગણાય ! બધીય જાતની રખાતો કે ઉપ પત્નિઓની ગણતરી પણ હોમિયોપેથિક પત્ની તરીકે જ આવી જાય !

‘ઉમયુ !’ કહીને વારે ધડીએ બાપની સામે ચર્ધ જાય, ને બાપની કમાણીને ધૂળમાં મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તે હોમિયોપેથિક પુત્ર કહેવાય ! તેમજ વારે ધડીએ મોટા વંસડા જેવા પુત્રને નાનો કીકો સમજી શિખામણ આપ્યા કરે, ને જ્યાં હોય ત્યાં પોતાનું પિતા તરીકેનું બિરદા સમકાવ્યા કરે; તે પિતા પણ હોમિયોપેથિક પિતા ગણાય ! નાત્ર વિવાસ વૈભવ ભોગવવા કે ખાવા પીવા માટેજ નિત્રતાનો દમ ભરે ને કંઈ ઉત્તર-ઉછીના માગતાં બગડો ઝાંખતો થઈ જાય, ચા ઉછીના મળ્યે પછી મોહુંજ ના બતાવે એવા મિત્રો પણ હોમિયોપેથિક મિત્ર ગણાય !

લેણદારની પાસેથી એક ટકાની તેરીખની વાત કરી સવાયા કે દોઢા એકાદે એવો શાહુકાર હોમિયોપેથિક શાહુકાર ગણાય ! બનતા સુધી બધાજ શાહુકારો હોમિયોપેથિકજ હોય છે. ખુશીમાં પણ કરવેરા નાખે અને ગમીમાં કર-વેરા ઉત્તરાવે. વિજયનો પણ ટેક્ષ નાખે અને પરાજયનો પણ ટેક્ષ નાખે; યાને કે આવતાં પણ વેરે અને જતાં પણ વેરે તેવી સરકારને હોમિયોપેથિક ગવર્નમેન્ટ કહી શકાય ! સામે મળતાં રોફ મારે અને પાછલે બારણે લાંચ લેવામાં પાછી પાની ન કરે; એવા અમલદારો હોમિયોપેથિક અમલદાર કહેવાય ! કડાનું નામ ન જાણે અને ગળું સાવ ખોખરા હાલ્લા જેવું હોય; છતાં પ્રોડ્યુસર કે ડાયરેક્ટરને માખણ લગાવીને કે.ઈ હીરો કે હીરોઇન બની જાય તો તે હોમિયોપેથિક હીરોઇન કહેવાય !

લગાઈના મોરચા પર ફક્ત મુઠ્ઠાં ઉંચકવાનું કામ કરનાર સૈનિકો હોમિયોપેથિક સોલ્જર ગણાય ! ચોરી કે ગજવાં કાતરવાનો ધંધો કરતાં

જે આસામી એક બે વાર પોલિસના મારથી ડરીને કે જલની ધાકે ધંધો છોડી દે તેવો બીર માણસ હોમિયોપેથિક ખીસ્સાંકાતર ગણાય ! રસ્તે જતાં આડુંઅવળું જોયા વિના કે પરિણામની દરકાર રાખ્યા વિના કોઇની ઉપર આશ્ચક પડી જાય તે હોમિયોપેથિક આશ્ચક ગણાય ! પણ કોલેજના મુફ્લીસ પ્રેમીને વચન આપી, આશ્ચનાં લીલાં ઝાડવાં બતાવી; કોઈ મોટા પેટવાળા પ્યુક મોટરના મલિકને પરણી જાય, તો તે માશુક પણ હોમિયોપેથિક માશુક ગણાય !

પત્રકારો, વીમા કંપનીવાળાઓ, બેકારો વગેરે શરૂઆતમાં પોતે સેવા કરવાને બહાને મેવા જમે છે. તો એ સેવા પણ હોમિયોપેથિક સેવા ગણાય ! મર્યાં મીઠાથી માંડીને ધી, તેલ કે ચોપડાં લુગડાં સુદ્ધાં હજીનાં લઈ જઈને પાછાં ન આપનાર પાડોશીઓ પણ હોમિયોપેથિક પાડોશી ગણાય ! અને જેને તેને ત્યાં અઠવાડિયાં સુધી ધામા નાખનાર પડોશીઓ પણ હોમિયોપેથિક પડોશીજ ગણાય ! નિશાળમાં ટેબલ પર પખ ચઢાવી ને બેસી રહેનાર ટ્યુશનની મધલાળ પર જીવતા શિક્ષકો પણ હોમિયોપેથિક પંતુજ ગણાય ! રૂપાળી, શિક્ષિકાઓને સારું રિઝલ્ટ આપનાર, કે લાડવા જમાડનાર શિક્ષકનો સારો રિમાર્ક લખનાર ડેપ્યુટીઓ પણ હોમિયોપેથિક ડેપ્યુટી ગણાય ! તેમજ રૂપાળીને નખરાળી નસને જેઠને હોસ્પીટલના ખાટલાને પોતાના આપનોજ ખાટલો સમજીને વધુ દિવસ પડી રહેનાર દર્દી પણ હોમિયોપેથિક દર્દી ગણાય !

ચોપડાં કોઈ ખૂણામાં પટકી, આખો દિવસ બાહુતી સાઈકલ પર રખાયા કરે, યા પખ્તીક ગાડીનના બાંકડા તોડે કે હોટલમાં ગંજેરીની જેમ પડ્યો રહી, ટાઈમ થતાં ધર ભેજો થાય; અથવા તો ચોપડાં વેચીને પણ ખારોખાર સીનેમા જોવા જાય, ને પરીક્ષામાં પાસ થવા ચોરીનો આસરો લે તેવો વીઠાર્થી પણ હોમિયોપેથિક ગણાય ! માંડ માંડ પુસ્તકોમાંથી ગોખી લાવીને વિદ્યાર્થીઓમાં લેકચર કરે, તથા લાગ મળતાં કોઈ વિદ્યાર્થીનીને પરણી બેસે તે હોમિયોપેથિક પ્રોફેસર ગણાય ! આ જાતના પ્રોફેસરો જ્ઞાન આપવા કરતાં એકજાન કરવામાં પ્રવીણ હોય છે ! પોતાનામાં જરાય

આમકાત ન હોય, અરે ! કોઈ એના હાથનાં એ બોર પણ ન ખાય એવા હોય; છતાં લાગવગ કે લાંચ રસ્તેથી મોટા હોદ્દા પર ચોંટીને આવડતના અભાવે વારંધડીએ નાક ચઢાવનાર, કે હોઠ ફફડાવનાર. દેશી જોટ નહિ પણ દેશી અમલદાર હોમિયોપેથિક અમલદાર કહેવાય !

જરૂર પડતાં મસ્જીદને પણ વેચી ખાનાર મુલ્લાંઓ, કે દરગાહને વેચી મારનાર મુજ્જવરો, હોમિયોપેથિક મુલ્લાં કે મુજ્જવર ગણાય ! ડાહ્યા ચોપડા રાખી ઈન્કમટેક્સ ઓશીડરને ચાપ આપનાર કે દુકાન ચાલરને ડાહ્યા બારણાં રાખી આગલા બારણેથી ઘોળા બગ્ગરને અને પાછલા બારણેથી કાળા બગ્ગરને ઉતેજન આપનાર ખાદીના ઘોળા કોટવાળો વહેપારી હોમિયોપેથિક વેપારી ગણાય ! પોલીસને તો ડગલે ને પગલે ન છુટકે જાણ્યે અજાણ્યે હોમિયોપેથિક પોલીસજી બનવું પડે છે. કોઈ ફેરીવાળા પાસેથી જમરૂખ પડાવી, કોઈ હોટલમાં ધુસી જઈ મદત ચાહ-પાણી ઉડાવવાં આવાં આવાં તો દીનબરમાં દોઢસો કામોની ડ્યુટી હોમિયો-પેથિક સિપાઇઓને નિરૂપાયે બજાવવી પડે છે !

સવારે વચન આપે ને સાંજે ફરી જાય, રાત્રે કરાર કરે અને દાંડે તોડી નાખે ? ફાળામાં પાંચ હજારની રકમ લખાવે, અને સત્તરવાર ઉધરાણી કરવા જાઓ; ત્યારે ન છુટકે પચાસ રૂપિયા પરખાવે; તે હોમિયોપેથિક મુત્સદી કહેવાય. ખરી રીતે જેતાં મુત્સદીઓ તો વીર-અભીમન્યુની જેમ માના પેટમાંથી હોમિયોપેથિક મુત્સદીગીરી શીખીને જ આવે છે ! હોમિયોપેથિક પહેલવાન પણ હોય છે, દંગલમાં ટીકીટોદ્વારા હજારો રૂપિયાની કમાણી કરી, સામા પહેલવાન સાથે ‘અધનતોરા અધન-મોરા’ની વાત કરી મેલ-મિલાપની કાંટા કુસ્તી કરે તો તે હોમિયોપેથિક પહેલવાન ગણાય !

ફક્ત બધરાંને નિહાળવા જ કૅબ્રેસ છાવણીમાં ખાદી ધારણ કરીને ફરતા સ્વયંસેવકો તથા જીન્હાકેપ પહેરીને સ્ટ્ર-બૂટમાં ફરતા કોરમા કે પુલાવના શોખીન લીમ સેવકો પણ હોમિયોપેથિક વોલંટીયરોજ ગણાય ! હાર્તો ગ્લાસ પેટમાં જતાં જમને કવિતાની પ્રેરણા મળે છે એવા કવિઓ કે ચાહનો કપ મળતાં જ ગઝલો સંલગાવવા બેસી જનારા શાહરો

હોમિયોપેથિક શાઠર ગણાય ! લડાઈનો જીત્સો અને ગુસ્સો ટકાવી રાખવા જેમને રાત પડે આંડી કે વ્હીસકી જોઈએ, કેન્સ માટે બગલમાં એક મોમની પુતળી જોઈએ, ને ફરવાના સ્થળે જતી વેળા કે પાર્કમાં ફરતી વેળા સાથમાં ચાલતાં ચાલતાં “કમરમેરી લયકાય !” જેવી એકાદ કમ્પનીયન કે ટેમ્પરરી સ્વીટી જોઈએ; એવા સોદજરો હોમિયોપેથિક સોદજર ગણાય ! જે ધરમાદા ટ્રસ્ટોને બરફના ગોળાની જેમ ચૂસી જાય અથવા પોતાની પત્નિ કે પતિના બાઈ યાને શાળાના નામે ચઢાવીએ દે તે હોમિયોપેથિક ટ્રસ્ટીક ટ્રસ્ટી ગણાય ! એવા હોમિયોપેથિક ટ્રસ્ટીઓથી ખડકોને તો સરકારે વકફ એક્ટ કાઢ્યો છે !

ફક્ત પેટની ખાતર પ્રચાર કરનાર હોમિયોપેથિક પ્રચારક ગણાય. કહેવાય છે કે આપણી સરકારે એવા ૧૦ હજાર હોમિયોપેથિક પ્રચારકો અમેરિકામાં હિંદના નામ પર ધૂળ નાખવા વહેતા મુક્યા છે. પણ તેમના કર્યા કારવ્યા પર ધૂળ નાખવાનું કામ વિન્યાલક્ષ્મી પાંડિત કરી રહ્યાં છે ! ફ્રિસ્કો પરિપક્વમાં જઈ પોતાના માલિકનું શીખવેલું બોલી જનારા પેલા ત્રણ હોંડી પ્રતિનિધિઓ તુન, મુઝલીયાર ને કૃષ્ણામાચારી પણ હોમિયોપેથિક પ્રતિનિધિ ગણાયા હતા ! પાંજરાપોળમાં ઘાસ નાખવાને બદલે, યા અનાયાશ્રમ કે આધળા લુલાંના અપંગાશ્રમેને નામે ટ્રેનમાં પેટીઓ ફેરવનાર આસામીઓ હોમિયોપેથિક સેવકો ગણાય ! કારણ કે એમાંના કણ્યાખરા એ ગલ્લાઓને સીધાં પોતાના ઘેર જ પધરાવે છે ને ? મોટાં શહેરોમાં તો હોમિયોપેથિક હોટલ મેનેજરો પણ હોય છે કે જે ધનવાન પેસેંજરોને માટે તો રહેવાના ઉતારા ઉપરાંત બઈરાં સંભાળ કરવાનો પણ ધંધો કરે છે ! બીજી ભાષામાંથી લેખ તફાવી માલિક તરીકે અપાવી મારનાર લેખકો હોમિયોપેથિક સાહિત્યકાર ગણાય !

બોર્ડિંગો, હોસ્ટેલો કે ચત્તીમખાના, યા અનાયાશ્રમના સુપરવાઈઝરો કે સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટો બોર્ડરોની વધેલી ખીચડી પોતાને ઘેર પહોંચતી કરે, યાતો પોતાના ઘરનો બધાય ખર્ચ બોર્ડિંગોમાંથી પરભાર્યો કાઢે તેવા માણસો હોમિયોપેથિક સુપરવાઈઝરો ગણાય ! તમારી રૂપાળી પત્ની કે બહેનની

સાથે ફરવા ખાતર દોસ્તી બાંધે તે હોમિયોપેથિક કામરેડ મિરાદર કહેવાય ! જુવાન અને કપાળાં બધરાં મારફતે પ્રચાર કે ફંડફાળા ઉધરાવવાનું કાર્ય જે સંસ્થા કરતી હોય; તે હોમિયોપેથિક સંસ્થા ગણાય ! જે શેઠીઓ હિંદુસ્તાનનાં બધાંય બત્રાધામોની સાતસાતવાર જત્ર કરી આવ્યો હોય કે હાજી શેઠીઓ મકકાની હજજ કરી આવ્યો હોય; છતાંય બેધડક દેવાળું ધુંકાને નવા નામે પેઠી ઉઘાડે તે તેવા શેઠીયા હોમિયોપેથિક શેઠીયા કહેવાય.

એક બધરીને એ ત્રણ સંતાન થતાં તેને આઘી ખસેડે, અને બીજી સાથે પરણી બેસે તથા લાગ મળતાં ત્રીજી સાથે પરણી બેસે ને લાગ મળતાં ચોથી સાથે સંવતન સાધે, એવો ભણેલો ગણેલો સુધરેલો સમાજ સુધારક હોમિયોપેથિક ગણાય ! આ જાતના સમાજ સુધારકો ધણાખરા દાથી-દાંતની બનાવટના હોય છે. આખો કિવસ ગાંજો કે ભાંગ પીને ગમે તેવું આચરણ કરે, આંકફરકના નંબર આપે, ને ધંતરમંતર કરે તેવા સાંઘાત્યા હોમિયોપેથિક ઓલીયા કે સાધુ કહેવાય. સાંજ પડે કે પફ-પાઉડરના લેપડા તથા લીપસ્ટીકથી સજ્જ થઈ, હીરોઇનની નર્વિન આવૃત્તીરૂપ બની બહાર ફરવા જાય. પાર્ક-સીનેમા કે કલમમાં રખડી રજળીને રાતના એ વાગે ઘેર આવે, ને બારોબારજ જમીલે, ચૂલો ધુંકતાં જેને ટાઢીયો તાલ ચઢે એવી ધરવાળી હોમિયોપેથિક ધરવાળી કહેવાય !

‘સાવન કે નઝારૈ’ કરતા બ્રહ્મચારીઓ, અને અસંસ્કારી ભાષામાં કહીએ તો વાંદાઓ, ધણી વેળા વાસ્તવિક સૃષ્ટિમાં તો નહિ પણ સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં હોમિયોપેથિક વર, બની જાય છે ! ધણી વેળા અખડ બ્રહ્મચારી પાદરીઓ કે દેવજોમાં રોતી નનો, યુવાનીનાં આર્તમક ઉધારક બની જાય છે ! અને પંજબ જેવા ફળદ્રુપ પ્રાંતમાં તો હોમિયોપેથિક પ્રેમીઓ અને હોમિયોપેથિક પેમંબરોનો તોટો નથી. મતલબ કે આજે સમસ્ત જગત હોમિયોથિકના પથે પડી ગયું છે ! બનાવટી રોડ ગોડ અને વેળટેબલ ધીના આ બનાવટી યુગમાં અસલ સોનાનો કે શુદ્ધ ધીનો ભાવ કોણ પુછે ?

મુશાયરાનો મુંઝારો

અને

મચ્છરનો ધ્રુબરો !

(૧)

“આજે રસ્તામાંથી શું મળી ગયું છે કે ધરમાં પેસતાં આપનું મોઢું હમું હમું થઈ રહ્યું છે ? બેગમ સાહેબાએ મોઢામાં પાનનો ડુંગો બ્રાસી સોપારી કાતરતાં કહ્યું.

“તો શું પોક પાડતો ને છાજ્યાં લેતો ધરમાં આવું ? શ્રેં કહ્યું.

“રોજ તો ધરમાં ડાઘુ જેવું ડાઘું લઈને આવતા, ને જરા કંઈ પૂછીએ કે ખાઉં-કરડું; કરતા હતાં; પણ આજ નિયમથી ઉલ્ટો દેખાવ કેમ રબૂ થાય છે ?”

“રોજ, રોજ, આપ ટોકતાં હતાં કે આપનો આ કરડકણું કુતરાં જેવો સ્વભાવ ક્યારે બદલાશે ? હવે બ્યારે આપની નસીબત પર અમલ કરી સુધરી ગયો; ત્યાર આપ શ્રીમતિને આશ્રય થાય છે ?”

“તે થાયજને ? વરસોનો સ્વભાવ તે કંઈ બે વારની રોકટોકથી બદલાય કે ? જરૂર આપને કંઈ લાભ થયો લાગે છે. લાભ વિના આજ સેજનું સોગીયું ડાઘું હરતું થાય જ નહિ તો ! જરૂર કંઈ પમાર વધારો અર્થો હશે ?”

“અમારી મનદૂસ નોકરીમાં પમાર વધારો થાય; એ તો વધ્યાને સંતાન પેદા થવા જેવી વાત મણાય ! આઠાશને પાતાળ એક ચર્મ જાય, તોય અમારી ઓદિસવાળા પગારમાં વધારો કરે એવા નથી !”

“તો છોડી દો એવી નોકરી !”

“પછી શું હવા ખાઈને જીવીશું ?”

“એ બીજી વાત છોડો ને સાચે સાચું જણાવો કે આજે ખુશ ખુશાલ કેમ નજર આવો છો ? શું કંઈ લોટરી ખોટરી લાગી છે ?”

“ધણી ખુશીની વાત છે. પણ તે ભૂખ્યા પેટે શું સંભળાવું ? પહેલાં જમવાનું આગળ મૂકો પછી વાત. બરાએલા પેટથી જેવી વાતની મજા આવે છે તેવી ખાલી પેટથી આવતી નથી ! ખાતરી કરવી હોય તો કોઈ પણ ગોરા કે કાળા સાહેબનાં ખાણાના ટેબલ પરનાં ભાષણો વાંચી જુવોને હું તો કહું છું કે ખાણાના ટેબલ પરથી લોકો ભાષણોમાં જેવી દિલ્સુરી વધારે છે; એવી બીજી ક્યાંય મળતી નથી !”

“એ બધી તમારી દિલ્સુરી પછી વધારો ને શી વાત છે તે બતાવી દો !”

“તું પણ કેવી જીદી છે ? બતાવવાની હું ક્યાં ના પાડું છું ! આપણી હદીસમાં પણ છે કે ‘અવ્વલ તઆમ બાદ અઝિક્કામ !’ એટલે કે પહેલાં ખાઓ અને પછી વાતચીત કરો !”

“તમે પણ ક્યાં ઝોછા જિદી છો ? પેલી જક્કી ઘેટાંની વાત તમે વાંચી નથી ?”

“બહુ વાંચ્યું છે. અગીયાર વાગ્યાનો મએલો, અત્યારે સાત વાગ્યા છે, પેટમાં કુરકરીયાં બોલે છે.

“ને આપને વાતની પડી છે ? ચાલો હું હુંગડાં ઉતારું છું તમે જમવાનું કાઢો ખાતાં ખાતાં વાત કરીશ.”

“વાર, હ્યો ચાલો ત્યારે હાથ ધોઈનેય અડી જાઓ કાપટવા !”

“હા, તો જુઓ; મુજાયરાનું આમંત્રણ આવ્યું છે ?”

“બસ બસ, રહેવા દો તમારી વાત. હું તો પહેલેથી જ જાણતી હતી કે મુશાયરા-ખુશાયરામાં જવાનું હશે; તેથીજ બાઈ સાહેબ ખુશીમાં કુલ્યાં છે; કે ઘરમાં તો ઝાઝું સારું ખાવાનું મળતું નથી તો જે બહાર ગામ જઈને પુલાવ-બિરીયાની ઝાપટી તે ખરી ! બહેને ઘરવાળી રોટલાને કઢી પર શુકરાના કરે ?”

“અદેખાઈ શાની કરો છો ? જુવો આવવા જવાનું સેકંડ ક્લાસનું ભાતું મળવાનું છે તેને બદલે થર્ડ ક્લાસમાં જઈ આવીશ જેથી ખાસા પીસ-પચ્ચીસ રૂપિયા બચી જશે ને બે ત્રણ દિવસનો ચાર્જ પચ્ચીસ રૂપિયા કરીશ; એટલે ખાસા પચ્ચાસ મળશે ! એટલે આવ્યા પછી તુંય તરહલ્લો ને બિરીયાની ઉડાવજેને ?”

“જુઓ, તમને કશું કહીએ છીએ તો ઝટ શું ને ગુસ્સે થઈ જાવ છો; પણ જગતને મોઢે કંઈ ઢાંકણું છે ! મહોલ્લાવાળા કહે છે કે “મોટા શાયર ના જોયા હોય તો ? રંડીઓની જેમ મુજરા કરવા જાય છે, ગાય છે, ને પૈસા લે છે !” એવું સાંભળી સાંભળીને માઈ તો બેનું બમી ગયું; કાન દુઃખી ગયું; મોઢે હવે એ મુશાયરાઓમાં જવાનું જ માંડી વાળો તો ઇજ્જત બચે ? ને જો જવું જ હોય તો પૈસા લેવાનું માંડી વાળો આ તો વિધાને વેચવા જેવી વાત થઈ !

“કેટલાંય વરસો થયાં મારા જેવા એક સાહિત્યકારનાં સહવાસમાં રહેવાં છતાં તું બેચકુરી ભરેલા વિચારો રજૂ કરે છે ? એ લોકો તો અદેખાઈના માર્યા એમ કહે છે, એમને ઈર્ષ્યા આવવાનું કારણ તો એ છે, અંતે મેં કાનોકાન એક બે માણસોને કહેતાં પણ સાંભળ્યાં છે કે : “જુવોને બાઈ સાહેબ નોકરીય કરે છે, પુસ્તકોય વેચે છે, પેપરોમાં લેખો લખી પૈસા કમાય છે, ને મુશાયરામાંથી પણ કમાણી કરે છે !” અમલદારો લાંચ લે છે; તેની સામે બેલવાની તો કોઈની હિંમત ચાલતી નથી ને શાયરોની સામે આક્ષેપો થાય છે ! શું અમે કોઈની ખિરસો કાતરીએ

છીએ ? લોકોને ગરજ હોય તો અમને બોલાવે છે ને આપે છે. મુશાયરા કરનારાઓ શાયરોના નામથી હજારોની ટીકીટ ખપાવી પોતાનાં ખીસ્સાં ભરે છે; તેને કોઈ જોતું નથી ને શાયર બિચારો રેલભાડાં, ને વાટખરચી જોગા પૈસા લે તેમાં લોકોનાં પેટમાં દુઃખે છે.”

“પણ તે હું ક્યાં કહું છું ? હું તો લોકોની કહેલી વાત કરું છું કે એમાં તમારા જેવા ખાનદાની માણસની શોભા નહિ !”

“શું હું ચોરી કરું છું ? ધાડપાડું છું કે લોકોનાં ગજવાં કાતરું છું ? લોકો તો શ્વાનવ્રત્તિના છે તે કહે ! એ બેવકુફોના કહેવા તરફ ક્યાં જોવાનું ? જગતનો તો નિયમ છે કે ‘આવતાંયે બહેર ને જતાંયે બહેર !’ પણ હું તને પૂછું છું; કે શાયર, રેલ-મુસાફરીની તકલીફ વેડીને આખી રાત ટ્રેનમાં ઉજ્જગરો કરીને, હાથપગનાં સાંધા દુખે એવી રીતે સંકડાઈને બેઠાં બેઠાં મુસાફરી કરી કરીને અધમુવો થઈ જાય; ત્યારે મુશાયરાને સ્થાને પહોંચે; પછી ત્યાં પણ ઉઘ વેચીને ઉજ્જગરો કરે આખી રાત ગળું ફાડી ફાડીને લોકોને ખુશ કરે ! ઉજ્જગરાને ચાકથી લોથપોથ થઈને ઘેર આવતાં માંદોય પડે તો શું શાયર કોઈના બાપનો નોકર છે કે સંભળાવવા ધરની ટીકીટ ખર્ચીને ગાંઠના ગોપીચંદ કરે ! એ મુસીબતો સાહિત્યની સેવા અર્થેજ થાય છે. ઈસ્મ-અદમનાં પ્રચાર માટે જ થાય છે; તેની કદર કરવી તો બાજુએ રહી, ઉલ્ટી જશ્ન પર જીતીયો ?”

“પણ લોકોને સાહિત્યની પડી નથી ને તમે શા માટે એ બોળો ઉપાડી માથે લઈને ફરો છો ? એટલું ધરણ્યું શા માટે પહેરવું કે કાન તૂટી પડે !”

“વાહ ! અમે સાહિત્ય સેવા ન કરીએ તો કોણ વાધરાં, ચમારડાં, ઢેઢડાં; એ સેવા કરવાનાં હતાં ? ‘જેમ રાડ પડે રજપૂત છુપે નહિ !’ તેમ મુશાયરાનું આમંત્રણ મળે ને જાય નહિ તે શાયર બચ્ચો નહિ ! શું સમજ્યાં બેમમ સાહેબા ! તમારા જેવી ખાખરની ખિસ્કોલી સાકરના સ્વાદની મઝા શું જાણે ?”

“અરે! બળ્યો ને તમારો મુજાપરો નાહકનાં મને જ્ઞાની ખાખરતી ખિસ્કાલી કહે છે? હવેથી ફાંટયું ફાટયું બોલ્યા તો તમારી વાત તમે બળ્યો! મારાથી કોઈ ભૂંડી નથી?”

“એમાં શું ચર્ચ ગયું? સાહિત્યકારો તો ભુંડી બારબારોને પણ નભાવી બળ્યો છે! બિચારા સોક્રેટીસને માથે કેવી બલા ચોંટી હતી તે તો તેનું દિલ, ને ભગવાનજી બળ્યોતો હતો; છતાં તેણે ઠેક સુધી નભાવી હતીને?”

“એટલે શું તમે મને બલા સમજો છો?”

“ના. પણ બધા હોય તો ય શું ચર્ચ ગયું? બલા અનવામાં પણ કલાની જરૂર પડે છે ને!”

“તો જાઓને? કોઈ કલાવાળા બલા સાથે નાતર કરોને?”

“હશે ભઈ, તમે જીત્યાં ને હું હાર્યો. પણ હું તમને પૂછું છું કે જે વકીલ કેસની શી લે છે, તો એ વિદ્યા નથી વેચતો તો શું કરે છે? શું વકીલ મક્ત કેસ લડીને બાલ અગ્નિને પાંજરાપોળમાં મોકલાવે? દસ્તાવેજ ને બાકાચિટ્ટી લખનારાં પણ લખવાની શી લે છે. વિદ્યાલયોના આચાર્યો અને પ્રેફેસરો પણ પગાર લખને વિદ્યા વેચે છે. ક્લાર્કો પણ પગાર લખને વિદ્યા વેચે છે. વિજ્ઞાનીકો, મેજિસ્ટ્રેટો, જજો અને એવા એવા બધા ય પૈસા લખને વિદ્યા જ વેચે છે ને? પ્રકાશકો પુસ્તકો વેચીને યાને વિદ્યા વેચીને પૈસા લેતા નથી? રેડીયો પર બોલનારાઓ અર્ધો કલાક બોલવાનાં પચાસ રૂપિયા લે છે, મોટા મોટા લેખકો સેંકડો રૂપિયા લખને પોતાનાં લખાણો વેચે છે, નાટક ને સીનેમાના સ્ટોરી રાઈટરો હજારોની રકમ લે છે; તો પછી જ્ઞાપર પાંચ દસ રૂપિયા લે તેમાં એણે શી ગુનેહગારી કરી? હું તો કહું છું કે ઉલ્ટુ વધારે પૈસા લેનાર જ્ઞાપરોની જ વધુ કદર થાય છે! જુઓ ઉત્તર હિંદના નામાંકિત જ્ઞાપરો એક દિવસનાં રોકાણનાં પાંચસો-પાંચસો રૂપિયા અને પોતાનું તો ઠીક પણ પોતાને દાદ દેનાર એક બે ઝોઠીયાઓનું પણ સેંકડ કલાસનું આવવા જવાનું કિરાયું લે છે! અરે, અકમર ને બોબનાં જમાનામાં તો એક એક કડી પર કવિઓને લાખેની

બક્ષીસ મળતી, ને આજે તો કવિઓ ને લોકો કુતરાંની જેમ હડે હડે કરે છે !”

“પણ આજના કવિઓ કુતરાંની જેમ હડખાયાં બન્યા તો લોકો હડે હડે કરે છે ને ?”

“કવિઓને હડખાયાં કુતરાં કહેતાં લાજ નથી આવતી ? તમારો પતિ પણ એક કવિ છે, એ શ્રીમતિ બૂલી જાય છે કે ?”

“ના. પણ મારા પતિની લોકો બદગોઈ કરે તે મારાથી ખમાતી નથી ?”

“મેં એક વખત નથી કહ્યું કે લોકો તો અદેખા છે. હવે તો એવાં લોકોની ઉપર કલમ ચલાવી એમનાં દાંત ખાટા કરી દમ્ભ; ત્યારે જ એ મારા બેટાઓ સીધા થશે, એ બચ્યાઓને શી ખબર છે કે હુંયે કલમનો ધણી છું !”

“તે કાણે કહ્યું કે આપ કલમનાં ધણી નથી ? પણ હવે બાડાં કરતાં વધુ પૈસા ન લ્યો તો સારું ! હું તમને પૈસાપતિ નહિ પણ વિદ્યાપતિ બનાવવા ચાહું છું !”

“પણ તે ગુજરાતી મુશાયરાઓમાં બાડાં સિવાય વિશેષ મળે છે પણ શું ? હું તો ઉર્દૂ મુશાયરાની વાત કરતો હતો. આપણા જહેરમાં તો હું ઘોડાગાડીના પણ પૈસા લેતો નથી. વટ ખાતર મુશાયરામાં જતી વખતે માંઠનું બાકું ખર્ચીને જાઉં છું અને આવતી વખતે રાતનાં ચાર પાંચ વાગે પમ ઠોકતો ધરબેજો થાઉં છું ! એ તમારાથી કયાં અંજણ વાત છે ? હા, બહારગામ કોઈ કોલેજ, સ્કૂલ કે એવાં કોઈ વિદ્યાધામના લાભાર્થી મુશાયરો હોય તો ફક્ત થડનું જ બાકું લઉં છું. પાન-ખીડીમાં પણ માંઠનાં ખર્ચું છું ! હા, જ્યાં જહેરમાંથી મુશાયરામાં શાયરોનાં નામે હજારોની ટિકિટ ખરે છે. ત્યાં મુશાયરાના સંચાલકો બે અઢી હજાર પોતાના ખિસ્સામાં લાવીને શાયરોને ફક્ત બાકું જ ચૂકવે; ત્યાં તો પૈસા લેવાજ નોંધાયે ! તે લોકોને અમારી વિદ્વાનો લાભ ઉઠાવવાનો શો હક્ક છે ? ઉર્દૂવાળાઓનું

અનુકરણ કરીને, એવે વખતે તો મારી ઠોકાને પૈસા લેવા જોઈએ ! ન લેનારા ઉલટા ખેવકુદ્ડ બને છે.”

“હશે, તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરવાની તમને છુટ છે.”

“અસ હવે તમારી વાત મને ગમી. હું જગતમાં કોઈથી ડરતો નથી. ફક્ત ખુદથી ડરું છું. ને દિલ જે કહે તે પ્રમાણે કંઈ છું. અને જે માણસ દિલના કહેવા પર ચાલે છે; તે કોઈ દિવસ ખત્તા ખાતો નથી. તમારે તો દુઆ કરવી જોઈએ કે “ખુદા, મારા ધણીની કલમમાં એવી તાકાત આપ કે તે મુલક મશહર, ના, અલકે જગમશહર બને. એની કવિતાઓ યુનિવર્સિટીના શિક્ષણ કોર્સમાં દાખલ થાય એનાં કાવ્યો સૈનિકોની જીમ પર રમે, એની શે'રો દેશ સેવકોનાં બાપણોની શોભા વધારનારી થાય, એના ભજનને ભક્તો પોતાના તંબુરાપર લલકારી ભવસાગરથી પાર થાય ! એના કસીદાઓ સાંભળી રાગ મહારાગઓ એના પગોપર હીરા-ઝોતીના ઢગલાં કરી દે ! એના કવનો સાંભળી પાવૈયાઓ પણ તદ્વાર બાંધી ફિદડ માશેલ બની જાય ! એના મરસીયા (છાજ્યાં) સાંભળીને લોકોની છાતીનાં પાટીયાં ખેસી જાય ! એનાં લખેલો સેહરો સાંભળીને ખુદ બદ્દસુરત નવજાનો ચહેરો પણ નૂરથી શોભાયમાન થાય અને આકાશમાંથી પરીઓ પ્રશંસાનાં પુષ્પ વેરે ! એના કલામ સાંભળીને ખીજ કવિઓને અદેખાઈ થાય, ને એનાં કાવ્યો પણ લોકો ચોરી જાય !”

“આમીન ! આમીન !! આમીન !!!”

“વાર, તો હવે જાઓ અને મને ગઝલ લખવાની તૈયારી કરવા ઘો.”

“ભલે, જાઉં છું ને સુતાં સુતાં આપના માટે આપની સૂચના પ્રમાણેની ફરમાસુ દુઆ ગુઝરું છું, તે જો આપ નામવરને વાંધો ન હોય તો તે દુઆમાં તાજ કલમ તરીકે મારા તરફથી એટલો વધારો પણ કરું છું કે, “કોઈ કાજે, કોઈ પણ સંજોગોમાં, મારા પતિનાં કાવ્યોને ખુદા તું ઉધધનો ભોગ થતાં બચાવજે !”

“બહુ સાડું, જાઓ, ને પલંગ ભેળાં થાઓ !”

“જેવો આપ નામદારનો હુકમ !”

તે ગયાં ને હું ગઝલ ગુંથવામાં પરોવાયો. દોઢીઆની ત્રણવાળી પંદર બીડોઓ કુંકી નાખી ત્યારે માંડ માંડ સવારે કુકડા બોલ્યા ત્યારે આઠ કલાકનાં પ્રયત્ને આઠ શેર તૈયાર થયાં. આમાં કાઠ ને બારે વાટ ! જેવું વાંચક બિરાદર તને લાગતું હોય તો બીજું શું કહું ? ‘દાલડા’નાં યુગમાં ભેળનું જ ઠેકાણું ન હોય, રમરણશક્તિ ઘસાઈ ગઈ હોય; ત્યાં પ્રેરણાં ક્યાંથી લાવવી ?

(૨)

જેમ કાંઈ વેળા ન્યુમોનીયામાંથી ઉગરતાં ટાઈફોઇડ લાગુ પડી જાય છે; તેમ બહાર ગામથી પરવારીને આવતાં સુરતના એક મુશાયરામાં ગયો; યા માનો કે આદત પ્રમાણે ચાલતી ગાડીએ ચઢી ખેડો.

એમ તો સુરતના ડઝનમંધી મુશાયરાઓમાં ગયો છું પણ આ એકનું મહત્વ એ માટે છે કે મુશાયરા પછી સુરતમાં જ સુધ ગયો હતો અને સુરતના મચ્છરોએ મારા ઉધાડા માથા અને મોઢાની જે હગમત કરી હતી, જે ઇંજકશનો આપ્યાં હતાં તે જન્મભર યાદ રહે એવાં હતાં તેથી એ “એક ખાસ મુશાયરા”ની વાત કરું છું કવિ સંમેલનમાંથી પરવારી ઉતારે જઈ જ્યાં સુવાની તૈયારી કરી કે ‘મચ્છર સંમેલન’નું આમંત્રણ મળી ગયું ! જેમ મુંબઈ માંકડોની ‘જન્મભૂમિ’ છે; તેમ સુરત મચ્છરોની ‘જન્મભૂમિ’ છે ! કવિ નર્મદ જેવા વીરને પણ રોજ રાત્રે મચ્છર ડંખતા હશે તેથી જ એમણે મચ્છરોની આફતથી કંટાળીને પોતાની રોતી સુરતથી,

‘આ તે શા તુજ હાલ સુરત, મચ્છરની સુરત;

થયા પુરા બેહાલ, સુરત તુજ રડતી સુરત !’

વાળી કવિતા લખી હશે : ઉપરોક્ત પંક્તિમાં ફક્ત એક શબ્દની છૂટ લીધી છે તેને નર્મદાશંકરનું રહ માફ કરે ! સુરતમાં બંધે દિવસે તો અંગ્રેજ સરકારનું રાજ હશે; પણ ચોકકસ રાત્રે તો મચ્છરોનું જ રાજ

ચાલે છે ! એ નિરંકુશ મચ્છરરાજની વિરૂદ્ધ અનેક આંદોલનો ઊઠ્યાં હતાં; પણ તે બધાંય નિષ્ફળ નિવડ્યાં છે. મુખપના માંકડો ધરની દીવાલોના સાંધા, પલંગના સાંધા, ગોઠડાના ટાંકા, કે સીનેમા ખૂરસીઓની તરાડોમાંથી નીકળી જનતા પર હુમલો કરે છે, પણ સુરતના મચ્છરો તો ફાયટરો કે બોમ્બરોની જેમ આકાશમાંથી હુમલો કરે છે. જો કે એમની છાવણીઓ ધરતી પરની મોરીઓ અને ખાળકુવાઓમાં હોય છે ।

એની ઉત્પત્તિ વિષે અનેક દંતકથાઓ ચાલે છે, પ્રજ્ઞાશ્રીએ સરસ્વતિ પર કામિ દૃષ્ટિ તો કરી પણ પછી તેનો પશ્ચાતાપ થતાં સજેખમ થયું ને ચાર મોઢાંના ચારેચાર નાક ગળતાં થયાં ને ચારે દિશામાં એ સજેખમની ભેટ પ્રજ્ઞાશ્રી ફેંકતા હતા; તેમાંથી મચ્છરની ઉત્પત્તિ થઈ । તો વળી કોઈ કહે છે કે ‘ધન્વદેવનું એ ગુપ્ત અસ્ત્ર છે, અને ઉપરથીજ જર્મનોએ ‘રોકેટ’ બનાવ્યું છે. તો વળી રામાયણના એક આધુનિક વિવેચકે એમ પણ બાંધ્યું છે કે ‘લક્ષ્મણે, સુરપંખાનું નાક કાપ્યું તેના આપથી મચ્છરો પેદા થયા છે; ને એથી પોતાની જનક જનની સુરપંખાની જેમ ‘ગણુ ગણુ’ કરે છે ।

કેટલાક ઇતિહાસકારોનું કહેવું છે કે એ રાવણનાં દરબારોની બાટ તથા રાજકવિઓનાં વંશજો છે; કે જેઓ રામ-રાવણના યુદ્ધ વખતે ગુફાઓ, હવાડા કુવાઓ અને ગંદાં તળાવોમાં છુપાઈ ગયા હતા । હશે ગમે તે રીતે એ ઉત્પન્ન થયા હોય પણ એમણે જ્યાંને ત્યાં દિગ્વિજય જરૂર પ્રાપ્ત કર્યો છે. નમરૂદ્ધ જેવા શહેનશાહના નાકમાં બરાબરને તેનો દમ કાઢી નાખ્યો હતો. અને આજે પણ ગમે તેવા મત્સરવાળા ચોદાના નાકમાં પેસીને એ તેને હરાવી શકે છે. હું તો મચ્છર વિષે વિચાર કરીજ રહ્યો હતો ત્યાં મારા કાન આગળ આવીને એક મચ્છરે કહ્યું.

‘હવે તમારાથી જરાપણ સુધ્ધ શકાશે નહિ ! તમને ખબર નથી કે અહીં અમારુંજ રાજ ચાલે છે. તમે કવિ-સંમેલનોમાં હંમેશાં ભાગ લ્યો છો તો હવે મચ્છર સંમેલનમાં પણ ભાગ લેવો પડશે.’ એટલામાં તો

ખીન પાંચ સાત મચ્છર આવી લાગ્યા અને કવિતા ગણગણવા લાગ્યા.

‘સુવા નહિં દષ્ટએ તમને હે! પૂજ્ય મહાશય આજ;
સૂર્યપુરમાં આદિકાળથી છેજ, અમારું રાજ !
અમણિત યોદ્ધા. પહેલવાન કંઈ, યુગથી થયા છે મ્હાત;
તેને ગણીએ મદ, અહીં જે સુખે વિતાવે રાત !’

આમ કહી તેમણે મારા કાનની આસપાસ ડાયરો જમાવ્યો. મેં તેમને દાદ દેવા બદલે તેમને એક થાપડ મારી ત્યાં તો બધાયે મારી ઉપર સીધેસીધું આક્રમણ જ આરંભી દીધું ! એકે તો નાક પર આવીને કપળે જમાવ્યો. મેં તેની સામે નાક ચઢાવીને વાત કરી તો તેણે પણ નાક ચઢાવીનેજ કહ્યું કે; “બહુ ટક ટક કરશે તો નાક કાપી નાખીશ, બલબલાએ અમારી સામે નાક ધસણી કરી છે તો તમે કાણુ માત્ર ?” મેં નાક પર મૂકેકે માર્યો; પણ તે તો ઉડી ગયો ને નાહકમાં નાક દુઃખ્યું અને પુલીને મેડક જેવું ચર્ધ ગયું ! પછી તો ટોકીયો પર ત્રાટકતા હવાઇ કિલ્લાની જેમ ચારે બાજુથી મારા ઉપર મચ્છરોએ મારો ચાલુ કર્યો. અંતે હું હાર્યો અને તેમના હુમલાથી બચવા ચાદરના ‘શેલ્ટર’ બરાઈ ગયો. પણ છુટકા તો નજ થયો; કારણ કે ગરમીથી ગભરાઇને બ્યાં મોઢું ખહાર કાઢ્યું કે એમણે મને હાથોહાથ વધાવી લીધો; જેથી અંતે હાર કપ્પલ કરીને એમની નેડે ‘મચ્છર સંમેલન’માં જવા તૈયાર થયો.

સંમેલનનો હાલ મચ્છરોના ગણગણાટથી ગાજી રહ્યો હતો. થોડીવાર પછી કાર્યવાહીનો આરંભ થયો. મને પ્રેસ રિપોર્ટરની બેન્ચ પર જગ્યા મળી (ખરી રીતે જોતાં રિપોર્ટરો પણ મચ્છર જેવી પ્રકૃતિના હોય છેને ?) કેટલાય મચ્છરોએ એક પછી એક બાપણો કર્યા. એક ધરડા મચ્છરે ખોંખારો ખાઇને કહ્યું કે ‘કૃષ્ણજી ગીતાજીમાં કહી ગયા છે કે કાચં કર ફળની આશા રાખીશ મા. તેમ હે મચ્છરભાઈઓ અને મચ્છરણુ બહેનો ! તમે તમારી સામ્યવાદની દ્રષ્ટી કેળવી ઉંચ-નીચ, ગરીબ-તવંગરનો બેદરબાવ રાખ્યા વિના દરેકને ડાંખતા જ રહો; પછી એનાથી મેનેરિયા

ફેલાય છે કે નહિ તે જોવાનું તમારું કામ નથી. આપણા મેક્સેરિયા ફેલ-
વવાના શુભ કાર્યને દાકતર રૂપિ ઋષિમુનીઓના આશિર્વાદ છે.” આવાં
આવાં તો અનેક પ્રકારનાં મઘ-પઘમાં બાપણો થયાં. અંતે પ્રમુખનો વારો
આવ્યો તેમનું બાપણ તો ઘણું જ લાંબું હતું પણ હું તો તેનો
સાર જ કહીશ.

“સુરતમાં મચ્છરોની મૂખ્ય કચેરી છે પણ દેશના એક એક શહેર
અરે! જગતના એકે એક શહેરમાં અને ગામમાં શાખાઓ ખોલવી
જોઈએ. જો કે અવિધિસરની શાખાઓ તો ઘણી જગ્યાએ છેજ; પણ
વિધિસરની ખોલવી જોઈએ. યુધ્ધોત્તર રચનામાં ‘મચ્છર યોજના’ને સ્થાન
મળવું જોઈએ. જો કોઈ મત્સરવાળો અમલદાર આપણી યોજનાની
અવગણના જ કરે તો તેના નાકમાં ઘુસી જઈ તેને ઠેકાણે લાવવો જોઈએ
પ્રથમ અહિંસામય પ્રતિકાર કરવો પણ જો તેની અસર ન થાય તો પછી ન
છૂટકે હિંસક સામનો કરવો. લીગવાળા પાકિસ્તાન માગે છે, શીખ લોકો
ખાલિસાસ્તાન માગે છે, દ્રાવિડો દ્રાવિડીસ્તાન માગે છે, તો પછી આપણે
‘મચ્છરસ્તાન’ કેમ ન માગીએ? પણ અરે! ભૂલ્યો માગવાથી કોઈ સામે
નાહિ આપે આજે જ અને અત્યારે જ સુરત ખાતેથી ‘મચ્છરસ્તાન’ની
સ્થાપના કરીએ છીએ” “મચ્છરસ્તાન જિંદાબાદ”નો અવાજ કરી એસભા
વિખેરાઈ ને હું આંખો ચોગતો પધારીમાંથી ઊઠ્યો!

રેકૉર્ડના ટુકડા !

સુરેશ અહારથીજ ધૂવાં ફૂવાં થતો આવ્યો. તેણે ટેમલ પરથી પોતાની મનપસંદ રેકૉર્ડને ઉઠાવી ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં જમીન પર પટકી, ખુટના તળીયાવડે તેના ટૂકડે ટૂકડા કરીનેજ જા'ધ્યો ! નાક ફુલાવતાં ને સ્ટેટ એક્સપ્રેસ સીગરેટના ધૂમાડા કાઢતાં અસ્પષ્ટ સ્વરે બોલવા લાગ્યો.

“સુંદર નારી અને નાગણુ એ બેનો ભરોસો નહિ !”

“હાશ ! હવે હું એ નાગણુના બહુપાશમાંથી ઉગર્યો !”

“શું જ્યોતિ જેવી એક સંસ્કારી અને ખાનદાન યુવતિ આટલી હદે જમ શકે ?.....પણ મેં મારી નજરે જોયું ને ? બેરાંનો ભરોસો શો ? શું જ્યોતિ પણ એક બખર ઓની જેમ સૌંદર્ય વેચે ?.....હેં.....
...એં.....? અલખત, જેમ પરશુરામે પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરી હતી; તેમ મારું આલે તો પૃથ્વીને ‘ન સ્ત્રી’ કરી નાખું !”

“કાલ સુધી તો એ સતી સાધવીનો ડોળ કરતી હતી અને આજે આ શું ? એના સૌંદર્યનો, એના રૂપ-ગુણનો હું અંધ પૂજારી હતો. સાઈં થયું પાપમાં પડતાં પહેલાં પ્રભુએ મને ઉગાર્યો.....!”

“પ્રમસુરત નાગણુ !” એમ કહી સુરેશ સીંગારેટનું હૂંફું જોરથી બહાર ફેંકતાં પુનાં પેલી રેકોર્ડના ટૂકડા પર પમ પછાડી વધુ ટૂકડા કર્યા ને હવામાં મૂક્યા ઉગામતો, માથાના વાળ પીંખતો આરામઝેરમાં આંખો બંધ કરીને પડ્યો.

“સાહેબ, ચાહ નાસ્તો તૈયાર છે !” ચાહનાસ્તાને ટેબલ પર ગોઠવતાં બોલ્યો. સુરેશની આંખ ઉઘડી.

“નાસ્તાની જરૂર નથી. ફક્ત ચાહ પીશ” બોલ નાસ્તો પાછો લઈ ગયો, ને ચાહ પીતાં સુરેશ પાછો વિચારમાં પડ્યો.

૦

સુરેશ રાજનગરના એક લખપતિ શેઠીયાનો એકનોએક વારસદાર હતો. પિતા ગુજરી જતાં લાખોની પિલ્લત એને હાથ લાગી હતી. ખાન-દાની કેળવણી અને ઉચ્ચ સંસ્કારને પ્રતાપે મૂડીવાદીનો વંશજ હોવા છતાં મૂડીવાદથી રંગાયો ન હતો. ઉચ્ચ કેળવણી અને સારા સહવાસે એને સન્નિવન બનાવ્યો હતો. એનામાં ૩૫ સાથે જરૂર ગુવાની બંને હતાં અને તેનું જતન કરતાં એને આવડતું હતું. પિતાને ગુજરી ગયાને બે વરસ વિત્યાં હતાં, માતા તો ૧૫ વરસનો મુકીને ગુજરી ગઈ હતી હાલ સુરેશને ૨૭મું બેઠું હતું બે ત્રણ માસ થયાંજ પ્રેમાળ પત્ની એક બે વરસનો બાળો મુકીને ગુજરી ગઈ હતી. તેનો શોક બૂલાવવા એ એકાદ મહિનો સંસારના સ્વર્ગ સમા કાશ્મીરની સહેલગાહે ગયો હતો. કાશ્મીરથી આવ્યા પછી એકાદ અઠવાડિએ બાલિકા અનાથાશ્રમની સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ શાંતાબાઈ સુરેશ પાસે આવ્યાં ને બોલ્યાં :

“આવતા રવિવારે આપણા આશ્રમનું વાર્ષિક ગેઝર્સીંગ છે; તેમાં પ્રમુખસ્થાન લેવાની હું આપને વિનંતિ કરવા આવી છું. આશા રાખું છું કે મને નિરાશ નહીંજ કરો.” સુરેશ વિચાર કરવા લાગ્યો, એટલે શાંતાબાઈ બોલ્યાં :

“આપ પણ એક ટ્રસ્ટી છોને ? આપનો હક્ક પહેલો છે. કોઈ જૂનવાણી ગૃહસ્થ ગેઝર્સીંગનો પ્રમુખ થઈ ઓડનું ચોર કરે તેના કરતાં આપ જેવા પ્રગતિવાદી યુવાન પાસેથી વધુ માર્ગદર્શનની આશા રખાય.”

‘માર્ગદર્શન તો હવે ઠીક છે ! આપ જેવાં ઠરેલ અને અનુભવી માર્ગદર્શક અમને મળ્યાં છે, એ અમારા આશ્રમનું સદ્ભાગ્ય છે. તમારો આગ્રહ છે તો હું ના પાડતો નથી. બન્ને આવીશ.’

ખીજા રવિવારે આશ્રમના કંપાઉન્ડર્મા આલીશાન મંડપની નીચે માનવમેદની જામી હતી. વધુ બીડને લીધે કેટલાક તો કંપાઉન્ડના સળીયા ઝાલીને ઉભા હતા, તો કેટલાક રસ્તાનાં ઝાડો પર ચઢીને રસ લૂટવા તત્પર થયા હતા.

સુરેશ માટે પ્રમુખસ્થાનની રિવાજ દરખાસ્ત મૂકાઈ, ટેકો અપાયો ને સુરેશ પ્રમુખસ્થાને બેઠો. અશોકકુમાર ફેશનની રેશમી કફની સાથે કોઈ બંગાળી ગૃહસ્થ જેવો એનો દેખાવ હતો. શરૂઆતમાં સંસ્થાનો રિપોર્ટ વંચાયો, તેમાં પ્રેક્ષકોને ઝાઝો રસ ન પડ્યો. કેટલાક તો બગાસાં ખાતા હતા. જ્યારે જ્યારે પ્રમુખસ્થાનેથી કોઈ વાક્ય પર તાળી પડતી ત્યારે પેલા બગાસાં ખાતા પ્રેક્ષકો પણ ચોંકી ઉઠીને તાળીઓ પાડતા. એ રિપોર્ટનો નિરસ કાર્યક્રમ પૂર્ણ થયા પછી નાની બાલાએનો નાચ આવ્યો તે પ્રેક્ષકોને ખૂબ ગમ્યો. ને પછી મોટી બાળાઓનું એક નાટક રજુ થયું. નાટકનું નામ હતું ‘પ્રેમભક્તિ’. પ્રેમભક્તિમાં મૂખ્ય કેરેક્ટર ભજવનાર જ્યોતિના અભિનય પર તમામ પ્રેક્ષકો આક્રીન થયા ! એનો અભિનય એકઠી અવાજે વધાવી લેવાયો. ખુદ સુરેશ પણ જ્યોતિના અભિનય પર લદ્દુ થઈ ગયો. જ્યોતિની ઉછળતી જીવાનીએ અનેકના દિલ ઝખમી કર્યાં. નાટક પૂર્ણ થતાં સુધીમાં તો અનેક પતંગીયાં એ જ્યોતિ-પર ઝંપલાવવા મનમાં મંથન કરી રહ્યાં.

ગંધર્વોગ પૂર્ણ થતાં પ્રમુખને હાથે ઇનામો વહેંચાયાં. જ્યોતિને સુવર્ણચંદ્રક અપાયો. એ સુવર્ણચંદ્રક સુરેશ તરફથીજ અપાયો હતો. ચંદ્રક અર્પણે સુરેશ બોલ્યો : ‘જ્યોતિ, ખરેખર આપણા આશ્રમનું નાક છે ! જે સમાજમાં આવાં રત્નો હોય તે સમાજનું ગર્વથી મસ્તક ઉન્નત કેમ ન થાય ?’ બસ આટલા શબ્દોથી તો જ્યોતિના ગાલ પર શરમના શેરડા પડ્યા ને તેનું રૂપ વધુ ખીલી ઉઠ્યું ! સુરેશ તે રૂપના ઘુંટડા

તીરછી આંખે પી રહ્યો. ગેધરીંગમાંથી લોકો વિખરાઇ જતાં સુરેશ શાંતાબાઇને કહ્યું :

‘જરાક ખાનગી કામ છે !’ સુરેશ અને શાંતાબાઇ ઓફિસ રૂમમાં ગયાં. સુરેશ શાંતાબાઇને કહ્યું :

‘એ બાઇ કોણ છે ? આપણા આશ્રમમાં ક્યારથી આવી છે ? મને તો ખબર પણ નથી !’

‘એ બાઇ એક ગરીબ પણ ખાનદાન કુટુંબની કુલવંધુ છે. ગૃહકલેશ અને ગરીબાઇના દુઃખથી કંટાળીને એનો પતિ ક્યાંક પાંચ વરસથી ચાલ્યો ગયો છે. વહુને કપગલાંની ગણીને સાસુએ ખૂબ સીતમ વરસાવ્યો, સાસુ પણ એ વરસ થયાં ગુજરી ગઇ. ગરીબ બિચારી જ્યોતિ સીવી સાંધીને સસરાનું પેટ ભરતી હતી; તે સસરો પણ છ માસથી ગુજરી જતાં ઘરમાં એકલી પડી શું કરે ? જેથી અતે ત્રણ માસ થયાં આપણા આશ્રમમાં ‘ભરત ગુંધણ’ અને ‘સંગીત’ શિક્ષિકા તરીકે એને રાખવામાં આવી છે. આપ તો કસ્મીર મયા હતા એટલે શી રીતે જાણો કે એને ક્યારે રાખી ? પણ બાઇ ધણી ઠરેલ છે. રૂપ અને ગુણ સાથે ઠરેલપણું એ આ જમાનામાં તો દુર્લભ છે.’

“બસ, એણે નાટકમાં તો કમાલજ કરી છે. હું ધારું છું કે સંગીતની અલૌકિક બક્ષીસ અને રૂપની દિવ્ય પ્રભાથી એ ધારે તો સીનેમાં હાજરોનો પગાર મેળવી શકે ! પણ ક્યાં આ અણુમોહું રત્ન અને ક્યાં સીનેમાંની ગંદી સૃષ્ટિ ?...પણ...હા...આ, એક વાત કહું, એના સારા ગુણોની છાપ મારા બાપા પર પડે એ માટે એવી એકાદ ઠરેલ આયાની મને જરૂર છે. આપ જ્યોતિને એ માટે ન સમજાવી શકો ?”

અનુભવી શાંતાબાઇએ પગથી માથા સુધી સુરેશને નિહાળીને ધીમેથી કહ્યું :

‘પણ આપ જુવાન છો, એય જુવાન છે. લોકો શું કહેશે ?’

‘લોકો કમ્પ્લે મારે છે ! મને મારા આત્મ પર પૂરા વિશ્વાસ છે ને જ્યોતિની આંખ ઉપર પણ.’

‘ઠીક છે હું તેને પૂછી જોઈશ. હા...આ, પણ બાબાને માટે આયા રાખવા કરતાં બીજું લગન કરી નાખોને ?’

‘બલે હું સુધારક છું પણ મારી સ્વર્ગસ્થ પત્નિના આત્માને છેલ્લે શકું એમ નથી ! વળી અપરમાતા કરતાં જ્યોતિ જેવી નિર્મળ જ્યોતિ સમ આયાના હાથમાં બાબો વધુ સારી રીતે ઉછરી શકે. હું તમારી મુંઝવણ જાણું છું. જીવો, જ્યોતિને માટે અલગ નિવાસ અને ખાવાપીવાની બધી જોગવાઈ મારા તરફથી થશે ને માસિક ૨૦૦ રૂપિયા આપીશ. ને જો મારામાં વિશ્વાસ હોય તો માનજો કે હું એના સંસર્ગમાં બનતાં સુધી એકાંતમાં નહિજ આવું, ‘સંજોગનો ભોગ’ એવાં અનેક પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં છે ને વાતો સાંભળી છે. માટે નિશ્ચિંતપણે તમે તમારે જ્યોતિને સમજાવશો.’

બીજે દિવસે જ્ઞાતાબાઈએ જ્યોતિને સમજાવી. આશ્રમના બહા ખાતર પણ જ્યોતિ, સુરેશના બાબાની આયા અને તો ઠીક, એવી બ્યવહારી દલીલે જ્યોતિ કબુલ થઈ, સુરેશ તરફથી અશ્રમને ધણી રોકડ મદદ મળતી હતી, જેથી જ્ઞાતાબાઈથી સીધી રીતે ના પડાય એમ ન હતું. વળી જ્યોતિના ઠરેલપણાંની અને સુરેશના આત્મસંયમની પણ એને પૂરી ખાતરી હતી.

ત્રીજે દિવસે તો જ્યોતિ, સુરેશના બાબાની આયા બનીને તેને બંગલે રહેવા ગઈ. એને માટે એક સુંદર ક્વાર્ટર અલગ અપાયો. થોડા દિવસમાં તો બાબો, જ્યોતિનોજ પુત્ર હોય તેમ હળી ગયો. જ્યોતિ પણ એને પુત્રની જેમ મમતાથી રાખતી. સુરેશ વારંવાર જ્યોતિના ઓરડામાં જઈ બાબા વિષે વાતો કરતો. કોઈવાર જ્યોતિને પોતાના ડ્રોઈંગરૂમમાં ‘આહ’ પીવા બોલાવતો. સુરેશના નિખાલસ પ્રેમે જ્યોતિનો સંકોચ પણ દૂર થયો.

પરિચય વધતાં અંતર ઓછું થયું. અને અંતરની નિખાલસતાએ મિત્રતાનું રૂપ પકડ્યું. બંનેએ હૃદયમાં રહીનેજ વર્તવા માંડ્યું. એક દિવસ સુરેશે જ્યોતિને કહ્યું :

‘જ્યોતિ, તમારા ગળાનો લાભ ગેધરીગમાં ઉઠાવ્યા પછી એવું સદ-
ભાગ્ય ફરીથી સાંપડ્યું નહિ ?’

‘સદભાગ્ય તે કંઈ વારંવાર એ સાંપડતાં હશે ?’ જ્યોતિ બોલી :

‘જો આપને વાંધો ન હોય, ને ક્ષોભ કે સંકોચનો પર્દો આડે ન
આવતો હોય તો એકાદ...’

‘ગીત સંભળાવું, એમજને ?’

‘હાસ્તો !’

‘નાસ્તો કર્યો કે એમને એમજ હાસ્તો ?’

‘પેટની બૂખ મરી ગઈ છે ! હા, આત્માની બૂખ ઉઘડી છે અને
તેનો ખોરાક શું તે તો આપ જેવાં વિદુષિ સન્નારીથી અભાગ્યું નહિજ હોય ?’

‘આત્મા અને પરમાત્મા તથા આપ અને પાપની વાત છોડી સીધે
સીધુંજ કહી દોને ? હું વયમાં તો આપથી નાની છું પણ આપનું
સંબોધન ઘટે કે ? સરકારી તુમારખાળથી આપ વાકેફ નથી ?’

‘સરકારી તુમારખાળથી તો વાકેફ હતોજ પણ હવે આપની
દલીલખાળથીય વાકેફ થયો હા...આ, તો હુકમ નહિ પણ આપ સર-
કારની સેવામાં વિનંતિ છે કે એક..... !’

‘તમારો મારો એમજને ?’

‘એવા નાજુક તમાર્યા તો કેઈ ભાગ્યશાળીના ભાગ્યમાં હોય ! પણ
હવે સંગીત સંભળાવવું છે કે સત્યાગ્રહ આદર્શ ?’

‘ના, ના. ત્યારે તો પછી મારે ન છૂટકે લઠીચાર્જ કરવો પડશે !’

‘જ્યોતિ, જો તમે વકીલાતની પરીક્ષા પાસ કરી હોત તો શહેરના બધાય
વકીલોને તમારાથી હારવું પડત !’

‘એટલે એમ કે આપ હારી ગયા છો ને મારો વિજય થયો છે;
તો બસ વિજયની ધૂનમાં સંભળાવું છું. હા...આ, પણ મને આજકાલનાં
પેલાં સીનેમાનાં ગાયનો ‘તુમ્હીને મુજકો પ્રેમ શીખાયા !’ જેવાં તો
આવડતાં નથી !’

‘જે આવડે તે ગાઓ. નાજુક ગળું ને સુંદર હોઠમાંથી જે નીકળે
તે સુંદરજ હોય, રસદાયકજ હોય.’

‘હવે ગાતાં પહેલાં ભાટાઈ જવા ઘોને ?’

‘તો તમે પણ મહાન ઉસ્તાદોની જેમ માન ખાવાનું છોડી ઘોને ?’

અને જ્યોતિએ શરૂ કર્યું. ‘ભંસીવાલા આ જારે મોરે દેશ્વ !’ ગાયન અને ગળાની એકતાનતાએ હૃદય અને આંખોની ઉર્મિએ બંગલાનું વાતાવરણ સંગીતથી ભરી દીધું. સુરેશ એ રસસાગરમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો, ગાયન પૂર્ણ થતાં સુરેશ, ધીમેથી બોલ્યો, ‘જીંદગીમાં પહેલીજવાર આત્માની ભૂખ ભાંગી ! હવે તો રોજ ને રોજ ઉપવાસ નહિ કરાવોને ?’

‘એટલે રોજ ને રોજ ગાવાની વેઠ !’

‘આને તમે વેઠ કહો છો ? આત્માદ્વારા પરમાત્માની સીડીને વેઠ કહો છો ?’

અને પછી તો જ્યોતિની એ ગાયનની પોતાના એક અમેઝોન કંપનીવાળા મિત્રની મારફતે ફક્ત એકજ રેકૉર્ડ ઉતરાવી પોતાની પાસે રાખી.

આમ રોજ રોજની નિર્દોષ મુલાકાતો અને સંગીતદ્વારા વધુ ને વધુ હૃદય નિકટતા સાંપડતી ચાલી. રોજ એકવાર જ્યોતિની પેલી રેકૉર્ડ સાંભળે ત્યારેજ સુરેશને શાંતિ વળે ! આખો તો ધડીવાર પણ જ્યોતિથી અગગો ન થતો. આવણીની ઘટાઓ આકાશમાં વ્યાપી હતી. જ્યોતિ સવારમાં સ્નાન કરી વાળ ઓળતાં લુહીંગ ગ્લાસમાં નેઘને કંઈક ગળુગણી રહી હતી. આવણીની ઘટામાંથી દેખાતા ચંદ્રની જેમ કાળા બિખરાએલા વાળોમાંથી એના મુખચંદ્રનું દર્શન કરતાં મુનિઓ પણ ચળી જાય ને તપ ભંગ કરે એવું અત્યારે એનું રૂપાકર્ષણ જામ્યું હતું. કોઈ કવિ કે કલાકારની પ્રેરણા-મૂર્તિ જેવી આબેહૂમ બાસતી હતી. સુરેશ નિર્દોષ ભાવે જ્યોતિના ઓરડાના ઉંચર દાર પર આવ્યો. રૂપના અંચારે તેને રહેજ ભડકાવ્યો. જ્યોતિના મુખમાંથી સહસા ગળુગણાટમાંથી સંગીતના સ્પષ્ટ સૂરો વહેવા લાગ્યા. દર્દીઓ સુરોએ સુરેશ વધુને વધુ બેચેન બનતો ગયો.

‘મોહ પિયા મીલનકી આશ રે !’

ધીરે ધીરે સંગીત વધુ ને વધુ ધેર વાતાવરણ જમાવતું ગયું. આવણીની દિલખુશ હવાએ જ્યોતિનું રૂપ વધારી દીધું હતું. સૌંદર્ય અને સંગીતે સુરેશનું બાન બૂલાવ્યું. કેટલાય દિવસનો ભારેલો અગ્ની જાણે એકજ પુંકથી ભડકી ઉઠ્યો ! સુરેશ એકદમ જ્યોતિની પાસે પહોંચી ગયો.

જ્યોતિ સુરેશના અચાનક આગમનથી લાડકી ઊઠી સુરેશ બોલ્યો, ‘જ્યોતિ ! જ્યોતિ ! આપ ખરેખર અવનિ પરની અપ્સરા છો ! મારી એક વાત માનશો ?’ ‘જ્યોતિ, સુરેશના હૃદયની વ્યકુળતા સમજી ગઇ.

‘પછી કોઇ વાર કહેજો; પણ એટલું બૂલશો નહિ કે હું પારકી સ્ત્રી છું !’ સુરેશનો નશો ઉતરી ગયો. પોતાની જાતને સંભાળી લેતાં બોલ્યો.

‘જ્યોતિ, હજી તેં મને ઝોળખ્યો નથી ? મારી વાત તેં સાંભળના પહેલાં શો અભિપ્રાય બાંધ્યો ? હશે, પણ તો પછી તમારા પતિને શોધી કાઢવાના પ્રયત્નો કો કરતાં નથી.’

‘શોધ કરાવીને ને રાહ જોઇ જોઇને તો ચાકી ગઇ !’

‘શું તે આ અવનિ પર.....’

‘હા જીવતા છે એમ માફ મન સાક્ષી પુરે છે.’

‘તો પછી હિંદુસ્તાનના બધાંય પેપરમાં જાહેરાત કરી તેમનો પત્તો મેળવોને ? ચાલો, હુંજ એ બાબતનો પ્રયત્ન કરીશ.’

પછી તો હિંદના એકેએક પેપરમાં સુરેશ, જ્યોતિના પતિ વિષે શોધખોળની જાહેરાત કરવા માંડી. સુરેશ અંદરખાતે ચાહતો હતો કે તે બિચારો પૃથ્વી પર હયાત જ ન હોય તો સાફ ?’ એ ત્રણ માસ સુધી જાહેરાત ચઇ પણ પત્તો ન લાગ્યો. જ્યોતિ વધુ નિરાશ થતી ચાલી, તેમ તેમ સુરેશનું અંતર આનંદથી નાચવા લાગ્યું.

એક વેળા જરા વહેલી સવારે સુરેશ જ્યોતિના ઓરડા તરફ ગયો. એનો વિચાર ઓરડામાં પ્રવેશ કરવાનો નજ હતો. કારણ કે એ જાણતો હતો કે જ્યોતિ હજી નિત્યકર્મથી પરવારી નહિ હોય ! તે બાગમાં સીંગારેટ પીતાં પીતાં આંટા મારતો હતો, અને મનમાં જ્યોતિ સાથે પુનઃજન્મની વાત કેમ આરંભવી તેની જાઠવણ કરતો હતો ! ‘આટલા દિવસથી જાહેરાત થવા છતાંય પત્તો નથી તો ચોક્કસ એ સ્વર્ગે સિધાવ્યો હશે ? એ કેવો મૂર્ખ માનવી હશે ? આવી ચંદ્રબુખી ચતુરાને ત્યાગીને એ શા માટે ગયો હશે ? મૂઠ અરસિક ! જરૂર તે જીવતો તો નહિ જ હોય ?’

એટલામાં એના કાને કોઇ પુરૂષના શબ્દો પડ્યા. જ્યોતિ તેની સાથે વાતો કરતાં ખિલખિલાટ હસતી હતી. બંને પ્રેમી વાર્તાલાપમાં મગ્ન થતાં.

સુરેશ ચોક્કો ને ઉચી ઝેડીએ પારીમાંથી જોઈ ખાતરી કરી. જ્યોતિને પરપુરૂષના બાહુપાશમાં જોઈ સુરેશના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે ધમધમ કરતાં પોતાના ડોઈંગરમમાં ગયો ને પેલી રેકૉર્ડ બહાર કાઢી તેને પગ નીચે કચડતાં બોલ્યો.

‘સુંદર નારી અને નામણ એનો બરોસો નહિ ! કોને ખબર હતી કે જ્યોતી આવી વે.....!’ એટલામાં પારણું ઉઘડ્યું ને જ્યોતિ એક અસ્માધારી સુકલકડી શરીર પણ તેજસ્વી ચહેરાવાળા યુવાન સાથે સુરેશના દીવાનખાનામાં આવી અને આવતાં જ બોલી.

‘સુરેશભાઈ !’ માફ વર્ણનું તપ ફળ્યું, ‘આપની મહેરબાનીથી મહારા...’

‘કોણ ?’

‘જેની તમે છાપામાં શોધ કરાવી હતી તે વીસમી સદીના બુદ્ધુ દેવ !’

‘અહો ! કોણ હરિશ્ચંદ્ર ? તમે પણ જબરા હાંમલો આ બિચારા જ્યોતિ બહેન.....!’

‘એ બધી આભાર વિધિ પછી થશે પહેલાં જરા ચાહ, નાસ્તો લ્યો; ક્યારે આવ્યા તે કહ્યું પણ નહિ ? જ્યોતિ બહેન આવી જુદાઈ ?’

‘મોડી રાતે પારણું ઠોકતાં આવ્યા તે આપને ઉંઘમાંથી ઉઠાડીને શું કહ્યું ? હીમાલયમાં જઈ તપ કરવાને બદલે અલ્હાબાદની કોઈ બેંકમાં કારકુનગીરી કરતા હતા, ત્યાંથી આવ્યા છે. હવે તો આજે રાતની ગાડીમાંજ અલ્હાબાદ જઈશું. રજા માગવાજ આવ્યા છીએ !’

‘અરે ! એમ તે થાય ? હરિશ્ચંદ્રનો થાક તો ઉતરે ?’

‘પણ આ આપના પગ આમળ રેકૉર્ડના ટુકડા કેવા ?’

‘એ તો પેલી આપની રેકૉર્ડ હાથમાંથી પડી જતાં તૂટી ગઈ !’

‘તો ભલે એ ટુકડાજ સંભાળી રાખશો. મારી એટલીય યાદ આપની પાસે જળવાય રહે તો બસ છે !’ આમ કહી રજા માગી, જ્યોતિ તેના પતિ સાથે મુસાફરીની તૈયારી કરવા ચાલી ગઈ. અને સુરેશ રેકૉર્ડના ટુકડા ઉઠાવી છાતી સાથે ચાપી ‘એ રેકૉર્ડના ટુકડા નથી પણ મારા હૃદયના ટુકડા છે !’ એમ બોલી આરામચેરમાં પટકાઈ પડ્યો.

ઇદ કે મહોરમ ?

“ઉંઘા છો કે ?” તેમણે ઉંઘમાં ખાસું ફેરવતાં પૂછ્યું.

“ના. લેખકોનાં નસીબમાં નિરાંતની ઉંઘ હોયજ નહિં ! પલંગના માંકડોની જેમ છાપાંના તંત્રીઓ અમને નિરાંતે ઉંઘવાજ દેતા નથી ! ઇદ આવી કે ખાસ અંક માટે ઘોંચ પડેાણુ કરે ! જન્માષ્ટમી આવી, દશેરા આવ્યો, દિવાળી આવી કે એમણે ખાસ અંક માટે આમંત્રણનું તીર ફેંક્યુંજ છે ! અરે ! એ લોકો તો મહોરમ કે હોળી ઉપર પણ ચૂકતા નથી ને ?”

“તે શું ઝખખ મારવા લેખક બન્યા ? બકલાની દુકાન કાઢવી હતી ! તમારા કરતાં તો પાડોશવાળો પસવો કાઢીયો સારું કમાય છે ! એક વરસમાં તો એણે એની ધરવાળીને બે હજારના દાગીના ધડાવ્યા ને તમે તો મને છેક બાવી જેવીજ રાખી !”

“ભણેલા, સુધરેલા, સંસ્કારી માણસો દાગીનામાં માનતા નથી. અણુધડ ઘેરાંજ દાગીનાનો ભાર હઠાવીને રાચે છે, ને નાત જમાતમાં નાચે છે !”

“કાણે કહ્યું કે અમણુ ઐરાં નાચે છે ? અરે ! તમારી ભણેલી ગણેલી ઐરીઓ જ આજકાલ સ્કૂલ ગેધરોંગ અને ફંડફાળાને નામે નાચીને, નાટકો ભજવીને નામ કાઢે છે ને ?”

“એ તો એક આર્ટ છે આર્ટ ! તમારા જેવી એક બે ચોપડી ભણેલી, દસ બાર પોરીયાંની માતાથી એ આર્ટ અને કલા નહિ સમજાય !”

“અરે ! એ તમારી કળા ગદ્ય ચૂલામાં ! એ તમારી કળાવાળીઓને ચૂલોજ આવતો નથી ને ? આખો દહાડો સારાં સારાં સિનેમાની એકટ્રેસો જેવાં લુગડાં પહેરીને પદ્મ પાઉડર ને લીપસ્ટીક લગાડીને પારકા બાબડાઓ સાથે અલક મલકની વાતો કરતાં ફર્યા કરવું એમાંજ તમારી ભણેલીઓની કલા આવી ગદ્ય છે ને ? એવી રખડેલ ઢોર જેવી ભણેલી કરતાં અમારા જેવી ધરમાં રહીને ધરને જાળવીને બેસી રહેનારી ધરરખુ ઐરીઓ શી ખોટી ?”

“ખોટી તો નહિ, પણ.....!”

“તોએ તમને પણ ને બણ પડતું મેલીને એવી એકાદ ભણેલી ગણેલીનેજ ઉઠાવી લાવેને ?”

“સવાલ તો મુદ્દાનો છે. આજકાલ ધણા ભણેલા ગણેલાઓ એવું કરે છે; પણ.....”

“વળી પાછું પણ આગ્યું ?”

“આવે જ ? આ બાર જીવેનું તો પુરું થતું નથીને તેરમું પ્રાણી આ સંગ્રહસ્થાનમાં વધારો કરવા શી રીતે આણું ?”

“કંઈ નહિ, આ બધાંને અનાયાત્રમમાં પધરાવી દેજોને ? નવું ધર માંડવું હોય તો આગળ પાછળનો વિચાર કરવાની જરૂર પણ શી છે ?”

“કેમ નહિ ? અમે વિચાર ન કરીએ તો કાણુ કરે ? અમારા વિચારો ઉપર, અમારી કલમ ઉપર તો, સમાજ અને દેશના ભાવિનો આધાર છે !”

“વાહ, જાણે મોટા લીડર ના જોયા હોય તો ? ધરવાળીના હાથમાં તો એક વાલની વીંટીય નથી ને સમાજ તથા દેશને દોરવવા તૈયાર થયા છે ? ખરેખર ! તમારા જેવા લેખકોની હાલત તો ગાડા નીચે ચાલતી ફેતરી જેવી ગણાય !”

“મારા સહવાસમાં હવે તમે પણ ઠીક ઠીક જીભ ચલાવવા માંડી છે ને ?”

“એ તો કોઈની કલમ ચાલે તો કોઈની જીભ ચાલે ! પણ હવે મહેરબાની કરીને આવો કલમને વેચવાનો ધંધો પડતો મૂકો. વિદ્યાને વેચવાથી જ આપણું ઉંચું આવતું નથી !”

“વકીલો વિદ્યા વેચે છે. દસ્તાવેજ લખનારા વિદ્યા વેચે છે, નાટ્ય-કારો વિદ્યા વેચે છે, સીનેમા લેખકો વિદ્યા વેચે છે સંપાદકો વિદ્યા વેચે છે; પ્રોફેસરો વિદ્યા છે; તો તેમનું કેમ મહત્ત્વ થાય છે ને આપણું કેમ ન થાય ?”

“એ બધાય તમારી પેઠે ઝખખજ મારે છે ને ? તમારા એક એલ. એલ. ખી. પાસ થઈને તવાઈ ગએલા વકીલ કરતાં તો અમણ દલાલો વધુ કમાય છે ! તમારા પ્રોફેસરો કરતાં તો જીના પુરાણા તાર કસબવાળા જીસબમાઈ વધુજ કમાય છે ! માટે હું તો કહું છું કે.....!”

“આ ધંધો છોડી દઈને ‘જીના પુરાણા’ ‘તાર કસબ’નો ધંધો કરું એમજ ને ?”

“તો આ રોજની બેઝનું દુઃખણ કરતાં તે ધંધો શો ખોટો છે ?”

“બેગમ સાહેબ, કલમની કીંમત, આડૂ હાથમાં પકડનારથી ન સમજાય ! મોટા મોટા તસ્વારધારીઓ પણ કલમથી રાંક છે !”

“એવું બાપણ ખીજાં કોઈને સંભળાવજો ને કાલથી આડૂ વાળનારી રાખી લેજો ! મોટું ઈન્જનતદ્વારનું પૂછકું ના જોયું હોય તો ! કાલે બીકીને છઠ્ઠ માથા પર આવી છેને મારા ને છોકરાંનાં લુગડાંનું તો ઠેકાણું નથી !”

“અરે ! મુન્શીમંજ બિલ્લામાં તો લોકો નગ્ન ફરે છે; હજી તેવું તો નથી ? બગરમાં લુગડાંને કેવો દુકાળ પડ્યો છે; તે બેગમ સાહેબને ક્યાંથી ખબર હોય ?”

“અરે ! જાવ, કોને ખનાવો છો ? આ બધાં બેરાં ક્યાંથી લુગડાં લાવતાં હશે ? એ તો તમે ને તમારા બાઇ બોલ્યા પેપરવાળા એ બધાય જુઠ્ઠા ! લોકો નગ્ન ફરે તો પોલિસવાળા તેમને પકડીને જેલમાં ને બેસાડે કે ?”

“પોલિસ, તમારા જેવી કમઅકલ નથીને ? લુગડાં તથા બે ટંક ખાવાનું તો જેલમાંય આપવું પડેને ?

“એ તમારી બધી ફિલ્મુરી કોઇ સભામાં કે, લેખમાં વધારજો. અમારે તો કાલે ને કાલે ધંદો સરંજામ જોઈએ !”

“પણુ તે લાવવો ક્યાંથી ?”

“જહનનમાંથી !”

“ત્યાં પણુ આજકાલ રહેલાપથી જઇ શકાવું નથી !”

“ત્યારે પરણ્યા હતા શું ઝપ્પ મારવા ?”

“ઝપ્પ મારી તે મારી; હવે કંઈ મારી તે ન મારી થવાની છે !”

“આ તમારાં, ધંદો દિવસે મારો જીવ ખાશે તે ? લોકોનાં છોકરાં, સારાં સારાં લુગડાં પહેરે ને આપણાં છોકરાં તેમનાં મોઢાં જોયા કરે ? બળ્યું. આખી ધાડની ધાડ છે; નહિતર પીયરમાં જઈનેજ ધંદો ઉજાવત !”

બહુ સારું હવા ફેર થશે, ને આ રેઝનીંગના સમયમાં એટલા દિવસનું અનાજ પણુ બચશે !”

“હ્યો, બાઇ સાહેબને કંઈ છે ? આગળ બેઠો ધરાર ને પાછળ બેઠો ઉજાળ ! તમારી છાતીની સામે રહેતાં કેણુ ના પાડે છે ? પીયર બધું મારી બધારાત ! ને રેઝનીંગમાં પુરું ના થતું હોય તો પેલા હરિશ્ચંદરની

શ્રીલમમાં તેણે ઘેરી છોકરાને વેચ્યાં હતાં તેમ તમેય અમને ઉભે બજારે વેચી દોને ?”

“એમ કરવામાં ફાવું તેમ નથીને ? બાર-પંદર પોરીયાંની માને તો કોઈ રાખેજ નહિ ને આ ખાઉધરા બાળકોને રાખીને પણ કોઈ શું કાંદા કાઢે ? આ રેશનીંગના જમાનામાં કાલનો દુકાળ આજે લાવવાનું સાદસ કાણુ કરે ?”

“આવી તમારી આડીઅવળી વાત જવા દો ને સાફ સાફ જણાવી દો કે છદ માટે કંઈ લાવવું છે કે નહિ ?”

“લાવવાની હોંસ કોને ન હોય ! પણ આવા દુકાળમાં અધિકમાસ જેવા સમયમાં તે છદ ઉજવવાની હોય ? કડકા કડકીમાં રોજની મોહરમ હોય ત્યાં છદનાં લજ્યાં કરવાનાં બેગમ સાહેબાને કોડ છે ! જાણો છો કે બંગાલમાં ૩૦ લાખ માણસો ભૂખથી મરી ગયાં છે. અને આપણે ક્યા મોઢે છદ ઉજવીએ ?”

“એટલે તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે બંગાલમાં ૩૦ લાખ મરી ગયાં તો આપણે પણ તેમની પાછળ ગમમાં મરી જવું ? મોટા લાગણીવાળા ન જોય હોય તો, પરમ દિવસે તો દોસ્તોમાં મફતની ઉજણી કરવા ગયા હતા. ફક્ત સાફ સાફ ખાવા ખાતર તો બ્યાં હોય ત્યાં મુશાયરામાં જાઓ છો ને વળી અમને દમ બરાવો છો ? બાઈ સાહેબ બહાર જઈને દિવાળી ઉજવે ને ધરવાળાં ભલે હોળી ઉજવ્યા કરે !”

“આ ટગ—ઝાફ—વૉર, હજી વધુ લંબાત પણ એવામાં ટપાલીએ પોક મૂકી, ના—ખૂમ પાડી ! “તમારો મનીઝોડર છે.” નરસિંહ મહેતાના મામેરામાં જેમ ભગવાને હુંડી મોકલાવી હતી. તેમ કોઈ સંપાદકે લેખનો પુરંધાર મોકલાવ્યો હતો.

“બલા હાથમાં આવ્યા છો !”

“પણ પચ્ચીસ રૂપરડીમાં તે શી છદ ઉજવાશે ?”

“કાંઈ નહિ એટલાને તો ઠેકાણે પાડી આવો વળી કાલે ખીજે કાંઈ
છદ કે દિવાળી અંકવાળો જાગશે.”

“બલે કહો શું શું લાવવાનું છે?”

“ત્રણ છોકરા માટે ટોપીને જોડા તથા એક એક જોડ કપડાં. પાંચ
છોકરીઓ માટે ઝોઢણી ને ઇંજર તથા કુરતાનું કપડું અને ચંપલ જોડ
પાંચ. મારા માટે એક જોડ કપડાં, અને ખીજું બધું તો છદના એક બે
દિવસ અગાઉ થઈ રહેશે. હા...આ, અધમણુ એકની સેબ, ને થોડાક
માપડ કરાવવા પડશે!”

“હજી કંઈ બાકી છે?”

“ધણું બાકી છે; પણ તે છદથી બે દિવસ પહેલાં થઈ રહેશે!”

“થઈ તો રહેશે પણ શાનું થઈ રહેશે? કાપડીયાને, મોચીને, એ
બધાય શું મારા કે તારા સગા લાગે છે કે આપી દેશે? તમે જેટલી યાદી
આપી તે પુરી કરતાં આજે રહેજામાં, દોઢસો-પોણીબસો ખર્ચ થાય એમ
છે, ને આપણી પાસે તો ફક્ત પચ્ચીસ રૂપરડી છે!”

“તો લ્યો. આ મારી એક છેલ્લી ચુડી છે તે વેચી લાવો; કંઈ
છદ કર્યા વગર તે ચાલે?”

“સૌભાગ્યની છેલ્લી નિશાની પણ રહેવા દેવી નથી? શું હું મરી
મર્યો છું કે તું હાથ બાંડ કરવા તૈયાર થઈ છે?”

“છદ જેવા એક નાના સરખા તહેવારને તમે મરદ સરખા મરદ
થઈને; હિમાલયનો પહાડ ઝોળાંગવા જેવું મુશ્કેલ કામ સમજી બેઠા છો;
પછી હું તમારી રોતી સુરત જોઈને, છતાં ધણીએ વિધવા જેવી દેખાવાનો
પ્રયત્ન કેમ ના કરું?”

“ચાલ ભાઈ, તું છેક છેલ્લે પાટલે બેસે છે તો કાંઈ પાસેથી
હથોળ-હથોળા કરીને ગળાડાવીશું પછી કાંઈ?”

“જો આવું પહેલેથી કહ્યું હોત તો; આટલી બધી માથાકુટ તો ન કરવી પડત ને?”

“માથાકૂટની અહીં ક્યાં નવાઈ છે? દિવાળી જેમ નજીક આવશે તેમ તેમ માથાકૂટ વધવાની. ચાલો હવે આપ ચૂલામાં જવ ને હું લેખ લખવાના કામમાં પડું છું!”

“શું કહ્યું? ચૂલામાં જવ?”

“ના, રસોડામાં. પણ હવે જલ્દી સિધાવોને.”

તે ગયાં ને હું લેખન કાર્યમાં પડ્યો. કડકાઈમાં કલ્પના પવનવેગે આવે છે. હું ઝપાટાભેર પાનાં પર પાનાં ઢસરડી રહ્યો હતો! ઢસરડવાનું એટલા માટે કહું છું કે પ્રેરણાના વેગને કલમની ગતિ પહોંચી શકતી ન હતી.

વિષય પૂરપાટ આગળ વધ્યે જતો હતો કે નાનો છોકરો ખ્હારથી અંદર લેંધીનું નાકું ઝાલીને આવ્યો ને બોલ્યો.

“આવાજ નાકું બાંધી દ્યો!”

“જ તારી મા પાસે બંધાવી લે!”

એટલે તે અંદરથી બોલ્યા.

“ખ્હારે, ચૂલા પર કઠી ઉમરાઈ જશે!”

“લાવ જાઉં ત્યારે હું બાંધી દઉં!” તેને નાકું બાંધીને ખ્હાર મોકલાવ્યો; એટલામાં તો તે પુનઃ ભેટડો તાણતો ઘરમાં પધાર્યો.

“હું...એં...એં! ચકલડી ડેવારો, ચકલડી ડેવારો!” બસ ચર્ષ રહ્યું. મેં કલમ પટકીને એને ચકરડી અપાવવા ખ્હાર જઈને ચકરડીવાળીને બૂમ પાડી. તે આવી. “એય, ચકરડીનું શું લે છે?”

“સાર દોઢીયાં બાપા!”

“એક પાછની ચકરડીના ચાર પૈસા?”

“બાપા, લડાઈને લીધે ઇ બધું ય મોંઘું ઘટ ચર્ષ ગીચુંસેને?” મેં ચોરીયાંની પીઠ થામડી ને ચકરડીવાળાને હાલી જવાં કહ્યું. “ચાલ હું બનાવી

હઉં છું.” અને પછી લેખ લખવાનું આજી પર મુકી ચકરડી બનાવવા લાગ્યો. એણે પુનઃ બમણા વેગથી ભેંકડો તાણ્યો.

“એવી ધોલી નહિ, મારે તો લાલ-પીલી જોઈએ !” એણે એવા વેગથી આરંભ કર્યો કે ઘોડિયામાં સુતેલા નાના જીવમાં પણ જીવ આવ્યો, ને તેણેય રેડીયો પ્રોગ્રામ શરૂ કરી દીધો ! એટલે મિસીસનું ચઢી વાગ્યું.

“તમે તે કેવા છો ? લખવાનું બાળ્યું પડતું મૂકાને ? ક્યારના શું તમારો જોયા કરો છો ? છોકરાનું ઘોડિયું ખેંચોને ?”

“પલાળ્યું છે તે મુંડાવીશું જ ને !” ગુજરાતનો આ ભવિષ્યનો સાક્ષર કલમને આજીએ મુકી એક હાથે ઘોડિયું ખેંચતો હતો ને બીજા હાથે પેલા ચકરડીના ચાહકની પીઠ પંખાળી તેને ઠડો ફરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, કે બીજો વરઘોડો આવ્યો. વચેટ દીકરો, રાડો પાડતો આવ્યો; “ઓ બાપરે !”

“તારો બાપ હજી મરી નથી ગયો; પણ જીવતો છે ! જ્ઞાનો િ પાડે છે ?”

“પતંગ લૂંટતાં, પેલા કાલુમિયાંએ મારા હાથમાંથી દોરી ઝુંટવી લેતાં હાથ કપાઈ ગયો રે.....એ.....એ !”

“તેમાં રાડો જ્ઞાનો પાડે છે ? લૂંટવા ગયો તો કપાય પણ ખરો !” મરજડ સાંભળીને અંદરથી કીકાની બા તેની મદદે દોડી આવ્યાં ને બોલ્યાં.

“શું કપાઈ ગયું છે ?”

“આ તમારા અવળચંડા દીકરાએ દોરી લૂંટતાં હાથ કપાવ્યો !”

“જેનો તો જીવ જાય છે ને તમે બાપ જેવા બાપ ચઢીને જોયા કરો છો ?”

“તો શું હું પણ ચોક પાડું !”

“માટીડા, બધાજ પત્થર જેવા સખત દિલના હોય છે ! એને પાટો તો બાંધો ?” પાટો તો બાંધવા ચોંધરાની શોધખોળ કરી તો તેય ન મળ્યું જેથી અકળાઈને એક જુનો પાયળમો વળગણીપર સુકાતો હતો તેના પાંચયાને ફાડીને પાટો બાંધ્યો, ને ધરમાઠા દવાખાને બઈ દાકતર પાસે મલમ લગડાવી પુનઃ પાટો બંધાવ્યો.

આવીને જોઈં છું તો લખેલાં કામળીયાંનીજ પેલા બીજા બારદાને ચકરડી બનાવી હતી ! લેખની એવી હાલત ચએલી જોઈને મારં મનજ પણ ચકરડી બાવા લાગ્યું ! સ્યો, કહો હવે આવા સંજોગોમાં ઈદઅંકમાં તે શું હું મારા બાપનું કપાળ મોકલું ?

બિરાદરો ! ભલે તમે મસ્જીદના મુલ્કાં કે બાંગી બનજો; દરગાહના મુજતર બનજો, મંદીરના બાવા બનજો; પણ મહેરબાની કરીને હરગીજ, હરગીજ, લેખક અને તેય શુબરાતી લાપાના લેખક તો બનશેજ નહિ; નહિતર તમારી આખી જિંદગી દિવાળીને બદલે હોળી જેવી; કે ઇદને બદલે મહોરમ જેવીજ વીતશે ! અસ્તુ

બાપુને ખુલ્લો પત્ર.

આજ કાલ ખુલ્લા પત્રો લખવાની પ્રથા ફૂટકે અને ભૂટકે આગળ ને આગળ વધતી જાય છે. એ આગળ વધી વધીને ઠેઠ કાલાચાના દરિયામાં જઈને પડે તે પહેલાં એનો લાભ મેળવીને કૃતાર્થ થાઉં એજ હેતુથી ખુલ્લો પત્ર લખવાને તૈયાર થયો છું. વળી અંધ પત્ર લખવામાં તો ઓછામાં ઓછો એક આનો અને છ પાંચ ખર્ચ લાગે અને ખુલ્લો પત્રમાં ટીકીટનો ખર્ચ લાગતો નથી તો આ કડકા કડકાના સમયમાં આર્થિક દષ્ટિએ પણ ખુલ્લો પત્ર વિશેષ ફળદાયિ છે. અંધ પત્રમાં ટપાલીને ટાંટીયા તોડવા પડે છે અને વળી તેને એકજ માણસ વાંચી શકે છે ત્યારે ખુલ્લો પત્રને હજારો માણસ વાંચીને જ્ઞાન કે ગમ્મત મેળવે છે.

કોઈ ધાંચીગોલાને ખુલ્લો પત્ર લખે છે, કોઈ કુંભાર કે હજમને લખે છે, કોઈ પોતાની પત્નિને ખુલ્લો પત્ર લખે છે તો કોઈ બટલર, બચરચી કે રામા, માટીને ખુલ્લો પત્ર લખે છે, તો આપણે બાપુજીને ખુલ્લો પત્ર લખવા તૈયાર થયા છીએ. બાપુજી એટલે ગાંધીજીને ઉદેશીને લખું છું એમ સમજી કોઈ કોંગ્રેસમેને ઉંચા નીચા ન થવું. આ તો જન્મ શાહનામાથી શીરદોસી ચાચા, રોજ નીચિયા ખ્વાજા હસન નિઝામી સાહેબ, “મધર ઇંડીયા” થી

મીસ મેયો, રેંટીયાથી માંધીજી, લાંબી દાઢી અને ચોખુંદ લાંબી ટોપીથી પીર મોટામીયાં ને લાંબા ચિરૂથી ચર્ચીલ સાહેબ પ્રખ્યાત થયા છે; તેમ સદાવાળાઓને નાંખર આપવામાં આપુજી ઝંડુશા વલ્લે ઝંડુશા પ્રખ્યાત થયા છે. તેમની બારે સેવાનાં વખાણ કરવા ખુલ્લો પત્ર લખી રહ્યો છું. લેખક.]

આપુજી ઝંડુશા ! આપ ગુજરાતમાં બલે પધાર્યા આપના પધારવાથી ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં ધરેધર તંબુરા વાગતા થઈ ગયા છે. અસહકારની રેંટીયા પ્રવૃત્તિ કરતાં આપની તંબુરા પ્રવૃત્તિ દિનપ્રતિદિન આગળ વધતી જાય છે. આપણી એ ખૂશનસીખી છે કે તંબુરાને પ્રતાપે ભારતથી રૂઢેલા બમવાન પાછા મનાઈ જશે. તંબુરા દ્વારાજ આપ તબલીગ કરવાની ધગશ રાખો છો એ આપની આત્મશ્રદ્ધા માટે અમને માન છે. બિચારા મવલ-વીઓ તબલીગને માટે કિતાબો ફેરવી ફેરવીને નાહક ચાકીને ઠેં અને બોલી બોલીને એટલે કે વાઅઓ કરી કરીને ફેં ચાય છે ! તિલાવતની જગ્યાએ તંબુરા પકડાવી આપે આપના મુરીદોનો રસ્તો સરળ કરી દીધો છે તેથી દિવસે દિવસે મુરીદોના લક્ષકરમાં વિશેષ ભરતી થતીજ જાય છે.

બીલ, વાધરી, કોળી, ઢેડ, ચમાર વગેરેને પણ મુરીદ બનાવી આપે અલૌકિક ઐક્યતાનું ઉદાહરણ રજૂ કર્યું છે. પચ્ચીસ છવ્વીસ વરસથી માંધીજી અને તેમના ગોઠીયા ઐક્યતા માટે ધમપછાડ કરી રહ્યા છે; છતાં તેમનું કંઈ વળતું નથી અને આપે એ મહદ્ કાર્ય ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં પતાવી નાખ્યું છે ! માંધીજીની તકલી એક વરસમાં એમના જિંબો પાસેથી અદૃશ્ય થઈ ગયું; ત્યારે આપના મુરીદોના મંજરાનો રજૂકાર ઉત્તરોત્તર વધતો જ જાય છે.

કુખાદતના બધા રસ્તાઓમાં આપનો બતાવેલો રસ્તો સૌથી સહેલો છે એટલું તો દરેકને કબુલ કરવું પડશે. ફક્ત સવાપાંચ રૂપિયાની નિયાઝ હાસિલ કરી આપ મુરીદને ખુદાની સાથે મેળવી આપવાની કબુલાત આપો છો એ એહો આનંદનો વિષય નથી ! સસ્તામાં સ્વર્ગ અપાવવાની આપની હીમતની હીમત કોણ કરી શકે ?

પેલા એક નાલાયક પેપરવાળાએ એવો ભીંડો માર્યો હતો કે “આપ દરગાહ ઉપર મુરીદોને ખતાવવા તિલાવત કરો છો તેમાં ધણી વખત ઉધો સીપારો આપના હાથમાં પકડેલો હોય છે ! બલે કોઈ અદેખાઈથી ગમે તેમ કહે પણ ઉધા સીપારે કુરઆન ખ્વાની કરવી એ કંઈ જેવી તેવી પ્રેક્ટીસવાળાનું કામ નથી !

આપનો બખરચી ફરમાવે છે કે “આપ સીધે સીધા અરબી ખાન-દાનમાંથી ઉતરી આવેલા છો એટલે અરબી ભાષા એ આપના બાપ દાદાની ભાષા હોવાથી એ આપને વારસામાં મળીજ હશે પછી અલેક્ષનું નામ બાલોએ ન આવડે છતાં કયો બેટી બાપ આપને અમલુ કહેવાની હીમત કરી શકે એમ છે !”

આપના લાખો મુરીદો તરફથી આપને જે મેહસુસ બરવામાં આવે તે પૈસાનો આપ જે પરોપકારી કાર્યોમાં ઉપયોગ કરો છો તેને માટે તારીફ કરવાના શુબ્હો મારી પાસે તો નથી જ. ચાંદરાત, જુમેરાત કે અગીઆર-મીઓ ઉપર વરસમાં કેટલીએ વેળા ઝોરસ ભરી આમ લોકોને સંત સમાગમનો લાભ આપો છો અને કબરમાં સુતેલા પીરોની રહને આનંદ પહોંચાડવા તથા પ્રેક્ષકોને સવાબે દારૈન હાસિલ કરાવવા ઝોરસોમાં વારંવાર પેલી અવનિની અપ્સરાઓ યાને દુનિયાની હુરોને જમા કરી આનંદનો અખાડો જમાવો છો એ ધડીભર સેકંડહેંડ બન્નતનો ભાસ આપે છે (!) આ રીતે એ પતિત બહેનોને રૂપિઆના ઢગલે ઢગલા આપીને તથા મુરીદો પાસે અપાવીને જે આનંદ માનો છો તેને પેલા કહેવાતા સુધારકો બલે હસી કાઢે પણ અમે તો પરોપકારી દ્રષ્ટિએ વિચારતાં એ પતિત બહેનોને હિદાર ભાઈઓ તરફથી અપાએલું મોસાળું સમજીએ છીએ ! અને અસહકારીઓની દ્રષ્ટિએ નિરખીએતો એ આપણી સ્વદેશી બહેનોનો હિદાર કરવો એ આપણી ફરજ છે અને તે આપ બરાબર બગવો છો તે બદલ કોંગ્રેસ આપનો આભાર માને છે ।

દરગાહની આગળ થાંભલા ઉપર લટકાવેલી પેલી ટપાલના ડબ્બા જેવી લિલ્લાહ પેટીમાં પુરાએલા આત્મા વિષે અનેક શુદ્ધ જીવો એક બીજાના કાનમાં ગુસપુસ કરે છે; પણ એવી ગુસપુસની દરકાર ન રાખતાં એ લિલ્લાહ પેટીના નાણાં બીજા બાપુઓના લાભાર્થે માંજો ભાંગ ખરી-દવામાં વપરાય એ આપની મહેમાનદારી વખાણવા યોગ્ય છે! લિલ્લાહ પૈસાથી મદ્રેસા ખોલવા એતો ઉંચી ધજ્જરવાળા મુલ્લાઓનું કામ! “બહુ પઢવા-ભણવાથી ધનસાન ખુદને ભૂલી જાય છે! બણેલા મનુષ્યોમાંથી કેટલાક નેચરીયા બની મયા છે. અરબીમાં આગળ વધેલા કેટલાક મવલ-વીઓ વહાબી, કાદીયાની વગેરે બની જાય છે. વળી આબકાલ મવલવીયોના મસલા મસાઇલના ઝખડાથી મુસલમાનોમાં અનેક પક્ષ પડ્યા છે એ બધું જોતાં બિલકુલ ઇસ્મથી અજગા રહેવું એમાજ હમાનની સલામતી છે!” આપનો એ અભિપ્રાય “તરકકીયે ઇસ્લામ” નામના પેપરમાં વાંચતાં ધન્યવાદનો ટેલીફોન કરવાનો વિચાર હતો પણ ખિસ્સામાં કહ્યું રહ્યું દેખાયું તેથી એ વિચાર માંડી વાળવો પડ્યો.

“તરબી તોડ, મુસલ્લા ફેડ

કિતાબેં હાલ પાનીમેં;

રહે ઉમ્મી તો હરદમ

શાદ હોગા ઝીંદગાનીમેં!”

(નોટ-ફાડને બદલે ફેડ એ કાવ્યના ગ્રાસ ખાતર વપરાયું છે.)

એ આપનો અણખોલ અભિપ્રાય લોકો અને કેળવણીખાતું સમજે તો મદ્રેસા ને નિશાળોનાં લફરાંજ નીકળી જાય! જેથી સરકાર અને પ્રજાના લાભો બધેકે કરોડો રૂપીઆ બચી જાય. અત્યારની આર્થિક ઉપાધીને ટાળવાનો આપનો આ ઇલાજ ખરે! એક આશ્ચર્ય સમાન છે.

સાંકળ્યું છે કે હાતિમગાઇ અનેક હાજતમંદોના સવાલ પુરા કરતો હતો, તેમ આપના દરબારમાંએ આંક ફરકવાળા, સદાવાળા, રેસવાળાનાં

ટાળે ટાળાં આવે છે અને નંબરો મેળવી નસીબ અજમાવી આપ્યાદ આપ છે (1) આપની આ સખાવત અને દરિયાદિલી જોતાં થોડાક દિવસો- માંજ હિંદનો દિ ફરી જશે એમ અનુમાન થઈ શકે છે. અમારું તો માનવું છે કે મીડી, છઠ્ઠા, પંજમાં આખો દેશ અમેરિકાની ખરાબરી કરી શકે તો કંઈ નવાઈ નહિ !

પતિત બ્રહ્મેનોની ધરાકી વધે એટલા માટે તેમને લીલી દોરીનાં તાવીજ આપો છો એ આપની હમદર્દી માટે ભવિષ્યમાં પતિત બ્રહ્મેનોની પરિવહ બરાય તો જરૂર તેમના ઉદ્ધારક તરીકે આપને સુવર્ણ ચંદ્રક અર્પવામાં આવે ! જે બાનુઓને સંતાન પ્રાપ્તિ ન થતી હોય તેમને લાલ દોરીના તાવીજ આપો છો, અને કોઈ યુવતિને તેના ધણીને વશ કરવાનું મંત્ર શીખવો છો, તો કોઈ સામા માણસને કંઈ પણ નુકસાન થાય એ પ્રકારનું તાવીજ આપો છો એ આપના પરદુઃખભંજન પણાનું સર્ટિફિકેટ નહિ તો બીજું શું ?

શરીરમતના પુરાણા ફરમાનોને અભરાઈપર મૂકી આપ વીસમી સદીના સુધારા પ્રમાણે કિલનશેવ કરાવો છો એ માટે સુધારકોની એસોસીએશન આપનો આભાર માને છે. બીજા બાપુઓ ભલે રેશમની કે મખમલની કફનીઓ પહેરે પણ આપ તો પરદેશી વસ્ત્રોનાં કડક અગ્નીદાર કોટ પાટલુત પહેરો છો, એ આપની જીટન પ્રત્યેની વફાદારી બદલ ભવિષ્યમાં ખાન સાહેબનો ખિતાબ મળે તો ડીનર પાર્ટીમાં આ સેવકને ન ચુકશે !

આપ આટલું બધું કરી ચૂક્યા છો તો થોડુંક આપના ખ્યાનમાં વધુ હમેરો કરવાની રજા લઉં છું. નાળિયેર અને મલિદો ચઢાવવાની પુરાણી પ્રથાને ત્યાજી તેને બદલે પાસીંગ શો, સેંટ, લવંડર એવું એવું આપને ઉપયોગી સાધન ચઢાવવાની મુરીદોને તાલિમ આપવી. કારણ કે એથીજ મુજબરનો આત્મા પ્રસન્ન થશે અને મુજબરનો આત્મા પ્રસન્ન થતાં પોરોને પણ પ્રસન્ન થવુંજ પડે !

સુધારકો, છાપાવાળાઓ, મૌલવીઓ વગેરે માનવ પ્રાણીઓ સામેનો
આપનો હંમેશનો મુદ્દાલેખ :

“ ડંઠા ઉંચા રહે હુમારા;
ખોખરા ગાંજા કરે તુમારા ”

ખરેખર ! આપના વીરત્વની મારા મગજ પર છાપ પાડે છે અને
તે છાપના આધારેજ કહું છું કે સ્વરાજની સરકારમાં જ્યારે નર્યાજ હિંદી
લશ્કરની જરૂર પડે ત્યારે બાપુઓની બટાલીયને પ્રથમ પસંદગી આપવાની
સ્વરાજના બવિષ્યના પ્રેસિડન્ટને અમારી કારપૂર્વક સલામણુ છે.

અત્યારે જાણેલા બૂખે મરે છે અને અલણેા ખુશીથી મહેનત
મજૂરી કરી પોતાનું પેટ ભરે છે. એ નજરે નિહાળી આપના મુરીદોને
સદંતર અમણુ રહેવાની સલામણુ આપો છો, એ ધણી ઉપયોગી છે,
આપને અને આપના વારસોને પણ ! છેવટમાં આપની અને આપની
જમાતની તરફથી થાય એવું ધન્યજ્ઞોતો

—આપનો

સેવક “એકાર”

લડાઈમાં લાભ.

લડાઈમાં પણ લાભ હોય છે એમ કહીએ તો સીધેસીધું તમારે ગળે નહિ ઉતરે; પણ તમે જરાક મોહલ્લાના કોષ લાંબા ડગલાવાલા ને મોટા પેટવાળા શેડીયાને ખાનગીમાં પુછી જોજો કે લડાઈથી લાભ ખરો કે નહિ? એ લોકો તરત જ કહેશે કે શાંતિના ધોળાં બજાર કરતાં લડાઈના કાળાં બજારમાં ધૂમ કમાણી હોય છે ને કોષ કોષ અમલદારોનાં પેટમાં ય જે ડુગાવો દેખાય છે એ બધો પ્રતાપ લડાઈનો છે !

[લેખક]

ઉપરોક્ત હેડીંગ વાંચીને ધણા વાંચકો ભેંસને જોતાં ઊંટ ભડકે તેમ ભડકી જશે કે વળી લડાઈમાં તે લાભ હોય? ન હોય તો લોકો ઝખ્ખ મારવા લડાઈની વરસીઓ નહિ પણ સાલગિરહો ઉજવે છે? અલબત્ત લડાઈથી ધણાએને લાભ થતા હોય છે. તમારાજ મોહલ્લાના કોષ મોટાપેટ ને લાંબા ડગલાવાળા શેડીયાનેજ ખાનગીમાં પુછી જોજો કે લડાઈથી લાભ થાય છે કે નહિ? ધોળાં બજારો કરતાં લડાઈને લીધે જન્મેલાં કાળાંબજારો દસદસ ગણી કમાઈ કરાવી આપે છે. લડાઈને લીધે તો અમલદારોનાં પેટમાંય ડુગાવો વર્તાય છે.

દેખીતી રીતે ધરતીકંપ, જ્વાળામુખી, પ્લેગ, કોલેરા, રેલ, આગ, લડાઈ વગેરે આફતરૂપ દેખાય છે; પણ એની બીજી બાજુ તપાસીશું તો આફતમાં પણ બહુતનાં દર્જન થશે. હાલમાં બીજી આરમાની સુલ્તાની-ઓની વાત પડતી મુકી ફક્ત લડાઈનીજ વાત કરીશું. મરહૂમ હીટલર

જેવા મહાતુભાવને પ્રતાપે જગતમાં લડાઈ જીવતી થઈ, અને તમે એ લડાઈનાં વર્ણનો વાંચવામાં આવાપીવાનું લાન બૂલી, જેમ લયલાની પાછળ મજનું દીવાનો થયો હતો તેમ; તમે છાપાની પાછળ આદુ ખાઈને લાગ્યા હતા, અને હજુય ચાલી રહેલી જાપાનની લડાઈ વાંચવા પણ ખાધાની જેમ રોજ છાપાની રાહ જોઈને ખેસો છો !

લડાઈ એ એવી વસ્તુ છે કે એને દૂરથી જોવામાં સાંભળવામાં કે વાંચવામાં મઝા પડે છે. લોકો ગમે તેવી બોધદાયક નવલિકાઓ, કે ગમે તેવાં રસમસ કાવ્યો કરતાં હજુય લડાઈનાં સમાચાર વાંચવાને ધણા તલ પાપડ થાય છે ! એક રેડીયોનીજ વાત કરોને ? જે જે સ્ટેશનો પર સંગીતના પ્રોગ્રામો હોય તેની ચાવીઓ ધડાધડ બંધ કરી લડાઈના સમાચાર સાંભળવાજ લોકો ઉત્સુક બજાતા. હીટલર મરી જતાં કે પુનઃ જૂન થતાં, ચા જર્મની હારી જતાં લોકોને જેટલો ખેદ નહિ થયો હોય તેથી વધુ ખેદ છાપામાંથી લડાઈના સમાચારોનું મહત્વ ઓછું થતાં થયો છે !

પ્રશ્ન એ થાય છે કે લડાઈ ક્યારે જન્મે છે ? જ્યારે ભૂમિ પર બાર વધી જાય છે ત્યારે કુદરતી રીતેજ ધરતીકંપ, બચંકર રોગચાળો, કે લડાઈ ફાટી નીકળે છે. લડાઈનું કારણ ગમે તે હોય, લડાઈનું ખડાતું ગમે તે બતાવવામાં આવે પણ જો તમને વિજ્ઞાન કરતાં ભગવાનમાં વધુ શ્રદ્ધા હોય તો માની લેજો કે ભૂમિ પરથી બાર ઓછો કરવાનો ભગવાનનો વિચાર હોય છે ત્યારેજ હીટલર, સ્ટેલીન, ચર્ચીલ, કે રૂઝવેલ્ટ જેવા માનવાને મોકલી આપે છે. અને પછી જર, જર્મીન, જોર; અથવા તો નાઝીસઝમ, બોલ્શેવીઝમ કે કમ્પીરીયાલીઝમને ખડાને લડાઈ સળખાવી દે છે !

લડાઈ જે મુલકમાં થાય ત્યાં તો ‘સત્યાનાશ ને ઓટલા મસીત’ વળી જાય છે. રક્તની સરિતાઓ વહી જાય છે ને માનવીનાં મસ્તક તુમડાંની જેમ તે સરિતઓમાં તરતાં થાય છે. કાગડા, કુતરાં, શિયાળવાં, ગીધ, મગરને માછલાંને ઉગાણી મળી જાય છે. અને પુરાણી સંસ્કૃતિના કિલ્લા જમીનદોરત થાય છે. હજારો વરસોનું કયું કારવ્યું ધૂળમાં મળી જાય છે. પણ છાપાના કેમેરામેનો લડાઈના દ્રવ્યો ઝડપીને અને રિપોર્ટરો મરી મસાલા સાથે રિપોર્ટો મોકલાવીને તથા રૂઢ વર્ગે પ્રેસ એજન્સીઓ ઓડાનાં પારસેલો મોકલાવી પોતે તો માલમાલ થઈ જાય છે; સાથે છાપાના

પ્રોપ્રાઇટરો ને પણ માલામાલ કરી દે છે. જસ એક લડાઇના જ નામ પર જગતનાં અનેક બજારો તેજ પર આવી જાય છે. આજે જમતમાં જે વાડી જંગલાઓ તમે જુવો છો તેમાંના ૭૫ ટકા તો લડાઇના પ્રતાપેજ બંધાયા હોય છે! સોનાના બાવ ચાર ગણા વધી ગયા છે. છતાં વહેપારીઓ ને અમલદારોની પત્નિઓ ધરેણું ધડાવતાં જરાય અચકાતી નથી! અરે! કાલ સુધી પાઉંના ટુકડા ને એકાદ કપ ચાહ પર શુકરાના કરનાર ફરફરીયાંના એડીટરો આજે મોટરમાં મહાલતા ને સેકંડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરતા જોવાય છે, એ લડાઇનો જ પ્રતાપ છે ને! કાલ સુધી લોકો નોકરી માટે માર્યા માર્યા ફરતા હતા; આજે લડાઇને લીધે નવી ખુલેલી ધર્મશાળાઓ કે પાંજરાપોળો રૂપ કંટ્રોલ રેશનીંગ, ને સપ્લાઇખાતાંને પ્રતાપે મકાઇશુદ્ધા શેડી ખાય એવા કે જેમના હાથનાં કોઈ એ બોર પણ ન ખાય એવા કોટ-પાટલુનિયા યુવાનો નોકરીના ખીલે બંધાઈ ગયા છે એ લડાઇનો જ પ્રતાપ નહિ તો બીજું શું છે?

લડાઇને લીધેજ કાલના ધણાયે ગાંગા તેલીઓ આજે રાજ ભોજ યર્ધ પડ્યા છે! અલગત લડાઇનો તમાશો દૂરથીજ ડુંગરની જેમ રળિયામણો લાગે છે, બહારની લડાઇના સમાચારો વાંચ્યા પછી ધરની ગમે તેવી લડાઇઓ પર ઝાઝું ધ્યાન ચોંટતું નથી; જેથી કેટલીયે વાર ધરવાળી હવામાં જોળીબાર કરીને ચાકી જતાં; આપોઆપ ગૃહભોરચો ઠડો પડે છે! બૈરી કે છોકરાનાં કપડાંનો સવાલ ઉઠતાં, ઝટ બળાપો કરતો ધણી બોલી ઉઠે છે કે; “અત્યારે કપડાંની અછત છે ઠંડનનુંય કપડું મળતું નથી તો પહેરવાનું તે ક્યાંથી મળે?” અથી પરોક્ષ રીતે કરકસરનું શિક્ષણ મળી જાય છે; અને ફેશનની વૃત્તિ પર થોંગડાં મારીને ચલાવવાની વૃત્તિનું ચઢી વાગે છે! અનાજ અને ખાંડ-ધીને અલાવ, વારવાર મિષ્ટાન ઉડાવવાના કે જરા કોઈ આવ્યું તો પ્રાયમસ પેટાવી ચાહ ઉકાળવાના પ્રસંગો પણ એછા થાય છે. ખાંડની અછતથી એક લાભ થયો છે પણ કેટલાક “ખાડાનું પૂછકું ઝાલ્યું તે ઝાલ્યું” કરનારા જોળની ચાહ પીને પણ સંતોષ માને છે ને! રેશનીંગની કસરથી અને સડેલા અનાજને પ્રતાપે ધારવા કરતાં એણું જ ખવાય છે; જેથી હજમ થવાની દવા કે ચુરણની જોળીઓ યા કુશન સોલ્ટની આવશ્યકતા રહેતીજ નથી! ‘એણું ખાવાથી તાંદુરસ્તી વધે છે,’

એ સુત્ર હવે લડાઇને કારણે લોકોને સમજાયું છે. બંગાળ જેવો એકાદ જૂખમરનો અપવાદ બાદ કરતાં લડાઇએ આપણને આંધિક દૃષ્ટિએ પણ સાબળ કરાવી આપ્યો છે !

પરદેશથી આવતી ફેશનની સામગ્રી, લડાઇને લીધે બંધ થતાં દેશી માલને ઉત્તેજન અપાઇ રહ્યું છે. લડાઇને લીધે ફેસ્ટર ઓધલની અછત થતાં દેશી દીવેલનો જીલ્લાય લોકો લેતા થયા છે ! પેરીસનાં તેલ ને બદલે દેશી ધુપેલમાં રસ લેતાં થયા છીએ ! બાળકો જર્મનીના વાગ્ગને બદલે દેશી પપુડી વગાડીને સંતોષ લે છે. સાહેબો, કાગળને અમારે ઑફિસમાં પણ રસેટ વાપરતા થયા છે ! વિલાયતી ચોકલેટને બદલે જાળનાં વડાંથીજ છોકરાં સંતોષ પકડે છે !

લડાઇને લીધે ટ્રેન અને ડાયાઓની અછત થતાં લોકો ૧૦ માણસને બેસવાની જગ્યામાં ૪૦-૪૫ માણસો પણ સમાઇ શકે છે, એવું બતાવી માણસ રચરના બનેલાં છે એની સખિતી આપી રહ્યા છે. વાનર, માણસ જાતનો દાદો છે એવી ડાર્વિનની થીયરીને નહિ માનનાર; લોકોને પણ હવે ચડકલાસમાં લટકી રહેતા પેસેન્જરોને નિરખ્યા પછી કાન પકડીને માનવું પડ્યું છે કે બેશક આપણે વાનરોનાજ વારસદારો છીએ ! અને રેલ્વેવાળા મદારીઓ પણ ચડકલાસના જીવોને માંકડાં સમજીનેજ તેમની સાથે એવો વર્તાવ કરી રહ્યા છે ! એ ઉપદેશકના અવતારો ઉદ્દાના દાઝ્યા પર ડામની જેમ ઉપદેશ આપતા ફરે છે કે “મુસાફરી ઓછી કરો અને તમારા પૈસા બચાવો !” લ્યો જાણે લોકો કેમ મોજને માટેજ ઉધા-અધુકડા પડી મુસાફરી કરતા હશે ? આમ લડાઇએ ચડકલાસના પેસેન્જરોના શરીર કસરતબાજ બનાવીને પણ રેલ્વે ખાતાને કરોડોનો તડાકો કરી દીધો છે !

હા, લડાઇને લીધે લાંચ ડચ્ચતો વધી ગઇ છે; પણ લોકોનાં ગબવાં પણ લાંબા પહોળાં થઇ ગયાં હોઈ; ધરમ-દાન કરતા હોય તેમ ખુશીથી આપ્યેજ જાય છે ને ? અલખત એક દેશની લડાઈ બીજા દેશ માટે કોઈનું ધર બળે ને બીજાને તાપણું થાય એવી નીવડે છે. પણ તેમાંય તટસ્થતા, શુદ્ધ તો લડાઇના જમાનામાં જાદુઇ અસર કરનારો નીવડ્યો છે. જે દેશો તટસ્થતાની વાતો કરે છે. તેને બંને બાજુથી કમાવાનું હોય છે ! તેમની નીતિ “શેખ બી ખુશ રહે, શઘતાન બી નારાજ ન હો !”

જેવી હોય છે. એકને દારૂગોળો કે પેટ્રોલ વેચે તો બીજાને ધાતુના કે કામળા વેચે ! એકને ઝેરી ગેસ વેચે તો બીજાને ગેસ મારક વેચે ! એકને વિમાન વેચે તો બીજાને વિમાન તોડનારી તોપ વેચે છે ! આમ “વર મરેા કે કન્યા મરેા; પણ ગેરનું તરમાણું ભરેા”ની જેમ તટસ્થતાવાળા ખાટી જાય છે ! ધણી વેળા એ તટસ્થતાનાં ભૂતજ લડાઇના તૂટાને અંખાવતાં હોય છે !

લડાઇમાં કામળાને કવોટા નીકળતાં લોકોમાં પ્રેમપત્રો અને જાહેર-પત્રો લખવાનું ઓછું થતાં પ્રેમનો કે જાહેરમાં પડી પ્રકાશમાં આવવાનો ઉન્માદ ઓછો થતાં લોકો કામ ધધે લાગી ગયા છે ! લડાઇમાં પેપરોનું કદ ઓછું થતાં તેની કીંમત વધતાં લેખકોની પણ કીંમત વધી છે, અને ફિલ્મોમાં લાયસન્સ નીકળતાં કલાકરોની પણ કીંમત વધી છે ! ભોડામાર-ઓના ભાવ પણ વધી ગયા છે ! લડાઇ પતી જતાં તે પછીના શિઆળામાં મરીખોને ટાઢે મરવાનો વારો નહિ આવે. મરી ગએલા સોલ્જરોના ગરમ કાટ મરીખ મજુરોને પણ સસ્તામાં સાંપડશે ને મરીખ દુબળા કે હળ-પતિઓ પણ કર્નલ જનરલો કે ફિલ્ડમાર્શલો જેવા દેખાશે ! અનેક મરીખોના ઘરો મરી ગએલા સોલ્જરોના ધાતુના કામળાથી હુંફ મેળવશે અને જુના-પુરાણા માલના સોદાગરો નવી તિજોરીઓ વસાવતા થશે !

લડાઇમાં બીજું બધું મોંઘું થઇ જાય છે; પણ પ્રાર્થના સસ્તી થઇ જાય છે ! જેમ હોજરી ખમડી જાય તો જીલ્લાખની જરૂર પડે છે; તેમ જમતને વિજ્ઞાનની, અકકલની, પૈસાની ને લસ્કરની બદલજમી થઇ જાય છે, ત્યારે જીલ્લાખને બદલે લડાઇને મોકલે છે ! જેમ જીલ્લાખ લીધા પછી શરીર હલકું બની જાય છે તેમ લડાઈ પછી જગત હલકું બની જાય છે ! લડાઇના સરખતો જગતની તંદુરસ્તી વધારવાજ તેની ઉપર લડાઇનાં જીદાં જીદાં ઈન્કજનો અને ઓપરેશનો કરીને જગતને સુધારી દે છે ! આમ લડાઇ જમતના ભલાને માટેજ લડાય છે ને જમતમાંથી કચરો-પૂંજો સાફ થઇ પાછું જમત હવેળા જેવું ચોકપું બની જાય છે ! અસ્તુ

૧૫૬ વરસ પછી.....

ઈસુનું ૧૯૪૪મું હવે સમાપ્ત થવા આવ્યું છે. વીસમી પછી એકવીસમી સદી પૂર્ણ થઈ બાવીસમી સદી ખેસવાને હવે ૧૫૬ વરસની છે. વિજ્ઞાનની પ્રગતિ અને જમાનાની ઝડપ જોતાં આ ૧૫૬ વરસમાં દુનિયાં ધણી આગળ વધી જશે. એકવીસમી સદીના અંતમાં અને બાવીસના આરંભમાં દુનિયા કેવી હશે તેનો ચિતાર રેક્ષર્નીમના સડેલા અનાજ અને દાહડાના ધીથી મેળવેલી મગજ શક્તિને આધારે રળું કંઈ છું, અને ખરું પુછાવે તો હિંદીઓએ, ગુલામ હિંદીઓએ, અપંગ હિંદીઓએ વર્તમાનમાં ઝખ્ખ મારવા કરતાં ભાવિનાં સ્વપ્નાઓમાં રાચવું એજ હીક છે !

જુવો, જગતની સમગ્રતા જળવવા માટે ત્રીજું મહાભારત યુદ્ધ તો અનિવાર્ય છેજ અને તે કોઇની પંદર વર્ષિય યોજનાની જેમ વધુમાં વધુ પંદર વર્ષે તો આવીને ઉભું રહેશે, અને તેમાં સમસ્ત જગતના યાને જગતના માનવીઓનાં સાંધા તૂટી જશે એટલે એકવીસમી સદીમાં બધાંય માનવીઓ વમર સાંધનાંજ હશે ! ને બાવીસમી સદીમાં બધાંય વમર વાંધાના હશે ! છતાં સાંધાની જરૂર પડશે તો ઇલેક્ટ્રીકના તારે થી પુરી પડાશે. જગતમાંથી રસોઈયાઓ, બગરચીઓ, બટલરો, રસોડા અને ચૂલાનોજ નાશ થશે; તો પછી લોજ કે વીંશીઓ તો શાનીજ રહે ? કારણ કે દાકતરો અને વિજ્ઞા-

નીઓ ભેગા બને એવી ખેરાકની ટીકડીઓ બનાવશે કે સાંજ સવાર ફક્ત બે ટીકડી ખાઈ લીધી કે ખેરાકની આવશ્યકતાજ નહિ રહે, રેશ-નાંગની ચિંતાજ નહિ રહે! વળી હવાનાં ફક્ત બે ત્રણ ટીપાં પી લીધાં કે ચાહ, પાણી, કોલ્ડ્રીમ, કેરી વગેરે કશામ પીણાની જરૂરત બાકી નહિ રહે! પેલાં બે ત્રણ ટીપાં આખા દિવસની તરસ મટાડી દેશે. તો પછી વોટરવર્ક્સ, પાણીના નળો, ફૂવા-વાવ વગેરેની પણ ઝાઝી જરૂર નહીં કહે. હા, ફક્ત વાપરવા માટે પાણી જોઈશે. પણ બૂલ્યો! ફક્ત પીણાંમાં શરાબ બાકી રહેશે. કારણ કે શરાબમાંજ હંમેશાં પ્રેરણાદેવી હુબેલી રહે છે; તેથી કવીઓ, સાહિત્યકારો, ફિલ્મફેર, વિજ્ઞાનીઓ અને રિટાઈડ થયેલા આશ્વકોને પ્રેરણા મેળવવા કે જીલાવવા એવી જરૂર પડવાનીજ જેથી હાલ જેમ ઠેરઠેર પાણીના નળો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ તરફથી મુકાય છે; તેમ એકવીસમી સદીમાં શરાબના નળો મુકાશે, વોટર ટેક્ષને શરાબનો ટેક્ષ લેવાશે.

માણસોને જદાં ધરો ફરતાં હશે અને ટ્રંક કે બિસ્તરામાં મૂકી શકાય એવું ફેલ્ડિંગ પણ હશે. ને ધરોમાં વિજ્ઞાનિક યોજના એવી હશે કે શિયાળામાં ગરમ અને ઉનાળામાં ઠાંડાં રહેશે. રેડીયો અને ટેલીવીઝનનો એકવીસમી સદીના આરંભમાં એટલી બધી પ્રગતિ કરી હશે કે કોઈને છાપાં વાંચવાની કે સીનેમા જોવા જવા માટે થીએટર જવાની તકલીફ પણ નહીંજ લેવી પડે? ચરમાજ એવા પ્રકારના બનશે કે તેની ઘંટીમાં રેડીયો સેટની ગોઠવણ હોઈ આખા જગતના સમાચારો તમારા કાનમાં આવતાંજ રહેશે અને ચરમાના કાચમાં એક ખૂણે ટેલીવીઝનની ગોઠવણ હોઈ જગતના બધાય બનાવો તમારી આંખની સામે આવી ઉભા રહેશે, છાપાવાળાઓ અને સીનેમવાળાઓનો ધંધો પડી ભાંગવાથી એ બધા પાંજળાપોળમાં દાખલ થઈ જશે! જગતમાં કોઈ ક્ષય કે એપી રોગના દર્દીઓજ નહીં હોય, અને હશે તો તેમનો હડખાયા કુતરાં, મેલેરિયાના મચ્છર કે પ્લેગનાં જંતુની જેમ નાશ કરી નાંખવામાં આવશે. દરેક માણસે કેટલી હવા લીધી છે તે નક્કી કરવા માટે દરેક માણસનું બેરાંની

જેમ નાક કોચી કાંટો પહેરાવવામાં આવશે તે કાંટામાં મીટર મૂકી હવાનું પ્રમાણ નક્કી કરી તે પ્રમાણે એઈર ટેક્ષ યાને હવા વેરા લેવામાં આવશે !

ધરનાં ધરડાં ડોસાં ડગરાંઓ જુના વિચારનો ફેલાવો ન કરે, અને ખાંસી કે દમના જોરે જગતનાં વાયરલેસ રોગોનોને ધણુધણુવી મૂકી ડીસ્ટર્બ ન કરે માટે તેમને બધાંયને આદામાન ટાપુમાં નબર કેદ રાખવામાં આવશે. લગ્નો તો હોયજ નહીં ! જનવરોની જેમ માણસોય ગમ ત્યાં ચરી લેશે, યાને છુટક પ્રેમ કરી લેશે ! લગ્ન ગોઠવનાર મહારાજો, નિકાહ પઢાવનાર કાઝીઓ અને મેરેજ કરાવનાર પાદરીઓ કે સીવીલમેરેજના રજીસ્ટ્રારો; લગ્નને બદલે ઉદ્ધામણની સંસ્થાઓ સ્થાપશે. લગ્નોને અભાવે સાસુ, વહુ અને નણુંદ, ભોગમ્મના ઝઘડાજ મટી જશે. તે લગ્ન ન હોય તો પછી પુનર્લગ્ન તો હોયજ શાનું ?

ગાડીઓ મોટરોની જમીન પર જરૂર નહીં રહે, તેમ દરીયામાં સ્ટીમરોનીય જરૂર નહીં રહે, કારણકે બધો વ્યવહાર આસમાનમાં સ્થપાશે. વિમાની માર્ગેજ બધી અવરજવર થશે. બદલે વિમાનની પણ જરૂર નહીં પડે, યુવતીઓ વીજાનની રંગબેરંગી પાંખો ધારણ કરી તીતલી કે પતંગીયાની જેમ ઉડતી ફરશે, અને યુવકો પર પીઠ પર પાંખો લગાવી ભ્રમરની જેમ આ પુલથી પેલા પુલ પર ભટક્યા કરશે, ના ઉડ્યા કરશે ! અને આમ હવામાં અદ્ધર માનવો ઉડશે એટલે હવામાંજ (એકસીડેન્ટો) પણ થશે. વાદળો વરાળનાં બને છે ને ? તો આસ્માનમાં અદ્ધર સ્ત્રીઓ જાશે રચી લોકો વાદળોની વરાળમાંજ સ્નાન કરી લેશે તે ધોળીઓ કપડાં પણ વરાળથીજ ધોશે. જગતમાં ધરતી પરથી વરાળ યંત્રો ઓછા થતાં આકાશમાં એનું કામ વધશે !

લોકોના માનસો છેકજ અહિંસાવાદી થઈ જશે, યાને કે લોકોમાં છેકજ હડવાની તાકાતજ નહીં રહે ! કારણ કે જરૂર, જમીન ને જોર, એ ત્રણ કુળ્યાનાં છોડ ! પણ એ ત્રણમાંથી એકેનીય આવશ્યકતાજ એકવીસમી સદીમાં નહીં રહે ને ? જુવો અનાજની જરૂર નહીં રહે એટલે જમીનની ન રહે ને લગ્નની જરૂર નહીં એટલે જોરની પણ જરૂર

નહી ! હવે આકી રહું જર તો એ જરને કારણે જે એટલે કે તે વેપારી
બજારો હાથ કરવાજ છેલ્લા ત્રણ મહાભારત યુદ્ધો થયાં હોય જર નો
જગતમાંથી ઓયકાટ થશે અને તેના સ્થાને વિનિયમ કે અદલા અદલાની
પુનઃણી પ્રથા પુનઃ દાખલ થશે. પૃથ્વી ગોળ હોય પુનઃણી પ્રથા દાખલ
થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે ગોળાની ઉપર તો પ્રગતી પણ
પીછેહઠ ગણાય ને પીછેહઠ પ્રગતિ ગણાય : વિનિયમમાં તમે ન સમન્યાં
હોય તો સમગ્ર દેશો કે રશિયામાં કોઈને હોદ્દની ભેંસની જરૂર છે તો
તે રશિયામાંથી એકાદ ઘોળું રીંછ મોકલાવીને અહીંથી ભેંસ મંગાવી
લે ! ચીનમાં કોઈને વિલાયતી વાદરાની જરૂર હોય તો વિલાયતમાં પાંચ
દસ તોલા અરીસું કે પાંચ-દશ ચીની ચલાણું મોકલાવીને વિલાયતથી
વાદરો મંગાવી લે ! હોદ્દમાં કોઈને કાળી બેરીની જરૂર હોય ને એખીસી-
નીયામાં કોઈને મકકાઈ ભુટાની આવશ્યકતા ઉભી થાય તો હોદ્દ કાઢીયો
પેલા એખીસીનીયાના સીદીને એકાદ કાચળો મકકાઈ ભુટા મોકલાવે તેના
બદલામાં પેલો એખીસીનીયાની એકાદ સીદીચુની હોદ્દમાં નિકાશ કરે !
કોઈ ઘરાની આપણને ગુલાબનું ફુલ ભેટ આપે તેના બદલામાં આપણે
તેને એકાદ ગંજનની ચલમ ભેટ આપીએ ! કોઈ જર્મન આપણને અસ્તરો
આપે તેના બદલામાં આપણે તેને એકાદ ગધવં આપીએ ! આવી અદલા
અદલીનું નામ વિનિયમ કહેવાય !

વસ્ત્રો તો પારશ્વિક કાચનાં જ હશે એટલે નગ્નતા વિચારવી કે
જોવી એ પાપ નહિજ ગણાય ! પણ ન્યાં ધર્મ—સ્થળો રિમાનોના
તમેલા બની જશે, ધર્મશસ્ત્રો ઉધમનો ખોરાક બની જશે; ત્યાં પાપ—
પુન્યની તો વાતજ ક્યાં રહી ? પાપ—પુન્ય. સ્વર્ગ—નર્ક યાને દોબખતે
બન્નતની વાતો કરનાર પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ, મોલ્વી મુલ્લાઓ, પીરા, ફકીરો,
દસ્તુરો કે પાદરીઓને તો પરણે નાસ્તક બનાવી સહરાના રણમાં ધકેલી
દેવામાં આવશે ! જ્ઞાનદેવનું નામ લેનારને કોટમાશલ કરી, ઠામદેવની
આરાધના કરનારનાં સન્માન કરવામાં આવશે ! દેવ દેવીઓ કે પીર
ફકીરોને સ્થાને પ્રેમીઓ પૂજશે. જ્ઞાનની કોલેજોના સ્થાને, પ્રેમાલયો

લવયુનીવરસીટીઓ ને પ્રેમ મંદીરો સ્થપાશે, ને તેમાંથી પારંગત થએલાઓને પ્રેમની જુદી જુદી ડીગ્રીઓ અપાશે! શીરી—ફરહાદ, લવલા—મજનું, રોમીયો—જુલીયેટ, વીગેન્ડ્ર દેસાઈ—નલીની જયવંત, શાંતારામ—જયશ્રી, વગેરેનાં બાવલાંઓ ઠેરઠેર પબ્લીક ગાર્ડેનમાં મૂકાશે !

વરસોનાં વારસ સુધી પ્રેમનું એકનું એક પૂછકું પકડી રાખનારને સમાજમાંથી અનશીટ કરી મેંડહાસમાં મોકલવામાં આવશે. બહુ બહુ તો એક પ્રેમ ત્રણ—ચાર અઠવાડીયાંનું નભવો જોઈએ ! ફિલ્મની દુનિયાંથી ઉલ્ટી પ્રેમની દુનિયાં ગણાશે. વધુ અઠવાડીયાં શીલ્મની દુનિયાંથી ઉલ્ટી પ્રેમની દુનિયાં ગણાશે. વધુ અઠવાડિયાં ચાલનાર ફિલ્મ જેમ સફળ ગણાય છે; તેમ વધુ અઠવાડિયાં નભનાર પ્રેમ નિષ્ફળ ગણાશે. કેલેન્ડરમાં રોજ તારીખનું પાનું બદલાય; તેમ દરરોજ પ્રેમી બદલાય એવી સોસાયટી ગર્લ્સનું ત્યારે માન હશે; સંતની વ્યાખ્યા તો ત્યારે તદ્દન ઉલ્ટીજ થઈ ગઈ હશેને ? સેકંડો પ્રેમીઓ બદલનાર સોસાયટી બાનું સતી કહેવાશે ને સેકંડો પ્રેમીકાઓનો ભક્ત સતો કહેવાશે ! કાળાં બખ્તરને સ્થાને ધોળા બખ્તરો સ્થપાશે ને બધાજ લોકો સાફ ઘાએલા મૂળા જેવા બની જશે !

જગતમાં લડાઈ ઝઘડાજ નહીં રહે એટલે કોરટ—ક્યેરીઓ અને વકીલ—સોલીસીટરજ નહીં રહે ! તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે એ બધા કોરટના કલાકારી, શિસ્તેદારો, મેજસ્ટ્રેટો, મુન્સફો, જજો, વકીલો, બેરીસ્ટરો, કજયા દલાલો કરશે શું ? વિનિમય અને અદલા બદલાની ક્યેરીઓ યાને એક્સપોર્ટ—ઈમ્પોર્ટની એપ્રીસોમાં કામ કરશે કોઈ ડીનરપાર્ટીના શોપીન ખિતાબધારીને જરૂર હશે તો ચીનથી ઉદર કે દેડકાંનાં અથાણાં મંગાવીને દેવાનું કે કોઈ દેશી રાજાને માટે જીઆલ્ટરથી ઉઠાંગ-ઉરાંગ વાંદર મંગાવી દેવાનું તો ફાન્સની માંચકાંગલી ખચ્ચણોની ઔલદ સુધારવા માટે પંખખ-માંથી મજબુત ખચ્ચરો મોકલવાનું એવાં એવાં અગત્યનાં કાર્યો એ કરશે !

પ્રેમ ખૂબ સસ્તો થશે એટલે નામદી નપુંસકત્વના હકીમેનું જોર વધશે. વરસાદના મેંડક કે છાપાના ફેરીયાની જેમ ગલીએ ગલીએ શક્તિ-

વર્ષક દાઝ વધારનારા હકીમો ફરતાજ રહેશે અને પરોપકારથી એવી દવાઓ આપતા રહી પુદ્ગલોને જીવાન બનાવી કાયાકલ્પ કરાવતાજ રહેશે ! પ્રેમ સિવાયનાં બીજાં અધ્યાય પુરતકાની હોળી સળગાવવામાં આવશે; બેથી શૃંગારરસ સિવાયના બાકીના આઠેય રસ આપો આપ સુકાષ્ઠ જશે; જેમ આજે કોઈ હૃદયે રસીક બણેલો ખાનદાની બાયડો બીજી બણેલી ઐરી કરતાં પહેલી ઐરી ઉભીને ઉભી સુકાય છે તેમ]

વ્યવસ્થા માટે સિપાઇઓની જરૂર નહીં પડે. કારણ કે કોઇના મજબામાં કંઈ ચોરવા જેવુંજ નહોં હોય; પછી ચોર તો હોયજ શાના ? મારામારીથી તો જગત કંટાળી ગયું છે એટલે એનું તો કોઈ નામજ નહીં લે, અને રસ્તાનો વ્યવહાર તો આકાશમાં ઉભો ઉભો, એક માણસ ખણી સૂર્યનાં કિરણોમાંથી જીદા પાડેલા મેઘવનુષ્ય અને સ્પેક્ટ્રમના સાત રંગોની વિજ્ઞાની બત્તીઓથી જગમગી લેશે ! ઇતિહાસીક યોજનાથી મરેલા મૂડમાં જીવતાં થશે; તો પછી એકસીડેન્ટથી કોઈને ડરવાની જરૂર પણ ક્યાં રહી ? કોઈને વારસદારની જરૂર હશે તો ટયુમદારા મનપસંદ વારસદાર પેદા કરી શકાશે ! જેવા રંગનું, જેવા આકારનું, જેવા રાગનું, જેવા રૂપનું બાળક ઉત્પન્ન કરવું હશે તેવું વિજ્ઞાનીક હાકતરો ટયુમદારા પેદા કરી દેશે !

છેવટમાં એજ કે આવીશમી સદીની દુનીયામાં હુઆઇ, હાઇગાઇ, હોંગાઇ, છળ, કપટ, ઢોંગ કશુંજ નહિ હોય. અધાના દિલ નિર્મળ કાચ જેવાં તે ફૂલકેપ કાગળો જેવો કોરોકટ હશે. પુદ્ગલ, ભગવાન કે ગોંડ સાથે એ દુનિયાને જરા પણ સંબંધ નહીંજ હોય. વધુ ખાતરી માટે લ્યો વાંચો ઈ. સ. ૨૧૦૦ના એક ગૃહસ્થની ડાયરીનું એક પાનું.

તા. ૧-લી ડીસેમ્બર ૨૧૦૦

સવારે ૬ વાગે ઉઠ્યો. ચાર વાગ્યે રાખેતા મુજબ સુતેગો. હું એ વિચારું છું કે મેંજ ખે કલાક ઉંઘવાયાં તો જીંદગીનાં ઘણાં વરસો ખરબાદ જવાનાં? જો વિજ્ઞાનીઓ જરા વધુ મહેનત લઈને એવી શોધ કરે કે દિવસમાં ફક્ત અર્ધો કલાક ઉંઘ લેવાથીજ મગજને આરામ મળી જાય! સો વરસ પહેલાંના પુસ્તકો વાંચવાથી જણાય છે કે તે જમાનામાં આખા સુ લોકો છઠ્ઠ-આઠ આઠ કે દસ દસ કલાક ઉંઘતા હતા! પણ એમાં તેમનીય શી કસુર? તે વખતના વિજ્ઞાનીઓએ તેમને ખતાવ્યુંજ નહિ હોય કે મગજને ફક્ત બે કલાકનાજ આરામની જરૂર છે.

સવા છ વાગે સ્નાનાદિથી પરવારી, રેડીયોની ચાવી ફેરવી. ખખરો સાંભળી. સૌથી વધુ ધ્યાન મેંએ એવી ખખર એ છે કે અમેરિકા અને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે દરિયાની નીચે ટયુબ રેલ્વે નંખાઈ છે; અને તેનું ઉદ્ઘાટન થઈ ગયું છે. હન્ટરનેશનલ લીગના પ્રમુખે ઉદ્ઘાટન કરતાં કહ્યું હતું કે 'આ રેલ્વેની મારફતે હિંદુસ્તાનથી અમેરિકા ફક્ત અર્ધ કલાકમાં પહોંચી શકશે.' જો કે વિમાનની મારફતે તો એક કલાક લાગે છે! પુરાણાં સો વરસ પહેલાંનાં પુસ્તકો વાંચતાં જણાય છે કે તે જમાનામાં 'પેપરો' છપાતાં હતાં. જો એ સાચું હોય તો એ પેપરોના વાંચનારાઓ ઉપર મને દયા ઉપજે છે; કે તેમને વાંચતા કેટલી બધી તકલીફ ઉઠાવવી પડી હશે! અત્યારે તો એવી બધીય ફરજ રેડીયો બખવે છે, અને આપણે તેને રહેલાઈથી સાંભળીએ છીએ.

સાડા છ વાગે ચાહ પીને ૨૫ મિનિટ માટે મુંબઈથી ન્યુ દિલ્લી જરા ફરી અ.વ્યો. મુંબઈથી દિલ્લી ૧૦ મિનિટમાં પહોંચાય છે. અને પાંચ મિનિટ ત્યાં ફરવામાં વીતાડી. ટ્રેન ફક્ત બુસાવળમાંજ એક મિનિટ થોભે છે; જો ત્યાં ન થાય તો ફક્ત ૯ મિનિટમાં પહોંચી જવાય! એક મિત્રની મુલાકાત કરીને તરતજ પાછો ફર્યો, મુંબઈમાં સળગાવેલો ચિશ્ટ પુનઃ મુંબઈ અ.વ્યો. તોય પુરો થયો ન હતો!

સાત વાગે અમારા પાટોશીને છોકરો રમતાં રમતાં છત પરથી નીચે પડ્યો ને પડતાંજ બેહોશ થઇ ગયો. છોકરાની માએ તેને ઈજકશન દેતાં તરતજ તે શુદ્ધિમાં આવ્યો. અમારી ગવર્નમેન્ટ બિવિષ્યની માતા બનનાર દરેક છોકરીનું સ્કુલમાં એક વર્ષ ફરજીયાત મેડીકલની તાલીમ પણ આપે છે, જેથી આવા વખતે તે કામ લાગે.

સાડી સાત વાગે હું મારી લાયબ્રેરીના રૂમમાં ગયો. નવાં પુસ્તકો જે હાલજ મંગાવ્યાં હતાં તે ઉપાડીને જોયાં. એ પુસ્તકો એથ્યુમિનિયમના કાગળ પર છપાએલાં હોઇ ધણાંજ સફેદ અને ચમકદાર છે. મારી લાયબ્રેરીમાં કેટલાંક જુનાં પુરાણાં પુસ્તકો છે જેના કાગળો ઘાસ કે ચિથરામાંથી બન્યા હોવાનું વાંચ્યું છે. એ પુસ્તકો વાંચતાં જણાય છે કે હિંદુસ્તાનના લોકો વેદ-કુરાન વગેરે પુસ્તકો ખાસ વાંચતા હતા; અને તે પુસ્તકોને સંભાળી રાખવા માટે મોટી મોટી ઇમારતો બાંધતાં જેને મંદીર અને મસીદ કહેવામાં આવતાં હતાં. અને લોકો એ મંદિર અને મસીદના નામે લડતાં પણ હતાં !

નવ વાગ્યા સુધી લાયબ્રેરીમાં રહ્યો, સવા નવ વાગે ધરવાળીએ જમવા બોલાવ્યો. ખાણના મેજ પર ચાહ અને વિટામીનની ત્રણ ટેબ્લેટસ હતી, તે ત્રણ ટેબ્લેટસ વિટામીન એ. બી. સી. ની હતી. તે ત્રણે ટીકડીઓ ખાધી અને ઉપરથી ચાહ પીતાં ધરાઇ ગયો વિટામીન તો એથી લઇને એડ સુધીનું નીકળ્યું છે. પણ મને સી સુધીનીજ જરૂર પડે છે. મદારી પત્નિ ચાહ બનવવામાં હુશિયાર છે. એ મારી અદારમી પત્નિ છે ! એના પહેલાં બીજી સત્તર પત્નિઓ સાથે ડાઇવોર્સ કરી ચુક્યો છું ! અને મારી પત્નિનો હું બારમો પતિ છું; એટલે કે મારી પહેલાં એ અગિયાર ધણી કરી ચુકેલી છે ! વાંચવામાં આવ્યું છે કે પહેલાં કેટલાક બેવકુફ પુરૂષો આખી ઝિંદગી સુધી એકજ પત્નિને પકડી રાખતા અને તેમની બેવકુફ પત્નિઓ પણ એકજ પુરૂષને પનારે પડી રહેતી ! અને તે બેવકુફ સ્ત્રીઓને તે વખતની ઘેટાવરણ પ્રજા સતી તરિકે પૂજતી !

મારી પત્નિને મારી સાથે લગ્ન કરતાં પહેલાં આગલા ધણીઓથી છ બાળકો પેદા થયાં છે. પણ તેને બાળકોથી કંટાળો પેદા થતો હોય સંતાન પેદા થતાંજ એ નર્સિંગ હોમમાં સોંપી દે છે ! અમારી ગવરમેન્ટ તરફથી ગામેગામ એવાં સરકારી નર્સિંગ હોમ ઉધાડવામાં આવ્યાં છે અને ત્યાં બાળકોનું સારી રીતે પોષણ થાય છે એટલે માવ્યાપને કૃત્રીય ચિંતા કરવાની રહેતી જ નથી !

દસ વાગે ઓશીસમાં ગયો. અમારી પેઢી એક્સપોર્ટ ઇમ્પોર્ટનું કામ કરે છે. અમે પરદેશ ખાતે વિટામીન બનાવવા ધઉ, ૩ અને બિન ચઢાવીએ છીએ, અને પરદેશોમાંથી આપણા મુલકનાં ઢોરની ઓલાદને સુધારવા ઉચી જાતના સાંઢ અને પાડા આયાત કરીએ છીએ ! ટેસ્ટ ટ્યુબનો ધધાય અમે કરતા હતા પણ તે હાલમાં ગવરમેન્ટે લઈ લીધો છે. ગઈ સાલની લડાઈમાં એટમ બોમ્બ ફેંકવા હતા જેથી પશ્ચિમ હિંદમાંથી ધણાં ઢોરો તથા માણસોનો નાશ થયો હતો. જેથી ગવરમેન્ટે કાયદો કર્યો છે કે દરેક પુરૂષે પાંચ પાંચ બૈરી કરવી, પણ એ સમયે બૈરાંઓએ વિરોધ ઉઠવ્યો છે; કે “આખા દી વધારવા માટે અમે નાહક શા માટે વધુ તકલીફ ઉઠાવીએ ? અમે તો સંતાન પેદા કરવાનીજ વિરૂદ્ધ કરીએ છીએ, જો ગવરમેન્ટને વસ્તી વધારવી હોય તો સાયન્ટીફીકની પાસે એવી કોઈ શોધ કરાવે કે પુરૂષોને પેટે સંતાન જન્મે !”

ચાર વાગ્યા સુધી ઓફિસમાં રહ્યો. સાંડા ચાર વાગે ઘેર ગયો. પત્નિ મારી રાહ જોઈને બેઠી હતી; કારણ કે આજે મારી વરસમાંઠ હતી. મને ૧૩૦ વરસ પુરાં થયાં છે ને આજે ૧૩૧ મું વરસ બેઠું છે. ઇ. સ. ૧૯૭૦ માં હું પેદા થયો હતો. આજે મારી સાલગ્રેહને લીધે મારા તથા મારી પત્નિના અનેક મિત્રોને ટીપાર્ટી આપી છે.

બરાબર પાંચ વાગે મિત્રો પધાર્યા. તેમને મટે ફૂજોની ટેબ્લેટસ, વિટામીનની ટીકડીઓ, ચાહ, અને મોહું સાફ કરવા માટે થોડીક પીપરમેન્ટ ને મિઠઈ પણ મૂકી હતી. એક કલાક સુધી ગપ્પાંમાં વખત ગાળ્યો; પછી અમે સહેલ કરવા કલકત્તા પહોંચી ગયાં, ત્યાં ચૌરંગીમાં અર્ધો કલાક

સહેલ કરી. ચૌરંગીના ચોકની મધ્યમાં એક પ્રચંડ પ્રતિમા ઉભી કરેલી છે; તેની ઉપર 'નેતાજી' લખેલું હતું. અમે લોકોને પૂછ્યું તો તેમણે કહ્યું કે દોઢસો વરસ પહેલાં અંગ્રેજોની સામે આ 'નેતાજી'એ આઝાદી જંગ શરૂ કર્યો હતો. પણ જાપાન પર એટમ બોમ્બ પડવાથી, જાપાન હારી ગયું. તેની સાથે 'નેતાજી'ને પણ ફતેહ ન મળી. એમની ફાજને અંગ્રેજોએ પકડી હતી. ચૌરંગીની સહેલ કરી પાછા મુંબઈ પધાર્યા આઠ વાગતાં ડીનર લીધું અને પછી અમારા ધરનાજી ડેન્સીંગ હોલમાં બધાં નાચવા ગયાં.

સ્ત્રીઓએ બધાં કપડાં કાઢી નાખ્યાં હતાં નગ્ન નાચ થયો હતો, બુનાં પુસ્તકો વાંચતાં જણાય છે કે પહેલાં તો સ્ત્રીઓ આખા શરીરે કપડું લપેટતી હતી તેને ખુરખો કહેતા! આજે તો ઠંડી અને ગરમીના કારણેજ સ્ત્રીઓ નહિ જેવાં કપડાં પહેરે છે બાકી બજારમાં પણ નગ્ન નાચ પછી અમારી પાર્ટી સીનેમામાં ગઈ. ટેલીવીઝનમાં મીસ કામિની બોજનો નાચ જોવા લાયક હતો. એનું સંગીત પણ ધણું કણુપ્રિય હતું! તપાસ કરતાં જણાયું કે વાંચ પેઢીથી એમનો ડેન્સ કરવાનેજ ધંધો છે. એમના પૂર્વજોમાં ૧૫૦ વરસ પહેલાં સાધના બોજ નામે મશહૂર ડેન્સર થઈ ગઈ હતી.

ફક્ત વાગે બધાંને સીનેમામાં પડતાં મૂકીને હું ઘેર આવ્યો. કારણ કે ટપાલનો ટાઇમ થઈ ગયો હતો. ટપાલ વાંચી તેમાં મિસીસ શર્માનો પણ પત્ર હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે; "તમારું મેરેજ થયાને બે વરસ વહી ગયાં છતાંય તમને સંતોષ થયો નથી? હું તમારી સાથે મેરેજ કરવા તૈયાર છું અને મારો પતિ પણ ખીજી પત્નિ શોધી લેવાની તજવીજમાં છે." પત્ર વાંચતાં મને વિચાર થયો કે મારી પત્નિને પુછી લઉં, જે તે ખુશી હોય તો તેને મી શર્મા સાથે ગોઠવી દઉં અને હું મિસીસ શર્મા સાથે પરણી જાઉં!

અગીઆર વાગે રેડીયોની ચાવી ફેરવીને ખબર સાંભળી રેડીયો પર આખા દિવસની ખબરો અર્ધા અર્ધા કલાકે સંભળાવવામાં આવે છે. રેડીયો

પર એક નવી શોધની જાહેરાત થઈ કે; “અમેરિકાના એક સાયંટીસ્ટે એવી શોધ કરી છે કે તેના આધારે માણસ એક હજાર વરસ જીવી શકે અને જીવાન પણ રહી શકે, અને જો કદાચ કોઈ એકસીડેન્ટથી તે મરી જાય તો પાંચ-દસ મિનિટમાં પુનઃ જીવતો કરી શકાય!”

અમરો સાંભળ્યા પછી બાર વાગે મિસીસના ઍડ રૂમમાં ગયો બ્લાડીઅવળી વાતો કરી. પછી મેં મિસીસ શર્માનો કાગળ તેને બતાવ્યો; તેણે મિસીસ શર્મા સથે મારાં લગ્ન થાય તેમાં તો ખુશી બતાવી; પણ પોતે મીસ્ટર-શર્મા સાથે લગ્ન કરવાની નાખુશી બતાવી. તેણે કહ્યું કે “મીસ્ટર શર્માનો દેખાવજ રોજ જોવો છે એવાની સથે તે કોણ પરણે? હું એક અઠવાડિયામાં નવો પતિ ચુંટી કાઢીશ, ત્યાંસુધી તમે ધીરજ રાખશો!” મારી પતિને હું ખૂબ ચાહું છું, અને તેય મારા પ્રત્યે બહુ પ્રેમ રાખે છે; પણ બે કરતાં વધુ વરસ એકજ પુરૂષ પ્રેમનો અધિકાર ભોગવ્યા કરે, એ બીજાઓના માટે અન્યાયરૂપ ગણાય; તેથીજ ન છુટકે હું એ પતિને છોડી પુનઃલગ્ન કરવા તૈયાર થયો!

રાત્રે એક વાગ્યે હું સ્ટડીરૂમમાં ગયો. એક બે નવાં આવેલાં માસિકો જોયાં. બે વાગ્યા સુધી વાંચ્યું. બે વાગ્યા પછી કાગળોના જવાબો લખ્યા. મિસીસ શર્માને લખ્યું કે “હું તમા મારી પતિ ખુશીથી અલગ થઈશું. ચોક્કસ એક અઠવાડિયા પછી આપણે પરણી શકીશું!” ત્રણેક વાગતાં સુધી કાગળોના જવાબ લખી લખીને થકી ગયો; જેથી મેન્ટરમાં વરલી તરફ લટાર મારીને પુનઃ ધર તરફ આવ્યો. ચાર વાગ્યા સુધી રહેતા મુજબ બધાં બજારો ધમધોકાર ચાલતાં હતાં. લોકો ચારથી છ સુધીજ સુવે છે. હું પણ બરાબર ચારના ટકોરે ઍડરૂમમાં જઈને સૂઈ ગયો.

અતિથિ દાનવો ભવ:!

[જ્યારે રેશનીંગ ન હતું, ત્યારે તો અતિથિ દેવો ભવ: ગણાત'; પણ જ્યારથી રેશનીંગનાં મંડાણ થયાં છે તે રોજનું અધશિરના હિસાબેજ લોકોને અનાજ મળતું થયું છે; ત્યારથી એ અતિથિ યાને પરોણા દેવો નહિ પણ દાનવો જેવા બદકે જન્મદૂત જેવા લાગતા થયા છે.

“રેશનીંગનો દોર છે ધરમાં ન આટો છે ન દાળ, તેલ, ઘી, ચોખ ને બળતણનો જણાયે છે દુકાળ, મોત આવે તો ખૂશીથી વેલકમ લોકો કહે, પણ પરોણાને નીરખતાં પેટમાં પડતી છે ફાળ!”

—લેખક]

જ્યારથી ‘હળવે હળવે પેસવું’ અને ધરધણી થઈને બેસવું’ની નીતિ ગ્રહણ કરીને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ સુરતમાં આવી ધામા નાખ્યા, અને જેણે જેણે આંખી આપી તેનું પેટું પકડવા માંડયું; ત્યારથી લોકોમાંથી અતિથિ ને દેવ તરીકે ગણવાની ભાવના નષ્ટ થતી ચાલી છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના આગમન પછી અતિથિ દેવ તરીકે નહિ પણ માનવ તરીકે પૂજવા લાગ્યા; પણ છપ્પનીયા કાળ પછી તો એ અતિથિઓ માનવરૂપ મટીને દાનવરૂપ ભસવા લાગ્યા; જેથી પરિણામે ગૃહસ્થાને

પોતાનાં ઘરનાં આરણ્યો ઉપર “નો એડમીશન વિધાઉટ પરમીશન” નાં પાટીયાં ટાંગવાં પડ્યાં છે !

આમ થવાનું કારણ શું ? અતિથિ, અતિથિ ધર્મ જુલ્યા. જેના છાંયડામાં રહે તેવી મનોદશા થાય. એ ન્યાયે કંપનીની રાજનીતિ અતિથિ-ઓમાં ઉતરી ગ્રામ્ય જનતાએ તળપદી કહેવત જોડી કાઢી. “પહેલે દા’ડે પરોણા બીજો દા’ડે પપ્પ, ત્રીજો દા’ડેરે તેની અકકલ ગઈ” છતાં નક્કડ પરોણાઓ પર તેની અસર ન થઈ અને તે ખરા અર્થમાં પરોણા સાખીત થયા ! જેમ બળદને આરવાળા પરોણા વડે પાંસરા કરવામાં આવે છે; તેમ એવા પરોણાઓ યજ્ઞમાનને પાંસરા કરવાજ તેમને ઘેર ધામા નાંખે છે. મેગેસ્થીનીસે હિંદની પરોણા ચાકરીનાં ભારે ભાર વખાણુ કર્યાં હતાં; પણ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ, ઇન્ડિયનને પરોણાચાકરીની બો બુલાવી દીધી ! જો કે એ મહેમાનદારી ભારે પડવાથી કેટલાક આકળા યજ્ઞમાનો ૧૮૫૭માં ઉઠેલા હતા; પણ અંતે મહેમાનોની કુનેહને લીધે તેમને ઠંડા પડતું પડ્યું. સારપછી તો એનું અનુકરણ કરનારા ઠેર ઠેર નીકળી પડ્યા. ભથેને કવિઓ ગાયા કરે છે કે : “મહેમાનો હો વહાલાં પુનઃ પધારજો” છતાં લોકોને મહેમાનોનો સત્કાર કરવામાં જખ્તી કરવા આવેલા બેલીકતો સત્કાર કરવા જેટલોજ આનંદ થાય છે ! કારણ એટલુંજ કે ધંધાની મદી અને વખતની કીંમત વધી ગઈ છે. પૃથ્વીનો વિસ્તાર ઘટતો ગયો છે; તેમ તેમ વસ્તી વધતી ગઈ છે. દુકાણમાં કહીએ-તો ઘર સાંકડું હોય, અને પ્રભુના પયગંબરોની કૌંજ મોટી હોય ત્યાં અતિથિને કઈ અભરાઈ ઉપર ગોઠવવા ? ઘરમાં બાર હાથનો બાંધુ ફરકતો હોય, બાળકોને બાપા નામનું પ્રાણી જ્યાં શીંગડાં ઉગામતું હોય; ત્યાં પરોણા પધારે તો તેમને કયા ખૂણામાં મૂકવા !

અતિથિની વ્યુત્પત્તિ કરીએ તો અતિથિ એટલે કે વાર કે તિથિ જોયા વગર એકાએક યજ્ઞમાનના ઘરપર છાપો મારે તેનું નામ અતિથિ ! આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે યજ્ઞમાનના ઘર પર અણુધારી આક્રમકતા

જેમ એકાએક આરણ્ય ઠોકાને પધારે તેજ ખરા અતિથિ ગણાય. પગ-
સુસાફરી કરીને આવે કે માડામાં આવે તો બેચાર દિવસ થાક ખાવા
એ લોકો યજ્ઞમાનને ઘેર ધર્મશાળા સમજીને પડી રહે એ બનવા જોમ
છે; પણ આ મોટર અને વિમાનના જમાનામાં બે ત્રણ દિવસ કાઢવા તે
ખેતરુ વરસ વિતાવવા જેવું લાગે! જાણે યજ્ઞમાન પણ બેકાર હોય ત્યારે
તો કાંઈ વાંધો નહિ; પણ કામ ધંધાવાળાનું શું? હશે, અણુવારી આફત
કે આરમાની સુદતાની તરીકે પરોણાએને યજ્ઞમાનો સમજી લે તો બસ છે!

પરોણાના પણ અનેક પ્રકાર છે. જેમની જીમ વશ ન રહેતી હોય
અને ઘરમાં તેને વશ રાખવાનું સાધન ન હોય તો ન છૂટકે બહારવટ
ખેડી સગાં સબંધી કે મિત્રને ત્યાં જઈ ધામા નાખનારા
પરોણા પણ વિરલ હોય છે. આ જાતના પરોણા વાતોડીઆ હોય છે.
તેમની જીમમાં સાકર હોય છે. વાત વાતમાં સામાને વશ કરવાની જાદુઈ
વિદ્યા તેમની પાસે હોય છે! આવા પરોણા જેને ત્યાં જાય છે; તેની
સરખરાની અને રસોઈની એટલા તારીફ કરે છે કે તેટલો તારીફ તો કવિશ્રી
નાનાલાલે મણિમહોત્સવની ઉજવણી વખતે સુરતની રસક રસોયશાળી
પણ નહિ કરી હોય! “વાહ! જમના ભાભીના હાથની રસોઈ તો એવી
સ્વાદિષ્ટ થાય છે કે ભગવાન પોતે જમવા પધારે!”

“ગઇ સાલ એમણે પાતરાં અને દૂધપાક એવો સરસ બનાવ્યો
હતો કે મેં તો જીવનભર કયાંય ખાધો નથી!” “એમનો ટેસ્ટદાર વધાર
બલભલા રસોઈયાને મહાત કરે એવો હોય છે!” સામાન્ય રીતે આંખોના
કાન વખાણુ સાંભળવાને ટેવાયલા હોય છે. જેથી એવા પરોણા ધારેલું
જમી શકે છે!

બીજા પ્રકારના પરોણા અમલદારશાહી પરોણા હોય છે. જેમ કોઈ
નાટક કંપની કે સરકસ અમુક શહેરમાં આવતાં પહેલાં પોસ્ટરોદ્ધાર
જાહેરાત કરે છે તેમ આ પ્રકરણના પરોણાઓ તાર કરીને યજ્ઞમાનને
ખબરદાર કરે છે કે-“તૈયાર રહો, અત્રે તમારાં આંગણાં અમારાં પુનિત

પગલાંથી પાવન કરવા અને તમારા ઘરની શોભા વધારવા ફક્ત ત્રણ નાઇટ માટે પધારીએ છીએ ! અમારી મહેમાનદારીનો ખેલ ભજવવા માટે તમે તૈયાર રહો !” જેમ ગવર્નરની પાંદરામણી ચતાં પહેલાં શહેરની સડકો સુધારવામાં આવે છે; તેમ આવા સુધરેલા પરોણાઓની પધરામણી પહેલાં પતંગની ફાટેલી ચાદરોને પેટીમાં પધરાવી, દેખાવ માટે રાખી મૂકેલી જે સારી ચાદરો કાઢવી પડે છે અને જુના તકીયા પર નવા કે ઘોઝેલા કવર ચઢાવવા પડે છે. ઘરમાં ખુરશી ન હોય તો આડે શીપાટોશીને ત્યાંથી ખુરશીઓ માગી લવવી પડે છે. અરે રોજ મેલાં ઘેલાં ફરતાં બાળકોને પણ સારાં કપડાં પહેરાવવાં પડે છે. વખતે પરોણાના મોંબા પ્રમાણે સ્વાગત કરવા સામે સ્ટેશને જેવા પણ જનું પડે અને આપણે કુલી ન હોઈએ છતાં તેની એકાદ હેંડમેગ હોય તો ઉંચકી પણ લેવી પડે ! આવનાર પરોણાઓ પૈકી કેટલાક તો એવા હોય છે કે સ્વગૃહે બંધે દોઢીઆંની દમવાળી ખેંચતા હોય; પણ પરગૃહે તે રીંગારેટ પર સીંગારેટનો દમ લગાવે છે ! વળી પોતે મહા વિદ્વાન હોય; એમ યજ્ઞમાનને ઠસાવવા માટે બગલમાં બે ત્રણ અંગ્રેજી પુસ્તક પણ ધાલીને ફરે છે !

અને વળી જો કેંઈ લેખક પરોણો હોય ત્યારે તો પૂછોજ મ ! વાતોના તડાકા ઉડે અને જોત જોતમાં સ્મશાન જેવા શાંત ઘરને સાહિત્યનું સમરાંગણ અનાવીનેજ છોડે !

“જેયુંને મિ બેઝાર ‘આરામ’ના દિવાળી અંકમાં ગઈ સાલ પેલા સાક્ષરના પૂછડા પર આપણે કેવો ફટકા માર્યો હતો ! આ બલુકાકા બિચારા સોનેટ લખે છે તે કયો ગીંગો સમજતો હશે ? વળી એણ્યા બિચારા નાનાલાલ; જ્યાં હોય ત્યાં અપઘગધનું ખીચકું બાફે છે તે કોણ ખાતું લશે ? એમનાં કરતાં તો એમના આપા દલપતરામ શું ખોટું લખતા હતા ! કેવી સાદી ને સરળ ભાષા ? મારી ઘરવાળી ત્રણ ચોપડી ભણેલા છે; તે પણ સહેલાઈથી ક-દ-ડા-નાં કાવ્ય સમજી શકે છે. ખરો કવિ તેજ કે જેની કવિતા નાનાં બાળકો પણ સમજી શકે !”

આપણે તેને તોડી ન પાડવાના ઉદ્દેશથી કહીએ કે—

“તમારી વાત ઠીક છે; પણ આજના સક્ષરો તો દલપતરામને ‘કવિ’ નહિ પણ જોડકણીકાર ગણે છે! ત્યારે તે જરાક તપે અને કહે કે “વળી આજે કયો સાક્ષર કે કવિ મૂવો છે?” મારા દીકરા જે હેય તે અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, અંગાલી કે હિંદીમાંથી તદ્દગવીને સક્ષરતાનો દંભ બતાવે છે! કાલે હિંદીને ભગસો દળાય કે ધમસો માળી પણ ક્યાંકથી લેખ તદ્દગવીને સાક્ષરમાં ખપી જશે!”

“પણ તેમાં આપણે શું કરીએ? પેલો જન્મભૂમિનો કલમ કિતાબવાળો ગઈ સાલ તમારી પણ પાછળ લાગ્યોજ હતોને કે તમારી પેલો પ્રખ્યાત નવલિકા ‘ઉસપાર’ એ રશિયન નવલિકાનો હડહડતો તરંગુમો હતો!”

“અરે! જવાબોને, એ બધાંતો જાણે સાહિત્યનો ઈર્ગરો લઈ બેઠા છે! બીજા બધા તો ચોર અને પાતે જાણે શાહુકાર! બીજાનાં છિદ્ર જોવા સિવાય એ ભરા જીવને બીજું આવડે છે પણ શું! આજકાલ તો સાહિત્યમાં એવા દદાગીરીવાળા કાવી જાય છે! જીવોને આખા દેશની રીકર કરી કરીને સુકાઈ ગએલા શ્રી વિજયરાય દેવ પણ એમજ પ્રખ્યાત થઈ ગયા છે ને! આજકાલ તો સક્ષર બનવાનું સ્ટેલું છે થોડાંક લેખકો અને કવિઓને સુધરેલી ભાષામાં ગાળો ભાંડી કે બની બેઠા સાક્ષર! સાક્ષર બનવા માટે કંઈ તપ કરવું પડતું નથી કે યુનિવર્સિટીમાં પરીક્ષા આપવી પડતી નથી!” આવી રીતે એક દિવસમાં તો આખા ગુજરાત અને અહરગુજરાતના કવિઓ, સાક્ષરો અને લેખકોની ખખર લઈ નાંખશે અને પોતે જાણે બધાથી વધુ જાણુકાર હોય એમ ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કરશે.

આ પ્રકારના ભણેલા પંચોણ સમક્ષ; પુસ્તકોનું કચાટ ઉઘાડવું તે દુકાળીયાઓની સામે રોટલાનું ભાથું ઉઘાડવા બરાબર છે! વાંચવાને બહાનું એવા અતિથિઓ પુસ્તકો લઈ જાય છે. અને પછી તે બાગ્યેજ પાછાં મળી શકે છે. વળી કેટલાક તો એવા હોય છે કે વગર પૂછ્યેજ સડું લાગે તે પુસ્તક ઉઠાવી જાય છે. જેન્ટલમેન માણસોમાં પુસ્તકની ચોરી એ ચોરી

ગણાતી નથી ! ભોગભોગે આપણે લેખક હોઈએ અને એક બે પુસ્તકે છપાવવાની જૂલ કરી બેઠા હોઈએ તો પછી જેટલા મળેલા પરોણા પધારે તે એકએક નકલ ભેટ તરિકે લઈ જવાનાજ. પછી આપવાની તમારી મરજી ન હોય તોપણ કારણ કે એ રીતે તેમના ધરમાં આપણું નામ અગર રહી શકે છે ! જેવી રીતે ચેરોનું માન જળવવા જેલસુધી સિપાઈઓ તેમને છોડવા જાય છે; તેમ એવા જેન્ટલમેન પરોણાઓનું માન સાચવવા સ્ટેશન સુધી યજમાનને પણ સિધાવવું પડે છે !

વળી કેટલાંક જૂખડી બારસ સર્ગાસંબંધીઓ તથા ગળેપડું મિત્રો પરોણા તરીકે પધારે છે ત્યારે એવા આદુ ખાઈને યજમાનની પાછળ લાગે કે તેને આખો સંસારજ અસાર ભાસે છે ! આ પ્રકારના પરોણાઓ દિવસને દિસાએ નહિ પણ મહિનાને દિસાએ રહે છે ! એટલે કે આવા પરોણાઓની ગણતરી છુટક પરોણા તરીકે નહિ પણ જથ્થામાં પરોણા તરીકે થઈ શકે ! યજમાન કાંઈ ચાણુક્યનિતી વાપરે અને કાંઈ ને કાંઈ બદલું કાઢે તોજ એવા આસામીઓ ન છુટકે ખસ્તા થાય છે ! બાકી પોતાની મેજે તો બાગ્યેજ જાય; કારણ કે તેમના મનથી “ધેર ખાવું તે ઝેર ખાવું !” બરાબર છે ! જેમ બ્રહ્મણોને જમવા બોલાવીએ ત્યારે તેઓ મિષ્ટાન્ન પણ ઝાપટી જાય છે, તે ઉપરાંત દક્ષિણા પણ પડાવી જાય છે; તેમ આ પ્રકારના પરોણા પુરી રીતે પરોણાગતની મોજ માણે છે તે ઉપરાંત ગાડી-ભાડું પણ યજમાન પાસેથીજ વસૂલ કરે છે ! અલખત એ ગાડીભાડું પાછું મોકલવાની શરતે લે છે પણ બાગ્યેજ પાછું મોકલાવાય છે !

વળી કેટલાક પરોણા એવા અવળચંડા સ્વભાવના હોય છે કે આપણે તેમની સમક્ષ દાતણ રજી કરીએ તો તે દુધપેસ્ટ માગે અને દુધપેસ્ટ રજી કરીએ તો દાતણ માગે છે ! દંતમંજન આપીએ તો “કાંઈ નહિ કાલસો ચલશે !” એમ કહે અને કાલસો આપીએ તો “સનટોન સાઈ આવે છે.” એવું બોલે. ત્યારે કેટલાક પરોણા એવા લવલવીયા હોય છે કે હોટલના રેડીયો ઇમેજીન જેવા પટપટારાંથી યજમાનનું ધર શેર બગર

જેવું બની ગય છે ! કેટલાક શ્રદ્ધાળુ યજ્ઞમાનો તો આવા પરોણા પોતાને ઘેર પધારતાંજ આધારાખે છે કે “આ આધાર જલ્દી ટળે તો રોકડીયા હનુમાન પર સવા શેર તેલ ચઢાવું !”

વળી કેટલાક પરોણા એવા ગંભીર ડાયાંચાળા અને થોડા બોલા હોય છે કે પધારે ત્યારે “કેમ છો ?” “સારા છીએ.” અને ગય ત્યારે “આવજો” “પધારજો” સિવાય બીજું કંઈ બોલેજ નહિ. ઘરનાં બાળકો આવા પરોણાથી ભય પામીને દૂરનાં દૂર નાસતાં ફરે છે ! આવા મુંઝા મુંઝારા જેવા પરોણા જેટલા દિવસ ઘરમાં રહે તેટલા દિવસ જાણે આપણી જાતી પર સાડાત્રણ મળુનો પથ્થર મૂક્યો હોય તેમ ભાસ થાય છે !

વળી કેટલાક પરોણા એવા બાટચાટણ જેવી પ્રકૃતિના હોય છે કે યજ્ઞમાનના દરેક કામમાં દબલગીરી કર્યાજ કરે. પોતે અમુક વાત જાણતા હોય કે ન હોય છતાં વચ્ચે પડતું નાંખે. યજ્ઞમાનના ઘરમાં કોઈ રોકડું પરખાવનાર માણસ હોય અને તે આવા અતિથિ ધર્મથી અજાત પરોણા-એને કન્નામાંથી કાપે ત્યારેજ એવા ચાટ પડે, અને ચાટ પડે તો પછી ભાગ્યેજ પરોણા બનવાનું પસંદ કરે ! આ જાતના પરોણાઓમાં કેટલાક એવી ટેવવાળા પણ હોય છે કે આપણી સાત પેઢીનો ઇતિહાસ પૂછી પૂછીને આપણી ઠૂંસ કાઢી નાંખે ત્યારેજ તેમનો દમ હેઠો બેસે ! પહેલાં હિંદની પરોણાચારીનાં ભારે વખાણ થતાં હતાં; કારણ કે ત્યારે હિંદમાં ધી દૂધની નદીઓ હતી અને અનાજના કુંડર હતા, પણ ધીમે ધીમે પરદેશી પરોણાઓ હિંદમાં પેંધા પડ્યાજેથી હિંદની જહોજવાલી યુરોપમાં હાલી નીકળી.

“હુમને હીર, હણાયા હિંદથી પરદેશમાં,
ઢાકવા બાકી રહ્યાં અહીં બાજરી જુવાર છે !”

આવી હાલત થવાથી હિંદી યજ્ઞમાન ધર્મ જૂલ્યા અને કોંગ્રેસરૂપે અતિથિએને ખસ્તા કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં અહીંના હવાપાણી રાસ આવવાથી એમણે જવાનો, વિચાર સાવ માંડી વાળ્યો !

આજે માણસો ગુજરાન માટે જ્યાં ત્યાં ફાંફાં મારે છે; એવા કડ-
કાષના જમાનામાં મહેમાનોની મુગ્ધાઈ શી રીતે પાલવે ? કડકાઈ દેવીની
કૃપાથી અને તેની સગી બહેન બેકારી દેવીની મહેરબાનીથી કાલ સુધી
દેવ જેવા ગણાતા અતિથિઓનું સ્થાન ઘરમાં ખૂણે પડેલાં તૂટેલાં ખાસડાં
જેવું બની જાય તો આશ્ચર્ય નહિ !

ઉપર જે વર્ણન કર્યું છે તે વગર તાજના બાદશાહ જેવી ખાસીયતના
ખાટલા પર બેસી મહેમાનોની મોજ માણનાર પરોણાની વાત કરી છે;
પણ ફેટલાક સહકારી ભાવનાવાળા પરોણા પણ હોય છે. જે યજમાનને
ભારે પડવાને બદલે ઉલ્ટા મદદગાર નિવડે છે. જેમકે ભગલા હજમને ઘેર
હીરીયો હજમ અતિથિ તરિકે પધારે તો તે ભગલાને મદદ કરવા વગર
કલ્હેજ ગ્રહવાની હજમત કરવા લાગી જાય છે. મગનીયા મોચીને ત્યાં
છગનિયો મોચી પરોણો બનીને પધારે; તો વગર કલ્હેજ જોડા સીવવાના
કાર્યમાં સામેલ થઈ જાય. લુહાર કે સુથાર હોય તો તે પણ ખીંટીએ ફાટ
ભેરવાને બદલે ચઢાવી યજમાનની મદદે લાગી જાય છે. આ પ્રમાણે
સહકારની ભાવનાવાળા પરોણા જરાએ ભારે પડતા નથી. પણ એવા
પરોણા તો અપવાદ ઉપજ ગણાય !

ભગવાન એક રમકડું ?

(૧)

એ પણ વળી એક કોયડો છે કે જગતને ભગવાને બનાવ્યું છે કે જગતે ભગવાનને બનાવ્યા છે ? પૂર્વના આધ્યાત્મવાદીઓ માને છે કે ભગવાને જગત બનાવ્યું છે; ત્યારે પશ્ચિમના જડવાદીઓ માને છે કે લોકોએ જ પોતાની જરૂરત પ્રમાણે ભગવાનને બનાવ્યા છે, અને હજી પણ બનાવતા રહે છે.

બલે દ્વાપરમાં એ લઘુમિનું રક્ષણ કરવા મેઘને પડ્યો હોય; પણ આજે તો એ પણ મેજેરિટિનેજ માન આપે છે ! “ભાગ્યમાનો ભેર ભગવાન” એ સુત્ર મટી ગયું ને હવે તો “ભગાડનારનો ભેર ભગવાન ચર્મ” પડ્યો છે !”

પહેલાં એને પ્રસન્ન કરવા માટે ભક્તિની જરૂર હતી; પણ હવે તો શક્તિની જરૂર પડે છે ! જેનામાં વધારે શક્તિ તેના ફેવરમાં ભગવાન હતરી જાય છે ! પહેલાં એ સત્યને પક્ષે રહી લડતો એટલે પહેલાં સત્યનો જય થતો પણ હવે એ સત્ય તરફ રહીને ઠંઠાળી ગયો હોઈ, જીઠતો જય કરી રહ્યો છે ! પહેલાં એ નખળાંઓના રક્ષણ માટે આકાશ વાણી કરતો; હવે એ નખળાંઓના ભક્ષણ માટે જાતે આકાશ વાણી કરતો નથી પણ

પોતાના એજન્ડા મારફતે નભોવાણી વહેતી મૂકાવે છે ! અને તેથી જ પહેલાં ધરનાં ગોખલામાં ભગવાનને લોકો પધરાવતા; —તેને બદલે હવે રેડીયો સેટ મૂકાવે છે. દારણુકે તેની માનફતે જ —એની નભોવાણી સંભળાય છે ! પહેલાં એ પૂજારીઓના હાથમાં રમી જતો હવે રેડીયો રટેક્ષનોના ડાયરેક્ટરોના હાથમાં એ રમી જાય છે ! ભગવાન એક રમકડું છે જેને પાદરીઓ, સંતો મદતો વગેરે ચાવી ફેરવીને ચાલતું કરે છે.

પહેલાં ભગવાન ભૂખમરાનો વિરોધી હતો હવે એ ભૂખમરાનો ફેવર કરતો થયો છે ! પહેલાં ઉપવાસ કરવાથી ભગવાનનો ભેટો થતો હતો પણ હવે તો ભગવાન પણ ઉપવાસીઓથી આર ગાઉ દૂર નાસે છે ! ઉલ્ટો હવે તો ધરાએલાનોજ સંગ કરે છે ! પહેલાં ભગવાન ગમે તે સંજોગોમાં અને ગમે તે સમયે અરજ સાંભળી લેતો; પણ હવે તો! ટાઈમસર રવિવારની પુરસદે જ અરજ સાંભળે છે, અને તે પણ કોઈ એના પાદરી વડીલની માનફતે એ અરજ રવાના કરે તો જ સાંભળે ! અને વળી પહેલાં વગર શીએ અરજ સાંભળતો હતો પણ હવે તો કોર્ટ શીનો સ્ટાંપ લગાડવો પડે છે ! પહેલાં એ પ્રસન્ન થતો તેને લાંબું આયુષ્ય અર્પતો; પણ હવે તો એ પ્રસન્ન થાય છે તેને વહેલો પતાવી નાખે છે ! પહેલાં એ મુક્તિ અપાવી માનવને આત્મિક લાભ અર્પતો પણ હવે વિમાનાં દોઢીયાં અપાવી મરનારને આર્થિક લાભ અપાવે છે ! પહેલાં જીવ લેવા એ જમરાજને મોડલતો અને જમરાજ બાંગપીને લહેરથી ધીમે ધીમે જીવ લેતા; પણ હવે તો વિજ્ઞાનીઓ અને મોટર ડ્રાઈવરોને એણે જમરાજનો ચાર્જ આપી દીધો હોય તેમ એ લોકો-રાહદારીઓને વહેલા ખતમ કરી નાખે છે ! પહેલાં એ અમોટીયું પહેરીને જ જમતો, હવે એ પાટલુનને જોડા સહિત જમી લે છે ! પહેલાં એ છપ્પન ભોગના થાગ જમતો; હવે એકાદ સુકાં ખિસ્કીટ ને એક કપચાહથી શુકરાના શુગરી લે છે ! આવી વલે થઈ છે પશ્ચિમના ગંડાની પણ પૂર્વના ભગવાનનું શું થયું તે સાંભળો !

પૂર્વના ચીના, જાપાની, તીબેટીયનો વગેરે ભગવાનને તો અહિંસાનો અવતાર માને છે અને ખિસ્કોલાં, ઉદરકાં કે મેડકાં અથાણાં મઝાથી

ઉડાવી જાય છે ! ભગવાનને ભાંગથી રિઝવવાને બદલે ચંદ્રલથી રિઝવે છે ! અને હિંદ એ તો ભગવાનનોજ દેશ રહયો; પણ એમાં તો એની લીલાનું પૂછવુંજ શું ?

હિંદના ભવૈયાઓએ, રામલીલાવાળાઓએ નાટકવાળાઓએ અને સીનેમાવાળાઓએ ભગવાનને ઠીક હાથો હાથ ઉચકી લીધો છે ! ભગવાનનો પ્રચાર કરવામાં એ બધા જીવોએ કંઈ બાકી રાખ્યું નથી; પણ એમણે પોતાની અક્ષત પ્રમાણે ભગવાનને જીદા જીદા રૂપે રજુ કરીને ભગવાનની શિકલ એવી બગાડી દીધી છે કે ખરો ભગવાન કયો અને ઇમીટેશન ભગવાન કયો તેજ સમજાવવું નથી ? બાલે પૂજારીઓ આરતી ઉતારતી વેળા અસલ ધીને બદલે વેળટેબલ ધી વાપરતા હોય કે સુગંધીદાર પુષ્પને બદલે આદડાનાં ફૂલ ચઢાવતા હોય; પણ ભક્તિભાવ તો જેમને તેમ કાયમ છે જ !

જો કે પશ્ચિમનો વંદોળીયો આવવાથી ભગવાનનાં ભાવમાં કંઈક મંદી આવી ગઈ છે. ભગવાનના ભક્તોને બદલે સમાજ સુધારકો, કૉલેજના પ્રોફેસરો, અને વિજ્ઞાત જર્ઘ આવેલા અર્ધદૃઘ જાંગલાઓએ ભગવાનની હરાજ કરવામાં કંઈ બાકી રાખી નથી; પણ હજી તેમની માઇનોરિટિ હોઈ ભગવાનનું સ્થાન મંદીરોમાંથી કે લોકોના હૃદયમાંથી ખસ્યું નથી ! જો કે વારંવાર એકારીની લીલા વિસ્તારીને, કે ધરતીકંપના આંચકા આપી આપીને ભગવાને હજી હિંદના નાસ્તિકોનું ઝાઝું ચાલવા દીધું નથી.

પણ 'એક દર બંધ તો સો દર ખુલ્લા' પ્રમાણે બાણેલાઓ કદાચ ભગવાનની વિરુદ્ધ જીંબેશ ઉઠાવશે; તોય કેળના પાણીએ બંધેલા સનાતનીઓ, અને દૂધના શીરાથીજ જેમનું ખમીર બંધાયું છે એવા જૈન મહાજનો પોતાના પૈસાને જોડે પણ ભગવાનને ટકાવી રાખશે ! હિંદમાં નાસ્તિકવાદીઓ કડક છે, અને આસ્તિકવાદીઓ ગળ્મર છે; ત્યાં સુધી ભગવાનને પોતાના માટે જરાય બચ નથી ! અને જરા તરા હોય તો

આંકફરકવાળા બાપુઓ, રેસની ટીપ આપનારા સાધુઓ, તાંબામાંથી સોનું બનાવી દેવાની કરામતવાળા કીમીયાગરો કે સોને બદલે બસોની નોટો બનાવી દેનારા આધ્યાત્મવાદીઓ હિંદમાં જીવે છે; ત્યાં સુધી ભગવાન શા માટે કરે ?

વળી જ્યાં સુધી વહેપારીઓ વહેપારમાં જૂઠું નભાવવા માટે પણ ભગવાનના સોગંદ ખાય છે, કોરટ કચેરીઓમાં જૂઠી સાક્ષી આપતી વખતે પણ લોકો મેજસ્ટ્રેટની સામે ભગવાનનું નામ દર્ષને ગમે તેવું ગમડાવી જાય છે, ભગવાનના નામે ખોટા દસ્તાવેજો કે બનાવટી ચોપડા પણ રજૂ થાય છે, અરે ! ભગવાનને નામે તંબુરો વગાડી લોકો બીખ માગી ખાય છે, મંદીરોમાં ભગવાનને નામે શંખ ધુંકાય છે કે નિશાળોમાં ભગવાનની જોરજુલમથી પ્રાર્થના થાય છે; ત્યાં સુધી ભગવાન શા માટે ભડકે ?

બલે લોકો અર્ચકંદ્રોલના જ્ઞાને ભગવાનને ભૂલાવવા મથે, બલે લોકો અનાથોના નાણાં ભગવાનને નામે હજમ કરી જાય, બલે લોકો વિધવાઓને ભગવાનના નામે ભરમાવી જાય, બલે લોકો ભગવાનની મૂર્તિઓને પણ ચોરીને ભરખજરે વેચી દે; પણ જ્યાંસુધી હિંદમાં ધર્મનું દોરડું તૂટ્યું નથી ત્યાંસુધી ભગવાનને ઉની આંચ આવવાની નહીં ! ઉલ્ટું હિંદમાં તો કોમીવાદને જ્ઞાને ભગવાનનું ટટુ ચાલ્યા જ કરવાનું !

અને જાણો છો અલ્લામિયાં ! જેમ સાડી તેરસો વરસ થયાં મુસલમાનોના ધર્મ પુસ્તકમાં એક અનુસ્વરનો પણ ફેર પડ્યો નથી. તેમ અલ્લામિયાંની માન્યતામાં પણ ફેર પડ્યો નથી ! મુસલમાનોમાં ૭૨-૭૨ ફિરકા પડ્યા પણ અલ્લામિયાં તો જે સ્થાને હતા ત્યાંને ત્યાંજ રહ્યા છે ! વાવાઝોડાં આવે પણ એ અલ્લામિયાં, મિયાંના હિંદમાંથી એક ઈંચ પણ આધો પાછો થાય એમ નથી ! કારણકે છાપામાં કે સ્ટેજ પર. બજારમાં કે સ્ટેશન પર ક્યાંએ અલ્લામિયાંની વાત આવી કે મિયાંએ દોડો ઉઠાવ્યોજ છે ! જે કે અલ્લામિયાંને વટાવી આવના કેટલાએ પ્રયત્નો મરજુદના

દૂરટીઓ કે દરગાહના મુગ્ધવરોએ ક્યાં છે, છતાં અલ્લામિયાંના ભાવ જરાએ ધટ્યા નથી ! અરે ! રંડીયો પણ નાચ મુજરામાં અલ્લાહનું નામ લેતી હોય, મુરીદો પાસેથી દોઢીયાં કઢાવવામાં પીરો યાને ખુદાઇ ઈન્કમટેક્ષ ઓફિસરો, વારે વારે ખુદાનું નામ જપતા હોય, અને તાવીજ, મંતર, ધંતરવાળા સાંઈ મૌલાઓ અલ્લાહનું નામ વારે વારે વટાવી ખાતા હોય, ત્યાં અલ્લામિયાંનું નામ કે સ્થાન કેમ ઝાંખું થાય ?

ધારાસભામાં કૌમવાર જુદી જુદી બેઠકો મળી : ત્યારથી ધર્મનું કુંડાળું વધુ મજબૂત થતું ગયું અને અલ્લામિયાં તથા ભગવાન સામ-સામા મુકાઈ ગયા પછી તો જાણોજ છોને ? કૌમીવાદના ભૂતઓએ અને ખાજુ ધર્મનાં ઢોલ વગાડવા માંડ્યાં જેથી કામને ભાવ વધતાં અલ્લામિયાં તથા ભગવાનનો ભાવ પણ ડીફેન્ડની જેમ પુનઃ પુનઃ વધતોજ ચાલ્યો ! જે કે એકજ પુસ્તકની એ અને અવૃત્તિઓ છે; છતાં એ વાતજ કાઢતે માનવાની હા પાડી નથી. અને અને પોત પોતાને પંથે એવા મુઠીઓ વાળીને દોડવા લાગ્યા કે ભગવાન ભગવાનને ઠેકાણે રહ્યો, અલ્લામિયાં અલ્લામિયાંને ઘેર રહ્યો અને લીડરો પોત પોતાના માનનારાઓની આગળીઓ પકડીને પોતાને પંથે દોડતાજ રહ્યા ! એ તો ઠીક છે કે પૃથ્વી ગોળ છે જેથી પાછા એકાદ દિવસ એક ઠેકાણે આવશેજ !

ભગવાન છે એની ખાતરી !

(૨)

જો કે ભગવાન તો નિરંજન અને નિરાકાર છે; જેથી કોઈની નજરે ચઢે એમ નથી; અને જો કદાચ કોઈની નજરે ચઢી જાય તો સોકો ભગવાનની પણ કમખખતીજ લાવી નાખે ! આંકફરકવાળાઓ નંબર પૂછવા માટે, રેસવાળાઓ કયો ઘોડો લગાવવો તેના માટે, સરદાર પટેલ

ક્યારે સ્વરાજ મલશે તેને માટે, ખિતાબ વાંચ્યુઓ પોતાને ક્યારે ખીજો મોટો ખિતાબ મલશે તેને માટે, સ્ત્રીઓ પોતે ક્યારે પુરુષોથી સ્વતંત્ર થશે તેને માટે, શીલ્પ પ્રોડ્યુસરો પોતાની શીલ્પ સૌથી વધુ અઠવાડિયાં ચાલે એવા આશિરવાદ મેળવવા માટે, છાપાવાળા વધુ જાહેર ખર્ચે મેળવવાની દુઆ માટે અને વાંઝીઆઓ છોકરાં માટે તો બહુ છોકરાંના માવતરો છોકરાં આછાં કરવાની દુઆ યાચવા ભગવાનની મુલાકાત લઈને અને સવાસો પૂછી પૂછીને હું સજ કાઢી નાખે એમ હોવાથી દીર્ઘદ્રષ્ટિ ભગવાન જાતે તો પધારેજ નહિ; જો કે આજે તેનું નામ લેનારાઓની સંખ્યા ઘટી ગઈ છે તોય !

જગતની જંગળો આજે એટલી વધી ગઈ છે કે લોકો ભગવાનને ભૂલતા ગયા છે. જો કે તે કોઈ કોઈવાર ધરતીકંપ, આગ, વંદોળીઆ કે લડાઈ મારફતે પોતે હજી જીવતો ને જાગતો છે એની ખાત્રી કરાવી આપે છે, છતાં માણસ જેવું ભૂલકણું પ્રાણી જરા જરાવાતમાં ભગવાનને ભૂલી જાય છે અને તેના નામે ગમે તેવા ઊંધા ધંધા આદરી બેસે છે. ભગવાનને બરોસે લોકો જૂઠ્ઠી નાવ ઢંકારે છે, તેમને નસીયત કરતો નથી, તેથી લોકોને ભગવાનના વિષે શંકા થવા લાગી છે; પણ ભાગ્યે ભાગ્યે તોય ભગવાન !

એ ભગવાનની પણ કોઈ વેળા જરૂર પડે છે ખરી, જુવો મોટા મોટા શેઠીય એનં કાશ્મીરની સ્ટેલગાહે જતા જોઈને તમારું પણ એ સંસારના સ્વર્ગને જોઈ લેવાનું મન યાય, પણ પગાર ફક્ત રૂ. ૨૫) મળતો હોય જેથી દર માસે રૂ. ૫) બચાવી બચાવીને તમે બે ત્રણ વરસે અમુક રકમ એકઠી કરી કાશ્મીરની સ્ટેલગાહે ઉપડો, ટ્રેનમાં જતાં તમે લાહોરના સ્ટેશને ઉતરી લટાર મારતાં પૂરી પકોડી ખાવાના ઇરાદાથી ખીસ્સામાં હાથ નાંખો ત્યાં તમારું ખીસ્સું કોઈ સફાયટ કરી ગયું હોય, અને ત્યાં કોઈ તમારો મામા, માસીનો પણ ન હોય તો પ્લેટ

ફાર્મના એક બાંકડા પર બેસીને ઊંચે આકાશ તરફ નીરખીને ભગવાનને યાદ ન કરે તો ખીજા કેને યાદ કરે ?

આખું વરસ તો નાટક સીનેમાં જોવામાં વિતાડયું હોય અને રજના ગાળે તો ક્રીકેટ કે ફૂટબોલની મેચો જોવા ગયા હોય; પછી જ્યારે પરીક્ષાનું પેપર જોતાં આંખો ચક્રવક્ર થાય, અને કડક સુપરવાઈઝરની ચકોર દ્રષ્ટીને પ્રતાપે તમે ચોરી પણ કરી શકતા ન હોય, તથા નાપાસ થાઓ તો તમારો બાપ તમારી ઉપર હીટલરની જેમ તૂટી પડે એમ હોય; તો પછી તમારે બે હાથે માથું પકડીને બેન્ચ પર બેઠાં બેઠાં ભગવાનનેજ યાદ કરવો રહ્યો ને ?

તમે બે પૈસા કમાયા હોય, અને કાઠીઆવાડ સુધી જાતે તકલીફ લઈને કોઈ પતલી કમ્મરવાલી સોરઠી સિંહણને લાવીને પૈસાના જોરે તમારા પાંજરામાં પૂરી હોય; પણ તે તમારા મોટા પેટથી કંટાળી ગઈ હોય; જેથી એકાદ રાતની ટ્રેનમાં તમને ઉંઘતા મૂકીને તે પહેરેલાં ધરેણાં ઉપરાંત એકાદ નોટનો ચોડો તમારી તિજોરીમાંથી તફાવીને પોઆરા ગણી જાય તો સવારે ઉઠીને આંખો ચોળતાં પહેલાંજ તમને ભગવાન યાદ આવે અને પછી પોલિસ !

તમારી એકની એક પુરી બેટી હોય, જેથી તેને લાડ લડાવવામાં તમે પાછી પાની કરી ન હોય, તે કોલેજમાં સખ્તપરી બનીને ફરતી હોય; છતાં તમે કોઈ વેળા રોકટોક કરી ન હોય; પછી જ્યારે એ કોઈ કોલેજનાજ ગુસ્ફામ જેવા વિદ્યાર્થી સાથે નાસી જાય, અને તમારું નાક ચીથું હોય, છતાંય કપાઈ જાય તો તમને સૌથી પહેલાં ભગવાન યાદ આવી જાય !

તમે કોઈ ખડખડ પાંચમ પેપરના માલીક હોય અને તમારો કોઈ સંબંધી વેપારી બાર મહિનાના વાયદે તમારા પેપરમાં જી.ખ. દીધેજ

રાખવો હોય અને તમે પણ દીવાળીના વાયદે જા.ખ. છાપ્યેજા જતા હોય એવામાં દીવાળીને આગલેજ દહાડે એટલે કે કાળીચૌદશેને દહાડે તે પાધડી ફેરવી નાદારીથી કોર્ટના ઓટલા પર ચે ફાળ ઓઢોને સુધ જાય તો તમને જરૂર ભગવાન યાદ આવી જાય !

તમે કોઈ જાહેર સભામાં પ્રમુખ બનીને એકા હોય અને પછી તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે તમે તમારું હડાપણ બાપણુદ્વારા દાલવી રહ્યા હોય, સભા પર તમારા બાપણુની એકધારી અસર જમી હોય, તમે દેશને માટે ખપી મરવાની મોટી મોટી ડીંગ મારી રહ્યા હોય, એવામાં તમારું છ માસનું ધરનું ચટ્ટેલું ભાડું વસુલ કરવા બાડાવાળો ભૈયો પ્લેટફોર્મ પર આવી બેલીક તમારી બેચી પકડે તે વેળા કાણ યાદ આવે ? તમારા પરલોકમાં સીધાવેલા પિતાશ્રી નહિ પણ ભગવાન !

તમે સ્ત્રીઓની કોઈ સભામાં સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્ય ઉપર બાપણુ કરવા ઉભા થયા હોય અને સ્ત્રીઓને ખુશ કરવા તેમને સાતમા આસમાને ચઢાવવાની વાતો કરી રહ્યા હોય એવામાં તેજ સભાને પાછલે છોડેથી બાપણુ સાંભળવા આવેલાં તમારાં ધરવાળાંજ ઉભા થાય અને છોડેચોક જાહેર કરે કે “કોઈ એમનું કહેવું” માનશે નહિ, એ તો સ્ત્રીઓની આઝાદીના કદા શત્રુ છે. બેરાને ધરમાં જોધી રાખવાનીજ તરફેણુ કરનારા છે. જાણો છો એ અમારાં છોકરાંના બાપા છે ! આજે પણ સત્યનારાયણની કથાને બહાનેજ હું અહીં એમનો ફેંસલો કરવા આવી શકી છું !” વગેરે વગેરે શબ્દો કહી તમને ઉધડા હ્યે તે વેળા તમને ભગવાનજ યાદ આવેને, કે “હે ભગવાન ! તેં આ રમણી રત્ન કાં પેદા કર્યું ? અને પેદા કર્યું તો મારા જેવા ગરીબની કોટે કાં વળગાડ્યું ?

તમે કોઈ ગરીબ સ્ત્રીને વિધવા સમજને તેની સાથે પુર્નલગ્ન કર્યું હોય અને પછી કોઈ વેળા કાશીની જત્રાએ સિધાવી ગયા હોય અને

ત્યાં અચાનક કોઈ સાધુ જમાત સાથે ભેટો થઈ ગયો અને તે સાધુજ તમારી સ્ત્રીનો નાશી દૂટેલો આગલો ધણી નીકળે; તો ત્યાં તમારી ફજેતી થતી વેળા તમે કોનો આશરો ચાહો ? ભગવાનનોજ !

તમે કોઈ જાણીતા લેખકનો લેખ તફડાવીને કોઈ ખીજ અઠવાડિકમાં છપાવી બેઠા હોય અને ટ્રેનમાં ખીજ ઉતાર્યો ઉપર પ્રભાવ જમાવવા તમે તે તમારો લેખ ગજ ગજ છાતી ઊંચી કરીને વાંચી રહ્યા હોય અને સાંભનારાઓમાંજ પેલો મૂળ લેખક બેઠેલો હોય, તે અંતે તમારી ઉલટ તપાસ કરે તે વેળા તમને કોણુ યાદ આવે ? ભગવાન !

ભગવાનની લીલા !

(૩)

“આ હુડહુડતા કળિકાળને વિષે ભગવાન પોતાની લીલા ખતાવતો હશે કે નહિ ?” એક ભાવિકનો પ્રશ્ન. ભગવાન તો કોઈપણ કાળમાં અને કોઈપણ ક્ષણે પોતાની લીલા ખતાવતો જ રહે છે; પણ જેને જેવાની આંખ હોય તેજ જુવેને ! જુવો, નહિ સાંભળો ! અરે ! નહિ વાંચો !

૧—અજરમાં એક તરફ તો “પિયા મીલનકો જાતા”નું ગાયન વગાડતાં બેન્ડસહિત વંદીઓ જતો હોય, અને સામેથી “રામ બોલો બાઈ રામ !”ની પોકો પાડતું ડાઘુઓનું ટાળું કરકટી લઈને રવાલ ચાલે ચાલતું હોય; ત્યારે અલખત ભગવાનની લીલાનો વિસ્તાર ડામરની સડક પર બર અજરે થએલા દેખાય !

૨—કલકત્તાના આલીશાન રોડ પર એક ભગવાને બનાવેલો મોટા પેટવાળો મારવાડી પાન વાગોળતો રિક્ષામાં બેઠો હોય, અને એક માનવ ઘોડો, પરસેવો લુછતો તે રિક્ષાને ખેંચતો હોય, તે વેળા આંતરયજ્ઞથી જોનારને જરૂર ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થાય.

૩—કોઇ ખિતાબધારી બહેનના અંગલાતી આબુઆબુના આગમાં ગાર્ડનપાર્ટી ઉડી રહી હોઇ, ભપકાદાર પોષાકવાળાં નરનારીઓ પેટ ફાટી જાય ત્યાં સુધી વિવિધ વાનીઓ ઉડાવી રહ્યાં હોય, અને બહાર ફાટેલ તૂટેલ વસ્ત્રોમાં બિખારીઓ ટુકડા રોટલાને માટે કરગરતાં હોય, અને તેમને પેલા રાવબહાદુરના પહેરાવાળા કૂતરાંની જેમ લાકડીથી હાંકતા હોય તે વેળા ભગવાનની લીલાનાં જરૂર દર્શન થાય.

૪—એક તરફ ખારમાના લાડુ ઉડતા હોય અને મોટા પેટવાળા ભૂદેવો પાટલા પર બેસીને લાડુ પર લાડુ ગ્રાપટી રહ્યા હોય, અને બીજી બાજુ એકાં પતરાળાંને કૂતરાં, તથા વાધરાં, ઢેડ, ભંગી વગેરે ગરીબ માનવ પ્રબળીઓ ચાટતાં હોય, ત્યારે ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થવા વગર રહે જ નહિ !

૫—તમે સુધરેલા હોઇ કોઇ તમારી કૉલેજની મૅનિષુ સાથે સીનેમા જોવા ગયા હો, અને ત્યાં તમારી ધરવાળી પણ તમારા કોઇ ફ્રેન્ડ પાડોશીની સાથે મોં મલકાવતી સીનેમા જોવા પધારે, અને પાસેનાજ બેઠકામાં બેસી ચૉક્લેટ ચાવતી; તમે ઈંટરવલ વખતે તમારી સગી આંખે જુલો, ત્યારે તમને ભગવાનની લીલામાં શ્રદ્ધા બેસે !

૬—તમારો પગાર ટુંકો છતાં શોખ ભારે હોય જેથી તમે છ, છ માસનું બાફું ચહેલું હોય; તેની દરકાર રાખ્યા વગર આમેફોન વસાવ્યું હોય અને સવારમાંજ આરામથી બાળકો સાથે “દુનિયામે કોન હુમારા?” વાળી રેકડં સાંભળી રહ્યા હોય એવામાં બાડાવાળો ભૈયો તમારા ધર પર ટાંક મુકવા બેલીકની સાથે બેધડક ચાલ્યો આવે ત્યારે તમને ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થાય !

૭—તમે ધારાસભાના સ્વતંત્ર ઉમેદવાર હો અને પાંચ પચીસ હજારનું પાણી કરી તમારા વોટરોમાં તમે કરણુ દાનેશ્વરીના અવતાર છો; એવી છાપ પાડીને નચિત થઇને બેઠા હો અને મતની પેટીઓ ઉધડીને બ્યારે તમારો હરિક કોઇ કોંગ્રેસી હજારો વોટથી તમારી સામે ફાવી જાય અને

તમારી ડીપોઝીટ પણ જત થવાનો પ્રસંગ સાંપડે તો તમને જરૂર ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થાય !

૮—‘ભગવાને તમારા ઘરમાં ખાસ પોતાની લીલા વિસ્તારી હોય; યાને કે તમારી હાથની ધરતી ખૂબખૂબ ફળદ્રુપ હોઇ જોતજોતામાં તમારા ઘરમાં આખી ઇલેવન ઉભી થઇ ગઇ હોય; અને એવામાં લડાઇની મોંઘવારીનું અહાનું કાઢીને તમારો શેઠ તમારા પગારમાં ૫૦ ટકાનો કાપ મૂકે તો જરૂર તમને ભગવાનની લીલાનું સ્મરણ થાય !

૯—તમે રામલીલા જોવા ગયા હો. અને ચોરો તમારા ઘરમાં ઘુસીને તમારો પટારો ઉઘાડીને જે કંઈ હોય તે સાફ કરી ગય પછી; જ્યારે તમે રામલીલા ખલાસ થતાં ઘેર જઈને જુવો ત્યારે જરૂર તમને કૃષ્ણલીલાનાં દર્શન થાય !

૧૦—સંગીત અને નૃત્યએ આજઠાલ ખાનદાની કુટુંબના આભુષણરૂપ મનાતું હોઈ; તમે અઢારમી સદીની ધરવાણીને સખ્ખપરી જેવી બનાવવા સંગીત અને નૃત્ય શીખવવા કોઈ અપ-ટુ-ડેટ ઉસ્તાદને રાખ્યો હોય; અને કોઈ મોકો જોઈ તે ઉસ્તાદ પોતાની ઉસ્તાદી બતાવે એટલે કે દરદાગીના સહિત તમારી ધરવાણીને પણ ઉઠાવી ગય; તે વેળા પેલિસમાં રિપોર્ટ લખાવતાં લખાવતાં તમને જરૂર ભગવાનની લીલાનાં આંખાં દર્શન થાય !

૧૧—કેઈ મહંત પુરૂષનો કોઈ શુભ યોગડીએ તમને ભેટો થઈ ગય અને તે એ ચાર કરિશ્મા બતાવી કોરા કાગળની પગવારમાં દસતી નોટ બતાવી દે; જેથી તમે ગમે તેટલા ચાલાક હો અને છાપામાં એવા અનેક કરામતી કિસ્સાઓના ભાંડા ફુટેલા વાંચ્યા હોય; છતાં લલચાએ અને નોટો અમણી કરવા તેને હવાલે કરો, પછી તે તમને મધ્ય રાત્રે મંદીરની પાછલી મળવાનું વચન આપીને ગય તે ગય, પાછો દેખાયજ નહિ ! ત્યારે તમને જરૂર ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થાય !

૧૨—તમે કોઈ ઉત્તર હિંદુસ્તાનના એડીટર હો અને ગ્રાહકોનું લવાજમ તો પહેલેથીજ વસુલ કરતા હો પણ તેને અંક મોકલવાનું તો

તમને યાદજ રહેતું ન હોય જેથી ગ્રાહકોને તો જરૂર ભગવાનની લીલા યાદ આવે !

૧૩—તમને એમ તો કોઈ ધસાએલું દોઢીયું પરખાવતું ન હોય; પણ તમે અપ-ટુ-ડેટ આફિસ રાખી કોઈ મહાન લિમીટેડ કંપનીનું સોનેરી અક્ષરોવાળું બોર્ડ લટકાવી શેર હોલ્ડરોમાં તમારી છાપ બેસાડી તેમને એકાદ રણીયામણી પ્રભાત બગસરાનો એ ફાળ ઓઢાડો ત્યારે જરૂર તેમને ભગવાનની લીલાનાં દર્શન થાય !

૧૪—તમે ખુદ અક્ષામિયાંના દરખાસ્તમાં હાજર થવા જાઓ એટલે કે મસ્જીદમાં નમાઝ પઢવા જાઓ અને બહાર નીકળો ત્યારે તમારા નવા બુટ કોઈ ઉપાડી ગયું હોય; તો જરૂર તમને ખુદની કુદરત યાદ આવે !

ભગવાનને ખૂદલો પત્ર !

(૪)

નોટ : અનેક પેસ્ટ માસ્તરો અને ટપાલીઓ સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયા છતાં હજુ સ્વર્ગમાં પોસ્ટ ઓફિસ ઉઘડી નથી, જેથી લાચારીએ મારે ટપાલમાં કાગળ ન લખતાં છાપાં મારફતે ખૂદલો પત્ર લખવો પડ્યો છે. લેખક

સ્વસ્તી શ્રી ગામ સ્વર્ગ મધ્યે અનેક શુભોપમા પૂજ્યરાધેશ્રી વિષ્ણુ ભગવાન જોગ :

એતાનશ્રી ગામ-નવરા નગરથી લખીતન કામધંધા વગરના બેકારના સાષ્ટાંગ પ્રણામ સ્વીકારશે. વિશેષમાં લખવાનું કે હવે મને આપની દયા આવે છે ! અત્યાર સુધી ભલે તું દીનાનાથ, દયાળુ કહેવાતો હઈશ પણ હવે તૈ તું ગરીબોનો બેઠી રહ્યો નથીજ !

બલા બમવાન યુરોપના જડવાદે અને વિજ્ઞાનવાદે ગોળ દુનિયામાંથી તો તારી જડ લગભગ ઉખેડી નાખી છે અને રશીયાના સામ્યવાદે તો ત્હારું નામજ ભૂંસી નાખ્યું છે. યુરોપમાં તો આજે તારા પાકકા હરિકે શયતાનનુંજ સામ્રાજ્ય વ્યાપતું જાય છે ! અલખત, કોક વેળા ધરતીકંપ કે ભયંકર વાગાઓડું થાય અથવા કાયાનક લડાઈ ફાટી નીકળે ત્યારે હા ! ફક્ત ત્યારેજ રોમના નામદાર પોપ કે કેન્ટબરીના આર્ચબીશપ જેવા રડયાં ખડયાં માણસો ચર્ચામાં તારી પ્રાર્થના કરે છે ! હીટલર મુસોલીની જેવા કોઈ કોઈ ઝવેરીઓ પાકે છે ત્યારે યુરોપમાં તું છે એમજ લાગે છે ! બાકી ત્હારી જીવન સહચરી લક્ષ્મીદેવીના ભક્તોની સંખ્યાનો તો યુરોપમાં પણ પારજ નથી, અને ખરૂં કહીએ તો લક્ષ્મીદેવીની આરાધના માટેજ યુરોપમાં દાવાનળ સળી રશો હોતોને !

અરે ! યુરોપને ખાનુએ મૂકીએ તો આર્યાવૃત્તમાં પણ તારી વ્યક્તિને નામે મીંડુંજ વળ્યું છે. ત્હારા મંદીરોને તાળાં દેવાતાં જાય છે અને શયતાનનાં અનેક મંદિરો ઉઘડતાં જાય છે. તારું સૂત્ર “ધર્મે જય ને પાપે ક્ષય” હવે ખોટું પડ્યું છે, કલિકાલને નિષે તો “પાપે જય ને ધર્મે ક્ષય” થતો જાય છે ! નહિ તો વળી ત્હારી-રોજ આંખો મીંચીને ભક્તિ કરનાર, ત્હારા સુદર્શન ચક્રના સ્મરણરૂપ રેંટીયો ફેરવનાર, ત્હારી અહોંસાની માળા ફેરવનાર અને તું જે અવાજ કરે તેજ પ્રમાણે આત્માના અવાજને માન આપનાર મહાત્મા ગાંધીજી જેવા ત્હારા ભક્તોનોજ પરાજય થાય અને વીરાવાળા જેવા શયતાન ભક્તોની જીત થાય ! બસ જગતમાંથી તારી આણુ ઝોછી થઈ છે શયતાનની અનંત સત્તા આગળ હવે કોઈ તારો ભાવ પૂછે એમ નથી ! થોડાક શેઠ શાહુકારો, ખોટા ચોપડા લખતાં પકડાઈ ન જવાય કે ધંધામાં ઠરીને અધર્મીપણું દાર્દી દેવાય માટે તીબેરી ઉપર તારી છબી રાખી વેજીટેબલ ધીનો દીવો સળગાવે છે અને ધંટડી વગાડે છે !

ત્હારાં મંદીરો સુનાં પડ્યાં છે, કોઈ કોઈ વેળા વેવલાં પ્રેક્ષકોની ખસેથી પૈસા પડાવવા નાટક, સીનેમાવાલાઓ ત્હારો વેશ કાઢે છે એટલીજ

તહારી યાદ કાયમ રહી છે, ખીજું કંઈ નહિ ! ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીનું આગમન થયું ત્યારપછીથી હિંદમાં ઠેર ઠેર લક્ષ્મીનાં મંદીરો વધતાં ગયાં છે અને તહારાં મંદીરો ઘટતાં ગયાં છે. લક્ષ્મીના મંદીરોને લોકો એકના નામે કે ત્રિમા કંપનીઓને નામે સંબોધે છે ! ધનતેરસનેદલાડે તહારી પુજા કોઈ કરતું નથી પણ લક્ષ્મીદેવીનુંજ પૂજન થાય છે ! જેમ ભગવાન તમારા કરતાં તમારા પતિનાં માન વધ્યાં છે તેમ સમાજમાંએ ઘણા દેવો કરતાં પતિદેવીઓનાં માન વધતાં ચાલ્યાં છે ! ગોકુળમાં ગોપિકાના માખણ ચોરનાર કનૈયા ! આજે તહાં સ્થાન કોલેજના કનૈયાઓએ લીધું છે ! પણ ત્યાં કોલેજમાંતો એક ગોપીને અનેક કનૈયા હોય છે !

તહારે ૧૬ હજાર સ્ત્રીઓ હતી; તેનું અનુકરણ કરીને ખિચારા અનેક રાજા મહારાજાઓ, અમીર ઉમરાવો અને જગીરદારો કે ખાનદાની ગણતા માણસો અનેક સ્ત્રીઓ કરતા હતા, પણ હવે તો સુધારકો તહારા અનુકરણનેય જાણે પાપ સમજી બેઠા છે અને શ્રીમતી લીલ જ્ઞેન મુન્શી જેવાં તો એક પતિવ્રતનું ખીજ લાવીને ધાગસલામાં તહારી આસાઓનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યાં છે !

તું માખણ ચોરીને ખાતો હતો પણ હવે તો હોટલોને પ્રતાપે માખણજ રહ્યું નથી ત્યાં ક્યાંથી ચોરે ? બલા ભગવાન તહારે હવે પૃથ્વીપર ફરી એકદવાર પધારવું જોઈએ, કાંતો એકાદ ભયંકર ધરતીકંપ મોઠલાવીને તું હજી હયાત છે એની નાસ્તીવાદીઓ પર સાબિતી કરી બતાવવી જોઈએ ! નહિતર તહાં રમરણ પણ શયતાનના સાચીદો બૂઝાવી દેશે ! કરણ કે શયતાનના મંદીરોની સંખ્યા દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છેને !

રેસ, સડો, જુગાર, આંકફરકતાં ધામો શયતાનખાનાનું જીવતું જાગતું સ્વરૂપ છે ! વર્ગી શયતાનની હુત્તા વધારવામાં અને તહારી સત્તા ઘટાડવામાં છાપાના તંત્રી રૂપ નારદ મુનિઓએ કંઈ જોછો ભાગ ભજવ્યો નથી ! ધરને ખૂણે થોડાંક ડોસા, ડોસીઓએ અને બહાર થોડાંક વૈષ્ણવો અને સનાતનીઓએ તહાં નામ બાકી રહેવા દીધું છે એટલે તહારે તો તેમનો આભાર મન્યેજ છુટકો નહિતર યુનિવર્સિટીઓવાળા અને ધોળી ટોપીવાળાઓએ

તો તારી પુરી ફજેતી કરવા માંડી છે ! પેલાઓ ત્હારે સ્થાને વિજ્ઞાનનું લાકડું ઘુસાડી ને બેઠા છે અને આ લોકો તારા મંદીરોમાં ઢેડ-ભંગીઓને ઘુસાડીને ત્હારા નામને હલ્કું કરવા લાગ્યા છે ! અને કેટલાક તકસાધુઓ તો તારા નામેજ કળ્યા કંકાસ વ્હોરી બેઠા છે ! કાળાં બગ્ગરીયાઓનો આભાર માન કે તેમણે ત્હારા નામની જલતી જ્યોત કાયમ રાખી છે. ચાને કે કાળા બગ્ગરની કમાણીમાંથી ધર્મદા ફડોમાં સારી રકમો ભરી રહ્યાં છે !

કેટલાક અક્ષલના સ્વામીઓઓ તો કહે છે કે આ જગતમાં ધર્મ અને ભગવાન એ બે શબ્દોજ બધી લગાઇઓનાં મૂળ છે તો નાસ્તિકતાની ભરતી વધતાં પહેલાં ત્હારે જે કરવું હોય તે કરી લે ! ત્હારાં રડ્યાં ખડ્યાં ભગતડાં તો મુગાં માતર થઇ ગયાં છે; તેથીજ મારે જાતે તકલીફ ઉઠાવવી પડી છે; જેથી થોડું લખ્યું ઘણું કરીને વાંચજે અને બીજા કોઇની નહિ તો ત્હારા પરમભગત રેડેલી, દુમેન, ને એટલીની ઇજ્જત બચાવવા ખાતર તો કંઇ કરી છુટજેજ !

લી. ત્હારો સદાનો

હિતચિંતક

“બેકાર”

તા. ક:-ભલા ભગવાન દ્વાપર યુગમાં જે ત્હારાથી ના થયું તે આજે કૌંચેસવાળા કરવા બેઠા છે ! જનવાસયણીમાં ત્હારા જાત ભાઇઓ દારૂપીને લડી મૂવા હતા અને ત્હારી અનેક સમજવટો નિષ્ફળ નિવડી હતી તેજ દારૂના દબલને આઠવેતનું એક માણસ દફનાવવા તૈયાર થયું છે; તો બોલવું સર્વશક્તિમાન કે હાલની કૌંચેસ કેબીનેટ ?

ઘરગતુ બીજો મોરચો !

બીજો મોરચો ઉઘડવાની વાત પેપરમાંથી વાંચીને હું બડકચો ને જો, જે સામે મળે તેને એ હકીકતથી વાકેફ કર્યા. ગામના પટેલ સામે મળતાં મેં કહ્યું.

“કાં પટેલ સાંમળ્યું ? બીજો મોરચો ઉઘડી ગયો !”

“ચાલો નસીબ ઉઘડી ગયાં રોટલા સસ્તા થશે; પણ માંડે હાહરું મારે તો બીજો બળદીયો પણ માંદો પડ્યો છે !” પટેલે બીજા મોરચા કરતાં પોતાના બીજા બળદીયાને વધુ મહત્વ આપતાં કહ્યું. હું સહેજ નિરાશ થઈ આમળ વધ્યો. રસ્તે ચાલતાં નિશાળના વડા મહેતાજી મળ્યા, તે બીજે કોઈ વરઘોડામાં જતા હોય તેમ પાછડી ને ખેસ સહિત નાટકના સુત્રધાર જેવા હાંફળા ને ફાંફળા જતા હતા. ફેર એટલો કે નાટકના સુત્રધારના હાથમાં તંબુરો હોય છે; ત્યારે એમના હાથમાં નેતરની વાંકી ને ખરબચડી સોટી હતી ! મેં મહેતાજીને રોકીને કહ્યું;

“રેવાશંકર મહેતાજી ખર પડી ?”

“જ્ઞાની ?” તેમણે પૂછ્યું.

“જ્ઞાની તે બીજા મોરચાની !”

“અરે ! અમારેજ બીજો મોરચો અવળો નીકળે છે ને ? આજે મોટા ડીપેટી સાહેબનો મુકામ આવવાનો છે ને કાંઈ સંધન મલતું નથી. જો ગાડી નહિ મોકલાતું તો સાહેબ આજતાંની સાથે મારી સામે બીજો મોરચો માંડીદેશે ને ?” મહેતાજીને તો ચેતાનીજ પડી હતી બીજા મોરચા કરતાં ડેપ્યુટીને વધુ મહત્વ આપતા હતા. હું ત્યાંથી આગળ વધીને ચોરામાં મથો, ત્યાં રેવન્યુ પટેલ તથા તલાટી હતા; તેમને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું;

“તલાટી સાહેબ, અંતે બીજો મોરચો ઉઘડયો ખરો, જોયુંને અંતેય મિત્ર રાજ્યોએ પાણી ખતાવ્યું !”

“અરે ! કાંઈ સાહેબ, પણ બીજો હપ્તો પુરેપુરો વસુલ ન થાય ત્યાં સુધી મામલતદાર અમારા પેટમાં પાણી ક્યાં પડવા દે એમ છે ? બીજો મોરચો ઉઘડે કે ત્રીજો ઉઘડે પણ અમારે તો કામળના કીડા બનીને દફતરમાંજ નાક ધાલી રાખવાનું ? આજના હપ્તોનું કામ ખલાસ થવા આવ્યું ત્યાં ખેડુનો પાસેથી અનાજ ઉધરાવવાનું કામ આવી પડ્યું. એમાંથી પતતાં ફરજિયાત અનાજ ઉગાડવાની યોજનાનું કામ સમજાવવાનું રહેશે; માટે જો અમે બીજા મોરચા તરફ ધ્યાન આપવા જઈએ, છાપામાં રસ લેવા જઈએ; તો ઘેર બેસવું પડે ઘેર !” તલાટી બોલ્યા.

“અરે ! રસની વાત કરી તો કહેવું પડે છે કે માળી, આઠ ને દસ રૂપિયે મશ્વરી કરીએ કમ ખવાય ? બીજો મોરચો ખુલવાથી કરી સરતી થાય તો સાફ ! સાહેબને એકાદ કરંડીયો મોકલાવીએ !” રેવન્યુ પટેલ ઉઘાડ્યો. એટલે હું ત્યાંથીજ આગળ ધપ્યો. મંદીરના એટલા પર સાધુ મહારાજની આજ્ઞાજી બે ચાર આસતીકા ગાંજનો દમ લગાવતા બેઠા હતા, તેમને મેં ઉમળકાથી કહ્યું.

“મહારાજ, આપને સુષ્ણા; દુસરા મોરચા ખૂલ મથા !” એટલે મહારાજ આશ્ચર્ય પામતાં બોલ્યા, “દુસરા મોરચા કયસા !”

“કેસાતો વળી લડાઈકા ?

“અરે ! રામ રામ કરો, એક મોરચેને તો માંજોકા દામ દુગના બદલ દીવા અથવા દુસરે મોરચેસે કીલ્તા જઈ જાયગા ? લડ લડકે ચે ભોગ કયા કરેજે ?”

“કયા કરેંગે તો વળી જર્મની કે હરાકે દુનિયામેં શાંતિ સ્થાપન કરેંગે !”

“મગર ગાંજ-ભંગ કુચ્છ સસ્તા હોયગા ?”

“અરે ! મહારાજ, દુનિયાં કે રોટલેકી શીકર હે ને તમકો ગાંજે-ભાંગકી પડી હે ?”

“અમે, તુ મુદમતિ માનવ કયા સમજે ? ગાંજ ઓર ભંગ તો મહાદેવ શીવ-શંકરકી પ્રસાદી હે પ્રસાદી ! બે તુભી એક દો દમ લગાડે, તેરે દુસરા મોરચા ખુલ જાયગા !”

હું તે શંખભારથી ખાવાની સાથે દલીલ કરવાને બદલે ત્યાંથી પાછો વળ્યો, મનમાં ગાંઠવાળી કે આવા ગામમાં કોઈને ખીજ મોરચાની પડીજ ન હોય ત્યાં હું શું કરું ? હવે કોઈને એ વાત કહેવામાં સાર નથી; એમ મનમાં ગાંઠવાળી ઘર તરફ જતો હતો ત્યાં કોઈએ પાછળથી ખૂમ મારી. જેથી પાછળ જેયું તો જગનલાલ શેઠે ખૂમ મારી. જમનલાલ અમારા ગામમાં બ્યાજ વટાવતો ધંધો કરતા એક શેઠ હતા. તેમણે મારા કાનમાં કહ્યું :

“કાં ખમર પડી ? કંઈ આપણાવાળાઓએ જર્મની સામે ઉપાડો લીધો છે !”

“હા, હા. ખીજે મોંચો ઉધડી ગયો !”

“વાહ ! વાહ ! ત્યારે તો સોના-ચાંદીના ભાવ ઉપડશે ખરા ! લગવાને આપણા વાળાઓને ભરી સુઝાડી ! હું તો કહ્યું કે જો ખીજની સાથે ત્રીજે ને ચોથો મોરચો ખુલે તો સાડે કે સોના-ચાંદીમાં ત્રણ ચાર ગણી તેજ આવતાં જરા પાંચ પચીસનું મોં જોઈએ ! હા...આ, પણ જોર કેવું કં જણાય છે ?” જગનલાલ બોલ્યા.

“જોરનું શું પૂછો છો ? ૧૧ હજાર વિમાનોને ૪ હજાર આગબોટો ભરીને લશ્કર જર્મનીની સામે ખડકયું છે; પછી શું જોઈએ ?”

“ત્યારે તો ખુરી થઈ ? એ તો એકજ તકાકે જર્મનીના ઉંચરા ખુંદી વળશે; તો લડાઈ ટપશુંને બંધ પડશે, ને લડાઈ બંધ પડી કે

વે'પારનો ધનડકો ! આ જરા લડાઇને લાંબે ઘી કેળાં હતાં તેય ચાલ્યા જશે ! મિત્રો જીતે તો બલે જીતે; પણ જરાક લડાઈ વધુ લાંબાય તો મજા પડેને ?”

“હ્યો, લોકો તો લડાઇથી ત્રાસી ગયા છે, ગરીબોને તો અન્ન અને દાંતને વેર બંધાયું છે, ને આપ તો લડાઇ લંબાય એવી દુવા માગો છો ?”

“શું કરીએ અમારે પણ પેટ લાગ્યું છે ને ? આખી ને આખી સાત પોરીયાંની પથ્થર પછવાડે ઉભી છે તેના ભાવિનો પણ વિચાર ખરોતે ?”

“દેશ દુઃખમાં દયાઇ રહ્યો છે, ભૂખમાં સેકાઈ રહ્યો છે, ને તમને તમારીજ પડી છે ?”

“હ્યો, વાત લાવ્યા મોટી ? અમે તે શું સાવ સ્વાર્થીજ હઇશું ? આ જરાક વધુ લડાઇ લંબાય ને પાછલા બારણેથી તડાકો પડે તો પછી, ધર્મદામાં કયાં નાણાં અપાતાં નથી ? દુકાન ફંડમાં આપીશું, કસ્તુરબા ફંડમાં આપીશું, રેડક્રોસ ફંડમાં આપીશું કે જેથી નામ પણ થશે ને કામ પણ થશે ! આવી બાબતો સમજવા માટે જરા લાંબી અક્કલની જરૂર પડે છે !”

“ભલે એ લાંબી અક્કલ તમને મુબારક !” એટલું કહીને હું ઘર તરફ વળ્યો રસ્તામાં બોળાશંકર વૈદ્ય પોતાના બાટલા પર કોથળો પાથરીને બેઠા હતા; તેમણે મને બોલવ્યોને નવાબુની પૃછી. મારાથી સહસા ખીન મોરચાની વાત નીકળી ગઇ એટલે તે બોલ્યા;

“માહું થયું ! માળું બહુજ માહું થયું !! હવે લડાઇ જલ્દી પતી જશે ને પાછી વિલાયતની દવાઓના બાટલા આંચ આવતા થશે; તો પાછી માંખ્યું મારવાની વારી આવશે ! અત્યારે તો વિલાયતી દવાઓને અભાવે લોક ઠીક ઠીક દેશી દવાઓની પાછળ અડ્યા હતા; ત્યાં તમે આવા મહોકાણાના સમાચાર કયાં સંભળાવ્યા ?”

“પણ સાઈ છે તે જગત વહેલું છુટશે ! લડાઈથી તો રાણી રતાણી સૌ ત્રાસી ગયું છે !”

“ના, ના. કાંઈ ત્રાસુ નથી ! થોડાંક મજુરડાં, નોકરડાં ને કારકુનીયાં ત્રાસ્યાં હશે, બહુ બહુ તો દાકતર ત્રાસ્યા હશે; પણ અમે વૈદ્ય-હકીમો ત્રાસ્યા નથી ! વહેપારીઓ ત્રાસ્યા નથી ! અમલદારો ત્રાસ્યા નથી !”

“હશે ! હું તો ત્રાસી ગયો છું ને જોઈ છું !” આમ કહી હું સીધો ઘેર ગયો. ધરવાળી ચૂંતે હતી. મને આવેલો જોષ ખોલી;

“અરે તમે તે શાક લેવા ગયા તે ગયા ? બજારને અત્યારે આવ્યા ?”

“અને તે પણ શાક લીધા વગરજ આવ્યો !”

“તો હવે શેમાં ખાઈશું ?”

“ખીજ મોરચાની ધમાલમાં હું શાક લાવવાનુંજ બૂલી ગયો !”

“ખીજ મરચાંની ધમાલ ! એ વળી શું ?”

“મરચાં નહિ મોરચો ?”

“મોરચો શું ?”

“લડાઈનો !”

“તે તે વેચાતો મળતો હશે કે ? હ્યો મારી બૈધ, તમેય થોડા નવરા માણસ છો ! ચાલીચલાવીને લડાઈ વેચાતી લેવા ગયા ? આ છ, છ મહીના થયાં ધરમાં ખાંડને ખાસલેટનાં ઠેકાણાં નથી, ચોખાનાં તો સ્વપ્નામાંય દર્શન થતાં નથી ને મોરચો લેવા ગયા ?”

“હું નહિ ? મિત્ર રાજ્યો”

“મિત્ર રાજ્યો કોના ?”

“જો વળી પાછી વેવણી થઈ કે ? અંગ્રેજ, અમેરીકા, રશીયા, ફ્રેંચ વગેરે મિત્રરાજ્યો મણાય તે અમેરિકાને અંગ્રેજોએ ભેગા મળીને જર્મન-વાળાની સામે જખરજસ ફેજ ઉતારી છે તે ખીજો મોરચો.”

“અરે ! બળ્યો તમારો ખીજો મોરચો જ્યને ચૂલામાં ? મારો તો ખીજો રોટલો વાતમાં ને વાતમાં ઠીકરીમાં બળી ગયો !”

“શેઠશ્રી બળી ગયો તો જલે બળ્યો; પણ હવે તો તને બીજા મોરચાની પુરતી સમજ આપીનેજ જંપીશ ! મારા જેવા ભણેલા, ગણેલા, સુધરેલા માણસની બૈરી આંતરરાષ્ટ્રીય બાબતોથી અંગળ રહે, બીજા મોરચાનેય ન સમજે એ કેમ પાલવે ?”

“હવે સમજ્યા ! જર બાજરીના ભાવ વધી ગયા, દાળ ઘીના ભાવ વધી ગયા, લુગડાં લત્તાંના ભાવ વધી ગયા, બેંસ બકરીના ભાવ વધી ગયા, એ જરમજવાળાનો પ્રતાપ ! એને ઠેકાણે પાડવા બીજા બધા રાજવાળાઓ અડયા હશે એનું નામજ બીજા મોરચો ને ? એ જરમજવાળો હારી જાય તો આપણે દાળ-ભાત ખાતા થઈ જઈએ પણ એ હારેજ હાનો તે !”

“કેમ ?”

“મેં તો પડેદવામાં મંછા માસીથી હાંમયલુંય કે જરમજવાળો તો મોટો રાવણ જેવા રાક્ષસ છે વીહરીહ, હાથથી લડેય તેથીજ હારતો નથીને ?”

“પણ રાવણનેય રામે હરાવ્યો હતો; તેમ એનેય હારવું પડવાનું ! બીજા કશાથી નહિ તો ગરીબોની હાયથી પણ એને હારવું પડવાનું ! લાખો નહિ પણ કરોડોનાં લોહી એણે રેલાવ્યાં છે.” અમારે આ પ્રમાણેનો વાર્તાલાપ ચાલતો હતો તેવામાં બહારગામથી પરાણા પધાર્યા. તેમનાં મોઢાં જોતાંજ ધરવાળાંનું મોહું તોમરા જેવું થઈ ગયું; કારણ કે પુત્ર ચૂલે બેસવાનું, ને વળી દુકાળમાં અધિકમાસની જેમ ધરમાં અનાજની અછત, ને મહીનાના છેલ્લા દિવસો હતા; જેથી ગભવામાં નાણાંની પણ અછત હતી. નોકરીયાતોના મહીનાના છેલ્લા દિવસો જરા વસમાં હોય છે.

શ્રીમતિ પરાણાને જોઈ જરાક છણકો કરી રસોડા તરફ જતાં બોલ્યાં કે; “હ્યો, બુલો, બીજા મોરચો હવડી ગયો છે ! આ તમારા મિત્રોની ચઢાઈ તમને ભારે પડી જવાની !” અને ખરેખર એ મિત્રોની ચઢાઈ મને ભારે પડી ગઈ ! આ ધરના બીજાં મોરચાને સંભાળી લેવામાં યુરોપના બીજા મોરચા પર એક અડવાડિઆ સુધી ધ્યાનજ ન અપાયું ! કાણુ જાણે જર્મનો ફ્રાન્સમાં કેટલા ઉંડા ઉતરી ગયા હશે તેજ ન સમજાયું !

ને પરોણા પણ એવા જુના વિચારના અને અડીચેલ ટટુ જેવા નીકળ્યા કે આઠ આઠ દિવસ સુધી દિક્રમત વાપરીને કાઢ્યા ત્યારેજ ગયા ! હીટલરને ખીજો મોરચો નહિ બારે પડ્યો હોય એટલા એ પરોણા મને બારે પડ્યા ! જાણે નર્યાજ પાટલાધોના અવતાર ! પ્રભુ કાંઈને એવા પરોણાથી પાલો ન પાડે ! માળા, ચામડીયા સરેસ કરતાં પણ બારે ચીકણા !

વાંચકો તથારતુ કહે કે ના કહે; પણ વાંચકોને માથેય આવા રેશનૉમના વખતમાં મહેમાનોની આસ્માની સુલ્તાની તૂટી પડે, તો તેમાંથી શી રીતે માર્ગ કાઢવો; તે જાણી શકે એ પરોપકારી હેતુથી મેં સાત સાત દિવસ સુધી ભગીરથ પ્રયત્નો કરીને પરોણાને કેવી રીતે ટાળ્યા તેનું દાસ્તાને દિલ્લેખા સાંભળવા જેવું છે.

આખા ચોવીસ કલાક વિચાર કર્યા પછી આજ્ઞાનું એક આછેરું કિરણ હાથ લાગ્યું. મેં શાકની ઝેળી સહિત બહારથી આવતાંજ લાગણી-પૂર્વક જાહેર કર્યું કે; “રાજપીપલાથી તાર આવ્યો છે કે પહેલીજ ટ્રેનમાં આવો, અત્રે મુશાયરો રખાયો છે. મારો વિચારતો હતો કે તારથીજ જણાવી દઉં કે ઘેર પરોણા આવેલા હોવાથી આવી શકાશે નહિ ! પણ રાજવંશી આમંત્રણ શી રીતે ઠેલાય ?

“એમ કે, રાજવંશી આમંત્રણ છે; ત્યારે તો જમવાની બારે ચકાચક થશે ?” એક પરોણા બોલ્યો.

“હારતો !”

“ત્યારે ઠીક જઈ આવો. અમે સુખે દુઃખે બે દિવસ તમારી ચોપડીએ વાંચીને પુરા કરીશું !” ખીજો પરોણા બોલ્યો; એટલે પરોણા-ઓને ખેરવવાનો મારો વિચાર લગભગ નિષ્ફળ ગયો, પાછો હું વિમાસણમાં પડ્યો કે “હવે શું કરવું ?” આતો ઉલટું બકરી કાઢતાં ઊંટ પેસે એવું થયું પરોણા ખસે એમ ન હોવાથી મારે “વાણિયા ! વાણિયા ! ફેરવી તોળ જેવું કરવું પડ્યું.” “અરે ! પણ આપ જેવા પુરાણા મિત્રો મહેમાન

હોય ને મારાથી જવાય ? રાજવંશી આમંત્રણ બંને આવ્યું ! “આમ
એમ વેરી સોરી”નો તાર કરી દર્શ. કંઈ તમને એકલા મૂકીને તે જવાય?”
વળી ત્રીજા ચમાબલા પરોણાએ પૂછ્યું;

“તાર ક્યાં છે તે તો બતાવો ?”

“અમારા મંડળના સેક્રેટરી રસ્તામાં મળતાં તેમને આપી દીધો !”
પહેલો પાસો આવ્યો પડતાં બીજા દિવસે બીજો પાસો નાંખી જોવાની
વેતરણ કરવા માંડી. અમારો લંજોટીઓ ફેંડ અકબર ઉઘાડપગો તરણુચની
ફેરી ફરતો ફરતો અમારા મહેલમાં ઘાંટા પાડી રહ્યો હતો; તેની પાસે
જઈને તેના કાનમાં ‘મહેમાનની મુસીબત’ વણુવી એણે તરતજ તોડ
કાઢ્યો ને જણાવ્યું કે “એમાં તે શી મોટી ઘાડ મારવાની છે ? એકાદ
મરેશો ઉદર મહેમાનોને જોતાંજ તમારી ધરવાળી ઝાડુ કાઢતાં બતાવે, ને
તમારે વાતનું વતેસર કરવું કે પરોણા પોઆરા મણી જશે !”

“પણ ઉદરને મારવો એ તો હિંસા ગણાય ?”

“ત્રે મોટી હિંસા ને અહિંસાવાળી ન જોઈ હોય તો ? મંકડ કમ
મારે છે ? મચ્છર કેમ મારે છે ? ને તારે ક્યાં પોતાના હાથે મારવાનો
છે ? જા, જા, તારી ખાતર હું એકાદ મરેશો ઉદર સંજાઈ કરીશ, પણ
નાટક સીફ્ટથી લજવજો ! જા જે કંઈ ભેદ ખૂલી ન જાય ?”

“એ બધું તો ખરું, પણ બૈરી માને ત્યારેને ?”

“ન માને તો તારા ભોગ ! હું શું કરું ?” અંતે બૈરીને ખૂણામાં
લઈ જઈને ખૂબ સમજાવી; ત્યારે માની.”

સંકેત પ્રમાણે રાતે અકબરમોયાં ઉદરડો લઈ આવ્યા હતા. તેને પેટી
નીચે જોઈતી સવારે ઝાડૂમાં કાઢતાં પરોણાઓને તે ઉદરના દર્શન કરાવીને
એ પ્લેગનો ઉદર છે ! એમ ઠેરવવું. “આજકાલ શહેરમાં ખૂબ પ્લેગના
કેમસ થાય છે !” એ વિષય પર નાનકડું ભાષણ પણ ભરડી મારવું કે
જેથી પરોણાઓ જીવ બચાવવા નકકીજ ભાગી છૂટશે. એવી પાકે પાયે

ખાતરી હતી; પણ ફિરમતે ચારી ન આપી. પેલો મરેલો ઉઠેર જે પેટી નીચે જોડ્યો હતો તેને અર્ધરાત્રીએ કોઇ ખિલાડી ઊઠાવી મઠ; જેથી ધરવાળીએ ઝાડૂ કાઢતાં ડાકી પડી, ને અમારો એ પ્રોગ્રામ કદ તથાં પાછો વિચારના વમળમાં ઘેરાયો. પરોણાની પનોતી ટાળવા ખૂબ ગડમથલ કરી પણ કંઈ ઉપાયજ સૂઝે નહિ ! વળી એક ‘શાલીવાહન’ના ખેલમાં જોએલા રમુજી પ્રસંગ યાદ આવતાં તે તુરખો અજમાવી જોવાનો પેંતરો રચ્યો. ગામના માસ્તર પર એક અર્જન્ટ-રિટર્ન તાર કર્યો અને તેમાં જણાવ્યું કે તમે એવો તાર મારી ઉપર કરો, જેમાં એવું લખજે “તમારા સસરા મરી ગયા છે; માટે ફેમલી સાથે તાકીદે આવો.” જો કે મારા સસરાને મરી ગયાને તો ત્રણ વરસ થઇ ગયાં હતાં; છતાં વિચારીને એ છેલ્લો જોજો ફંકવો પડ્યો હતો, પણ નિશાળનો માસ્તર મારો દીકરો એવો ‘સતવાદી હરિશ્ચંદ્ર’નો અવતાર નીકળ્યો કે સામે તાર ફંક્યો; “એવું જુદું મારાથી બોલી શકાય નહિ !” હું તો બહેસો બહેસો તારવાળાને જોઇને દોડ્યો; ને તાર ઉઘાડી ઉપરોક્ત શબ્દો વાંચતાં દીસોજ પડી ગયો. “આવા વેદોયાઓની આ ઇસુતી વીસમીસદીમાં શી જરૂર હશે ?”

રિટર્ન તારનું ખર્ચ માથે પડ્યું ને કામ ન થયું; જેથી ફરીથી બીજા એક ઝોળખીતા પર તાર કર્યો, ને તેણે કહ્યા મુજબનો જવાબ આપ્યો, એટલે મેં તારની વિગત ધરમાં કહેતાં બનાવટી રડારોડ શરૂ થઇ મઠ, ત્યારે પરોણાંઓએ મહામુસીબતે પોટલાં બાંધ્યાં ! પરોણાંનો અંતે ગયા પણ પાડોશીઓએ પૂછી પૂછીને રૂંસ કાઢી નાંખી ! ‘રડારોડનું ખર્ચ કારણ જણાવતાં વાતનું વતેસર થાય, માટે વળી બનાવટમાં બનાવટ રજુ કરી કોઇ ત્રીજુંજ કારણ જણાવ્યું ને “મુશ્કેલીમાં જૂઠું ખેલવા બદલ ખુદા માફી આપશે !” એવી મનમાં ગાંઠવાળી કામે વળગ્યો અને મિસીસ પણ પરકામના મોરચામાં પુનઃ ગૂંથાઇ ગયાં !

ફિલ્મી મજનુંઓના પ્રેમપત્રો

મહારાજેવો ચત્રમધારી સાધુ, પ્રેમપત્રો લખવા તૈયાર થાય થાય એથી વાંચકને અગ્નિપ્રભી થશે; પણ આજે જ્યારે ઘરડાઓએ ઉપરા ઉપરી લગ્નની બાઉન્ડરીઓ ઠોકવા માંડી છે, અને ફિલ્મોવાળાઓએ પ્રેમનું ગઝાર ખૂબ સસ્તું મુકી દીધું છે; ત્યારે હુંય પ્રેમપત્રો લખવા પ્રેરાઉં એમાં શું નવઈ છે? અને તેમાં મારે પોતાને તો કાઢના પ્રેમમાં પડવાનુંજ નથી ને? હું તો ફક્ત બે ત્રણ પ્રેમીઓના પ્રેમનો ઉભરોજ તમારી પાસે ઠાવવવા તૈયાર થયો છું! જુવો ત્યારે વાંચો;

(૧)

(પત્ર પહેલો.)

પ્રિયે!.....આમળ શાનું ઉપનામ આપું; તેજ સમજાતું નથીને? બસ એટલુંય યાદ રહે તો બસ છે કે;

“તુલસી હાય ગરીબકી કણુ ન ખાલી જાય;
મુવે ઢાર કે ચામસે લોહા બરમ હો જાય!”

તમને સમજારી સમજાવીને થાકી ગયે; પાકી ગયો છતાં તમે મારી એકકેય વાત માની નહિ તો બસ તૈયાર થઈ જાઓ! જ્યારે

માનવીનું મરણ નિશ્ચિતજ છે તો પછી અશક્ત, બીમાર, કે અપંગોની જેમ પગ ધસીને મરવા કરતાં વીરને મોતે કાં ન મરવું ? એક્ટ્રેસોના ગ્રેમીઓના ઇતિહાસમાં અમર થઈ જાય એવું ‘ઇન્ટેકામ’ હું લેવા માગું છું ! જ્યારે મારા દિલને અને તે દિલમાં વસી રહેલી ઉર્મિઓને તમે પગ નીચે કચરી રહ્યાં છો; તો પછી હું એ ધાતકી કાર્યનો બદલો કેમ ન લઉં ?

અમરદાર ! હોશિયાર ! ખસ હવે તો મારું દિલ બરબાદ કર્યું છે; તેનો બદલો લઇનેજ જીંપીશ. જ્યારે તમે દયા કે ચિન્તિઓને તો સાંભળતાંજ નથી, પ્રાણ નિઃશ્વાસ કરનારની ફરિયાદ તરફ પણ ધ્યાન દેતાં નથી, તમારા આગળે ભટકતા ગરીબ ગ્રેમી તરફ તો તમે જોવાની કે થુંકવાની ય દરકાર રાખતાં નહી, ને સોનેરી જાળમાં ફસાવનાર પારધી તરફ મિઠી નજર રાખો છો. યાદ રાખો એ સોનેરી પક્ષીઓજ એકાદ દિવસ તમારો જીવ લેશે ;

આજે નવ નવ વરસ થયાં તમને પ્રેમપત્રો લખી રહ્યો છું આઠ દસ ફાઉન્ટન પેનો નક્કામી થઇ ગઈ, ત્રણ ચાર ઝુસ કાગળ, અને દોઢ એ ડઝન શાહીના ખડીયા તમારી પાછલ બરબાદ કર્યાં; તોય હજીય જાંખી જોવાની ફરસદ નથી ! તો ખસ હવે છેલ્લો ઉપાય અજમાવું છું. પહેલીજ માડીએ મુંઝઈ આવું છું. રૂપેરી દુનિયાની લોખંડી માથુક, ત્હારા હિમાયતીઓને લઇને તૈયાર રહજે હું કાયર નથી કે અજાણતામાં ધા કરું ? હું તો ઘોળા દાડે, પડકાર દરીન ‘ઇન્ટેકામ’ લેવા આવું છું ! અમરદાર ! હોશિયાર !

લી. તમારો
—વીરગ્રેમી.

(૨)

દિલચેર !.....દિલના પ્રણામ સ્વીકારશો ? વિશેષમાં શું કહું ? દિલની કયા સાંભળશો ? રૂપેરી પડદા પર તમારો આકર્ષક અભિનય અને

સુડોગ ચહેરો જોયા; પછી મારું મગજ ચકડોળની જેમ ફરી રહ્યું છે ! એક પ્રેમી તરિકે આપને આજ પહેલોજ પત્ર લખું છું. જવાબી ટીકીટ બીડી છે; છતાં જે આપના નાજુક હાથે એનો જવાબ નહિ મળે તો એક પ્રેમીની હતાનું આપને પાપ લાગશે ! બસ, હવે તો આપની મહેરબાની પરજ મહારા જીવન મરણનો આધાર છે.

હા, તો પહેલાં હું આપને મહારી જોળખ આપું કે હું કોણ છું ? હું એક મોટા પેન્શનર સરકારી અમલદારનો એકનો એક પુત્ર છું. અમારા કુટુંબના બધાજ માણસો મોટા મોટા સરકારી હદ્દા પર છે. હું મેટ્રીકમાં નાપાસ થયો છું, મહારા પિતા કહે છે કે પાસ થઈશ તો તને આઈ. સી. એસ. માટે મોકલાવીશ, ત્રણ બંગલાને બે મોટરોનો હું એકલો માલિક છું. મારા પિતાની બધીય મિલકત અને બેંક બેલેન્સનો હું એકલો વારસદાર છું ને !

બસ ગયાના આગલા રવિવારે કોઈ શુભ ચોક્કસ દિવસમાં તમારાં દર્શન થયાં છે. બસ ત્યારથી મહારી દુનિયાજ બદલાઈ ગઈ છે ! અભ્યાસ પણ છુટી ગયો છે ! ખાતું પીતું તજ દીધું છે, અને ફક્ત તમારાજ નામની માળા જપી રહ્યો છું.

‘પૂજારી મોરે મંદીરમેં આવો !’

મહારા એક બેતકુદ્દ મિત્રને મેં પ્રેમની વાત જાહેર કરી; તો તેણે મહારા પિતા સમક્ષ ચાડી ખાંચી; કે બસ મારો લશ્કરી મીઝનનો ખાપ બેનાળી બંદુક લઈને મારી સામે આવ્યો; એ તો ઠીક થયું કે માતાજીએ વચ્ચે પડતું નાખ્યું નહિ તો કંઈ જીલ્લું જાની જાત. પિતાજીનો વિચાર અમારો એક દૂરના સગાની પુત્રિ સાથે મને પરણાવવાનો છે; પણ હું તો મનથી આપનેજ વરી ચુક્યો છું ! પિતાજી એકટ્રેસોને ભલે હલ્કી ગણે પણ હું તો એકટ્રેસોના પ્રેમ પર એવા સેંકડો પિતાઓને કુરબાન કરવા તૈયાર છું !

હા...આ, ભૂલી ગયો ! અમારી એક ખૂટની ફેક્ટરી છે; તેમાં તૈયાર થએલા અપ-ટુ-ડેટ સેન્ડલ એક ડઝન આપની સેવામાં મોકલાયા છે.

બારમાથી એકાદ જોડી પણ આપના પગને શીટ થશે, તો માઈ અહોભાગ્ય સમજશ. જોઈતું કરતું મંગાવી લેશો. ચાહે જવાડો ચાહે મારો હું તો આપના ખોળામાં માઈ શીશ જીકાવું છું !

લી. આપનો
—પાગલ પ્રેમી

✱

(૩)

બહાલી ! હા...આ, પણ પ્રેમનો સ્વીકાર કર્યા વગર મને બહાલી લખવાનો આધકાર શો છે ? મેં સાંભળ્યું છે કે એકટ્રેસો લાંબા પ્રેમપત્રોનો જવાબ આપતી નથી. તો મેં છેકજ દુંકી પ્રેમ પ્રજાવલી મોકલાવી છે તેનો વળતી ટપાલે જવાબ આપી તમારો લાયકાતની ખાતરી કરાવી આપશે. બસ હું તો લાયક હોઉં કે ન હોઉં છતાં માની લેને કે તમારોજ વગર અરીદેલો ગુલામ છું. કકર છું-દાસાનુદાસ છું ! આજ્ઞા છે કે તમારા એક સાચા પૂજારીના નીચે લખેલા પ્રશ્નોના જવાબ આપી આભારો કરશો.

(૧) તમે કયો ધર્મ પાળો છો ? (જો કે એક શુદ્ધપ્રેમી તરીકે મને તો કોઈ ધર્મનો બાધ નથીજ; કારણ કે પ્રેમ એજ મારો તો ધર્મ છે !)

(૨) આપ અત્યારે કુમારીકા છો, કોઈની ગુપ્ત પત્નિ છો કે વિધવા છો ? (એ ત્રણમાંથી આપ કાંઈ પણ પ્રકારની હશે તોય મારે સ્વીકાર કરવામાં કાશોય વાંધો નથી !)

(૩) જો આપ કુમારિકા કે વિધવા હોવ તો લગ્ન કે પુનર્લગ્ન કરવાનો વિચાર છે કે કેમ ? (જો કે હું તો જાણું છું કે ડોસો કુંવારો મરે પણ ડોસી કુંવારી મરતી નથી ! છતાં પુછી લેવું સાઈં છે.)

(૪) હા, જો આપને લગ્નનો વિચાર હોય તો કયા પ્રકારના પતિને આપ પસંદ કરો ? શું પતિ આવદાર હોવો જોઈએ, યુવાન હોવો જોઈએ, એવું ઇચ્છો છો ?

(૫) હા, જો તમારો પસંદગીનો પતિ તમને પ્રાપ્ત થાય તો પછી કદમલાઈન છોડશો કે કેમ ? ને છોડશો તો કેવી રીતે થશે ?

(૬) પણ હા, જો લગ્નને આપ કેદમાં પડવા જેવું સમજતા હો તો રિટેઇન યાને છુટક પ્રેમ કરવા તૈયાર છો કે કેમ ?

હાલ તો ઉપરના અર્થો ડઝન સવાલોના જવાબો આપીનેજ આભારી કરશે. ખુદા આપણને એકમીબના બનવાની તક આપે એવી આશા રાખતો.

આપનો

—આકસાર !

(૪)

મ્હારા મુશ્કિલ જીવનની પૂંજી !

હું તને શું શું લખું ? કેવી કેવી ઉપમાઓથી વધાવી લઉં ? હજી કાગળો લખ્યા તેમાંથી એકકેયનો જવાબ લખવાની તેં પરવા કરી નથી ! સ્ત્રીઓ અને તેમાંય હંમેશા પ્રેમનો પાઠ કરનારી હીરોઇનો આવી પત્થર જીગર હશે; તેની તો મને કલ્પનાય નહોતી. હવે થઈ છે ! ત્હારા પ્રેમમાં મરવા સિવાય બીજો કશોય ધંધો હવે બાકી રહ્યો નથી, નોકરીમાંથી ડીસમીસ થયો છું, ખાવાપીવાનુંય ઠેકાણું નથી, એક અંધારી ટાટડીમાં મોતના બિછાનામાં પડ્યો પડ્યો; ત્હારી યાદ કરી રહ્યો છું ! હવે મને જીંદગીની તો આશ્વાજ નથી, દાકતરની દવાના પૈસા નથી, ટાકીટનાય પૈસા નથી, આ છેલ્લું પાકીટ મોકલાવું છું. એનો જવાબ મળશે તો હું જીવી શકીશ, નહિ મળે તો ફરહાદ અને મજનુંતા પંથે પડીશ !

ખુદાના દરબારમાં જો ઇન્સાફ હશે; તો ત્હારો ને મ્હારો ત્યાં ન્યાય થશે. શું ગરીબોને આ જગતમાં પ્રેમ કરવાનો હકજ નથી ? હું બાણું છું કે તું પ્રેમમાંય વડેપારી દ્રષ્ટિ રાખે છે, ત્હારી સાથે પ્રેમ કરવો એ જીંદગીનો વિમો ઉતારાવવા જેવું છે અને જે વધુમાં વધુ પ્રિમિયમ ભરે તેની તું ચાપ છે; એ હું બાણું છું છતાં દિલ માનતું નથી. ખેશક લવ બ્લાંધ યાને પ્રેમ આંધળો છે, નહિતર તારા જેવી પત્થર જીગર એકટ્રેસ પાછળ હું જ્ઞાનો દોવાનો ચર્ચો હોત ? ત્હારા પ્રેમે મને પાંગળો બનાવ્યો

છે, મારા જેવા કંગાલ ને અપંગ આસામી તરફ તું દયાની દ્રષ્ટિ કરે એ તો આકાશ કુસુમ સમાન છે. છતાંય આશા અમર છે બાણી આ છેલ્લું તીર ફેંકું છું. દયાની દેવી પ્રેમની બીખ માંચું છું, તું લયલાની જેમ બીખ ન આપતાં મ્હારી ઠોમલી ફેડી નાંખશે ? તો તને જરૂર એક પ્રેમીની હયાતું કલંગ લાગશે. જો તું પાપ પુન્યમાં માનતી હોય તો મ્હારી આ છેલ્લી અપીલ રાતે સુતી વખતે પુનઃ વાંચી જજે ને ત્હારું દિલ કહે તેમ કરજે.

મ્હારી પાસે જરૂર-અમીન નથી. વાડી બંગલા નથી ને મોટર પણ નથી. હા, છે તો ફક્ત એક પ્રેમભર્યું દિલ છે ! મલખારનાં લીલાં નાળિયેર જેવું પાણીથી નહિ; પણ પ્રેમથી છલાછલ જરેલું પ્રેમી હૃદય છે, તેને અપનાવવું કે દફનાવવું ત્હારા હાથમાં છે ! આત્માના અવાજને તું ઓળખતી હોય તો માનજે કે 'મુદ્ધિસનો પ્રેમ સાત મુલકોની આદ-શાહત કરતા પણ શ્રેષ્ઠ હોય છે !' કંગાલોજ પ્રેમની કદર કરે છે. શ્રીમંતો તો પૈસાને જોરે પ્રેમ નહિ પણ મોહ ખરીદે છે. વધુ તો શું લખું ? બે દિવસથી ભૂખ્યો છું છતાં પ્રેમની પ્રિવિકાઉ-સીલમાં આ છેલ્લી અપીલ નોંધાવી રહ્યો છું, તેને સ્વીકારીશ મ્હારો પ્રેમની સરકાર ?

લી. હું છું તારો અદના
[ભખારો]

(૫)

મ્હારા દિલની રાણી !

મેં અનેક પત્રો લખ્યા પણ તેં એકકેબનો જવાબ દેવાની પરવા કરી નથી. કવિઓ સ્ત્રીઓને કામળાંગી અને નાજુક દિલની કહે છે; પણ તેં તો મીણુને બદલે પાષાણુ દિલનાં દર્શન કરાવ્યાં છે ! તારી યાદમાં ઠંડા નિશ્વાસો જરતાં જરતાં છેવટે ન્યુમોનીયાનો ભોગ થઈ પડ્યો છું ! તારી યાદમાં રડતાં રડતાં આંખો પણ દુઃખતી થઈ ગઈ છે; જેથી દરરોજ આંખોની ધમોદા હોસ્પીટલાં ધકકા ખાવા પડે છે ! માટે મારી રાણી, આવી

જા! આવી જા!! આવી જા!!! ચાહે તો જેમ. ખી. સીક્સ નાઇન થ્રી
ખનીને આવી જા; ચાહે પેનિન્સલીન ખનીને આવી જા, કે ચાહે તો
રેડીયમ આઇડોસ ખનીને આવી જા, પણ જરૂર આવી જા! મારો જીવરની
સુસ્તાના હું ખીજું શું કહું?

મેં દિલ્હોની પાછળ ગાંડા ખનીને રફલ છોડી, બટકવાનુંજ પસંદ
કયું છે. ઘરમાં ને ઘરબહાર, સગાં-સંબંધીઓમાં બદલામ થઈ ગયો.
ચોપડાં વેચી વેચીને અને શીસની રકમને પણ દિલ્હો જોવામાંજ ખરચતો
રહ્યો! મુંબઈ સુધી ધક્કો ખાઈને તોટ-પેડ કાગળની જેમ પાછો આવ્યો;
પણ દિલ્હરટારોતો પ્રેમ તો મારી પાછળ ભૂતની જેમ લાગેલોજ રહ્યો!
હું ચાહું છું કે તું મારી થાય અને હું તારો! પ્રભુ એ દિવસો બદલી
દેખાડે! સાંજળું છે કે રાવીના પાણીમાં પ્રેમનોજ પ્રવાહ વહે છે, ને
લાહોર પ્રેમની ફળદુપ જમીન છે; તો હે લાહોરી લલના હું તારી ઉપર
લટુ થયો છું; એ ફરી ફરીથી કહેવાનું ન હોય? તને નવા પ્રેમી મનોરમા
ને લકની સોગંદ, બદકે તને શાંતારામ ને જયશ્રીની કસમ, તને ખુરશીદ
ને લાલા યાકુબની કસમ, સવણલતા ને નઝીરની કસમ, સીતારા ને
આસીફની કસમ, દુર્ગાખોટે ને તેની સાથે કોઇપણ ડેન્સ કરનાર ગોરા
સોલજરની કસમ, તને બાફ્યા-જમુનાની કસમ, તને દેલાર-કમલા ચેટરજીની
કસમ, તને મેહબુબ ને સરદાર અખતરની કસમ, તને પ્રેમલતા ને ધરાની
ચેઈની કસમ, તને રત્નમાલા ને પંડિતની કસમ, તને રત્નખાઈ ને હાફિજજીની
કસમ, તને લીઆયીટનીસ ને ગાલાનીની કસમ, તને બાબુરાવ પટેલ ને
સુશીલારાણીના કસમ, તું મારી પાસ આવી જા અને આ જલ્તા જીવરની
આગને ખુઝાવી જા!

હે પંજબની પુત્રી, તને ખબર નહિ હોય કે હું પણ દેશભક્ત છું!
કેદારનાથ સહગજની પાર્ટીમાં સામેલ થઈ 'વદેમાતરમ'નો રાગ અલાપું છું.
'ઇન્દ્રલાય ત્રિદાયાદ' તો સ્વપ્નામાં ઉંચતાં પણ પોકાઈ છું! ત્યારે જવાહર-
લાલ આવે છે ત્યારે 'જય હિંદ'નો પણ પોકાર કરે છું! લાલ કિલ્લાની
માચીંમમાં પણ હું સામેલ થયો હતો ને પીઠ પર ત્રણ ઝપટા ખાધા

હતા ! ડાંગના સપાટાથી પણ મારી દેશભક્તિ ટાઢી પડી નથી ! ઇન્કેશનના પોસ્ટરો હું વાંચું છું. નેતળના કસમ ખાઈને કહું છું કે હું હિદુ મહા-સભાના અખંડ હિદમંત્રિ માનતો નથી કે ઝીણાના પાકીસ્તાનને માનતો નથી કે અકાલી પાર્ટીને માનતો નથી. ગવર્નમેન્ટના ખેરખાહોની પાર્ટીને માનતો નથી તેમ રેંટીયાદ્વારા સ્વરાજ માગતી જીનવાણી કોંગ્રેસની વિચારસરણીને માનતો નથી. બસ માનું છું તો ફેરવડંબોકમાં રહી અખંડ પ્રેમ કરવામાં જ માનું છું ! પ્રેમમાં પ્રગતિ થાય એ જ ઇચ્છું છું. જો તમે મારો સહકાર સાધો તો પ્રેમદ્વારા આઝાદી મેળવીને જ નંપું ! બે પૈડાં વગર ગાડી કે સાઇકલ પણ ચાલતી નથી, બે પાંખ વગર પક્ષી પણ ઉડી શકતું નથી તો બે પૈડાં વગર આપણો પ્રેમનો ખડારો પણ શી રીતે ચાલી શકે ! જો તું મને મળી જાય તો હું તને ઝાંસીની રાણી સમજીને તારી પૂજા કરું !

અપ-ટુ-ડેટ બંગલામાં વસી રહેનાર અલખેલી ફિદમ સ્ટાર ! હું બેકાર છું. તારાજ વિચારમાં કંઈ પણ કામ કરવાની સુઝ પડતી નથી ! સપ્લાઇ ડીપાર્ટમેન્ટમાં મેં અરજી પણ કરી નથી કે કોઇ આર્ટ પણ શીખ્યો નથી ! કામદારોના સરખસોમાં જોડાઇ 'ઇન્કિલાબ'ને પોકાર કર્યો, મૂડીવાદનો દુશ્મન બન્યો, અંતે ધરમાંથી પણ હંકાઇ ગયો. પણ ખેર તેની ચિંતા નહિ. પ્રેમનાં પંખીડાંને ગમે ત્યાં માલો મળી આવશે. તું આવીશ તો આપણે સ્ટેશનના વેઇટીંગ રૂમમાં જ પ્રેમની વાતો કરી લઇશું. યા શાલીમાર બાગ તો છે જ ને ! મ્યુનિસિપાલીટીએ પ્રેમીઓની સગવડ સાચવવાને માટે એને બનાવ્યો છે ? ખરેખર વિલાયતની મ્યુનિસિપાલીટીઓની જેમ લાહોરની મ્યુનિસિપાલીટી પણ દીર્ઘ દ્રષ્ટિવાળી છે ! મોટાં શહેરોમાં એવા પબ્લીક ગાર્ડના ન હોય તો ખિચારાં પ્રેમી જોડલાઓનું શું થાય ? પહેલાં ધર્મશાળાઓ, મંદીરની ઓસરીઓ, જનાના સ્થળો, કે પાંજરાપોળોમાં પ્રેમ થતો હતો. આજે કોલેજની લોખીઓ, સીનેમામહા, હોટેલો, પબ્લીક ગાર્ડને વગેરેમાં પ્રેમ થાય છે. પણ પહેલાં ત્રણ સ્થળોમાં પ્રેમ કરતાં પૈસા અરચવા પડે છે; ત્યારે ગાર્ડનોમાં કો પ્રેમ કરી શકાય છે ! આવ ! આવ ! !

આવ!!! હે, બહાલી હવે વધુ ન તરસાવ; નહિંતર ઈંડિયન નેશનલ આર્મિમાં જોડાઈ જઈને કોર્ટ ઓફ માર્શલ થઈ જઈશ! તને એક આઝાદીના ઉમંગભર્યા યુવકને માર્યાનું શ્રાપ લાગશે! તું પાપ કે પુન્યમાં ન થઈ માનતી હોય; કારણકે સીનેમા સંસારની હદમાં પાપ કે પુન્ય દાખલ જ થતું નથી એવું સાંભળ્યું છે. તો ભલે પ્રેમ-હત્યામાં તો માનતી જ હેઈશ ને?

હે, રૂપેરી પરદાની કોકિલા! શું તું જાણે છે કે મારી પ્રેમથી બેવડ વળી ગયેલી છાતીમાં હું કવિનું હૃદય રાખું છું! હું વાર્તા લેખક અને જર્નાલીસ્ટ પણ છું અને એડીટર બનવાની પણ લાયકાત ધરાવું છું; મારા સવાલો સીનેપ્રોમાં છપાય છે. હું પ્રગતિવાદી સાહિત્યકાર છું. મેં અનેક ગીતો પણ લખ્યાં છે તે સીનેમામાં મવાશે ત્યારે તને મારા કવિત્વની ખાતરી થશે તને અમીરખાઈ કૃષ્ણાટકીની કસમ તું આવ યા મને બોલાવી લે. હિઝ માસ્ટર્સ વોઇસના કુતરાની કસમ કે હું તારો તાર મળતાં જ...
ધારાસભાના ઉમેદવારો મતદારોને આંગણે દોડ્યા જાય છે તેમ દોડ્યો આવીશ! જો તું નહિ આવે યા મને તારી સેરામાં નહિં બોલાવે તો હું 'જોશી' જેવી ક્રાંતિકારક ગઝલ લખીને સીધો કોર્ટ પણ નજીકની જેલમાં આપ્યો જઈશ. મને એ. બી. કે. સી. કોઈ પણ કલાસ જેલનાં મળે તેની પરવા નથી. ત્યાં જતાં રોટલાની ફિક્કર પણ ટળશે, અને સખત મજુરી સાથેની જેલ મળશે તો તારી ચિંતા કરવાની ચિંતા પણ ટળશે! બાકી અત્યારે તો ધઉંતા અભાવે તારો ગમ આપીને જ પેટ ભરું છું ને પ્રેમ વાગોળું છું!

હે, મારી સંગીતની દેવી! તું ખરેખર, પગથી માથા સુધી સંગીતની દેવી જ છે! વગર વગાડ્યે વાગતી હાલતી ચાલતી પ્રેમની વીણા જ છે! તારા ગાળામાં સંગીતની એવી જાદુબરી અસર છે કે લાહોરવાળી શમશાદ, ફૈઝાબાદવાળી અખતરી કે બનારસવાળી સિધ્ધેશ્વરી પણ તારા ગાળા આમળાં આંખી આંખી ભાસે છે! તું જ્યારે રેડીયો પર ગાય છે ત્યારે હું સાંભળતાં સાંભળતાં આવીને દેવદારનું ખોખું વગાડવા લાગી જઈ છું. રેડીયોવાળા તને દરરોજ પ્રેમગ્રામ કેમ નથી આપતા એ સમજતું નથી! એ બોકો

પણ પસપાતી છે. જો બુખારીની જગ્યાએ હું રેડીયો ડીરેક્ટર હોઉં તો દિનરાત તારોજ પ્રોગ્રામ ફિક્સ કરું. રાશન આરા ને શાંતાકુમારીમાં તે શું બન્યું છે? આવ! આવ!! તને સંગીત સમ્રાટ મરહૂમ તાનસેનની કસમ તું આવ!!! અને મારા.....હૃદયના તારને ઝણઝણાવ. એમાં મધુંરું સંગીત ભર્યું પડ્યું છે!

આહ! શું તું મારી આટ આટલી પ્રાર્થના પછી પણ નહિ આવે? મારી ફરિયાદ તારા કાનોમાં નહિ સંભળાય? તારા ધ્યાનમાં નહિ ઉતરે? શું મારા બાંસુ એળે જશે? મારા જોવા ગરીબને મળવા આવતાં તારી ઇન્જન્ટનું ઇન્સાઇટ થવું હોય, તારી કીર્તિને કલંક લાગતું હોય તો ભલે આ ક્રિકરને તારી સેવામાં રળુ થરાની તક આપ! જો નહિ જ આવે, નહિજ બોલાવે કે પત્રનો જવાબ આપવાની પણ પરવા નહિ કરે તો હેવટે લાચારીએ ખાકસારોની જમાતમાં શામેલ થઇ આખી પાવડા પલટણુ લઇને તારે આંગણે ઉપસ્થિત થઇશ! ને તોય તારું મન નહિ માને તો પ્રભાત ફેરીમાં જોડાઇ તારી ઉંઘ હરામ કરી દઇશ! તારા ધરની સામે અહારીઓ પાસે ભાષણ કરાવીશ, ને તોય નહિ માને તો તારા ધરની સામે બૂખ હડતાળ પર ઉતરીશ, મરણુ પર્યંત ઉપવાસ કરી જીવ દઇશ. ને બૂત બનીને પણ તારો પીછો નહિ છોડીશ!

લી. તહારો

સદાનો અસ્ત થવા માગતો

ન્યુ મજનું

તા. ક:-તારા સુખીયારા જીવને જો આ મુસીબતમાંથી ઊગરવું હોય તો હવે એકજ છેલ્લો ઉપાય છે અને તે એ કે ઝોછામાં ઝોછો એક પ્રેમપત્ર અને તારો લેટેસ્ટ ફોટો મોકલાવી કૃતાર્થ કર કે જેથી મહુમ અકબરની પેલી પંકિત.

“હિન્દી રાખ ચુંડી કાટો ભાઇઓ; ઉન્કા ફોટુ લેકે ચાટો ભાઇયો!”
ના જેમ તારા ફોટાને છાતી સાથે લગાડી હંમેશાને માટે અનંતની ઉંઘમાં પોદી જાઉં!

એપ્રીલ ફૂલ !

અમારા કર્મના રંગીલા રાવસાહેબ આ અવનિપર અવતર્યા ત્યાર પછી છઠ્ઠાના દિવસે એમની ફરમાએ તો એમનું ‘ઘેલાભાઈ’ નામ રાખ્યું હતું

અમારા કર્મનાં ગોળઘીના વહેપરી ગાંડાભાઈના એ એકના એક ચિરંજીવી હતા. એટલે કે ગાંડાભાઈ જો રાજા હોત તો એમના પાટવીકુંવર ઉર્ફે યુવરાજ ઘેલાભાઈ ગણાત ! ગાંડાભાઈને પાકટ વયે ઘેલાભાઈ જેવા બત્રીસ ને એક ત્રીસ લક્ષણા પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ જેથી અનેક પ્રકારના આનંદના દહાવા લેવાયા. હીન્દુઓનાં પ્રુનિત પગલાંથી એમનું આંગણું પણ પાવન થયું ! લાડકોડમાં ઉછરેલા ઘેલાભાઈ જોતજોતામાં પાંચ વર્ષની વયના થયા, એટલે રામશંકર મહેતાજીની નિશાળે એકઠે એક છુટ્ટા ફરજયાત જવું પડ્યું. સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં વિચરેલ જાક્કી ઘેરા જેવા ઘેલાભાઈને નિશાળ તો સંવ કેદખાના જેવી લાગી. વળી પુરાણી પ્રણાલિકાના ચુરુ રામશંકરની સોટીના સપાટા નજરોનજર નહાળ્યા પછી એ બિચારું નાનકડું પ્રાણી ગભરાઈ જાય અને નિશાળના “વાડામાંથી પાડું એક, છુટું થઈને નાહું છોક.” થઈ જાય એમાં શી નવાઈ? ચોપડાંને ગમે ત્યાં સંતાડી

નિશાળના ટાઈમ દરમિયાન ઘેલાબાઈ ખેતરોમાં નાશી જાય, અને ત્યાં કોઠાં, ખેર, જાંબુ વગેરે મોસકો મેવો ખૂલ્લી રીતે ખાય ને જો વાડીનો રખેવાળ હાજર હોય તો તરત જ આટલું અજમાવી ગુપ્તપણે વાડીમાં ઘુસી જઈને ઉડાવે. વખતે પકડાઈ જાય તો એક બે લપડાકો ખાતાં નાગપુરી સંતરાં જેવા ગાલ ચઈ જાય !

ગાલની સપાટી ઉચી ઉપસી આવે જેથી સાંજે ગાંડાબાઈની કોઠેમાં કેસ નોંવાય. ગાલ ઉપસવાના કારણમાં નિશાળની ગેદરાજરી જાહેર થાય; તો પણ કંઈ ઝાઝો ઠપ ! ન દેવાય જેથી દિવસે દિવસે ઘેલાબાઈની ઘેલછા જગજાહેર થવા લાગી પણ પૈસાદારનાં પુત્ર એટલે સદગુણનો જાંડાર એમ લોકોને માન્યા વગર છૂટકોજ ક્યાં હતો ? આઠ દસ વર્ષના સતત અભ્યાસ પછી માંડમાંડ જિઠા સુધી બણીને ઘેલાબાઈ ઘેર બેઠા. બાપકમાઇવાળા ઘેલાબાઈને ધંધાની કે કમાવાની ક્યાં શીકર હતી ? બાપે બિચારે તલના તેલમાં મગફળી કે ડોળીનું તેલ મિશ્રણ કરીને અને ધીમાં બટાકા કે શકરીયાનું મિશ્રણ કરીને કાંકરે કાંકરે પૈસાની જે પાળ બાંધેલી તે પાળને તોડવાનું મુસીબતભર્યું કાર્ય (!) ઘેલાબાઈને શીરે આવો પડ્યું.

પંદર વર્ષના વય થતાંમતો અનેક કન્યાઓના પિતાઓએ પોતાની કન્યાઓનું કિરમત જગાડવા ગાંડાબાઈના આંગણાંની ધૂળ ઝીણી કરવા માંડી. ‘અંત એક કન્યાનું ભાગ્ય ઉઘડ્યું ! કન્યા પંદર વર્ષની એટલે નવોઢા રમણી હતી, ત્યારે ઘેલાબાઈ તેટલીજ વયના છતાં માંધકાંગલા જેવા નાદાન હતા. ધૂળેટીના તહેવારે ગર્ધવ પર સ્વારી અને પૂંછડે ધાસલેટનો જુનો કબો બાંધી તાલ સૂર સાથે વરઘોડો કાઢે. એવા એવા પોતાના ફૂળની કીર્તિને ‘આવતવ્યંદ્ર દિવા કરો !’ ટકાવી રાખવાના પ્રવાસો તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડ્યા પછી પણ આણુજ રહેતા !

ધરવાળી ઠપકો બાપે કે માઆપ કંઈ રહેજ દબાણુ કરે, તો ઘેલાબાઈ નાશી જાય, અને કોઈ મિત્રને ત્યાં એકાદ દિવસ સંતાઈ

રહે! તો જાણે અમારા આખા કસ્યાનો લાગ્ય રવિ અસ્ત પામ્યો હોય, તેમ અંધકારમાં અનેક જનો દોડાદોડી કરી અંદર અંદર અથડાઈ મરે! જાણે જે ચાર ધૂમકેતુ સાથે ફૂટી નીકળ્યા હોય અને દુનિયા પર મોટી મોટી આફતો આવવાની હોય તેની ચિંતામાં ચંડૂલ પીનાર ચીનાઓ જેવાં સર્વાંના ડાચાં દેખાતાં! એક, જે ને ત્રણ દિવસમાં તો ડિટેક્ટિવો રોકવા પડતા! લોકોના ધરોની ભીતો પર પોસ્ટરો પણ લાગી જતાં કે “શ્રીમાન રા. રા. મહાશય શેઠ ગાંડાભટ્ટના ફરજાંદ, ઇન્જનરજાંદ નહિ પણ અકકલમંદ (૧) રા. રા. ધેન્નાભટ્ટ એકાએક ગુમ થયા છે તેમને શોધી કાઢનારને રૂ. ૫૦૧) તું ઇનામ આપવામાં આવશે.”

પછી કાઠ ધેન્નાભટ્ટનો પત્તો દેખાડે તો ઇનામ આપવું કે નહિ તે ગાંડાભટ્ટની મરજીનો વિષય છે (૧) આવા આવા સંજોગોમાંથી પ્રસાર થતાં ધેન્નાભટ્ટ જૂવાન બન્યાં ને મોટા મોટા માણસોમાં જેસરા ઊઠવા લાગ્યા (મોટા મોટા એટલે દસ ખાર ફૂટ ઉંચા નહિ!) અત્યારે એમના શીરતું છત્ર નહતું, એટલેકે, એમના પિતાજી ગાંડાભટ્ટ આલોકને ત્યાગી પરલોકમાં પહોંચી ગયા હતા. વહેપાર નોકરોને હસ્તક ચાલતો, જેથી નોકરોનાં ઘર ભરાયાં; પણ ધેન્નાભટ્ટનો સિતારો તેજ હતો, જેથી અત્યારસુધી ખોટ દેખાતી નહતી! પણ હવે ધીમે ધીમે ખુશામદી મિત્રોની સોજતમાં ધેન્નાભટ્ટ અવન્તિની ગટર તરફ દૂર કદમ કરી રહ્યા હતા. બજારની બહાર પણ લૂટરા લાગ્યા. સરકારી અમલદારોની આગતા-સ્વાગતા સારી રીતે કરતા, જેથી અંદરખાને તો અનીતિના અવનાર હતા, પણ બહારથી ભપકાદાર પોષાક તથા ગાડી, વાડીનો ઠાઠમાઠ જેથી સરકાર દરબારમાં સાફ માન હતું. ખાન પાન ને માનનો સહકાર થયો એટલે ચાંદ મળતાં વાર લાગતી નથી. જોતજોતામાં ધરના ખૂણે ગણાતો ધેવ્યો ધાંચી સરીયામ રોડ પર રાવસાહેબના ખિતાબથી મશહૂર થવા લાગ્યો! મતલબ કે સગકાર તરફથી એમને રાવસાહેબની ઉપધી મળી હતી, પણ એમની અપૂર્વ ઉદારતા અને

મેન્સેશખના પ્રતાપે લોકોએ અને જાહેર છાપાંઓએ એમને “રંગીલા રાવસાહેબ”ના તખલ્લુસથી વધારી લીધા હતા. હવે તો ખસ સાહેબની આગળ પટાવાળો, મહારાજની આગળ છડીદાર, વરધોડાની આગળ બેંડ, લશ્કરની આગળ રણશીખડુ, ખટારાની આગળ બળદ, બીરતીની આગળ બેંસ કે પાકો અને પ્રજાપતની આગળ ગર્ધવરાજ હોય, તેમ જ્યાં જુઓ ત્યાં આપણા રંગીલા રાવસાહેબ આગળને આગળ હાજર હોયજ !

લગ્નના મંત્રણ ગીત ગવાતાં હોય કે મરણના મરસીયા પઢાતા હોય ત્યાં પણ આપણા રાવસાહેબ હાજર ને હાજર ! કનકવાના પેય, ઘોડાની રેસ, કે કોકેટની મેચ હોય ત્યાં પણ એ સાહેબ ભમતા ભૂત પ્રમાણે હાજર હોયજ !

એમની આ અપૂર્વ લાગણી અને મોઢે માગી માન મેળવવાની દાઝને લઇને લોકોએ એમને મ્યુનિસિપાલિટીના મેમ્બર બનાવ્યા. પ્રેસીડન્ટ યાને કચરાપટીના પરમુરખ (પ્રમુખ) જેવા મોટા હોદ્દાની વરમાળ પણ એમના ગળામાં આવી જત, પણ અંગ્રેજી ભાષા સાથે એમને અણજાનાવ હોવાથી વાઇસ પ્રમુખનું સ્થાન એમને પ્રાપ્ત થયું. જેમ ઈન્સપેક્ટરની ગેરહાજરીમાં જમાદાર સાહેબ લુપ્તો દમ ભરાવે અને મહેતાજીની ગેરહાજરીમાં મોનીટર બીજા નિશાળોઆઓ પર રોક મારે; તેમ પ્રમુખની ગેરહાજરીમાં ઉપપ્રમુખ રંગીલા રાવસાહેબ પોતાનું ગાંડું ગમડાવતા. કોઇ પરદેશ મન કરે તો તેને માનપત્ર અપાય છે, કોઈ પરદેશથી ધનપ્રાપ્તિ કરી સ્વદેશે સિધાવે તો તેને માનપત્ર અપાય છે, કોઇ ખબે ઝોળી બેળવી ચંદાના ફંદા લોકોના ગળામાં નાખી, જોર જીલમથી લોકોના લીડર બની, લોકોનાજ પૈસાથી ફર્ટ કલાસમાં મુસાફરી કરે અને જાજર જવું હોય તોપણ પોતાના સાથીઓને ટેલાફોન કરે કે “હું રહા. ટા. પાા વાગે ગુરૂશંક નિમિતે વિચારશુદ્ધ યાને જાજરમાં ગયો છું ત્યાંથી નીક

ળીને સીધો તાજમહાલ હોટલમાં જઈશ!" એવા વાડી જંગલમાં મોજ કરનારા ને મોટરમાં ફરનારા અને વગી ઉપરથી લોકલાગણીનો દમ બરનારા, મરહૂમ અકબર અદલાખાદીએ કહ્યું છે, તેવા

“કૌમ કે ગમમેં ડીનર ખાતે હેં હુકકામકે સાથ;
રંજ લીડરકો બહુત હે મગર આરામકે સાથ!"

લીડરોને ડઝનથી ધ માનપત્રો અપાય છે. કોઈને રેશમી કપડા પર, તો કોઈને સીના કે ચાંદીની કાસ્કેટમાં, તો કોઈને ગ્લેઝ કાગળ પર સોનેરી ફેમમાં મઢાવીને માનપત્ર દેવાય છે. કોઈ પહાડના શિખર ઉપર હવા ફેર કરવા જાય તો પણ માનપત્ર અપાય છે અને કોઈ દરીયામાં ડૂબકી મારી મોતીને બદલે પથ્થર લઈને પાછો આવે, તોપણ માનપત્ર અપાય છે. કોઈ લાટ સાહેબ સાથે ફક્ત હાથ મેળવીને આવે તો પણ માનપત્ર અપાય છે, તો કોઈ વિજ્ઞાપનમાં વિલાસ કે પેરીસમાં “પ્રેમપોજણ” કરવા જાય, તો પણ માનપત્ર અપાય છે! આવા ધડાધડ માનપત્ર આપવાના ને લેવાના ઝમાનામાં આપણા રંગીલા રાવસાહેબ માનપત્ર વગર ભૂખ્યા રહી જાય એ કેવી નવાઈ?

એવા કર્તવ્ય પરાયણ, કાર્યદક્ષ, નીતિનિપૂણ, સર્વચાહક, સર્વ-શ્રાહક, સર્વસાધક મનુષ્ય એક માનપત્ર જેવી જડવસ્તુથી વંચિત રહે! એ નગરજનોની કેવી કૃતદ્વનતા? કેવી કૃપણતા? કેવી અજ્ઞાનતા? ખરેખર! અમારા નાનકડા નગરમાં રંગીલા રાવસાહેબ જેવું એકજ અમોલું રત્ન છે! પણ અફસોસની વાત એ છે કે તેની કદર કરનાર કોઈ ઝવેરી નથી! અમારા જેવા બેકદરોના ટોળામાં એ ‘કોહીનૂર’ કાચનો ટુકડો ગણાય એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી!

“કદરદાન હી કરતા હે ચોગ્ય વસ્તુકો તોલ,
હીરો મુજસે નવ કહે લાખ હમારો મોલ.”

પણ એ હીરાનો કોઈએ ‘તોલ’ ન કરવાથી જાતેજ પોતાનો ‘મોલ’ કરવા મંડી પડ્યો!

જૂઓ એ ધટના એમ બની કે, એમના ગળામાં ગાંઠ નીકળી હતી; જેથી એમની સ્વારી નડીઆદની મિશનરી હોસ્પિટલમાં ઓપરેશન કરાવવા ગઈ હતી. ત્યાંથી એક પખવાડીઆમાં પ્રાઇવેટમાં ઘેરો ધાંચી ને પખલીકમાં કહીએ તો એ રંગીલા રાવસાહેબની સ્વારી નગરમાં ધામધૂમથી આવી લાગી. ધનઝાગ્ય અમારા કે એમનાં પનોતા પગલાં પાછાં પધાર્યાં ! જેથી દર્પની હેલીઓ મેંડાણી, અને અનંદના ઓરસીયા ઉપર ખુશીની ચટણી ખંડાણી ! નગરજનોએ રાવસાહેબ સાગ્ગસમા પાછા પધારે, તો રોકડીઆ “હનુમાન” પર સવામણુ બેળસેળચાળું શુધ્ધ તેલ અને અને “કોલાપીર”ની કચર ઉપર આપું સમામણતું એક કોળું ચઢાવવાની બાધા રાખી હતી ! ને એમના ઠીયાઓએ એમને એક અપૂર્વ માનપત્ર આપવાનોએ વિચાર કરી રાખ્યો હતો. દર્પના વેગવાન પ્રવાહમાં એ વિચારો તણાઈ ગયા ! એ બધું ખરું પણ રાવસાહેબ ક્યાં અણીચૂકે એવા હતા ? પોતાના ગોઠીયાઓમાંથી તેમુરસ તાડીવાલા, ગુલામહુસેન બારીવાલા, ફકીરભાઈ ફરૂવાલા, બેચરભાઈ બૂટવાલા, ખેમાભાઈ ખટારાવાલા ને જેલાભાઈ જીનતાનવાલા સાથે ખાતગીમાં મસલત ચલાવી કે “તમારે બીજા લોકોમાં મારા ખૂબ વખાણુ કરવાં અને નગરજનો તરફથી મારા જેવા લાયક માણસન માનપત્ર મળવું જ જોઈએ, એ બાબતની ખૂબ ચર્ચા કરવી ને માનપત્રનો મેળાવડો ખૂબ ધામધૂમથી કરવો, અને જે ખર્ચ થાય તે આપણી પાસેથી ગણી લેવો !”

આટલી સૂચના મળતામાં તો એમના ખાંધીઓએ માનપત્રની અફવા આખા કરનામાં ઉડાડી છાપાંઓમાં પણ મોટા અક્ષરે જણાવું કે ‘આપણા શહેરના નામાંકિત નાગરીક ને શહેર સુધરાઇના વાઇસ પ્રેસીડન્ટ રાવસાહેબ ધેલાભાઈ કે જે જીવલેણ રોગના પંજમાં સપડાયા હતા છતાં ચમરાજના હાથમાંથી જીવ બચાવીને નડીઆદથી બી. બી. ને રસ્તે એકાએક ભાગી આવ્યા છે, તેઓથી વગર ઇજાએ ને વગર રાજાએ

સાળ ને તાળ પાછા પધાર્યા છે, તેની ખૂશાલીમાં સારાએ શહેરના લોકસમુદાય તરફથી તેઓશ્રીને માનપત્ર ઇનાયત થવાનું છે; માટે આવતા આતવારે ત્રીજા પહોરે ટાઉન હોલમાં સર્વે નગરજનોને પધારવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.”

જોતજોતામાં રાત્રવારનો દિવસ આવી લાગ્યો. અમારા કર્યાનો કલકત્તાના કલ્પિત કારગૃહથી કમલ ક્ષેત્રફળનો વિશાળ ટાઉન હોલ પ્રેક્ષકોથી ચિકકાર થયો. અંદર સુખેથી આગસ મરડી શકાય એટલો પણ અવકાશ ન હોવાથી દરવાજા બહાર આગળમાં પણ પુષ્કળ મેંદની જમી હતી ટકમ થઇ ગયો હતો છતાં રાત્રસાહેબ પધાર્યા ન હતા, જેથી પ્રેક્ષક સમુદયમાંથી ચારેવારે ઉચ્ચાર થતા કે “ઓ આવ્યા રાત્રસાહેબ ! રાત્રસાહેબ આવ્યા ?” ના કોલાહલમાં અર્થો કલાક વીત્યો, છતાં રાત્રસાહેબની પધારામણી ન થઇ ! ઇતેજ્જરી સાથે કોલાહલ વધ્યો. બોલંટીયરોએ “શાંતિ ! શાંતિ !” ના ખરડા પાડ્યા પણ અશાંતીની જ વૃદ્ધિ થવા લાગી. બહારના પ્રેક્ષકોમાંથી કેટલાકે અંદર ધૂસવા પડાપડી કરવા માંડી; ધણાનાં પાંસળાં મંકોચ્યાં ! એટલામાં “ભોં..... ભોં...ભરર ભચ” કરતી મોટર આવી ખડી અને રાત્રસાહેબે અંગ્રેજી અવતારમાં દેખાવ દીધો. ખાફી સૂટમાં સજ થયેલા નેટીવ-એન્ડે “આશાક ખરખુચા જેવા માશુકના પૂર દમામ”વાળા લોકપ્રિય ગાયનના ટ્યુનમાં એમનું સ્વાગત કર્યું. રાત્રસાહેબે મંદહાસ્યથી રહેજ ડોકું ધુણાવી એન્ડનું સ્વાગત સ્વિકાર્યું, દમામભેર હોલમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ ધક્કાધક્કીમાં એમની હેટ ઉડી ગઇ ! “હીય ! હીય ! દરરે !”ની ચીસો પડી ત્યારે પ્રેક્ષકોને સમજાયું કે રાત્રસાહેબની સ્વારી ખિલ્કુલ પ્રવેશદ્વાર નિકટ આવી લાગી છે. “ઇન્ડીયન લોક તદ્દન જંગલીજ રહેવાના-પેઝીશનનું એમને કંઇ જ્ઞાન નથી !” ઇત્યાદિ દેશદાઝની લાગણીના વાણ્યે ઉચ્ચારતા ને હેંટની ધૂંગ ખખેરતા હોલમાં દાખલ થયા. હોલમાં ચિરાજોલા ગૃહસ્થોએ ઊભા થઇને માન આપ્યું. એમણે

ખાલી પડેલી ખૂરસીમાં જગ્યા લીધી એટલામાં પ્રમુખની દરખાસ્ત મોકલને તેને ટેકા પણ અપાઇ ગયો. જેથી તાળીઓના ગડગડાટ અને “કાખૂલી સોંગ ! મસ્કટી દાડમ ! ગરમ મમફળી ! પોંચાવટાણા !”ની જયઘોષણા સંભળાતાં પ્રમુખસ્થાને મી. જગન્નાથ માદરપાટ મલમલવાજા ઓટયા ! પ્રમુખની પ્રસ્તાવના પૂર્ણ થતાં ચતુર્દિશાએથી રાવસાહેબની તારીફનાં રણુશોગડાં ફૂંકાયાં ! કોઇએ વકતુવના જ્ઞેશમાં અખાળ્યું કે:—

“આપણા રાવસાહેબ શ્રીમંત રા. રા. ઘેલાભાઇની સખાવત નિરખતાં સ્વર્ગમાં બેઠા બેઠા દાનશ્રેયી કરણુ, રાજા વિક્રમ, તથા હાતમ તાઇના આત્માઓ પણ અદેખાઇથી ધૂંધવાતા હશે !” તો વળી બીજાએ ઠોકી બેસાડ્યું કે:—

“રાવસાહેબનાં મોજશોખ નિહાળીને મહાન મોમલ સત્રાટ જહાંગીર અને મહંમદશાહ ‘રંગીલા’ પણ સ્વર્ગમાં ઝંખવાણા થઇ વીલે મોટે ફરતા હશે !”

ત્યારે વળી ત્રીજાએ બાક્યું કે:—

“મહાન નેપોલીયન અને સીકંદર જેવા શહેનશાહો તો ઇતિહાસ ને ભૂગોળમાં પ્રખ્યાત થયા છે, પણ આપણા રાવસાહેબનું નામ તો ચકલે ચકલે ચવાય છે ને ભવૈયાઓની ભૂંગળમાં પણ ગવાય છે !” આ પ્રમાણે બેત્રણ ખાંડી ભાષણ અપાયું ને ચાર તરફથી વાહવાહની ખંડણીની વસુલાત થઇ. છેવટે પ્રમુખ સાહેબ ઉઠ્યા અને ગરજ્યા :

“સુર સભાજનો ! આપની સમક્ષ આજે એક એવા નરને માનપત્ર આપવાનું છે કે જેનાં ગુણગાન સક્ષરને બદલે રાક્ષસ પણ કરી શકે નહિ ! એમની તારીફ માટે રાવણુ જેનાં દસ મોઢાં જોઇએ ! પણ મારે તો એકજ મોઢું હોવાથી ટુંકાણુમાં પતાવું છું. મારાં અહો-ભાગ્ય કે એવા નર રત્નને માનપત્ર આપવાનો મારા મુખ્યારક હાથોને

ચાન્સ મળ્યો ! (તમે પોતેજ પોતાની ઢાલપી વગાડો છો, એક અવાજ) “બોલ્યા વગર બોર વેચાતાં નથી” એ દરકે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. (પણ અહીં બોર ક્યાં વેચતાં છે ? અહીં તો માનપત્ર આપવાનું છે ! એક અવાજ) ચાલો બહુ થયું, હવે ચૂપ રહો અને જે થાય છે જોયા કરો !” પ્રમુખે ભાષણ પૂર્ણ કરતાં ઝીક ભરેલા રેશમી કપડાંમાં લપેટેલી માનપત્રની જોળ કારકેટ રાવસાહેબને અર્પણ કરી ! કારકેટ જોતાંજ સભાજનો આશ્ચર્ય પામ્યા; કારણ કે લંચચોરસ કારકેટમાં કે ભૂંગળીમાં માનપત્ર આપવાને નિયમ બહુધા હોય છે, ત્યારે રાવસાહેબને જોળ કારકેટમાં માનપત્ર અપાયું હતું. ઉપરનું ભપકાદાર વસ્ત્ર ઉકેલતાં રાવસાહેબ એકદમ તડૂકી ઉઠ્યા :

“શું આ તે માનપત્ર કે અપમાનપત્ર ? ચાંદીની કારકેટને બદલે રોટલા સેકવાની ઠીકરી ! શું મારા પૈસા ખાઈને મનેજ બનાવ્યો ? અને તે પણ પબ્લીકમાં ! હું બદનક્ષોનો કેસ કરીશ !” ઇત્યાદિ રૌદ્રસ પ્રવર્તક ભાષણ સહિત ધૂવાપૂરાં થતા રાવસાહેબ ઠીકરીને ફેંકીને ખાસ મેજસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં દોડી ગયા; પણ અફસોસ ! રવિવાર હોવાથી કોર્ટ બંધ હતી, જેથી મેજસ્ટ્રેટને બંગલે મોટર દોડાવી. બંગલાના પ્રવેશદ્વારમાં પદારંભ કરે તે પહેલાં મેજસ્ટ્રેટના પટાવાળાએ એમના હાથમાં એક પરબિડીયું આપ્યું. જે ઉતાવળે ઉતાવળે ઉકેલી જોયું. “એપ્રિલ ફૂલ” એટલા બેજ શબ્દ વચાણા ! તપી ગએલા રાવસાહેબ નાહાન દોસ્તોને મનમાં ને મનમાં પાંચશેર પાંચશેરની સંભળાવતા ઘેર જઈ ગોઠડું ઝાઢીને સૂઈ ગયા !

‘જરાક ધ્યાન આપશો કે ?’

‘જરાક આપશો કે ?’ આમ કહી તમારા હાથમાંથી છાપું ઝૂંટવી લેનાર બેસાડ્યોનો આજકાલ ગાડીના થડ કલાસમાં તોટો નથી ! તમે એ છાપું, થડ કલાસના થડ કલાસીઆ લોકોના નકામા ટોળટપાથી બચવા કે વખન પસાર કરવા યા આલુ પરિસ્થિતિ જાણવા ખાતર લીધું હોય, તો એ તમારા ત્રણે ઉદ્દેશ પાર પડ્યા વિના અદ્ધરજ રહી જવાના ! વળી કેટલાક તો વગર પૂછ્યે જ છાપું ઉઠાવીને વાંચવા મંડી પડે છે અને મૂવા તેય કામની ચીજ વાંચતા હોય તો ? આ તો, આઘેડ હોય તેય લાગલાજ સિનેમાની જાહેર ખખર અને તેય ભૂજંગી છંદમાં વાંચવાના નહિ પણ ગવાના ! આપણા દેશમાં ભણેલાઓનું પ્રમાણ ૧૪૧૧ ટકા છે; પણ એ ૧૪૧૧ ટકામાં ‘જરાક આપશો’ કહીને મફતનું વાંચનારાઓનું પ્રમાણ ૭૫ ટકા છે ! એકલાં છાપાં જ ‘જરાક આપશો ?’ કહીને મંગાય છે એમ કંઈ નથી ! પુસ્તકો પણ પાડોશીઓ પાસેથી માગીને વાંચાય છે ! કેટલાક તો કાગળ લખવાને હોય ત્યારે કાગળ, પેન્સીલ કે શાહી પણ માગીને જ વાપરે છે; ને કેટલાક તો “જરા ચક્કના આપજો” કહીને વાંચવા માગે છે ! એકલી સાહિત્યની વસ્તુઓ જ ‘જરાક આપશો’ કહીને મંગાય છે એમ કંઈ નથી જગતની અનેક વસ્તુઓ માગીને વપરાય છે. “લદ

શેઠ, જરા તમારી મોટર અમારા બાલુના વરઘોડા માટે આપશે કે ?” “મંછા કાઢી, જરા તમારી કંઠી આપશે કે ? મારે મારી માસીના દીકરાની જનમમાં જવું છે !” “કમલા, તેં તે દિવસે ગેધરીંગમાં પહેરી હતી તે સાડી જરા આપ ને ! મારે તે પહેરીને ફોટો પડાવવા જવું છે, તે દિવસે તું તો હિરોઇન જેવી લાગતી હતી !” “જયંતભાઈ, જરા આપનાં કોલર નેકટાઈ આપશે કે ? માળા આપણે તો કંઈનીવાળા રહ્યા પણ ગવર્નર સાહેબની પંધરામણી થવાની હોય, તેમની સામે એવા અવતારમાં હોવા રહેવું એમ ઠીક ન લાગે ન !” “વકીલ સાહેબ, જરા આપનો ઝળ્ળો આપશે કે ? અમારે નિશાળમાં પાઠ ભજવવાનો છે !” આમ મોટરથી “તે જોડા સુધીની વસ્તુઓ માંગવામાં આવે છે. જે ક હવે તો દરેક વસ્તુ ભાડેથી મળતી હોય કેટલાક સ્વમાન પ્રેમી માણસો ‘માંગવું ને મરવું’ બરાબર સમજે છે; છતાંય, માંગણીઓમાં સંખ્યા પ્રમાણમાં ઓછા તો નથીજ ! કેટલાક તો પરોણા આવે ત્યારે વાપરવા માટે બે ચાર દિવસ માટે ધર પણ માગે છે ! કંઈ એક બૈરીજ ‘જરાક આપશે !’ કહીને કાંઈ માંગતું નથી ! એ સિવાયની દરેક વસ્તુ મંગાય છે.

“જરાક તમારો અસ્તરો આપશે કે ? મારે દાઢી મૂડવી છે ! માળા, હજીજમો બધા હડતાળ પર ઉતર્યા છે ને રેઝર બ્લેડનો દુકાળ છે !” “જરાક તમારો હોલબૂટ આપશે કે ? મારે શિકારી રેસમાં ફોટો પડાવવો છે. વખતે એક રજવાડામાં નોકરીનું બની :જાય એમ છે !” “જરાક બીડી કે દિવાસળી આપશે કે ?” કહેનારાઓના તો તોટાજ નથી !” “કંકુ કાઢી, જરા તપખીર આપશે કે ?” અમારા કીકાના બાપા તો હાવ બૂલકણ છે ! મેં એમને ત્રણ ત્રણ વાર ઠાકી ઠાકીને કહ્યું પણ બૂલીનેજ આવ્યા !” “કરશન કાકા, જરા તમારાં પાલડી ન જમો આપશે કે ? મારા બાપાને લસનમાં જવાનું છે !” “જરાક જમા આપશે કે ?” ઓશિયાળુ મોઢું કરતાં કોઈ પેસેંજર જરાક જમા માગે તેને આપણે ગિલાદીનું બચ્ચું બેસે એટલી

જગા કરી આપીએ તે ધીમે ધીમે પહેળો ચર્મ, હાથીનું બચ્ચું એસે
એટલી જગા રોડવાને ! મુંબઈનોજ એક ખનાવ છે. એક ભાઈની
ઐરીના મા-બાપે કાગળ લખ્યો કે: “જો હવે તમે હમારી દીકરીને
મુંબઈ નહિ લઈ જવ તો અમે એને કોઈ દિવસ નહિ મોકલીએ; ને
ભરણુ પોષણુને દાવો કરીશું તે જુદો!” તે ભાઈ ગભરાયા અને
પોતાના એક મિત્રની પાસે જઈ ગદગદ કંઠે પોતાનો અહેવાલ રજૂ
કરવા લાગ્યા. “દોસ્ત, તું વાંઢો છે, થોડાક દિવસ મારી ખાતર તકલીફ
હાવી લે તો? ફક્ત દસ પંદર દિવસને માટે મારે મારી પરવાણીને
બેલાવવી છે, તો તું તારો રૂમ મને જરાક પંદર દિવસને માટે ખાલી
ન કરી આપે? હું જીદગી સુધી તારો આભાર નહિ જૂલું!” પેલાએ
દયાભાવે રૂમ ખાલી કરી આપ્યો અને આ ભાઈ સાહેબ તો ઐરીને
લાવ્યા, પછી તેમાં કાયમના ચોંટી રહ્યા. પેલાએ રૂમ ખાલી કરાવવા
ધણીએ ફાંફાં માર્યા, પણુ આ લાચારીજ ખતાવતા રહ્યા. “લે દોસ્ત,
તું તો એકલો રહ્યો, તે ગમે તેના ઓટલા પર કે ધર્મશાળામાં સૂઈ
રહે તોય ચાહે; હું ઐરી સાથે ક્યાં જઈ? એને એક બે દિવસ પરોણા
તરીકે જવાનું કહું છું તોય માનતી નથી! હવે થોડાક દિવસ વધુ
થોભી જા, કાંક લાગ મગશે કે પારસલને પિયર પધરાવી તને તારો
રૂમ પાછો આપીશ.” અને આમને આમ છ માસ વીતી ગયા. ને
પેલો બિચારો ‘જરાક આપવામાં’ રખડી પડ્યો !

“જરાક વહેપાર કરવાની પરવાનગી આપશો કે?” આમ કહીને
સર-ટોમ્સરોએ જહાંગીરને ઠાઠલુદી કરી તો તે ભલ્લા બાદશાહે
વહેપારની પરવાનગી આપી, ને પછી તો ગોરાઓએ ધીમેધીમે હિંદમાં
ધર ધાલ્યું ! આપસઆપસમાં લડવાથી હિંદીઓનું ધર બોલાયું ને
ગોરાઓનું મંડાયું ! આજે આ હડાહડના સમયમાં તો મોટાં મોટાં
રાજ્યો “જરાક અમારા લશ્કરને રસ્તો આપશો?” એમ કહીને રસ્તો
લેવાને બદલે આખો મુઝકજ હજમ કરી જાય છે ! જૂવોને ધરાને
મિત્રરાજ્યોએ કહ્યું હતું કે “તમારા દેશના રક્ષણુને માટે જરાક અમારાં

લસકરેા રહે એટલી થોડીક જગ્યા કરી આપજો" અને હવે કાંઈ ત્યાંથી લસકરને હટાવતું નથી ! બિયાનાં ધરાનનું બૂમે પાડી પાડીન ગયું બેસી ગયું ત્યારે માંડ માંડ હત્યા ! ગત યુદ્ધમાં તો બ્રિટન, રશિયા વગેરેએ અમેરિકા પાસેથી "જરાક તોપો ને ટેંકા આપશો કે ?" એમ કહીને લડાઈનાં હથિયારો પણ માંગી લીધાં હતાં ! અરે ! લસકર પણ ઉછીનું માંગવામાં આવતું હતું ને ? અને કેટલાક તો "જરાક આ બાબતમાં તમારી સલાહ આપશો કે !" આમ કહીને અકકલ પણ ઉછીની માગે છે. મુસોલીની હંમેશા હિટલર પાસેથી ઉછીની અકકલ લઈને જ ચાલતો હતો ને ? અરે ! કેટલાંક તો "જરાક.....આપશો કે ?" કહી કહીને આખો જન્મરો પૂરો કરે છે. જીવો થોડાંક સેમ્પલા !

"કાઠી બહેન, જરા શેર દોઢ શેર ચોખા આપજો ને ? ઘેર પરોણા આવ્યા છે ને એ તો રેશનીંગની દુકાન પર સવારના ગયા છે તે સાંજ પડી તોય આવ્યાજ નથી ! જ્ય હોય ત્યાં ગળાયા બળદની જેમ ચોંટીજ રહે છે. કાલે પાછાં આપી દેશ. હા...આ, જરાક હોય તો બે ચાર લીલાં મરચાં પણ આપો ને ?"

"ગાંડી બહેન, જરા...એક પ્યાસી તેલ આપશો કે ? સવારે અમારો ધાંચી દઈ જશે એટલે આપી જઈશ. મુઠ આવી વસ્તુ માગવી મહે છે તે શરમ આવે છે; પણ ધરનું માણસ નહોત તે શું કરીએ ? ધરની તો રજજેય ચિંતાજ ન મળે ! રાત દાંડો મિત્રોમાંજ મહાત્મા કરે, ને ધરવાણી કેવી રીતે ધર ચલાવે છે તે જાણેજ નહિ. હાય ! પત્થર જેવા કાળજીના માણસ હારે પાત્રો પડ્યો છે !"

"મંછા માસી, જરા મસાહો આપશો કે ?"

"સરલા બાબી, જરા ચપટી ચાહ આપો ને ? તમારા બાઈને તો થુક બોન્ડ ગમતી નથી, તે કહે છે કે જરા સરલાને ત્યાંથી ચપટી હાઈલોગની ચા લઈ આવ, સાંજે હું ડબ્બો લઈ આવીશ; ત્યારે આપી આવજો."

“બહાલી ફૂંક! જરા શેરેક દાળ આપો ને? હોકરાના કકળાટમાં દાળની ગુણુ ફાડવાનું ભૂલી ગઇ, ને હવે તો કાઢીને વીણવા બેસતાં બપોર વહી જાય! કાસે પાછી લઇ જાવો. હાં...આં! ને જરા ચપટી હળદર પણ આપજો! પેલા તોફાની જ્યુડાએ હળદળના ડબ્બામાં પાણી નાખીને પીળો રંગ બનાવી કોંતો રંગી નાખી છે; તો હવે અત્યારે ક્યાં લેવા જઇએ? ને એના બાપા તો કોઇ મફતીઆની હારે સિનેમા જોવા ગયા છે! બાપડાઓની જાતને કંઇ ફિઝર ચિતાજ નહિ!” આ પ્રમાણે હોશિયાર ધરવાળીઓ “જરાક આ આપશો! જરાક પેલું આપશો!” આમ કરી કરને આપો જન્મારો પુરો કરી નાખે છે!

“જરાક વોટ આપશો કે? હું’ય કોઇ દિવસ આપને કામ લાગીશ.” એવું કહી વોટ લઇ જનાર ભદ્ર પુરુષ પછી ઓછામાં ઓછા પાંચ વરસ સુધી તા પાછું વળીને જોતોજ નથી! “જરાક મારી વાત સાંભળશો કે?” એમ કહી વાતનો આરંભ કરનાર રિમા એજન્ટ, પાતોની મધલાળમાં તમારો વિષો ઉતારીનેજ જ’પશે!

“જરાક.....સાંભળજો મહેરબાનો!” આમ કહી ટ્રેનનો થડ કલાસનો વકતા થોડુંક ભાષણ કર્યા પછી, તરત તે ભાષણના પોતેજ અમલ કરવા પાંજરાપોળના કે અનાચાશ્રમની પેટી આગળ ધરવાનો મા તો વોંછી કે માથું ઉતારવાની દવા આગળ કરવાનો!

એક પ્રસંગ યાદ આવ્યો. લડાઈના સમયમાં ટ્રેનની બીડથી તો કોઈ અજાણ્યું નહિજ હોય ૧૦ માણસની સીટ પર ૨૦ તો બેઠાં હતાં, ૭-૮ માણસ પગો આગળ બેઠાં હતાં ને ઉપર એક તરફ પોટલાં બિસ્તરાંના ડુંગર ખડકાઓ હતા, તો બીજી તરફ એક બેઠોરા ગૃહસ્થ ઉઘેતા શાના; ઉઘવાને ઢોંગ કરીને પડ્યા હતા! આવી હાલતમાં સેંદ્રજ સ્ટેશનથી ગાડી ઉપડી. ઘર આવતાં વળી બે ચાર ચડ્યા, ને માંડ માંડ ઉભા રહ્યા. હવે તો માણસ તો ઠીક પણ એક

અકલી સમાય એટલી પણ જગા બાકી ન હતી, કે એક માણસ દોડતો દોડતો મરધીનો કરંડીઓ માથે લઇને આવ્યો ને બાકીના દરવાજાની બહાર લટકીને ઉભો. એક હાથે માથા પરનો કરંડીઓ મજબૂત પકડીને બીજે હાથે બારણું પકડીને એ લટક્યો. થોડેક ગાડી ગયા પછી અંદર ઉભેલા એક માણસને દયા આવી. તે બોલ્યો કે: “ભલા માણસ, પડીને મરી જઇશ!” તો તે બોલ્યો કે કંઈ વાંધો નહિ, હું તો લટકી રહીશ પણ મારો આ કરંડીઓ જરાક અંદર મૂકી દો ને?” પેલાએ દયા ભાવે કરંડીઓ લીધો તો ખરો, પણ મૂકે ક્યાં? જરાએ જગ્યા જ ન હતી. પેલાને તો ‘બકરી કાઢતાં બેઠું પેડું’. હવે એ કરંડીઓને ફેંકી પણ શી રીતે શકાય? ઠેઠ પાલકર સુધી તે બિચારો ઉભો જ રહ્યો ને માથા પર કરંડીઓ ચે રહ્યો! બધા પેસેજરો તેની હાલત જોઇને હસવા લાગ્યા. આમ ‘જરાક’ શબ્દ દેખાય છે નાનો સરખો, પણ તેનાં કાર્યો મહાન છે! વિધવાઓ કે કુમારિકાઓ સાથે ‘જરાક’ પ્રેમ કે દિલ્લગી કરનારાં માનવ-રૂપિ દાનવો ધણી વેળા સમાજમાં કલંકના કીર્તિસ્તંભો ઉભા કરી દે છે! આમ ‘જરાક’ એ દેખાવમાં વામણો શબ્દ છે પણ એની શક્તિ વિરાટ છે!

રૂપેરી પાર્લામેન્ટ !

રૂપેરી પરદાની રૂપસુંદરીઓની એક પાર્લામેન્ટ પોતાના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવા માટે તા. ૧લી માર્ચને રોજ નેશનલ સ્ટુડીઓના વિશાળ મંડપમાં મળી હતી, પ્રમુખસ્થાન માટે પંચાત ઉભી ચઢ. “પ્રમુખસ્થાન કોને આપવું?” એ એક વિકટ પ્રશ્ન હતો !

“સૌથી વધારે ચિત્રોમાં કામ કર્યું હોય તેને પ્રમુખસ્થાન આપવું?” લીલા ચીટનીસે ઠરાવ મૂક્યો.

“એ દિસાએ તો એકસ્ટ્રા અભિનેત્રીઓમાંથી કોઇને પ્રમુખસ્થાન આપવાનું રહ્યું ! અને કદાચ હીરોઇનમાંથીય એ સ્થાન કોઇને આપવું બેસીએ તોય એ તો પેલા વધુ વંચાય તે ચોપડી સારી ! જેમ સદેવંત સવળીંખા, હલામણુ જેઠવો, મજરામાર એ સૌથી વિશેષ ખપે છે; છતાં

એક પુસ્તકો ગણાતાં નથી; તેમ જ વધુ પિકચરમાં કામ કરે તે પ્રમુખ-સ્થાનને લાયક ગણાય નહિ!" મીસ-મોલી.

"ત્યારે જોણે વધુ લગ્નો કર્યા હોય ને વધુ છુટાછેડા કર્યા હોય તેને પ્રમુખસ્થાન આપવું!" શ્રી. રાજકુમારી શકલા.

"ના. એ પ્રશ્ન સાથે પ્રમુખસ્થાનને શું લાગેવળગે છે?" શાંતાઆપ્ટે.

"ત્યારે જોણે પુરષોને સૌથી વિશેષ તમાચા લગાવ્યા હોય તેને પ્રમુખસ્થાન અપાય?" રત્નમાલા.

"ના, આ કંઈ મારામારીનું મેદાન સર કરવાની ઓલમ્પીક ગેઈમ નથી, આ તો પાર્લામેન્ટ છે માટે સફળ અભિનેત્રી હોય તેનેજ એ સ્થાન આપવું!" કાનનખાલા.

"વળી પાંચી પંચાત ઉભી થશે. કારણ કે આ લાઇનમાં તો દરેકજ પોતાને સફળ અભિનેત્રી માને છે ને? માટે જે વધુ પગાર મેળવે તેને પ્રમુખસ્થાન આપવું!" લીલાદેસાઇ.

"પગારનો સંબંધ તો જીવાની અને ગોળમટોળ ચહેરા સાથે કળાનો [વહેપાર કરનાર દરેક લટકાં મટકાં કરનાર વધુ પગાર મેળવી શકે" રામોલા.

"મ્હાઈ માનો તો જેને પ્લેબેકનો આશ્વરોજ લેવો ન પડે તેવી કાઇ એક્ટ્રેસને એ સ્થાન આપવું." ખુરશીદ.

"એ બધી કડાફ્ટમાં પડવા કરતાં જે મોટી ઉંમરની પ્રૌઢા હોય, વજનમાં ને હયાઇમાં સૌથી વિશેષ હોય તેનેજ પ્રમુખસ્થાન આપવું!" શમીમ.

અંતે તોજ કરતાં સૌથી વિશેષ વજનદાર જદનખાઇને પ્રમુખસ્થાને સ્થાપવાનું નક્કી થયું.

"પણ હું તો નિવૃત્ત થઇ છું! અમારા જેવાં દ્રામનાં ઉતરેલાં થોડાંઓને પ્રમુખસ્થાને બેસાડવાથી તમારા વર્તમાન પ્રશ્નો શી રીતે ઉકેલાશે?" જદનખાઇ ઉવાચ.

"કંઈ નહિ, તમારી પ્રતિભા અને અનુભવકામ લાગશે." રાજકુમારી શુક્લા.

અને અંતે જદનખાઇના પ્રમુખસ્થાને રૂપેરી પાર્લામેન્ટનો આરંભ થયો.

પ્રમુખસ્થાનેથી રજુ થયું, "લગ્ન નિષે આપનો શો મત છે?" એ પ્રશ્ન પર બે પક્ષ પડી ગયા. એક લગ્નની તરફેણમાં મુખ્ય બ્હીપ મીસ સિતારા અને વિરોધ પક્ષનાં મુખ્ય બ્હીપ મીસ શાંતા આપ્ટે હતાં.

પ્રથમ શાંતા આપ્ટેએ લગ્નની વિરુદ્ધ દલીલો કરવા માંડી. “શરીર સ્વાસ્થ્ય સચવાઈ રહે માટે લગ્ન કરવાની જરૂર નથી અને આપણા ધંધામાં તો શરીરનેજ પહેલું સાચવવાની જરૂર છે જીવવાની તો થનગનાટ સમાતો ન હોય તો રોજ લાંગોટ પહેરીને દંડ-ખેઠક કરવાં ને મગદળ ફેરવવાથી સાંધા ઢીલા થતાં આપો આપ તન ને મન કાળુમાં આવી જશે. જે શરીર મજબુત હશે તો કોઈપણ અણુસારો, આંગળીયાળો કે અડપણું કરતાં અચકારો. પરણીને ડાઘની ગુલામી આપણે શા માટે સ્વીકારવી? પુરુષ જાત ગર્દભ જેવી છે; જે સ્ત્રીઓની વિરુદ્ધ બૂંકી પણુ જાણે છે ને વખત આવતાં લાત પણુ મારી જાણે છે! સંસારનો ભાર ભલે એ ગર્વથી ઉચકીને ફર્યા કરે, એ ભાર ઉચકવામાં ભાગ પડાવવા જતાં ફસાઈ જઈયું માટે લગ્ન શબ્દનોજ બાયકોટ કરો?”

“હીયર! હીયર!” લીલા દેસાઈ, મિનાક્ષી, ભારતી વગેરેએ શાંતા આપ્ટેના બાષણને ટેકા આપ્યો. હવ તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે દુર્ગા ખોટેએ બાષણ કર્યું

“શાંતા જીવનની વાત તો ઠીક છે, પહેલવાન ટાઇપની જીવેતો ન પરણે તો વખતે ચાલી શકે! બાકી જમતની આજ અને ગાળથી બચવા જેમ ખેતરમાં હરણોથી ઉગરવા ચાડીયા ઉભા કરવામાં આવે છે; તેમ નામનોય પતિ પસંદ કરી લેવો ઠીક છે. પતિ તો ઘડપણની લાકડી જેવો મદદમાર થઈ પડે છે. બાકી લગ્ન કરવાથી પરતંત્ર થઈ જવાય છે, ને પતિનો હુકમ ઉઠાવવો પડે છે એ હાંબગ વાતો છે! અલખત પહેલાં જ્યારે સતિઓ પતિને પ્રભુ તરીકે માનતી ત્યારે એવું હશે, બાકી અત્યારે તો પતિ એટલે પતિનો ખાનસામાજ ગણાય! જેમ મોટર માટે શોકરની જરૂર પડે છે, ગાડી માટે કૉચમેનની જરૂર પડે છે, વિમાન માટે પાઈલોટની જરૂર પડે છે; તેમ સ્ત્રીને પાતની જરૂર તો ખરીજ! પછી ભલેને તે ગમે તેટલી વયની હોય? ઉદાહરણ એક્ટ્રેસોને તો પતિ કરવાથી એક નોકરનો ખર્ચ બચી જાય છે!”

“હીયર! હીયર!” કહી લીલાચીટનીસે બાષણ આરંભ્યું. દુર્ગા જીવનની વાત પણુ સાવ નાખી દેવા જેવી તો નથીજ! આપણા માટે ચાહ પાણીની વ્યવસ્થા કરે, મોઢું ઘોઘડાવે, કપડાં પહેરાવ, કપડાંની ધડીએ વાળે, કોઈ મુલાકાતી આવે ત્યારે હુકમ ઉઠાવે, પાણેલાં શ્યામની જેમ ધર

સાચવે, બદ અને ઘાટી, સેક્ટરી ને પ્યુન, એ બધીય ફરજો બજાવે, બાળકો હોય તો તેને રમાડે, એવું બધુંય કરે છતાં એક દોઢીયું પમાર પણ માગે નહિ અને ઘણી તરીકે જરા રેફ પણ મારે નહિ ! એથી રૂંડું શું ? પતિ એટલે પતિનો વફાદાર પહેરેગીર ! અને જો છતાંય ન ગમે તો જીનના ટાયરને બદલી ને મોટરવાળા નવું ટાયર વસાવે-છે; તેમ ક્યાં એક પતિને પાણીયું આપીને બીજો નથી કરાતો ? આ દેશમાં બધી, વસ્તુઓનો દુકાળ પડે પણ પતિ-ઓનો દુકાળ પડે એમ નથીજ ! એના બેસતાં પહેલાંજ પ્રતિમદાસ ગુમા ઉભી થઈ. “બરાબર છે. પહેલાં પોતાની કમાઈ ખાનારા ટેકીલા પતિઓ હતા ત્યારે પતિ બોળવા માટે સ્વયંવરે કરવા પડતા; પણ આજે તો બૈરીની કમાઈ ખાનારા માઈકિંગલા પતિઓનો જમાનો હોઈ એક માગતાં એકસઠં હાબર થઈ શકે એમ છે; અને તેથીજ પતિભક્તિમાં પડેલાં આખો ને ‘પતિ ભક્તિ’ દાખલ થઈ ગઈ છે ! આજના પતિઓ રાત્રિદિવસ ખડે પગે પતિનો પડ્યો બોલ ઝીલવા કમર કસીને તૈયાર ઉભા હોય છે; પછી પરણવામાં શું તોરો છે ? પોર્ટર વગરનું રટેશન સુનું લાગે, કુલી વગરની મારકેટ સુની જણાય, વેઠીયા વિનાના સરકારી ચોરા સુના જણાય; તેમ ઘણી વિનાનું ઘર પણ સુનું સુનુંજ લાગે છે ! હું તો ત્યાંસુધી કહું છું કે આપણે એકાદ કુતરું તો પાળીએજ છીએ ને; તેના કરતાં એકાદ પતિને પાળીએ તો શું ખોટું ?”

હવે ઉભી થઇને શોભના સમર્થ બોલી, “ના, ના છેક પતિનું સ્થાન એવું હલકું ન ગણાય. પતિ દિવાલંડી સમાન છે ને પતિ તેની ઉપર ફરતી રંગીન બત્તી સમાન છે ! પતિ પુષ્પ સમાન છે; તો તો પતિ તેની આસપાસ ઉડતા પતંગીયા સમાન છે.”

‘ના, ના, ના. પતિને છેક છાપરે ચઢાવી દેવાની જરૂર નથી ! પતિ ધાણી સમાન છે; તો પતિ તે ધાણીને ખેંચનાર બળદ સમાન છે ! એક બળદ થકીપાકીને અશક્ત થઈ જાય; તો તેને પાંજરાપોળમાં પધરાવી બીજો બાંધવો. સમાજ ભલે બડબડાટ ફડફડાટ કર્યા કરે; પણ વરસ દિવસે ખાસડાંની જેમ ધાણીએ બદલાય તો કશો વાંધો નહિ ! લગ્ન જીવનની આખરી મંજિલ છુટાછેડા છે ! જેમ ક્રિકેટમાં વધુ સેન્યરી નોંધાવનારને માન અપાય છે; તેમ સિનેમાઆલમમાં વધુ પતિઓ કરનાર અભિનેત્રીને માન અપાવું જોઈએ !” મીનાને આમ બોલતી અટકાવીને રત્નમાળા બોલી.

“છદ, છદ! લગ્નને આટલું બધું સરતું બનારી દેવાની જરૂર નથી. જેમ કંજુસ માણસ આખો જન્મારો એકજ પાપટી કે છત્રીથી વિતાવે છે, જેમ સાચો સંન્યાસી એકજ લગોટી કે કઢનીથી જીવન વિતાવે છે, જેમ સાચો લીડર આખો જન્મારો એકજ સિદ્ધાંતને વળગી રહે, જેમ ખાતર પાડનારાઓ એકજ ગણેશીયાથી આખું જીવન વિતાડે; તેમ પતિને પછી તે એકટ્રેસ હોય કે મિન એકટ્રેસ હોય પણ તેણે એકજ પતિને પકડી રાખવો!”

“પણ પતિ ન હોય તોય ચાલે? હવે તો ‘રોકટ’ અને ‘રેઠડર’ નામે વિમાનો વગર પછલટે ચાલે છે, ટેંકો, ટ્રંકો ને મોટરો પણ વગર ડાઇવર ચાલે છે; તો પછી વગર પતિએ સ્ત્રીથી ન ચાલી શકાય? જેમ નવા કપડાં પર ઘોંગુ લગાડવું એ અશક્ય છે; તેમ જીવાન સ્ત્રીએ પતિ કરવો અશક્ય ગણાય! અલખત ઘડપણને પાળવા આઘેડ વયની ઓટ થતી હંમરે ઝિંદગીનો વિમો ઉતરાવી પ્રિમિયમ ભરવાની કડાકુટને બદલે એકાદ પૈસાદાર પતિ કરી લેવો કદાચ ઠીક થઈ પડે!” વીણા ખોસા ને મધુરી ડાલી.

“મોટી હંમરે પાંજરાપોળમાં જવાનો વખત ન આવે તે ખાતર તો મેં આ વયે લગ્ન કરી નાખ્યાં છે! શાન્તાબહેન ભલે સંન્યાસીની થવાનાં હોય; પણ આજે તો જાણે આપણા સીનેસંસારમાં લગ્નોની મોસમ બેઠી છે!” મધુરીને વચ્ચેથી અટકાવતાં લીલા દેસઇએ ટહુકો કર્યો;

“ને કાલે પુનઃ છુટાછેડાની મોસમ નહિ બેસે એની શી ખાતરી? મને તો આવા કનકવાના પેય જેવાં લગ્ન અને ડાઇવેસ જરાય પસંદ નથી! એના કરતાં રણજીતવાળાં ગૌહરઆઈની જેમ એ વિષયથી રિઝર્વ રહેવું શું ખોટું છે? એથી માન મલાજ્મેય જળવાય અને છાપાના છાપરે નામ પણ ન ચઢે!”

“એવાં મોટરાંની વાત તો અપવાદ રૂપ ગણાય!” મંજુલા બોલી.

“પણ જે સમાજમાં ત્રણ વાર પતિ કરો અને પાંચ પોરીઆંતો માતા ચાઓ તોય મીસ યાને કુમારિકા ગણાઓ તે સમાજમાં લગ્નના પ્રશ્નને છેડવોજ નિરર્થક છે! સિનેસમાજમાં તો લગ્ન એક કચકડાના ઢીંગલા જેવો પ્રશ્ન છે! એને જરાક વધુ દયાવો કે ખેંચો તો ગોખા પડી જાય ને જરાક વધુ ગરમ કરો તો સળગી પણ જાય! વળી કચકડાની દુનિયામાં તો બધુંય કચકડાનું જ હોય ને? લગ્નએ કચકડા જેવાં તકલાદી

ને છુટાછેડા પણ કચકડા જેવાં તકલાદી। જેમ ફિલ્મમાં હીરો-હીરોઈનનાં બનાવટી લગ્નો જેવાં આ લગ્નો ન કરતાં એ આખા પ્રશ્નનેજ દાટી દબાવે તો કેમ ?”

“પણ આપણા સીને પત્રકારો દાટેલાં મૂડદાંને પાછાં ઉમેડે એવા હોય છે ને ? નુરબહાં.

“બલે લગ્નો દટાઈ જાય; પણ પ્રેમ ન દટાવો જોઈએ !”

“પ્રેમ તો દટાય તોય જૂત બનીને પુનઃ ઉભો થઈ શકે એવો હોય છે માટે એ વિષે કેઈએ ઝાઝી ચિંતા કરવી ન જોઈએ !”

“આપણે બલે પ્રેમની ચિંતા ન કરીએ પણ આપણા પ્રોડ્યુસરો અને દિગ્દર્શકો ક્યાં પ્રેમમાં પૂજો મૂકે એમ છે ? એમને તો પર્લા પર પ્રેમને વહેતો કરીને ત્રિજેરીઓ ભરવી છે ને ! અને જ્યાં ૯૯ વખત પર્લા પર બનાવટી કે જુદી પ્રેમ કર્યા પછી ૧૦૦ મા વખતે ખરેખરો પ્રેમ થઈ જાય છે. જેમ આજે વેજીટેબલ ધી ખરા ધીની જગ્યાએ બેધડક વપરાઈ રહ્યું છે; તેમ વેજીટેબલ પ્રેમ ખરા. પ્રેમની જગ્યા કેમ ન લઈ શકે ? અને વેજીટેબલ પ્રેમથીજ જ્યાં ગાંડું ગમડતું હોય ત્યાં લગ્નની નક્કામી કડાકૂટ શા માટે ? હું તો કહું છું કે ઉલટાં લગ્ન કરવાથી અભિ-નેત્રીઓની ઈજ્જત અને કૌમત ઘટી જાય છે ! લગ્ન થયા વગર લગ્નજીવન કરવાનું. છત્રી ઓઢવા વગર વરસાદથી ઉગરી જવાતું હોય; તો પછી એ લગ્ન કે છત્રીની જરૂર શી ?”

“ખરેખર ! સુવર્ણલતાના બોલ સુવર્ણ જેવા છે.” પ્રમીલા.

“પણ એ સુવર્ણમાં સુગંધી બળે તો સાઈ ! એ પ્રેમ વૉટરપ્રુફ હોવો જોઈએ ! પ્રેમનાય પાછા બે પ્રકાર છે. પશ્ચિમની ઢબનો રિટેઈલ પ્રેમ જે ખાસ હોલીવુડથી આયાત થયો છે; તે ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ફૂલીફૂલી રહ્યો છે. આથી હૉલસેલ પ્રેમ એટલેજ લગ્ન ! પછી એને લગ્નની મહોર છાપ હોય તોયે શું ને ન હોય તહોયે શું ? પણ મારો તો એ મત છે કે લગ્નની મહોર છાપ મરાઈ ગયા પછી એક્ટ્રેસે સિને લાઈન તજીને લગ્ન જીવનને નભાવવા પુરેપુરી સંસારી બની ગૃહરણી બની સમાજને ખીજી રીતે ઉપયોગી થવું જોઈએ !” જમુના.

“જેમ ધરમની માય કોઈને ખીલે ન અંધાય; તેમ નર્સ, મિસ્ટ્રેસ, અને એક્ટ્રેસ પણ કોઈને લગ્નનો કોલ આપીને ન અંધાય એજ વધુ

કષ્ટ છે! પણ એ ઇષ્ટ, શિષ્ટ ગણાય કે નહિ તે તો સમાજ શાસ્ત્રીઓ જાણે!” સ્નેહલતા.

“અરે! અમે તો ત્યાં સુધી મત ધરાવીએ છીએ કે આપાઓની સામે જાગવો કરીને પણ મનમાન્યાં લગ્ન કે પુનર્લગ્ન કરી લેવાં જોઈએ!” મનોરમા અને નક્ષત્રીની જ્યવંત કોરસમાં ગાતી નથી પણ બોલે છે!

અંતે ખોખારો કરીને લગ્ન-પક્ષની વ્હીપ મીસ સિતારા બોલવા ઉભી થઈ “આપ ગમે તે મત દર્શાવો પણ મારો તો એજ મત છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ લગ્ને લગ્ને કુંવારાજી હતા; તેમ એકટર એકટ્રેસો પણ લગ્ને લગ્ને કુંવારીજી ગણાય! મારે આદ્ય પતિ થયા છે. તે આટલી હિંમતમાં કંઈ વધારે ન ગણાય? તીબેટમાં રૂપ પતિઓ ખાનદાની ગૃહિણીની નિશાની ગણાય છે! ઝોઝામાં ઝોઝો દર વરસમાં ઠે તો એકાદ પતિ બદલાવો જ જોઈએ! જ્યાં સુધી ધરડી અભિનેત્રીઓનું પોષણ કરવા કોઈ ‘અભિનેત્રી આશ્રમ’ નીકળ્યો નથી કે અપંગ સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવા કોઈ ‘સ્ત્રી પાંજરાપોળ’ની ઉત્પત્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી પૈસાદારોનાં ફરજદાર સાથે પરણીને બેંક બેલેન્સ વધારવામાં જરાય વાધો નથી! હું તો કહું છું કે દરેક હિરોઇન જેટલી ફિલ્મોમાં કામ કરે તેટલાં ઝોઝામાં ઝોઝાં લગ્ન કરવાં જોઈએ, અને દરેક લગ્ન કે છુટાછેડા પર અમુક ટેક્ષ રાખીને તે પૈસાથી અભિનેત્રી આશ્રમ કે સ્ત્રી પાંજરાપોળની સ્થાપના થવી જોઈએ. અને લગ્નનો ટેક્ષ ત્રણસો રૂપિયા તો, ડાયવોસનો ટેક્ષ નવસો હોવો જોઈએ, કુંવારી રહેનાર એકટ્રેસો પાસેથી વાર્ષિક ત્રણ હજાર રૂપિયા દંડ લેવો જોઈએ!

“હું ઘાંઘું છું કે મારી દલીલોને આપના મગજમાં ખીલા ઠોકીને સમજાવવાની જરૂર નહિજ રહે! હું બેસી જતા પહેલાં સ્પીકર સહેજ નહિ પણ મોઝને અપીલ કરું છું કે તેઓ મારા પોઈન્ટને લક્ષમાં રાખીને પોતાનું બેજમેન્ટ આપશે!” ‘અલ્લાહાખી ઝિંદગ્યાદ!’ ના પેકાર પછા પછી તાળીઓના ગડગડાટ તથા કેટલાક વિરોધદર્શક સ્ત્રીઓની વચ્ચે સિતારા બેસી જતાં પ્રમુખસ્થાને લગભગ ઉઘી ગયેલાં જ્ઞાનપાઈ, જીલ્લુઆઈએ તેમની કમરે ચુંટી ખેંચી ત્યારે આજસ મરડીને ઉભાં થયાં અને બગાસાં ખાંધને બોલવા લાગ્યાં.

“વિદ્વાન અભિનેત્રી બેનો । મને કાલ રાતનો ઉભગરો હોવાથી મેં તમારાં બાપણો તો પુરાં સાંભળ્યાં પણ નથી; પછી હું શી રીતે ફેંસલો આપું ? છતાં હું એટલું બેધડક કહી શકીશ કે જેમનો કુંવારિકા રહેવાનો વિચાર હોય તે હંમરહર કુંવારિકા રહી સરસ્વતી, નર્મદા, કે આર્ગમીની જેમ પવિત્ર રહી નામના કમાય; અને જેમને પરણવું હોય તે બહે પરણીને સીતા, દ્રૌપદી, કે દમયતિની જેમ સતિ ધર્મ બળવી કૃતાર્થ થાય. મહારો તો બંને પક્ષને ટેકા છે । કાઈ જાહેરને બદલે ગુપ્ત લગ્ન કરે તોય વાંધો નથી ને અખંડ બ્રહ્મચારીણી રહી કુદરતી રીતે બાળકોની માતા અને તોય વાંધો નથી । બાકી આપણે સ્ટાર ચાને તારિકા ગણાવ્યો છીએ તો કોઈને ધોળા દિવસે તારા ન બતાવીએ એમાંજ આપણી શોભા છે ! પવિત્ર ગંગા જેમ અનેકના મેલ અને પાપ ધુવે છે; તેમ પોતે મલિન થઈને પણ સમાજનાં પાપ અને મેલ ધોવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સમાજના ઉકરડાને બગીચાના રૂપમાં ફેરવી દેવાનું આપણા હાથમાં છે ! ‘જય સિનેમા’નો આપણા હાથમાં ઝંડો છે; તે ઝંડાને બુલંદ કરી સમાજનો અને દેશનો ઉદ્ધાર કરવો. આપણે તો રૂપેરી દુનિયાની પરિચારિકાઓ છીએ. સેવા ધર્મ બળવતાં બળવતાં આત્મ થઈ જવાય તોય શું ? સાઈ સાઈ ખાઈ પીને, સાઈ સાઈ પહેરી ઓઢીને સારાં દેખાવા કરતાં; મનને સાઈ બનાવો એમાંજ આપણી શોભા છે. જો કે હું તો વાનપ્રસ્થ છું. વનમાં જવાને બદલે મરીન ડ્રાઈવ પર રહીનેજ સંન્યાસાશ્રમમાં જવું છું; છતાં તમને છેલ્લો ઉપદેશ કરું છું તે કાને ધરવો હોય તો ધરજો નહિતર ઘેર જઈને ગોદડું ઓઢીને સુઈ જજો.

“તનકી કરલે બંધ કિવાડે મનકી ખિડકી બોલ !” અને તોજ તમારા બોલનો તોલ જગતમાં થશે. માટે બોલો;

“રૂપેરી દુનિયાકી જે । બદનમાઈ કિંહાબાદ !”ના પોકારો વચ્ચે પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત થઈ.

એવો કયો માણસ છે કે જેને ભલભલા માથુ નમાવે છે ?

‘ એમનો હજમ ’

માસ્તર :

તારો અભ્યાસ પાછળ કેમ છે ?
સાહેબ ! હું અભ્યાસ પાછળ મંડ્યો રહું છું
ઐટલા જ માટે.

નવી સાહસ કથાઓ તથા નવા

હાસ્ય રસના પુસ્તકો

પંડેત્ર પટગણી સમગ્રવાય મેળો	૧	મહાકવિ કાલીદાસની પદ્યવાળો
ત્રાદુર્ગ ચક્રો	૨-૭	બહિર્ગો આદ્યશા
આટલીનો અગ્ર	૩-૬	અનુગ સુત્રાણ્ય
મંત્રાડી	૪-૧	ભીરુપત્તની ચિત્રમય પાત્રવાળો
દુમાર કથાઓ	૫-૭	પ્રાણ્ય વજ
આતાની	૬-૧	અન ગુજરાત
અગ્રજી ગય	૭-૭	બુદ્ધિ વિવાન
અગ્રજી પ્રવાસ	૮-૭	વિક્રમની વાતો
સુભ આગ્રજી	૯-૧	મામાનુ વર કેટલે
રમતા ગમ	૧૦-૧	કવુભાનાં કાંકણ પગડમો
સગમની શોધમાં	૧૧-૧	રિટેક્નીય પ્રભાત
અકલમના આં	૧૨	મંદિત
હાલ ગંજીવ	૧૩-૭	શકિતવંક આસનો

: મળવાનું સ્થળ :

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય

બુકમેસર્સ : બાવીશસે

ટાવર રોડ, સુરત

